«جۇڭگو سەرخىل زۇرناللار سىپىسى»ەدىكى ئەشرىي ئەپكار
物利的《中国期刊方阵》入选
«شىنجاڭ زۇرنال مۇكاپاتى»غا تېرىشكەن ئەشرىي ئەپكار
荣获《新疆期刊奖》的刊物

ئىنقىلابچى، ئۇيغۇر هازىرقى زامان تىياتىرچىلىقىنىڭ تۇنجى ئەۋلاد يېتەكچىلىرىدىن بىرى، ئاتاقلىق
مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئەربابى قاسىمجان قەمبەرىي (1910.1ـ1956.3.3) رەسام: ئابدۇشۇكۇر كېرەم كۆك

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

1
2008
新疆文化

ISSN 1008-6498
01>
9 771008 649003

XINJIANG CIVILIZATION • СИНЬЦЗЯНСКАЯ КУЛЬТУРА • ジンキョウ • ژورنال • مجلة حضارة شنجيانغ

بۇگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر نەشرىياتچىلىقىدىكى ئۇستاز مۇھەررىر، ئاتاقلىق ئەدەبىي تەرجىمان مامۇت سابىت (12. 6. 1988 ــ 10. 10. 1930) ئەپەندىنى چوڭقۇر ياد ئېتىمىز

ۋەكىل خاراكتېرلىك ئىلمىي ئەمگەكلىرىدىن: «رامىزاننىڭ ئون يەتتىسى»، «قۇرەيش قىزى»، «سالاھىددىن»، «چەكسىز ئورمان، قارلىق دالا»، «ئىدسوننىڭ ھاياتى»... قاتارلىق رومانلار ۋە كىتابنى خەنزۇچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان؛ «تەرجىمە تەھرىرلىكى توغرىسىدا» ناملىق ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى نەشر قىلىنغان؛ «خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە لۇغەت»، «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما»، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى»، «فارابىي ۋە ئۇنىڭ پەلسەپە سىستېمىسى»، «مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمىھالى»، «قەشقەرىيە»، «تارىخىي خاتىرىلەر»، «قىزىل مىڭئۆي رەسىملىرى»، «قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ قىسقىچە تارىخى»، «ئۇيغۇر تائاملىرى»... قاتارلىق كىتابلارنى تەھرىرلەپ بېكىتكەن.

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

(57- يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال
ئەدەبىي ژۇرنال
2008- يىل 1- سان
(ئومۇمىي 289- سان)

باش مۇھەررىر:
زۇنۇن باقى (قوشۇمچە)
(ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت
نازارىتى ئىشخانىسىنىڭ
مۇئاۋىن مۇدىرى)

دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل
ئىجرائىيە مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:
قۇربان ماموت
(ئالىي مۇھەررىر)

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:
رىسالەت مۇھەممەت
(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

تەكلىپلىك مۇھەررىر:
نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇيغۇر
(ئەدەبىيات ماگىستىر ئاسپىرانتى)

تەكلىپلىك گۈزەل سەنئەت
لايىھىلىگۈچى:
بەھرام قۇربان سىنتاش

●شوئارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىبابلىق، ئوقۇشچانلىق●

بۇ ساندا

بىزنىڭ يولىمىز

بىز ئادەمدەك ياشايلى دېدۇق ..... نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇيغۇر 2

سالام، توغرا يولغا ماڭغان كىشىلەر

ئەقىدە غەلياناتلىرى..... ئابلەت ياسىن 20

روھ چۈقانلىرى

تەنھا ھەقىقەت ۋە كۆپۈك شان- شەرەپ.....(دىلىايان)..... ئابدۇقادىر جالالىدىن 22

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى ئۆزگىچە

ھوشۇر قارىيغا ئوچۇق خەت ..... يالقۇن روزى 27

شېئىر ۋە شائىر

شېئىر بىلەن ئۆتكەن 50 يىل..... نىزار قەبىبانىي 33

ئىككى شېئىر ۋە ئىلمىكى ئىككى پىشقەدەم ئەزىمەت شائىر ..... ئابلەت مۇھەممەت 39

تەپەككۇر كۆزى

تەپەككۇر مېۋىلىرى ..... ئابلەتجان توختى قاتارلىقلار 44

ئېغىر تىنىقلار

تاغامنىڭ شاپتۇللىرى.....(ھېكايە)..... تۇرسۇن مەھمۇت 50

سەھرا سۇرەتلىرى

ۋىجدان مۇھاكىمىسىدىن ئىككى يازما ..... ئابدۇرەھمان ئەزىز ئوغلى 57

ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭ

تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتى ۋە تەپەككۇر شەكلىنىڭ ئۆزگىرىشى ....زەمىرە مىجىت 64

ئوربېتا ئىزدەش

ئۆزلۈك تەپەككۇرىدا مائارىپ جەريانى ..... ئابدۇلباست ئابدۇرەھمان 67

بۇگۈنكى دۇنيا ۋە ئەخلاق

ئەخلاقنىڭ قىسمىتى ھەققىدە يېڭىچە تەلقىن ..... ھەبىبۇللا قادىرىي 71

بۇ سانىنىڭ ئىجرائىيە مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخنىكىلىق مۇھەررى: قۇربان ماموت

2003 ـ يىل 14 ـ دېكابىر، ئۈرۈمچى.

قەھرىتان قىشنىڭ سوغۇقى جاندىن ئۆتەتتى. قار ئارىلاش ھۇۋلىغان ئاچچىق شىۋىرغان يۈزلەرنى چايناندەك چاقاتتى. بۇ ھال كىشىگە مەرھۇم ئالىم، شائىر، يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ «مۇزلىغان شەھەر ــ ئۈرۈمچىنىڭ قىشى» دېگەن مەشھۇر شېئىرىنى ئەسلىتەتتى. ئۆتكۈر ئەپەندى فىزىكىلىق ھاۋانىڭ مۇزلىشى ئارقىلىق شېئىر بەرگەن ئىكەن بىلەن، 1946 ـ يىلى ــ قانخور گومىنداڭ ئىستىبداتى ئەۋجىگە چىققان زۇلمەتلىك قىشتا سىياسىي ھاۋانىڭ شىۋىرغاندەك ھۆركىرەپ قۇتۇرىشىنى، قەلبىدە باھار تەشنالىقى لاۋۇلداپ تۇرغان تاماما ئالىي توكتىتۇتكەنلىكىنى ئىشارە قىلىپ بەرگەنىدى. ئەمما بىزنىڭ بايانىمىز ئەق فىزىكىلىق ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقىغا قارشىلىغان بولۇپ، بىز بۇ ئارقىلىق سەل باشقىچىرەك بىر گەپنى قىلماقچى. يەنى جان قاقشاتقۇچى ئاچچىق سوغۇقنى ئەمەس ئىسسىق ـ ئىللىقلىقنى، جۇتنى ئەمەس باھارنى، ۋەھىمىنى ئەمەس خۇشھال ـ ئازادە كەيپىياتنى، كۆكۈلنى غەش قىلدۇغان ئەندىكىشنى ئەمەس، كۆكۈللەرنى ھاياجانغا باشلايدىغان شادلىنىشنى، شۇم خەۋەرنى ئەمەس خۇش خەۋەرنى تەلقىن قىلماقچى...

ھەقىقەتەنمۇ قارلار ئۆچۈپ، شىۋىرغان قۇتراپ يۈزلەرگە نەشتەردەك سانجىلىدىغان قاراقشىنىڭ ئاشۇ كۈنىدە ئۈرۈمچى شەھرىنىڭ جەنۇبىي شىنخۇا يولىغا جايلاشقان «مۇھاجىرلار مېھمانسارىيى»نىڭ 2 ـ قەۋەت زالىنى ئىللىقلىق قاپلاپ كەتكەنىدەك بولدى. ئەلۋەتتە ئۆينىڭ، زالنىڭ ئىچى ئىللىق بولىدۇ ـ دە دېيىشكىز مۇمكىن. ئەمما ئىللىقلىقنىڭ سۈيىدەت ـ ساپاسى ئوخشىمايدۇ. قەھۋەخانىمۇ، قاۋاقخانىمۇ، ئىشرەتخانىمۇ، كۆتۈپخانا ـ قىرائەتخانىمۇ ئوخشاشلا ئىللىپ، ئىسسىپ تۇرىدۇ. ئەمما تەن، روھ، كۆڭۈللەرنى چىرتىپ سىستېما بىتىدىغان ئىللىقلىقمۇ، شۇنداقلا تەنكىمۇ، روھىمۇ ئىللىقلىق، ساغلاملىق، جۇشقۇنلۇق، ئىلھام زوقلىرى ئاتا قىلىپ، ئادەمنى يورۇق بىر ئالەمگە چىقىرىۋېتىدىغان ئىللىقلىقمۇ بار. ئوخشىمايدىغىنى ئەنە شۇ يەردە.

بىز «مۇھاجىرلار مېھمانسارىيى»نىڭ 2 ـ قەۋەت زالىنى ئەنە شۇنداق پاكىز ھاياجان، زوق، ھەۋەس، قايىللىق، رىغبەت، قوللاش، غۇرۇر ـ ئىپتىخار، سۆيۈنۈش ۋە يېگىدىن يېگى ئىلھام ـ نىشانلار بىلەن مەزمۇنلانغان ئىللىقلىق دېيەلەيتتۇق. مۇزلىغان شەھەردىن ھارارەتلىك بىر خۇش خەۋەر تاراش ئالدىدا تۇراتتى. مۇزنىڭ تەكتىدىن گۈلخان چىقمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. تەبىئەتنىڭ ئەزەلىي قانۇن ـ قانۇنىيەتلىرىگە توغرا ـ مۇۋاپىق كەلسە پاختىنىڭ ئىچىدە چوغ، مۇزنىڭ ئاستىدا ياپيېشىل ھاياتلىق بىخى، خارابىنىڭ تەكتىدىمۇ ئۆلمەس قۇرۇش روھى ساقلىنىۋېرىدۇ، كېسىلگەن توغراقمۇ ياشىرىۋېرىدۇ. ئىشەنمەيدىغانلار بارمۇ؟ «مۇھاجىرلار مېھمانسارىيى»نىڭ 2 ـ قەۋەت زالىغا يىغىلغانلار تەبىئەتكە، كائىناتقا يوشۇرۇنغان مۆجىزە ـ ھېكمەتلەرنى يەڭگىللىك بىلەن ئىنكار قىلغۇچى تەنتەكلەردىن ئەمەس، بەلكى ئەقلى ئويغاق، پىكرى تېرەن ئاقىللاردىن ئىدى. ئاشۇنداق ھېكمەتكە ئىشىنەتتى. ئەمدى تېخىمۇ ئىشەندى، چىنپۇتتى. ئىشلارنىڭ ئەھمىيىتىنى دەڭسىيەلەيدىغانلاردىن ئىدى. ئەمدى تېخىمۇ دەڭسىدى، مۆلچەرلىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى مىللەتلەر تىل ـ يېزىق خىزمىتى كومىتېتنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى، تىلشۇناس، لۇغەتشۇناس ئابلىز

بىزنىڭ يولىمىز

ياقۇپ، شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى، ئەدەبىياتشۇناس، شائىر ئابدۇقادىر جالالىددىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ماتېماتىكا پروفېسسورى تۈرگۈن ئىبراھىم، ماتېماتىكا لېكتورى، ئۈرۈمچى «ئۇيغۇر سوفت» كومپيۇتېر چەكلىك شىركىتىنىڭ دىرېكتورى ئالىم ئەھەت... قاتارلىق مۇتەخەسسىسلەر ۋە يەنە ئاخبارات ساھەسى، جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلىمىدىن كەلگەن ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەر بار ئىدى. ئۇلار دۇنيانىڭ تەرەققىي قىلىپ قايسى يۆنىلىشكە قاراپ كېتىۋاتقانلىقى، ئەمما بىزنىڭ ھالىمىزنىڭ قاي يوسۇندا ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان، چوڭقۇر چۈشىنىدىغان، بۇ ھالدىن ئىچى پۈشۈپ، ئۆرتىنىدىغان ۋە شۇنى ياخشىلاش خۇسۇسىدا ئۆز ساھەسىدە ئۆزىگە يارىشا ئىزدىنىۋاتقانلاردىن ئىدى. خەقلەرنىڭ جاھاندا ياسىمىغان نېمىسى قالمىسۇنۇ، بىزدىن «تۆمۈرچىدىن ئارتۇق فىزىك، بوياقچىدىن ئارتۇق خىمىك» (ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن سۆزى) چىقمىسا، يىڭنە چاغلىق نەرسىنى ئۆزىمىز تەتقىق قىلىپ ياسىيالمىساق؛ خەقلەر «كۆكتە ئۇچۇپ، سۇدا ئۈزۈپ» كەتسۇنۇ، بىز تېخىچە «تىكەن دەسسەپ» (ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي شېئىرى) يۈرسەك؛ دۇنيا ئۇچۇر، ئېلېكترون، بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىگە كىرىپ بولسۇنۇ، بىز تېخىچە «داپ بىلەن ئۇسۇل، كەتمەن بىلەن ھوسۇل»دىن ئاشالمىغان، ئەنئەنىۋى ئېلىپساتارلىق شەكلىدىكى ئىپتىدائىي باققاللىق ئەندىزىسىدىن قۇتۇلالمىساق، بۇ ئەلۋەتتە ئۆكۈنىدىغان، قايغۇرىدىغان، ئىچ تىتىلدايدىغان ۋە جىددىي ھەل قىلىشقا تۇتۇش قىلىدىغان ئىش ئىدى. بۇنداق كېتىۋەرسە، بۇگۈنكى كەسكىن رىقابەتتە ئەمدى ئاشۇ «داپ بىلەن ئۇسۇل، كەتمەن بىلەن ھوسۇل»مۇ قولدىن كېتىپ قالاتتى، بىزگە ئاشمايتتى. ئۆتمۈشتىكى شانۇ- شەۋكەتنى ياستۇق قىلىپ يېتىۋېرىشكە بولمايتتى. بۇگۈنكى رىقابەتكە تولغان دۇنيا، رېئاللىق پەقەت سېنىڭ ھازىرقى مەۋجۇدلۇق ھالىتىڭ، كۈچ- قۇۋۋىتىڭ، نوچىلىقىڭنىلا تونۇيتتى، ئېتىراپ قىلاتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن تىرىشىش، ئىلىم- تېخنىكا، ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئاجىزلىقلارنى بىر- بىرلەپ تۈگىتىش، تولۇقلاش كېرەك ئىدى. مانا بۇگۈن ئاشۇنداق ئاجىزلىقنى تولۇقلاش، كەمچىلىكنى تۈگىتىش خاراكتېرىگە ئىگە بىر سەمەرىلىك ئەمگەك رويابقا چىققانىدى. شۇ سەۋەبتىن مۇزلىغان شەھەردە زەھەردەك ئاچچىق سوغۇق ھۇشقۇيتسىمۇ، كۆڭۈللەردە باھاردەك ئىللىق زوق- تەبەسسۇم لاۋۇلدايتتى، غۇرۇر- ئىپتىخار بۇلاقلىرى بۇلدۇقلاپ قاينايتتى.

ئاشۇ 14- دېكابىرنى خاتىرىلەپ قويۇش، ئەستە چىڭ ساقلاش كېرەك. شۇ كۈنى خەلقىمىزنىڭ يۇقىرى ئېلېكترون سانائىتى يولىغا قەدەم تاشلىغانلىقىنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە ئۇيغۇر تارىخىدىكى تۇنجى ئېلېكترون لۇغەت- «ئېرپان»نىڭ مەيدانغا كەلگەنلىكى جاكارلاندى.

دىللار نېمىشقا ھاياجانلانمىسۇن؟ تىللار نېمىشقا زوق- ھاياجان بىلەن بۇ يېڭىلىقنىڭ، سەمەرىلىك ئىلمىي ئەمگەكنىڭ سۈپەت- تەۋسىپىنى قىلمىسۇن؟ بۇ تىل ئەرزىمەس قەسىدە، تۇترۇقسىز مەدھىيە، قۇرۇق شوئار، ئۆتكۈنچى ھاياجان ئېقىنىدا تالاي يىللاپ شاتۇتىدەك سايرىمىدىمۇ؟ ئۆزلىرىنىڭ مەۋجۇدلۇق قىممىتىگە قىلچە پايدا- ئەھمىيىتى يوق ئۆتكۈنچى- ئۆتەر- كېتەر، ئۆزىنىمۇ- ئۆزگىنىمۇ ئالدايدىغان شەكىلۋاز ئىش- ھەرىكەتلەر ۋە ھەتتا ئېغىر سىياسىي، ئىجتىمائىي قاباھەتلەر ئۈچۈن توم- توملاپ پاخپاق مەدھىيە- تېتىقسىز تەۋسىپ- تەرغىبات، شېئىر- قوشاق توقۇمىدىمۇ؟ ئەمدى گەپ ئۆزىگە كەلگەندە قىلمىسۇنمۇ؟ ياكى «ياندىكى كاسىپنىڭ قەدرى يوق»، «يىراقتىكى موللام داموللام، يېقىندىكى موللام باموللام»، «ئېغىلدىكى توپاق ئۇي بولماپتۇ» دېگەندەك چىدىماسلىق قىلىپ، كۆرەلمەي سېسىتىپ، كەمسىندۇرۇپ، قوڭىنى كولاپ، پۇتىدىن تارتىپ، كۈكۈلىسىنى يۇلۇپ، پېيىنى قىرقىپ، چىشلەپ- تارتىپ، سۆڭىكىنى غاجاپ يۈرسۇنمۇ؟

يىغىنغا چاقىرىلغانلار بۇ ئىلمىي ئەمگەكنىڭ ئەھمىيىتى، قىممىتى، رولى، مۇۋەپپەقىيىتى ھەققىدە كۆيۈنۈپ، سۆيۈنۈپ سۆزلەشتى. تارىختىكى ئەجدادلىرىمىز ئۈزۈلدۈرمەي داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ئىلىم- ئېرپاننى قەدىرلەش روھى، كۇماراجىۋا، مەھمۇد قەشقەرىي بوۋىلىرىمىز ۋايىغا يەتكۈزگەن تىل- ئالاقىدىكى تەشەببۇسكارلىق روھى، نەۋائىي ھەزرەتلىرىنىڭ تۈركىي تىلىنىڭ بالاغەت- پاساھىتىنى نامايىش قىلىش ئۈچۈن كۆرسەتكەن ئاجايىپ زور پىداكارلىقى، ھەتتا يېقىنقى زامان تارىخىمىزدىكى مۇسابايېفلار جەمەتىنىڭ زامانىۋى سانائەت- تېخنىكا ئىزدەش يولىدا باسقان ئۆچمەس ئىزلىرى، ئابدۇقادىر داموللام، مەھمۇد مۇھىتىي، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي، مەمتىلى ئەپەندى قاتارلىق ئوت يۈرەك ئىسلاھاتچى ئوغلانلار تىكلەشكە ئەسلى- ۋەسلى بىلەن تىركەشكەن مەرىپەت، ئاقارتىش، ئويغىنىش- ئويغىتىش روھى ھەققىدە نۇرغۇن گەپ بولدى. ئاشۇ روھلار بىلەن «ئېرپان»غا، «ئېرپان»نى ياسىغۇچى يىگىتلەرنىڭ ۋۇجۇدىغا سىڭگەن روھنى باغلىغىلى بولارمىش. بىر چاغدىكى تەشەببۇسكار، ئاكتىپ ئىلىم- ئېرپان روھى قايتىپ كەلگەندەك، تىرىلگەندەك، ئىگىسىنى تاپقاندەك بوپتىمىش...

ھاياجانلىق پىكىرلەر قاينايتتى. رەھمەت- بارىكاللىلار ئۈزۈلمەي داۋاملىشاتتى. يەنە دېسە، ئېيتسا دېگۈسى كېلىدىغاندەك ئىدى، تۈگەيدىغاندەك قىلمايتتى. ئەمما باشقىلار سۆزلىگەنسېرى «ئېرپان»نى بىز ياسىدۇق، دەپ بۇ غورىگىل، ئەمما ئەھمىيەتلىك يىغىلىشنى تەشكىللىگەن يىگىتلەر ھېلىدىن ھېلىغا پاتاڭلىرىغىچە قىزىرىپ، تاتىرىپ، يىغلاپ سالىدىغاندەك ئېسىلىپ دېمىنى ئالالماي بىر- بىرىنىڭ قولتۇقىغا تىقىلىشاتتى. پات- پات خىيال قۇشى زالدىن نەلەرگىدۇر ئۈچۈپ كېتىپ، كۆز قارىچۇقلىرى ئىختىيارسىز قېتىپ قالاتتى. تۇيۇقسىز ياڭرىغان گۈلدۇر- قاراس چاۋاك ياكى كىمنىڭدۇر ھاياجان بىلەن سۆزلىگەن ئاۋازى ئۇلارنى يەنە يىغىن زالىغا قايتۇرۇپ كېلەتتى. ئەمما يەنە شۇنچە تېز ئەسلىمە دەرياسىغا شۇڭغۇپ كېتەتتى. ئوي- خىيال تىزگىنگە، باشقۇرۇشقا بويسۇنمايۋاتاتتى. مەيلى، سورۇندا ھاياجان قايناپ تۇرسۇن. ئۇيغۇرنىڭ ئۆز- ئۆزىنى شادلاندۇرىدىغان، خۇش قىلىدىغان، روھىنى كۆتۈرىدىغان مۇنداق خۇش دەملەرگە ئېرىشمىكىمۇ ئاسان ئەمەس. ئۇلارنىڭ تارىختىن بۇيان غەم- غۇسسە، جاراھەت، تارتۇق قاپلاپ كەتكەن قەلبىنى بىردەم بولسىمۇ شىپايى دەملەرنىڭ مەلھىمىدە نەمدەپ تۇرسۇن.

بىز بويۇن بەرمەي قېچىپ تۇرغان خيال قۇشلىرىغا ئەگىشىپ ئۇچۇپ باقايلى. «ئېرپان»نىڭ ئارخېئولوگىيىسى بىزگە تېخىمۇ ئېسىل روھ شەجەرىلىرىنى ئۇچراشتۇرسا ئەجەب ئەمەس.

※ ※ ※

بىز گەپنى ئابدۇللادىن، 1997 ـ يىلىدىن، گۈما ناھىيىسىنىڭ پايانسىز قۇم بارخانلىرى ئارىسىدا يېشىل مەرۋايىتتەك جۇلالىنىپ تۇرغان كۆكۈلمەيدانلىق قاراتاغنى دېھقانچىلىق مەيدانىدىن باشلايلى. ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكىسى بىر جاپاكەش دېھقان ئائىلىسىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن بالىنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ تۆت يېرىم يىل قوي باققاندىن كېيىن ئاندىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە، ئۇ يەردىن خوتەن داربلمۇئەللىمىنىڭ خەنزۇتىلى كەسپىدە ئوقۇغانلىقىغا ئائىت گەپلەر. بۇلارنى بىرمۇ بىر يېزىشنىڭ ئانچە ھاجىتى يوق. ئۇنىڭ ئىككى يىل خىزمەت قىلىپلا خىزمەتتىن ئادا ـ جۇدا بولۇشىنىچۇ؟ بولدى، بۇمۇ تۇرۇپ تۇرسۇن. جاھاننىڭ ئىشلىرىغا ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ. سىزگىمۇ، ماڭىمۇ جاھاندىكى ھېچبىر ئىش ـ ئۇقەت مەڭگۈلۈك باقمەندە ئەمەسقۇ. قىلىۋاتقان ئىش دىتىغا ياقمىسا ۋاز كېچىپ يېڭىسىنى باشلاش دېگەن ھەرقانداق چاغدا، ھەرقانداق يەردە بولۇپ تۇرىدۇ. پەقەت ۋاقتى ـ سائىتى، ئورنى، ۋەج ـ سەۋەبى سەل ـ پەل پەرق قىلىدۇ شۇ. شۇنداق بولدى، ئوقۇتقۇچىلىق ئۇنىڭدىن، ئۇ ئوقۇتقۇچىلىقتىن ئادا ـ جۇدا بولدى. بەلكىم ئۇ خاتالاشقاندۇ، ئۆزىنى چاغلىماي نوچىلىق قىلغاندۇ، ئاسماندىكى غازىنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ، كۆز ئالدىدىكى رەھىمسىز رېئاللىقنى ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمەي، «يېڭى تۇغۇلغان موزاي يولۋاستىن قورقماپتۇ» دېگەندەك ئەخمىقانىلىك قىلغاندۇ. ياكى بېكىنمە يەرلىك مائارىپتىكى قېلىپلىشىپ، بىر خىللىشىپ كەتكەن تۇرلۇك ـ تۇمەن تاپشۇرۇق، ئائىلىقلىق، ھەقسىز ئاكتىپچانلىق، ئىجادچانلىق ۋە تالانتنى ئۆلتۈرىدىغان شەكىلۋاز رەسمىيەتچىلىك، ئايىغى چىقمايدىغان ۋەزىپە ـ يۈكلىمەلەردىن بوغۇلۇپ ـ تۇنجۇققاندۇ؟ ھەددىدىن زىيادە نازۇك، زىل، مۇرەككەپ، بۇرۇقتۇرما ئىجتىمائىي مۇھىت ئۇنىڭ ياشلىقتىكى تېرىسىگە پاتماس شاشلىقىنى كۆتۈرەلمىگەندۇ، كېلىشەلمىگەندۇ. ئەھلىي جامەئەتمۇ نېمىلەرنى دېمىدى؟ ئاتا ـ ئانىسى نامراتلىقتا گۇلىدەك، قاقتەك قورۇلۇپ، جاپا ـ مۇشەققەت تۇگمىنىدە ئۇنىدەك ئېزىلىپ، ئۆيدىكى نەچچە جانىنىڭ رىزقىنى قىسىپ ـ سىقىپ ئوقۇتسۇنۇ، مۇنۇ بىغەرەز ئەمدى ئۆيدىكىلىرىگە ئىككى ـ تۆت تەڭگە پۇل تەڭلىگۈدەك بولغاندا تەييار مائاش مەيدىسىگە ئۇسكەندەك تەتۇرلۇك قىلىپ ئاش بەرگەن قازاننى چاقسۇن؟ بۇ كەمدىكى بالىلاردا ئىنساب قالمىدى، ئازراق كۆزى ئېچىلسىلا جاھانغا پاتمايدۇ، ھېچنېمىنى، ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدۇ... ئەتراپتىكىلەر شۇنداق ئويلايتتى. ئۇلار ئابدۇللانىڭ، ئابدۇللا ئۇلارنىڭ شۇ چاغدىكى ئوي ـ خىيال، ھېس ـ تۇيغۇلىرىنى بەلكىم ئۇزۇنغىچە چۈشىنەلمەي يۈرگەندۇ ۋە بەلكى مەڭگۇ چۈشەنمەس. ئەمما ئەمدى تاۋاق چېقىلىپ، ئاش ئۆرۈلۈپ، زەللە توپىغا ملىنىپ بولغاندا، ھەرقانداق چۈشەندۇرۇشمۇ، چۈشىنىشمۇ ئەسقاتمايتتى. رېئاللىققا قانداق يۈزلىنىش ھەممىدىن مۇھىم ئىدى. ئۇ دادىللىق بىلەن ئۆزىنىڭ قىلالايدىغان ئىشىغا قايتىپ كەلدى. بىز دەيدىغان، دېمەكچى بولغان گەپ مۇشۇ يەردە. بۇ گەپنى يېزىش قىزىقارلىق ھەم ئەھمىيەتلىك. خوتەن داربلمۇئەللىمىنىڭ خەنزۇتىلى كەسپىدە ئۇچ يىل ئوقىغان، ھەتتا ئىككى يىل مۇئەللىملىك قىلغان نوچىنىڭ ئەمدىلىكتە ئوقوتقۇچىلىقنى تاشلاپ كونا سوپەكنى تاتىلدىتىپ، ۋاقىلدىتىپ، پاقىلدىتىپ، جاقىلدىتىپ ھەيدەپ سۇغا، لايغا، پاتقاققا ملىنىپ باسما قۇدۇق كولىشى قىزىق بولماي نېمە قىزىق؟ كۆلمەك، ئۇ ئاشۇ سوپەككىمۇ ئاسان يەتمىدى. ئىشقىلىپ تۆت پاي چاقى ساق ئايلىنىدىغان، ئەمما پاقىلداپ ئوت ئالسا قۇلاق ـ مېڭىنى يەپكېتىدىغان ئاشۇ كونا سوپەكنىڭ ئەسلي ئىگىسى قارا تاغنىزلىق جاپاكەش دېھقان ئۆمەر مەمتىلنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ ئىنسابىغا ئىشىنىپ 3400 يۈەنگە سودا قىلىنغان شۇ سوپەكنىڭ مالىك كويىنىلا نەق ئېلىپ، قالغىنىنى نېسىگە بەرمىگەن بولسا، بۇ تۆمۈر مەخلۇقنىمۇ نەدىن تاپاتتى؟ ئۇ ئاغىنىلىرى بىلەن بىرلىشىپ مانا شۇ كونا سوپەك بىلەن قاراتاغنىزدا باسما قۇدۇق كولىماقچى...

جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ 1980 ـ 1990 ـ يىللاردىكى ئېچىملىك سۇ مەسىلىسىنى ئويلاپ بېقىڭ. تۇرۇبا سۇيى تېخى ئائىلىلەرگە تولۇق كىرىپ بولالمىغان، كىشىلەر كۆل ـ قۇدۇق، ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردىن قاپاق ـ چېلەكتە ئەپكەشلەپ توشۇپ سۇ ئىچىدىغان ھال كىشىلىرىمىزنىڭ تېخى ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتمىگەن بولسا كېرەك. گۈمىدا، قاراتاغنىزدا ۋە باشقا يېزىلاردا كۆلدىن سۇ ئىچىش تېخىمۇ ئومۇمىيۈزلۈك ھال ئىدى. تالانتلىق ياش يازغۇچى ئەختەم ئۆمەرنىڭ «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» ناملىق پوۋېستىدىكى باپكارنىڭ كۆلنى ئەسلەك. قاراتاغنىزدىكى كۆل ـ قۇدۇقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇنداق لەش بېسىپ سېسىق پۇراپ كەتكەن، ئادەممۇ، چارۋىمۇ ئىچىۋېرىدىغان كۆللەردىن دېمىسەكمۇ، ئەمما قۇم، بوران، شامال ئۆكسىمەيدىغان زېمىندا چاۋار ـ چاتقال چۈشمەيدۇ، كەلدى ـ كەتتى جاندارلار تۇمشۇق تىقمايدۇ دەپ ھۆددە قىلغىلى بولمايتتى. قاچان، كىم تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغانلىقى تا ھازىرغىچە نامەلۇم بولغان باسما قۇدۇق كولاش تېخنىكىسى شۇ يىللاردا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى پۈتكۈل ئاھالىنىڭ ئېچىملىك سۇ مەسىلىسىگە ئىنقىلاب خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ئېپكەلگەندى. بۇنداق قۇدۇقنى كولاش بەك تەسمۇ ئەمەس ئىدى. ئاككۇمۇلياتور، سۇ پومپىسى، شلانكا، يېتەرلىك سۇ ۋە قۇدۇققا لازىملىق ئەسلىھەلەر بولسىلا كولاش مۇمكىن ئىدى. شۇ چاغدىكى قۇدۇق كولىغۇچىلار سوپەكنىڭ ماتورىنى ھەم ئاككۇمۇلياتور ھەم قاتناش قورالى ئورنىدا ئىشلىتەتتى. سوپەكنىڭ كوزۇپىنى ئۆزگەرتىپ سۇ قاچىلايدىغان تۇڭقا ئايلاندۇرۇۋالاتتى ـ دە، سۇ قاچىلانغان سوپىكنى پاقىلدىتىپ ھەيدەپ كېتىۋېرەتتى، قۇدۇقنى كولاۋېرەتتى. شۇ يىللاردا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بارلىق يېزا ـ قىشلاقتا كەك كۆلەمدە ئاممىۋى قوزغىلىش خاراكتېرلىك باسما قۇدۇق كولاش باشلانغاندى. ئابدۇللا خوتەندە ئوقۇغاندا ۋە كېيىنچە قاراقاش، خوتەن، لوپ، گۈمدىكى ئاغىنىلىرى بىلەن بارىدى ـ كەلدى قىلىپ يۈرگەندە باسما قۇدۇق كولىغانىنى، يېرىم مېتىر ئېگىزلىكتىكى تۆمۈر چۆگۈندىن سۈزۈك سۇنىڭ پاتماي بۇلدۇقلاپ چۈشكىنىنى كۆرگەن، قىزىققان، ھەۋەسلەنگەن،

خېلىغىچە قاراپ تۇرغان، «خەپ، بىزمۇ بىرنى كولاتساق بولىدىكەنغۇ» دەپ ئويلىغانىدى. ئاشۇ قۇدۇق ھويلاڭدا بولغىنىدا، ئىدىشتا سۈنىلىك تۇگەپ قېلىشىدىن غەم قىلىشنىلىك، ئۆيدە كىمنىلىك سۇ ئەكېلىشى توغرىلىق بىھۇدە دەتالاش قىلىشتىن، كۆل- قۇدۇقتا سۇ تۇگەپ قېلىشتىن ئەنسىرەشنىلىك ئورنى يوق ئىدى. ئەمما ئۇ تېخنىكا تېخى گۈمىغا، قاراتاغنزغا ئەمدىلەتىن پەيدا بولۇشقا باشلىغانىدى.

ئابدۇللالار سوپەككە يەتتى ۋە پۇتۇن كۈچى بىلەن ھەممىنىلىك سۇ تەشنالىقىغا مۇناسىۋەتلىك، ئەل- جامائەتنىلىك تىلى بويىچە ئېيتقاندا ساۋاب ئىشقا ئاتلىنىپ كەتتى. ئۆيىگە ئاي- ئايلاپ قايتماي، كىشىلەرنىلىك ئۆيىدە قونۇپ يۇرۇپ قۇدۇق كولىدى. يازدىغۇ كولىسۇن، قىشنىلىك قەھرىتان سوغۇقىدىمۇ كولىماي بولمىدى. خەقلەر ئۆچىرەت تۇتۇپ، تالىشىپ، يالۇرۇپ تۇرسا كولىمايمەن دېگىلى بولاتتىمۇ؟ ھەممە ئادەم ئۆزىنىلىك ھويلىسىدىن خاتىرجەم، قانغىچە، ئارامخۇدا سۇ ئىچىدىغان كۇنگە ئىنتىزار ئىدى. ئىنتىزار بولماي. بالدۇر قۇدۇق كولىغانلار سۇنى چېلەكلەپ ساتقاندى. قۇدۇقنىلىك كلاپانىنى ئېلىۋېتىپ، قوشنىلىرىغا ھۆركىرىگەنىدى. ئىشكىنى ئېتىۋالغانىدى. ھويلامنى ھۆل- پاتقاق قىلىۋەتتىكلار، كلاپاننى ئۇپرىتىۋەتتىكلار دەپ غۇدرىغانىدى. ئاغرىنغىلى بولاتتىمۇ؟ ئىش شۇنداق تۇرسا. ئۇلارغىمۇ تەستە. زىيانغا كىم چىدىسۇن؟ يەنىلا ئۆز ئۆيۈمىدە بولغانغا يەتمەيدۇ. شۇڭا يالۇرۇپ بولسىمۇ، قەرز قىلىپ بولسىمۇ كولىتىش كېرەك ئىدى. ئابدۇللالارمۇ كولىشى كېرەك ئىدى. كولىسۇن، كىم ئۇنى مۇشۇنداق ئەركىن، ئىختىيارىي ياشاشقا شۇنچىۋالا ئىنتىلىسۇن دەپتىكەن. ئەركىن تۇرمۇشنىكىمۇ قانداق، قانچىلىك راھەت ئىكەنلىكىنى تېتىپ باقسۇن بۇ ئەخمەقنىلىك چار خالتىسى! ئۇ تېتىدى، ئەمما ۋايسىمدى، ۋايساشقا ئارامۇ تاپالمىدى. 1997- يىلى مايدا باشلىغىنىچە تاكى 1999- يىلى ئاپرېلنىلىك ئاخىرىغىچە ئابدۇللالار ساپمۇ ساق ئىككى يىل گۈما ناھىيىسىنىلىك قاراتاغىز، كۆكتېرەك، مۇجى، زاڭگۇي، كېلىياك، چودا دېگەن يېزىلىرىنى ئايلىنىپ يۇرۇپ 3000دىن ئارتۇق قۇدۇق كولىدى. يەر قاتلىمىغا قاراپ نورمال بولغاندا 15 مېتىردىن 20 مېتىرغىچە، سۇيى تۇزلۇق، بەتتام چىقىپ قالسا يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ، ھەتتا 40 مېتىرغىچە قازاتتى. 1998- يىلى ئىيۇندا گۈما ناھىيىسىنىلىك زاڭگۇي، مۇجى، چودا يېزىلىرىدا ئالتە بال يەر تەۋرەپ، خەلق ئاپەت ئىچىدە قالغاندا، زاڭگۇي يېزىسىنىلىك ئاتچاپمىيا كەنتىدە ھەتتا بىر كۈندە 18 قۇدۇقمۇ كولىدى. كۈنلەر كونا سوپەكنى پاقىلدىتىپ ھەيدەپ، باسما قۇدۇق كولاش بىلەن ئۆچقانىدەك ئۆتتى.

خوش، ئۇ بۇنىلىك بىلەن نېمىگە ئېرىشتى؟

— ئادەملەرنى چۈشەندىم، كىشىلىرىمزنىلىك قانداق ياشاۋاتقانلىقىنى، ئويلايدىغىنىنى بىلدىم. ئەلۋەتتە مۇھىمى، تىرىشساق، بەل باغلىساق قولىمىزدىن ئىش كېلىدىغانلىقىغا، ئىش قىلالايدىغانلىقىمىزغا ئىشەندىم،— دەيدۇ ئابدۇللا.

ھەقىقەتەنمۇ ئۇ ئىشەنچ تاپتى. ھەتتا ئاشۇ ئەبجەق سوپىكىگە، ئاددىي شلانكىلىرىغا تايىنىپ تۇرۇپ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى سۇچىلىق نازارىتىنىلىك يەر ئاستى سۇ مەنبەسى ۋە سۇ سۈپىتىنى تەكشۈرۈش ئۆچۈن گۈما ناھىيىسىگە كەلگەن تەكشۈرۈش ئۆمىكىگە 80 مېتر چوڭقۇرلۇقتىن سۇ ئەۋرىشكىسى ئېلىپمۇ بەردى. قىلاي دېسە، تۇزۇك ياشاي دېسە، تىرىشىپ شىجائەت كۆرسەتسىلا بىر گەپ بولىدىغانلىقىغا ئۇنىلىك كۆزى يەتتى.

قالدى- قاتتى گەپلەرنى يېزىپ ئولتۇرمايلى. ئۇ، شۇ مەزگىللەردە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي، مەمتىلى ئەپەندىلەرنىلىك شېئىرلىرىنى يادلاپ يۈرگەنلىكىنى ئېيتىدۇ. شۇ مەزگىللەردە ئەۋج ئالغان مىللەت- ئىللەت ھەققىدىكى قىزغىن، كۆيۈملىك بەھىس- مۇنازىرىلەرنى ئوقۇپ تۇرغانلىقىنى دەيدۇ. بىز مۇشۇنىڭدىنلا ئۇنىلىك قانداق ئوي- خىيال، ئىزتىراپ، ئۆرتىنىشنى باشتىن كەچۈرگەنلىكىنى ھېس قىلالايمىز. ئۆرتەنمەمدۇ؟ ئاشۇ بەھىس- مۇنازىرىلەر مۇھاكىمە- مۇلاھىزە قىلغان ئاچچىق رېئاللىقنى ئۇ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈۋاتقان، شۇنداق ئىجتىمائىي ئىللەتلەرگە پۇتلىشىپ ياشاۋاتقان تۇرسا، ئويلانمامدۇ؟ ئويلىنىش، تەپەككۇر قىلىش پەرز قىلىنغان تۇرسا. ئىزتىراپ چەكمەمدۇ؟ ئۆمۈر، ھايات، ۋاقىت، ئەقىل، ئېتىقاد خوراپ كېتىۋاتسا، تىپىرلىمامدۇ؟

ئابدۇللا باشقىلار «رىقابەت- خىرىس» دەپ چۇقان سېلىۋاتقان ئۇرۇمچىگە بېرىپ، كۆزىنى تېخمۇ ئېچىشنى ئويلىدى. قۇدۇق كولاپلا ئۆتۈپ كېتىشكە بولمايتتى ھەم بۇ ئىشنىكىمۇ ئايىغى قويۇلۇپ قېلىۋاتاتتى. ئەمدى باشقىچىرەك يول ئىزدەش كېرەك ئىدى. ئۇ ئاشۇ ئوي بىلەن 1999- يىلى 29- فېۋرالدا ئۇرۇمچىگە چىقتى.

— مەقسىتىم كۆرۈپ كېلىش ئىدى. كۆردۇم. كىشىلەرنىلىك جىددىي، ئالدىراش ياشايدىغانلىقىنى بىلدىم. گۈمىدىكىدەك ئەتىگەندە ئىككى سائەت، كەچتە ئىككى سائەت قوي باقسىلا بولمايدىغانلىقىنى، يېڭىچە يول تۇتۇش زۆرۈرلىكىنى ھېس قىلدىم،— دەيدۇ ئابدۇللا شۇ قېتىمقى تۇنجى يۈرت ئاتلىغان سەپىرى ھەققىدە توختىلىپ.

شۇنداق. ئۇ كۆردى، بىلدى. نۇرغۇن نەرسىنى ھېس قىلدى. ئۇرۇمچى بىلەن خوتەن— گۈما— قاراتاغىز ئارىسىدىكى تۇرمۇش، ھاياتنىلىك رېتىم، قىممەت، ھەنە، ئادەت، ئەھمىيەتى ئوتتۇرىسىدىكى پەرق، ۋاقىتنىلىك، ئۆمۈرنىلىك قىممىتى، چەكلىكلىكى ئۇنى قايتىدىن ئويلاندۇردى. ئۇ ئاشۇ چىقىشىدا بىر ئايچە تۇرۇپ قالدى ۋە كەسكىن رىقابەت قاينىغان تۇرغان، ھەققىي كۈچ، تالانت، ئىقتىدارنى سىنايدىغان بۇ شەھەردە بىر ئىش قىلىش، ياشاش نىيىتىگە كەلدى. «نېمە بولسام، كىشىنى ئىزدەنىش، تىرىشىش، كۈچەش، كەسكىن تالىشىپ ياشاشقا قىستايدىغان، مەجبۇرلايدىغان مۇھىت ئىچىدە بولاي» دەپ ئويلىغانىدى ئۇ. جاھانىلىك ئەمدىكى رىقابەت، خىرىس، كرىزىسقا تولغان تەرەققىياتنىغا پەقەت ئۇزلۇكسىز تىرىشىش، يەنە تۇرۇپ كۆرەش قىلىش، بىر مىنۇتقىمۇ كەسكىن ھېسابات نۇقتىنەزەرى بىلەن قارايدىغان جىددىي روھ لازىمكەن. سېنى ئۇزلۇكسىز غىدىقلاپ، يېڭىلىققا، ئىزدىنىشكە، توختاۋسىز تىرىشىشقا، كۆرەش قىلىشقا، تىنىمسىزلىققا ھەيدەپ، مەجبۇر قىلىپ تۇرىدىغان مۇھىتتىكى ھاياتنىلىك قىممىتى باشقىچە بولىدىكەن. ئۇ ئۇرۇمچىدە تونۇشقان دوستلار، مۇئەداشقان

بۇرادەرلەر، ئەسرارلاشقان يارانلارنىڭ دېيىشىچە، ئېزىلەڭگۈلۈك، لايغەزەللىك، بىر خىللىق، تىرىشماسلىق، ھەممىلا ئىشنى ھەيدەپ قىلدۇرۇش ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن مۇھىت سېنى ئاستا- ئاستا خورىتىپ، ئۇپرىتىپ بوشاڭ، لامزەللە، سۆرەلمە، ئىندىمەس، ھۇرۇن، نانقېپى، ئىتائەتمەن، رايىشلىق پاتقىقىغا پاتۇرۇۋېتەرمىش، ئىرادەڭنى يەيمىش. رىقابەت، خىرىس، ۋەھىمە، تالاش- تارتىش قايناپ تۇرغان يەردىن ئۆز نېسىۋىسىنى يۇلۇۋىلىپ يېيەلىگەنلەرنى ئاندىن ھەقىقىي نوچى دېسە ئەرزىيمىش...

ئابدۇللا دەرھال گۇمىغا قايتىپ ئىشلىرىنى بېسىقتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن پىلاننىڭ چوڭىنى سوقۇپ ئۇرۇمچىگە چىقتى. ئاشۇ چىقىشىدا دوستىنىڭ دوستى ھېسابلىنىدىغان قاراقاشلىق ئابدۇخەبەر ئابدۇللاجان ئىسىملىك يىگىت بىلەن تونۇشۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ تونۇشۇشىنى ماھىيەتتە ئابدۇللا بىلەن كومپيۇتېرنىڭ تونۇشۇشى دېيىش توغرا ئىدى. ئابدۇخەبەر ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە ئەمدىلەتىن سىڭىپ كىرىۋاتقان كومپيۇتېر دېگەن بۇ نەرسىنىڭ ئېپى- جىپىنى خېلىلا بىلىدىكەن. ئۇيغۇرلار تا 1998- يىلىغىچە ئۇنى «خەت بېسىش ماشىنىسى» دەپلا چۈشەنگەن بىلەن ئابدۇخەبەر ئۇنداق قارىمايدىكەن. ئۇ، كومپيۇتېرنى تۇخۇم تۇغىدۇ، بالا تاپىدۇ، خوتۇن قىلغىلى بولىدۇ دېمىدى، ئاندىن باشقا ھەممىنى دەپ تەرىپلىدى. ئۇ، بېل گېيتسنىڭ كومپيۇتېرنى ھەربىر ئائىلىگىچە ئومۇملاشتۇرۇشتىن ئىبارەت كاتتا پىلانىدىن خەۋەردارکەن. ئۇزاق ئۆتمەي بۇ ئېلېكترونلۇق مېڭىنىڭ تۇرمۇشىمىزنىڭ ھەممە قاتلام- قىسمىغا سىڭىپ كىرەلەيدىغانلىقىغا شەك- شۇبھىسىز ئىشىنىدىكەن. ئۇ ئېغىزى- ئېغىزىغا تەگمەي تەرىپلەپ، بۇ بىر دۆۋە تۆمۇر- تەسەكنى ئاجايىپ قابىلىيەتلىك، ئىقتىدارلىق، ئەقىللىق، مۆجىزىۋى قۇدرەتكە ئىگە نەرسە قىلىپ كۆرسىتىۋەتتى ھەم سېرىق چاچ، كۆك كۆزلۈكلەر ياسىغان ئاشۇ ئەقىللىق مەخلۇقنى ئۇيغۇرنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئوينىتىپ بېقىش ئويىنىڭ بارلىقىنى، ھەتتا ئاز- تولا «چېكىتمە»گە دەسسىتىپ ماڭدۇرۇپ باققىنىنىمۇ پۇرىتىپ ئۆتتى. مۇڭدىشىش، سىردىشىش ئۇزاق داۋام قىلدى. پىلان، غايە، قاراش، نىيەتلەر بىر يەردىن چىقىۋاتاتتى. مۇشۇنداق ھەمپىكىرلەر ھەمكارلىشىپ بىر ئىش قىلسا تېخىمۇ ياخشى قىلغىلى بولۇشى مۇمكىن ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار بىرلىشىپ ماڭماقچى، بىر- بىرىگە ھە- پە دەپ ئورتاق ئالغا ئىلگىرىلىمەكچى بولدى. ئۇزاققا بارمايلا قىزىل بايراق يولى كومپيۇتېر سودا شەھەرچىسى 2- قەۋەت 207- دۇكانغا «بۇغرا كومپيۇتېر چەكلىك شىركىتى» دېگەن ۋىۋىسكا ئېسىلدى. ئۇلار مانا شۇ شىركەتنى قۇرغان، ئەمدى چوڭ- چوڭ، زامانىۋى ئىش قىلماقچى ئىدى. ئەمما بۇ شىركەت ھەققىدە تەپسىلىي گەپ قىلىش، يەنە كېلىپ بۇ شىركەت ۋە بۇ شىركەت تەتقىق قىلىپ تۈزۈپ بازارغا سالغان سىستېما، يۇمشاق دېتالغا ئابدۇللانى باغلاپ بايان قىلساق قاراپ تۇرۇپ يالغان سۆزلىگەن، ئۇنى قەغەز ئايروپىلاندا ئۇچۇرغان، بوياق بىلەن بوياپ تاۋۇس ئەللەينگە ئايلاندۇرۇپ قويغان بولىمىز. «ئەپچىلەم» نامىدىكى ئۇيغۇرچە يېزىق كىرگۈزگۈچنىمۇ، كوررېكتور قىلىش سىستېمىسىنىمۇ، كېرىيە، چىرا، لوپ، خوتەن، گۇما ناھىيىلىرىدە تا ھازىرغا قەدەر ئىشلىتىلىۋاتقان، كېيىنچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، ئۇيغۇر كومپيۇتېر ئالىمى ھوشۇر ئىسلام تەرىپىدىن «يېزىلارنى تورلاشتۇرۇش، ئۇچۇرلاشتۇرۇشتىكى باشلامچى سىستېما» دەپ تەرىپلەنگەن كومپيۇتېردا پاختا سېتىۋېلىش سىستېمىسىنىمۇ ئابدۇخەبەر تۈزدى. ئابدۇللاچۇ؟ ئۇ، شىركەتكە پاي قوشۇپ قۇرغۇچىلارنىڭ بىرىيۇ، ئەمما شىركەت ئۇچۇن غوللۇق تېخنىك، پروگراممىچى، تۇر تەتقىق قىلغۇچى، تۇر ئاچقۇچى، ھەتتا كومپيۇتېر مەشغۇلاتچىسىمۇ ئەمەس ئىدى، ئۇنى قارا ئىشچى، يۇگۇر- يېتىم ئىشلارغا ھە- پە دېگۈچى چاپارمەن بولدى دېسەك توغرا بولار. ئۇ پەقەت ئاشۇ يىللاردا كومپيۇتېرنى كۆردى، «ئېلېكترونلۇق مېڭە» دەپ تەرىپلىنىدىغان ئاشۇ ئېكرانلىق تۆمۇر مەخلۇقتىن پايدىلىنىپ نېمە ئىشلارنى قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى بىلدى. قىزىل بايراق يولىغا جايلاشقان كومپيۇتېر بازىرىدا ئەتىدىن كەچكىچە پىرقىراپ يۇرۇپ جاھاننىڭ ئەڭ يېڭى تەرەققىياتىغا ۋەكىللىك قىلغۇچى ئېلېكترون تېخنىكىلىق مەھسۇلاتلارنى كۆردى. ئابدۇخەبەرنىڭ كومپيۇتېرنىڭ ئالدىدىن قوپماي ئولتۇرۇپ C، VB تىللىرىدا فورمۇلا يېزىپ، پروگرامما تۈزگىنىگە قاراپ تۇردى. لازىم بولغاندا كىتاب- ماتېرىيال تېپىش، خەتتاتلىققا دائىر كىتابلاردىن خەت نۇسخىسى، ھەرپ ئۆرنەكلىرىنى سكاننېرلاش، كومپيۇتېر سېتىش، قۇراشتۇرۇش دېگەندەك ئىشلارنى قىلدى. ئەمما تېخنىكىلىق ئىشلار ئۇنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. ئۇ پەقەت كېيىنچە ئاشۇ تۆمۇر مەخلۇقنى ئىشلىتىشنى بىلدى، ئۆگەندى. مانا بۇ ئۇنىڭ ئەڭ چوڭ نەتىجىسى. گەرچە ئاشۇ ئىككى يىل جەريانىدا تۈزۈك بىر ئىش قىلالماي ئىچى پۇشۇپ، تىتىلداپ، كەيپى ئۇچۇپ، ھەتتا چۈشكۈنلىشىپ يۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئاشۇ سىپىرلىق دۇنياغا ئۇ ئاستا- ئاستا يېقىنلىشىپ قالدى. «قازانغا يولۇقساڭ قارىسى، يامانغا يولۇقساڭ يارىسى» يۇققان يەردە، ياخشى نەرسىگە، ئىلغار نەرسىگە يولۇقساڭ ئاز- تولا بولسىمۇ ئىلغارلىق، بىلىم- ھۈنەر يۇقماي قالاتتىمۇ؟ يۇقتى. ئابدۇخەبەر: بىلمەيسىلە، بۇزۇۋېتىسىلە، دەپ ئۇنىڭ كومپيۇتېرغا يېقىنلىشىشىنى چەكلەپ تۇرغان بولسىمۇ، ئەمما كۈندە سۈركىلىپ يۇرۇپ ئاز- تولا يۇقتى، بىلدى، مېھرى چۈشتى. كېرىيە ناھىيىسىدە ئېشەك ھارۋىسىدا كومپيۇتېر توشۇغاندىمۇ، يورۇڭقاش دەرياسىغا كەلگەن كەلكۈن سەۋەبلىك خوتەن ناھىيىسىدىن تەۋەككۈل يېزىسىغا يەرلىكلەر ياسىۋالغان سالدا كومپيۇتېر ئۆتكۈزگىچە كومپيۇتېرنى سۇغا چىلاپ، ئاپتاپقا قاقلاپ قۇرۇتۇپ يۈرگەندىمۇ ئاشۇ تەبىئىتى سوغۇق، مېھرى ئىسسىق ئاجايىباتقا خېلىلا ئېچەكەشتى. ھەتتا كېيىنچە كېرىيە، چىرا، خوتەن ناھىيىلىرىدىكى پاختا- چىگە شىركەتلىرىنىڭ خادىملىرىغا كومپيۇتېر ئىشلىتىشنى ئۆگەتتى. بۇگۈنكى دۇنيادىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم تېخنىكا، سانائەت، ئختىرا- كەشپىياتنىڭ مانا مۇشۇ كىچىككىنە سېھىرلىك ساندۇقنىڭ كۈچ- قۇدرىتىدىن ئايرىلالمايدىغانلىقىغا چىنپۇتتى، ئاشۇنىڭغا تايىنىپ بىر ئىش قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى. مانا بۇ ئابدۇللانىڭ «بۇغرا كومپيۇتېر چەكلىك شىركىتى»دىكى ھاياتىدا ئېرىشكىنى. ئاشۇ شىركەت ئۇيغۇرلاردا ناھايىتى تېز قۇرۇلۇپ،

يەنە شۇنچە تېز ئۆچكەن، كۆچكەن شىركەتلەرگە ئوخشاشلا ئاساسلىق ئىشلىرىنىڭ خوتەنگە مەركەزلىشىشى بىلەن كۆچمەكچى بولدى. ماھىيەتتە بۇ ئورۇن يۆتكىلىشلا ئەمەس قىممەتنىڭ يۆتكىلىشى، بارلىقتىن يوقلۇققا كۆچۈش ئىدى.

ئابدۇللا پەش قاقتى. شىركەت يوقالغانىكەن، يەنە كېلىپ ئۇ شىركەت ئۈچۈن بار بىلەن يوقنىڭ ئارىسىدىكىلا، ئېتىزلىققا تىكلەپ قويغان قارانچۇقنىڭ ئورنىدىكىلا ئادەم تۇرسا پەش قاقماي، كەتمەي، خورجۇنىنى يۈدمەي نېمىش قىلسۇن؟ ئۇ كېسەل ئانىسىنى باققىلى گۇمىغا كەتتى. تۇغقان، قاتارغا قوشقان، قارا ئىش قىلسىمۇ قىلغۇدەك قىلغان ئاشۇ مېھرىبان غەمگۈزار يىقىلغان، ماغدۇرىدىن كەتكەنىدى. ئىنسان ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغاندا ھەممىدىن ئاۋۋال يېقىنلىرىنى يادىغا ئالىدۇ. بۇ، بۇرۇن يادىغا ئالمايتتى دېگەنلىك ئەمەس. ئىنساننىڭ كۆڭلى مىسكىنلەشكەندە تېخىمۇ ئېنىق، ھەقىقىي سېغىنىپ كۆڭۈل ئىزدەيدۇ. ئاشۇنداق بولدى. چۈشكۈنلۈك، مىسكىنلىك، ئوڭۇشسىزلىق، ئوڭدا قېلىش يۈز بەرگەندە ئانىنى، ئاتىنى، قان- قېرىنداشنى ئويلىماي كىمنى ئويلىسۇن؟ ئاھ، ئانا كېسەلدىن يىقىلىپتۇ. شۇنى بولسىمۇ بېقىش كېرەك.

ئابدۇللا ئانىسىنى باققاچ، قىلغان ئىش، باسقان قەدەم، گەدەنگىچە پاتقان قەرز- پەرز، ھاياتنىڭ سۇدەك ئېقىپ، شامالدەك ئۇچۇپ، ئوتتەك كۆيۈپ، توپا- تۇپراقتەك توزۇپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقى ھەققىدە ئويلاندى. ئاشۇنداق ئويلىنىپ، ئانىسىنى بېقىپ يۈرۈپ ئاغىنە- بۇرادەرلەر بىلەن بىرلىشىپ قاراقاش ناھىيىسىدە «ئىستانبۇل تاللا بازىرى» ئاچتى، يۈرۈشلەشتۈردى. يەنە شۇ چاغلاردا خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ھەممە ناھىيىسىگە قاتناپ يۈرۈپ «كۆچمە خەۋەرلىشىش شىركىتى»نىڭ بۇگۈن دىيارىمىزدىكى جىمى ناھىيە، يېزا- بازارنىڭ تامامى بۇلۇڭ- پۇچقىقىنى قاپلاپ كەتكەن ۋاكالەتخانا، تېلېفونخانلىرىنى كېڭەيتىدىغان ئىشىنى قىلدى... ئاشۇنداق قىلىپ يۈرۈپ يەنە ۋاقىت، ھايات، ئۆمۈر بىرى قوغلىغاندەك، بىرى قاچقاندەك ئۆتۈپ كېتىۋەردى. يىل 2002 گە ئۆرۈلدى، ياش 30غا كىرەي دەپقالدى. 30 ياشقىچىمۇ بىرەر ئىشتا مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىغان، مۇقىم بىرەر ئىش- ئوقەتنىڭ پېشىنى تۇتالمىغان، ھاياتتا قوغلاشقۇدەك ئېنىق غايە- نىشان تۇرغۇزالمىغان ئادەمنىڭ كېيىنكى ئۆمرى چوقۇمكى بىھۇدە ئۆتۈپ كېتىدۇ، ھېچ ئىشتا مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمايدۇ. كىم دېدىكىن بۇ گەپنى؟ جىق ئادەم دەپتۇ. مۇتلەقلەشتۈرۈشكە بولماس. ئەمما شۇ ياشقىچىمۇ تۇزۇك بىرەر ئىش قىلالماي يۈرۈش زور پاجىئە، نومۇسقۇ ئاخىر! بۇنداق ئالتۇندەك ئېسىل ئۆمۈر، گۆھەردەك ۋاقىت، بىباھا ياشلىق، ئۆكۈزدەك كۈچ، ئالماستەك ئەقىل، تېپىلماس پۇرسەت يەنە بىر كېلەمدۇ ئىنسانغا؟ ئەمدى خورايسەن، ياشلىق- شاشلىقىڭدىن، كۈچ- قۇۋۋىتىڭدىن، جاسارىتىڭدىن قايتىسەن، ئەي ئادەم بالىسى. ۋاقىت، پۇرسەت ساڭا ئەمدى مۇنداق كۈلۈپ- نازلاپ كەلمەيدۇ، بەلكى بوراندەك ھۆركىرەپ، قاينامدەك گۆركىرەپ، يالماۋۇزدەك چىرقىراپ، يىرتقۇچتەك خىرقىراپ يۇتقىلى، ئەنتى باردەك تىغ سېلىپ كېكىردىكىڭدىن بوغقىلى، ھەلقۇمىڭدىن ئالغىلى كېلىدۇ. جان ھەلقۇمغا يەتكەندە نېمەڭ بىلەن دەرگاھىڭغا قانداق بارىسەن؟ نەدىن، قانداق كەلگىنىڭنى ۋە نەگە، قانداق بېرىشىڭنى ئويلان!!!

ئۇنى تەلپىكىنى ئالدىغا ئېلىپ قويۇپ، كۆزىنى يوغان ئېچىپ، ئەقلى- ھوشىنى يىغىپ ئالدى- كەينىگە قارىغان، قىلغان- ئەتكىنىدىن تۇزۇك ھېساب ئالغان، ئېرىشكەن- يوقاتقىنى ئۈستىدە چوڭقۇر ئويلانغان دېيىشكە ھەقلىقمىز. بولمىسا ئۇ خوتەندىكى بىر ئوبدان ئىشىنى تاشلاپ، كۈدە- كۆرپىسىنى يۈدۈپلا يەنە ئۇرۇمچىگە يېنىپ چىقاتتىمۇ؟ بىر چاغلاردىكى ئوي- خىيال، نىيەت- ئىقبالىنى قايتىدىن ئېسىگە ئېلىپ تىپىرلاپ كېتەتتىمۇ؟ قەدەمنى قايتىدىن، ئەستايىدىل، پۇختا ئېلىشنىڭ كويىغا چۈشەتتىمۇ؟

— كۆچمە تېلېگرافنىڭ شۇ ئىشىنى قىلغان بولساممۇ، بۇ چاغقا كۈچىمەيلا ھەربىر ناھىيىدىن خېلى پۇل تاپقان بولاتتىم،— دەيدۇ ئۇ.

ئەمما ئۇ ئۇرۇمچىگە يېنىپ چىقتى. 1999- يىل مايدا ئويلىغان ئوي، بويلىغان كوي ئۇنىڭ ئېسىيادىنى قايتىدىن سىلكىگەنىدى. ئۇنىمۇ، بۇنىمۇ قىپتۇ. پۇلمۇ تېپىپتۇ، گەدەنگىچە قەرزگە بوغۇلۇپمۇ بېقىپتۇ. بىرمۇنچە نەرسىنى قولىغا ئاپتىيۇ، نۇرغۇنى سۇدەك ئېقىپ، توپىدەك توزۇپ، شامالدەك سورۇلۇپ، پاخال كۆيگەندەك لاپلا قىلىپ يوقاپتۇ، غايىب بوپتۇ. تۇزۇك ياشاش، تۇزۇك بىر ئىش قىلىش كېرەك!

ئۇ يېتىپمۇ، قوپۇپمۇ، ئوڭىدىمۇ، چۈشىدىمۇ تۇزۇك بىر ئىش قىلىشنىڭ خىيالىدىلا يۈردى. بازارلارنى ئارىلىدى، باشقىلار بىلەن مۇڭداشتى. ئاشۇنداق ئويلىنىش ئىچىدە ئۇ باسقان ئىزلىرىنى، كەزگەن كوچلىرىنى ئەسلەپ يەنە شۇ قىزىل بايراق يولى كومپيۇتېر بازىرىغا كېپقالدى. نەچچە يىلنىڭ ئىچىدە يەنە شۇنچە زور ئۆزگىرىش بولغانىدى. كومپيۇتېرلار مەيلى قاتتىق دېتال ياكى يۇمشاق دېتال جەھەتلەردىن بولسۇن كۆپ ئىلغارلاشقان، نۇرغۇن يېڭى مەھسۇلات بازارنى بىر ئالغانىدى. كىشىلەر توختىماي ئىزدىنىۋېتىپتۇ، ئۈزلۈكسىز ئالغا قاراپ مېڭىۋېتىپتۇ. خۇددى ھېلىلا بىزنى تاشلاپ پۇررىدە ئۇچۇپ كېتىدىغاندەك تېزلىكتە تەرەققىي قىلىپ كېتىۋېتىپتۇ.

ئۇ، بىر چاغلاردا خېلىلا مېھرى چۈشكەن كومپيۇتېرلارغا، ئېلېكترون مەھسۇلاتلارغا ھەۋەس بىلەن قاراپ مېڭىپ بىردىنلا توختاپ قالدى، كۆزى بىر نۇقتىغا قادالغىنىچە قېتىپ قالدى. ھەئە، ئىزدەۋاتقان نەرسە تېپىلغاندەك، تەشنا نەرسە يولۇققاندەك بولدى. چوڭلۇقى ئالىقانچىلىك كېلىدىغان نەرسە- ئېلېكترون لۇغەت ئابدۇللانى مېڭىشتىن، ئويلاشتىن تورمۇزلاپ قويدى. ئۇ ئاشۇ ئۆمرى قىسقا «بۇغرا كومپيۇتېر چەكلىك شىركىتى»دىكى ۋاقتىدا كېلىپ- كېتىپ يۈرۈپ مۇشۇنداق لۇغەتنى كۆرگەن، قىزىققان، ھەتتا بىر چاغدا ئابدۇخەبەرگە مۇشۇنداق لۇغەتنىڭ ئۇيغۇرچىسىنى ئىشلىسەك بولمامدۇ، دەپ تەكلىپمۇ بەرگەنىدى. «قىلىمىز، ئۇنىڭدىنمۇ زور- چوڭ ئىشلارنى قىلىمىز،— دېگەنىدى ئابدۇخەبەر مۇنداق نازۇك ئىشلارغا ئۆگەنچى، يېڭىياچى ھېسابلىنىدىغان ئابدۇللانىڭ ئېغىزىنى ھاڭ قىلىپ،— كەلگۈسىدە بىزنىڭ شۇنداق غايەت زور سۆز ئامبىرىمىز بولىدۇكى، ئۇنىڭغا جاھاندىكى جىمى چوڭ تىللارنىڭ ھەممىسىنى كىرگۈزىمىز ھەمدە بىر- بىرىگە بىمالال

ئايلىنالايدىغان لۇغەتنى ئىشلەيمىز»... يەنە ناھايىتى جىق پىلاننىڭ گېپى بولغاندى. ئەمما كونىلار دەيدىغۇ: ئىگىسى ئېيتمىغان چېغى. ھەئە، ئېيتماپتىكەن. ئاشۇ ئىشنمۇ، يەنە نۇرغۇن پىلاننمۇ ئىشقا ئاشۇرۇش ئېيتىلماپتىكەن. ھېكمەتكە باي كونىلار يەنە ھەر ئىشنىڭ ۋاقىت ـ سائىتىنىڭ بارلىقى، ۋاقتى ـ سائىتى كەلمىسە ھەرقانچە ئۇرۇنغان بىلەنمۇ ئىشنى باشقا ئاچىقلىق بولمايدىغانلىقىنى ئېيتىشىدۇ. ۋاقتى ـ سائىتى كەلمىگەن چېغىۋاكەن. ئابدۇللا لۇغەتنى تۇتۇپ تۇرۇپ بۇ ئىشنى قىلىشنىڭ ۋاقتى ـ سائىتىنىڭ ئەمدى كەلگەنلىكىنى، ئېيتىلغانلىقىنى ھېس قىلدى. قىسمەت دېگەن شۇ بولسا كېرەك.

ئابدۇللا قىن ـ قىنىغا پاتمىغان ھالدا قايتىپ كەلدى. مەشۇقىنى تاپقان ئاشقەتەك ھاياجانلاندى، مەنزىلىنى تاپقان ئاداشقان كارۋانىدەك تېتىكلەشتى، ماتېماتىكىدىكى قىيىن مەسىلىنى ئاخىرى يېشىش يولىنى تاپقان ئوقۇغۇچىدەك جانلاندى ۋە دەرھال ئەستايىدىل ئويلىنىشقا كىرىشتى. ئويلانماي بولمايتتى. چۈنكى بۇ، ئۇيغۇرلاردىن تېخى ھېچكىم قىلىپ باقمىغان نازۇك تېخنىكىلىق ئىش ئىدى. تەجرىبە، يول يوق ئىدى. تىلشۇناسلىق، لۇغەتچىلىك ساھەسىگە چېتىلىدىغان، ئىلمىيلىكى كۈچلۈك ئىش ئىدى. مۇنتىزىم تەتقىقاتچىلار، تېخنىكىلىق قوشۇن كېرەك بولاتتى. ئىشلەپچىقىرىدىغان زاۋۇت مەسلىسى تېخىمۇ مۇھىم ئىدى. يەنە كېلىپ جۇڭگودا قۇرۇلغىلى ئالدى ئون نەچچە يىل، كەينىگىمۇ بىر ـ ئىككى يىل بولغان ئېلېكترون لۇغەت ئىشلەيدىغان كارخانىدىن ئون نەچچىسى بار ئىدى ۋە ھەممىسىلا رايونىمىز بازىرىنى ئىگىلەپ بولغانىدى. بۇلارنى ئىنچىكە ئويلاپ، قەدەمنى پىششىق باسمىسا، ئەمدى ئوڭدا قالسا بولمايتتى. ئۇ ئاشۇ قىينچىلىقلارنىڭ ھەممىسىنىڭ قىينلىق دەرىجىسى ۋە ھەل قىلىش مۇمكىنچىلىكىنى بىر ـ بىرلەپ ئويلىنىشقا باشلىدى. لۇغەتنى تۇزىدىغان ئادەم تېپىش مۇمكىن. بار لۇغەتلەردىن پايدىلانسا، بولمىسا تولۇقلىسا بولىدۇ. بۇنى قىلىش مۇمكىن ھەم شۇ باھانىدا ياخشىراق، مۇكەممەلرەك لۇغەت ئىشلىنىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. بۇ، لۇغەتچىلىكىمىز ئۈچۈن قوش پايدا. تېخنىكا؟ ئۇ، ئابدۇخەبەرنىڭ «ئەپچىلەم»نى تۇزگىنىدىن، دېگەنلىرىدىن ھېس قىلالايدۇكى، تېخنىكىلىق مەسلىنى بىر تەرەپ قىلىش تامامەن مۇمكىن. تەجرىبە، يول بولمىسا ئىزدىنىپ ئاچمامدۇ. زاۋۇت بىزدە بولمىسا خەقتە بار. پۇل بەرسىلا ياساپ بېرىدۇ. بۈگۈن جاھاندا ھەممە نەرسىنى پۈتۈنلەي ئۆزىلا ياساپ كۈن ئالىدىغان قايسى زاۋۇت قالدى؟ «FORD» ماركىلىق ماشىنىنىڭ نەچچە زاۋۇتنىڭ مەھسۇلاتىنىڭ بىرىكىشىدىن رويابقا چىقىدىغانلىقىنى كىم ھېسابلاپ چىقالايدۇ؟ «IBM»، «APPLE»، «DEL»، «联想» قاتارلىق كومپيۇتېرلارنىڭ سەپلىمىلىرىگە قاراپ بېقىڭ. شۇ چاغدىلا CPUنى نەدە، قاتتىق دىسكىنى نەدە ياسايدىغىنىنى، بۈگۈنكى سانائەت شەكلىنىڭ قانداقلىقىنى بىلەلەيسىز. سانائەت سەندە بولمىسا، بارلارنىڭ سانائىتىدىن پايدىلىنىپ ئۆزۈڭنى مۇكەممەللەشتۇر. مانا بۇ ئەمەلىيەتچىلىك. مانا بۇ بۈگۈنكى زامانىنىڭ تەرەققىيات مەنتىقىسى. ئۇمىدسىزلىنىپ: ھەي ي... بىزدىن ھېچ ئىش چىقمايدۇ دەپ ئولتۇرۇشتىن نە پايدا؟ ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى شىركەتلەر بازارغا سالغان ئېلېكترون لۇغەتلەرنىڭ بازار مونوپولىيىسىگە كەلگەندە ئابدۇللا ئۆزلىرىدە چوڭ ئارتۇقچىلىق، ئۈستۈنلۈك بارەدەك ئۆزىنى خاتىرجەم ھېس قىلدى. تىل، مەدەنىيەت مۇھىتى ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ باشقىلار ئوڭايلىقچە مونوپول قىلالمايدىغان تەبىئىي قورغىنى. بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەتىگە ئالاقىدار ئىستېمال بازىرىنى مونوپول قىلىش ئوڭاي ئىش ئەمەس. ئابدۇللا ئۇچۇن ئۇيغۇر تىلىنىڭ، ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر بولۇپ تۆرەلگىنىنىڭ ئۆزىلا تەڭداشسىز كوزىر، دۇنيانىڭ ھېچقانداق يېرىدىن ئىزدەپمۇ تاپقىلى بولمايدىغان بايلىق، ئەڭگۈشتەر، سودا رىقابىتىدىكى تېپىلماس پۈرسەت ئىدى. شۇنداق، ئۇ گېزى كەلسە تېخنىكا ئۆگىنەلەيدۇ، لېكىن ئاشۇ تېخنىكىنى بىلىدىغانلار ئۇنىڭ تىلىنى ئۇ بىلگەندەك بىلمەيدۇ، بىلەلمەيدۇ ۋە ئۇيغۇرغا ئايلىنالمايدۇ. مانا بۇ ئۈستۈنلۈك، يارالمىش ئاتا قىلغان تەبىئىي ئەۋزەللىك. بىلەلىگەنلەر ئۇچۇن بۇنىڭدىنمۇ كاتتا ئۈستۈنلۈك بارمۇ؟ ئۇيغۇر مەۋجۇد ئىكەن، ئۇ بارغانسېرى يەرشارىلىشۇاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا تىل ئۆگىنىشكە، ئۆزىنى مۇستەھكەملەشكە موھتاج. بىر ئېغىز گەپ، ئۇنىڭغا لۇغەت لازىم. دېمەككى، ئۆز ئانا تىلىنى دەستەك، تۈۋرۈك، ئۇل، مەنبە، ئاساس قىلغان لۇغەت باشقا تىللاردىكى ھەرقانداق لۇغەتتىن مىلك ئەۋزەل. ئۆزىنىڭ تىلىنى سۆيىدىغان، جان ـ دىلى بىلەن قوغدايدىغان، تىلىنىڭ راۋاجلىنىپ، مۇستەھكەملىنىپ، باشقا تىللار بىلەن يەكمۇ يەك بەيگىگە چۈشۈشىنى ئارزۇلايدىغان بىر ئادەم بولىدىكەن، دېمەككى تىل ئۆلمەيدۇ، تىل ئۆگىنىش يوقالمايدۇ، تىلغا مۇناسىۋەتلىك ھەرقانداق نەرسە يەردە قالمايدۇ. يىغىپ ئېيتقاندا، دۇچ كېلىش مۇقەررەر بولغان سودا رىقابىتىدە ئۇ ھامان ئۇستۈن، ئەۋزەل ئورۇندا تۇرالايدۇ. يەنە كېلىپ مۇشۇنداق بىر لۇغەت ئىشلەپچىقىرىلسا نەچچىلىگەن تۇم ـ تۇم، ئېغىر، كېلەڭسىز، ئاختۇرۇش تېخمۇ تەس ـ مۇشكۇل بولغان لۇغەتنى بىراقلا ئەپچىل، چاققان، قولاي نەرسىگە ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ. خەلقىمىزنىڭ قىسقا مۇددەت ئىچىدە تېز ئۇلگىرىلەش ئېھتىياجىغا ماس ھالدا تىل ئۆگىنىش، ئىزدىنىشىگە، ئىلىم ـ ئېرپان ئېلىشىغا قولايلىق تۇغدۇرىدۇ. تىلىمىزنىڭ كۈچى، ئىقتىدارىدىن گۇمانلىنىۋاتقانلارنىڭ، تەرەققىي قىلالماسلىقىمىزنى ئۆتۈپ ـ قوپۇپ ئالجىغاندەك شۇنچە گۈزەل، پاساھەتلىك، ئىپادىلەش كۈچىگە باي تىلىمىزغا ئارتىپ جۆيلۈۋاتقانلارنىڭ كۆزىگە بۇ تىلنىڭ كۈچ ـ ئىقتىدارىنى كۆرسىتىپ قويالايدۇ. ئەھمىيەت دېگەن شۇ ئەمەسمۇ؟ تۇزۇك ئىش دېگەن مانا شۇ بولماي يەنە نېمە؟

ئابدۇللا ئويلىغانسېرى ھاياجاندا تۇرالماي قالدى. ئەمدى ئاشۇ ئوتتەك قىزىق خىياللارنى مۇزدەك سوغۇق دەڭسەشكە چىلمىاي بولمايتتى. تۆمۇرچىنىڭ كەتمەن ـ پالتا سوققىنىنى كۆرگەنمىتىڭىز؟ ئۇ تازا كۆيەك بېسىپ يالىلدىتىلغان ھارارەتلىك قىزىق ئوتتا چوغدەك قىزارغان تۆمۈرنى ئاپىرىپلا مۇزدەك سوغۇق سۇغا تىقىپ تاۋلاپ، سۈيىگە قاندۇرۇپ پولاتقا ئايلاندۇرىدۇ. ئاشۇنداق قايتا ـ قايتا قىزىتىش، سوغۇق سۈيىگە قاندۇرۇش جەريانىدا ئاپتاپتەك يالىلداپ، ياغلاپ قويغانىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان، ئوڭايلىقچە داتلاشمايدىغان، بىسى

قايرىلمايدىغان ئۆتكۈر پولات كەتمەن- پالتا پۈتۈپ چىقىدۇ. ئابدۇللانىڭ هاياجاندا لاۋۇلداپ كەتكەن تاتلىق ئويلىرىنىمۇ سوغۇققان، ئىشلارنىڭ ئالدى- كەينىنى ئەتراپلىق ئويلايدىغان، زاماننىڭ تەرەققىيات نىشانىنى دەڭسەپ بىلەلەيدىغان بىرەر ئاقىلنىڭ مۇزدەك تەپەككۇر پېچىدە تاۋلاش، ئاندىن سۇغۇرۇش كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ ئېسىگە ئابدۇقادىر جالالىددىن كەلدى. هەراست، ئۇنتۇپتۇق. ئابدۇللانىڭ ئابدۇقادىر جالالىددىن بىلەن بۇرۇنلا تونۇش ئىكەنلىكىنى، قاراتاغىزلىق دېهقان بالىسىنىڭ بۇرۇندىن تارتىپلا بۇ يېتىلىۋاتقان تەپەككۇر ئىگىسىنىڭ سوغۇققان مۇلاهىزە، پەرىشان تۇيغۇ، ئاچچىق تەنە- كىنايىگە تويۇنغان يازمىلىرىنى ئوقۇپ كەلگەنلىكىنى، هەمدە بىر چاغلاردا تىترەپ- تاتىرىپ، قىزىرىپ- بوزىرىپ، كېكەچلەپ- گاچىلىشىپ تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقانلىقى، هال- مۇڭ بولۇشقانلىقى ۋە كېيىنچە خېلىلا يېقىن ئىزدىشىپ تۇرۇشقانلىقىنى يېزىشنى ئۇنتۇپتۇق. زاماننىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشى بىلەن خەلقىمىزنىڭ تۇرغۇن، زەئىپ مەنىۋى هالىتىنى سېلىشتۇرۇپ پەرىشان ئويلارغا چۆكىدىغان ئاشۇ مۇئەللىم ئابدۇللانىڭ ئېسىگە كەلدى. بۇ چاغدا ئابدۇللا ئابدۇقادىر مۇئەللىم دەيدىغان بۇ هۇرمەتلىك ئەدىبىمىز ياپونىيىدە ئىدى. ئابدۇللا ئۇنىڭ شۇ يەردىلىكىدىن خەۋەردارىكەن، توردا خەت- ئالاقە قىلىپمۇ تۇرغانىكەن. ئۇ ئويلىغانلىرىنى ئابدۇقادىر مۇئەللىمگە تەپسىلىي يازدى. ئېلېكترون سانائىتىدە دۇنياۋى تەرەققىياتنىڭ ئالدىنقى قاتارىنى قولدىن بەرمەي كېلىۋاتقان ياپونىيىدىكى ئېلېكترون لۇغەتلەرنىڭ ئەهۋالى، ياسىلىش تېخنىكىسىغا ئالاقىدار ئەهۋاللارنى مۇمكىن بولسا ئۇقۇشۇپ بېقىشنى ئىلتىماس قىلدى، هەتتا، ئەگەر مۇمكىن بولسا لۇغەتنى ياپونىيىدە ياساتساقمۇ بولىدۇ دېگەننىمۇ قوشۇپ قويدى تەنتەكلەرچە، هالىغا باقماي شىلتىڭ ئاتىدىغان پورەكلەرچە. ئابدۇقادىر مۇئەللىمدىن تېزلا جاۋاب خەت كەلدى. خەتتە بەكلا ئەهمىيەتلىك ئوي بولغانلىقى، خەلقىمىزنىڭ هامان مۇشۇ خىلدىكى مەهسۇلاتلارغا موهتاج ئىكەنلىكى ۋە مۇقەررەر يۈزلىنىدىغانلىقى، تولا ئىككىلەنمەي دەرهال تۇتۇش قىلىپ ئىش باشلاش كېرەكلىكى يېزىلغان. يەنە ئالاهىدە ئەسكەرتىپ، بۇنداق مەهسۇلاتلارنى ياپونىيىدە ياسىتىش تەننەرقىنىڭ قىممەت بوپكېتىدىغانلىقى، هازىر جۇڭگونىڭ ئېلېكترون سانائىتىنىڭمۇ بوش ئەمەسلىكى، گۇاڭجۇ، شېنجىن دېگەن شەهەرلەردە مۇنداق لۇغەتلەرنى گەپ يوق ياسىۋېتىدىغانلىقى، باها، سۈپەت جەهەتتىمۇ يامان ئەمەسلىكى كۆرسىتىلگەن، هەتتا لۇغەت ئىشلەشكە ياردەم بېرەلەيدىغان ئادەملەرمۇ تونۇشتۇرۇلغانىدى. ئاقىلنىڭ ئەقلى هامان چوڭ ئىدى، ئەتراپلىق ئويلىيالايتتى، ئوتتەك هاياجاننى پىشۇرالايتتى.

تەكلىپ- پىكىر، مەسىلىهەتلەر كۆڭۈللەرگە خوپ كەلدى، ياغدەك ياقتى. هاياجانلىق ئوي ئەمدى پىشقان، سۈيى تەڭشەلگەن نىيەتكە، ئېنىق پىلانغا ئايلاندى. ئەمدى لۇغەت ئىشلەپچىقىرىدىغان زاۋۇتلارنى كۆرۈش، تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى ئويلىشىش كېرەك ئىدى. دەرهال گۇاڭجۇ، شېنجىنغا يول ئالدى. ئۆزىگە ئىشەنگەن هالدا گەپنى چوڭ قىلىپ قولىدا جىددىي ياسىتىدىغان لۇغەت بارلىقىنى ئېيتىپ، ئېلېكترون لۇغەت ئىشلەپچىقىرىدىغان تۆت- بەش زاۋۇتقا باردى. ئىككى تىل ئارىسىدا ياكى ئاساسەن سولدىن باشلىنىدىغان تىللار ئارىسىدىلا ئايلاندۇرۇش ئېلىپ بارىدىغان لۇغەت ئىشلەپچىقىرىدىغان ئاشۇ زاۋۇتلاردا ئېلېكترون لۇغەتنىڭ قاتتىق دېتال قىسمىغا تۈزىتىش، ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈپ، ئۇنى ئوڭدىن باشلاپ يېزىلىدىغان تىلغا ماسلاشتۇرۇش، كۆپ تىللىق، كۆپ يۆنىلىشلىك لۇغەتنىڭ توك يول تاختىسىنى لايىهىلەشنىڭ مۇمكىنچىلىك دەرىجىسى، ئۇيغۇر يېزىقىنى كۇنۇپكا تاختىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇش، ئېكراندا كۆرسىتىش، سولدىن باشلىنىدىغان يېزىق بىلەن كۆرۈلىدىغان توقۇنۇش مەسىلىسىنى هەل قىلىش، تەقلىدىي لۇغەت ياساش قاتارلىق تېخنىكىلىق مەسىلىلەر هەققىدە ئويلاندى، ئۇلارنىڭ ئىنژېنېر- تېخنىكلىرى بىلەن مۇزاكىرىلەشتى. تىرىشسىلا تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى هەل قىلغىلى بولىدىغاندەك قىلاتتى. پىشقان ئوي، بېكىتىلگەن پىلان تېخىمۇ چىڭىدى، نىشانلىغان خەيرلىك ئىشنىڭ تۆت پۇتى يەرگە دەسسىدى.

ئۇ تېزلا ئۇرۇمچىگە قايتتى. بۇ مەزگىلدە ئابدۇقادىر مۇئەللىممۇ ياپونىيىدىن قايتىپ كەلگەنىدى. ئوي- خىياللار تېخىمۇ ئېنىق، كونكرېت ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ مۇلاهىزە قىلىندى ۋە ئاپرېلنىڭ ئاخىرقى بىر كۈنىدە بولغۇسى ئىش، ياسالغۇسى لۇغەت هەققىدە ئالدىراش غەيرىي رەسمىي كېڭەش ئېلىپ بېرىلدى. ئۇلار- تۆت كىشىنىڭ ئۇرۇمچى جەنۇبىي قوۋۇققا جايلاشقان «ئەنجۇر» تېز تاماقخانىسىنىڭ يەر ئاستىدىكى غىزاخانىسىدا تاماق يېگىنى ۋە ئاشۇ كىچىككىنە غىزا ئۈستىلىدە ئولتۇرۇپ غەيرىي رەسمىي رەۋىشتە دۇنياغا كەلگۈسى ئېلېكترون لۇغەتنىڭ خاراكتېر، مەزمۇن، شەكىل، تۈر، يۆنىلىشىنى بېكىتكىنى، هەتتا ئاشۇ تۇغۇلمىغان موزايغا قوزۇق قېقىپ ئىسىم ئويلاشقانلىقى، هەربىرەيلەننىڭ ۋەزىپە- مەجبۇرىيەتلەرنى ئېنىق ئالدىغا تارتىپ، مۇشۇ ئىشنى ئاخىرىغا ئاچىقىش ئۈچۈن قەسەم بېرىپ ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالمىغان بولسىمۇ، قەتئىي نىيەتكە كېلىپ بەل باغلىغانلىقى راست. كېيىنكى «ئېرپان»نىڭ، ئىلىم- ئېرپان ئارقىلىق يۈكسىلىش ئىدىيىسىنىڭ ئۇلىنى قوپۇرغان تارىخىي ئەهمىيەتلىك يىغىن ئەنە شۇ. ئاشۇ غەيرىي رەسمىي يىغىندا ئىشلار رەسمىي بېكىتىلدى. مۇناسىپ كىشىلەر ئويلىشىلدى. سۆزلۈكلەرنى قانداق تەييارلاش، تۇنجى لۇغەتنىڭ خاراكتېرىنى قانداق بېكىتىش، كىم قايسى ئىشقا مەسئۇل بولۇش، نېمىلەرگە دىققەت قىلىش دېگەندەك مەسىلىلەر ماقۇللاندى. پروگراممىا ماقۇللانمىغان، تۈزۈم- پرىنسىپ ئېلان قىلىنمىغان، قەسەم بېرىشلەر بولمىغان بولسىمۇ، ئەمما مەسئۇلىيەت، ۋەزىپە، مەجبۇرىيەت، سەمىمىيەت كۆڭۈللەرنىڭ قات- قېتىغا ئورنىدى. ئابدۇقادىر مۇئەللىم تەۋسىيە قىلىپ باشلاپ كەلگەن ئىلهام مۇهەممەت ئىسىملىك يىگىت لۇغەتنىڭ ئىنگلىزچە، ئۇيغۇرچە سۆزلۈك قىسمىنى تەييارلايدىغان، روزىمۇهەممەت ئىسىملىك يىگىت كومپيۇتېرغا مۇناسىۋەتلىك تېخنىكىلىق ئىشنى ئورۇندايدىغان، ئابدۇللا لۇغەتنىڭ ئۇيغۇرچە- خەنزۇچە، خەنزۇچە- ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە- خەنزۇچە قىسمىنى ئادەم تەشكىللەپ ئىشلىتىدىغان، پۈتكۈل لۇغەتلەرنى بېكىتتۇرۇشكە ۋە باشقا قېپقالغان بارلىق ئىشنىڭ هەممىسىنى ماسلاشتۇرۇپ مېڭىشقا مەسئۇل بولدى.

ئىش باشلاندى. ۋەزىپە ئېنىق، ۋاقىت قىس، ئادەم ئاز،

تەجربە يوق ئىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ مىزانىدا ۋايساشمۇ ھەم يوق ئىدى. مەسلىنى ئامالنىڭ باربىچە ئەڭ ياخشى سۆيەت ـ سەۋىيىدە ئورۇندىش، ھەل قىلىش، جاۋابكارلىق تۇيغۇسىدا سەممىي ئىش قىلىشلا بار ئىدى. بۇ ئوينىشدىغان ئىش، ئويۇنچۇق تاپانچىنىڭ، قونچاق ماشىنىنىڭ ئىشى ئەمەس ئىدى. چوقۇم ئىنچىكە، ئەستايىدىل بولۇشقا توغرا كېلەتتى. ئۇلارنىڭ مىجەزى، تەبىئىتىگە قارىغاندىمۇ شۇنداق قىلىدىغاندەك، قىلالايدىغاندەك ئىدى. ئىلھام مۇھەممەت دېگەن يىگىتنىڭ شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ فىزىكا فاكۇلتېتىدا ئوقۇۋاتقاندىكى تىرىشچانلىقى، ئىزچىل «ئۇچتە ياخشى ئوقۇغۇچى» بولۇپ باھالىنىپ كەلگەنلىكى، ئۆگىنىش ھەيئىتى بولۇپ ئوقۇغانلىقى بۇنى ئىسپاتلايتتى. ئۇ ئاشۇ تىرىشچانلىقىدا مەكتەپكە كىرىپ كېيىنكى يىللا ئىنگلىزچە ئۆگىنىشنى باشلىۋەتكەنىدى. 1987 ـ يىل 4 ـ ئۆكتەبىر باشلىغانتىم دەيدۇ ئۇ ئېنىق قىلىپ. كىشىلىرىمىز تېخى تىل ئۆگىنىشنىڭ ئەھمىيىت، زۆرۈرىيىتىنى تۇزۇك ھېس قىلىپ يەتمىگەن، تىل ئۆگىنىش، تىل بىلىش ئاشقا، باشقا، ياشاشقا مۇناسىۋەتلىك چوڭ دەسمىيگە ئايلانمىغان شۇ يىللاردىلا ئۇ تىل ئۆگىنىشنىڭ تەخىرسىزلىكىنى تونۇپ يەتكەندەك قىلاتتى. ئۇنىڭ ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ سىنىپىدىكى ساۋاقداشلىرىمۇ ئەگەشتى. بىرەرى يېڭىراق ئىش قىلسىلا ئەگىشىپ قىلىپ باقىدىغان پىسخىكا شۇ چاغدىكى ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىمۇ بار ئىكەن. شۇنداق قىلىپ قىزىقچىلىقتا بىر مۇنچە بالىمۇ سوئىدىشىپ ABCدەپ توۋلاپ يۈرۈپتۇ. ئەمما تىل دېگەننى ئەھمىيەتسىز ئويۇن ـ تاماشا، ئەرزىمەس بىرنەرسە، كېلىش، مەنسىز ئەل ـ ئاغىنىدارچىلىقنىڭ تاينى يوق مېھرىددىن ۋاز كېچىپ، كۆتىنى چىڭ بېسىپ ئولتۇرالايدىغان، ئىزچىل داۋاملاشتۇرالايدىغان ئادەم ئۆگىنەلەيدۇ. ئەمما كۆپىنچە ستۇدېنتتا ئاشۇ چۆيۈندەك قوڭ، مەھكەم باغلانغان بەل، ئاسان سوۋۇمايدىغان ئىرادە كەم ئىدى. كۆپىنچىسى چۈشۈپ قاپتۇ. يېرىم يولدا، يالۇ، يېرىم يولغا بارمايلا، بوسۇغا ئاتلاپ ئاتلىمايلا توختاپ قاپتۇ، ۋاك دەپتۇ. ئەمما بىزنىڭ ئىلھام توختىمايلا ئۆگىنىپ كېتىپتۇ، ئۆگەنگەندىمۇ تۇزۇك ئۆگىنىپتۇ. «ھازىرقى زامان خەنزۇتىلى لۇغىتى»(现代汉语词典) بىلەن «لوئىمەن بۇگۈنكى زامان ئىنگلىز تىلى لۇغىتى»(朗文当代英语词典) نى ئۈچ قېتىمدىن رومان ئوقۇغاندەك ئوقۇپ، كۆرۈپ چىققان ئادەمنى ئۆگەندى، تۇزۇك ئۆگەندى دېمەي نېمە دەيمىز؟ 1990 ـ يىل نويابىردا ئۇ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار ئىشخانىسىغا ئالىي مەكتەپ ئىنگلىز تىلى 4 ـ دەرىجە ئىمتىھانىغا تىزىملىتىشقا كىردى. ئاشۇ ئىشخانىدىكىلەر ئاۋاق، ئېگىز، كەم سۆز كۆرۈنىدىغان يىگىتكە دەسلەپ ئىشەنمىگەندەك، ئارقىدىن ئۇنى ھەنىستىمگەندەك قاراپ قويدى. ئۇنىڭ بۇنداق ئىمتىھانلار بىلەن ئوينىشىپ يۈرمەي چىقىپ تاپشۇرۇقنى ئىشلىشنى ئېيتتى. ئاشۇ گەپ بىزنىڭ ئىلھامنىڭ جېنىدىن ئۆتتى، ئۆپكىسىنى ئۆرىدى. ئۇ چىچاڭشىپ ۋارقىراپ كەتتى. كەم سۆز، گەپ قىلماس كۆرۈنسىلا بوزەك قىلىۋەرگەن بىلەن بولمايدىكەن. ئۇلارنىڭمۇ دىلى نازۇك، غۇرۇرى قەتئىي، كۆڭلى پۈتۈن ئىكەن. ھارلىق ـ خارلىقتا ئۇچرىسا چىدىمايدىكەن، چېكىدىن ئاشسا پارتلايدىكەن. ئۇ، ئىشخانىدىكى ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ رىغبەتلەندۈرۈش، ئىلھاملاندۇرۇش ئورنىغا سوغۇق سۇ سېپىۋاتقان ھۆرمەتلىك ئوقۇتقۇچىلارغا ۋارقىراپ سالدى. ئىشخانىدىكىلەر ھاڭۋېقىپ، نېمە دېيىش، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي تۇتۇلەپ قېلىشتى. پەقەت ئاشۇ سەپرا يىگىت ئىشكنى زەردە بىلەن يېپىپ چىقىپ كەتكەندىلا ئېسىگە كېلىشتى ۋە ئۇنىڭ چىقىپ كېتىۋېتىپ دېگەن گېپىنى ئەسلىدى: «تىزىملاش پۇلىنى تۆلىسەم مەن تۆلەيمەن. ھەرقايسىڭنىڭ ئالدىغا پۇل تىلەپ كەلدىممۇ ـ يا؟ تىزىملاپ قويۇش. ئۆتەلمىسەم، بولدى، قەدەم باسمىدىم مەكتىپىڭگە». ئالە شەرىكىنى! كىمگە قېيدايدۇ، نېمىسگە بىزگە توۋلايدۇ بۇ سويمەك. تەس ئىشمىتى ئىسمىنى يېزىپ قويۇش. ھالىغا باقماي شىلتىڭ ئاتمىسۇن، پۇلىنى بىكار ئىسراپ قىلمىسۇن دېدۇققۇ شۇ. ھۇ، كۆيۈنگەننى بىلمەيدىغان...

ئىشخانىدىكىلەر ئۇنىڭ ئىسمىنى خۇشياقمىغاندەك، قېيدىغاندەك تىزىملىكىنىڭ ئەڭ ئاخىرىسىغا تىركەپ قويدى. ئەمما ئاشۇ يىگىتنىڭ شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى بويىچە ئىمتىھان بەرگەن 379 نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ ئىچىدىن ئىمتىھاندىن ئۆتكەن 4 ئوقۇغۇچىنىڭ بىرى، بىردىنبىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى، شۇنداقلا شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخىدا ئىنگلىز تىلى دەرىجە ئىمتىھاندىن ئۆتكەن تۇنجى ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى بوپقېلىشنى ئۇلار ئويلاپمۇ باقمىغان بولغىيتتى. ئەمما شۇنداق بولدى. كۆزگە ئىلمىغان چوماق قاتىشارنى ياردىغانلىقى، ئەسكى چاپاننىڭ ئىچىدە ئادەم بارلىقى ئىسپاتلاندى.

ئۇ كېيىنمۇ، ئوقۇش پۈتتۈرۈپمۇ، ئۇرۇمچى شەھىرى 5 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكە خىزمەتكە تەقسىم قىلىسا بارماي باشقىچە چىقىش يولى ئىزدىگەندىمۇ، كېيىنكى شىنجاڭ «ئىستىراھەت مېھمانخانىسى»دىكى سەككىز يېرىم يىللىق تەرجىمانلىق ھاياتىدىمۇ ئۆگىنىشنى، تۇم ـ تۇم لۇغەتلەرنى ۋاراقلاش، ئاختۇرۇشنى توختىتىپ قويمىدى. ئاشۇنداق ئىزدىنىش ئۇنى كېيىن بېيجىڭدا كانادالىقلار ئاچقان تاماقخانىنىڭ دىرېكتورلۇقىغا ئېلىپ چىقتى. شۇبىتسىيلىكلەر 1940 ـ يىللاردا ئاچقان داڭلىق چەت ئەل تىلى ئۆگىتىش مەركىزى (English First)EF نىڭ شىنجىڭدىكى تارمىقىدا خەنزۇلارغا ئىنگلىز تىلىدا دەرس ئۆتۈش لاياقەت ـ پۇرستىگە ئېرىشتۇردى. ئاشۇ يەردە تۇرۇپ ئۇ مانا مۇشۇ لۇغەتنىڭ گېپىنى ئاڭلىدى، تېلېفوندا، تۇردا ئابدۇقادىر مۇئەللىم ئارقىلىق ۋە تېخىچە يۈز كۆرۈشۈپ باقمىغان ئابدۇللا ئىسىملىك يىگىتنىڭ ئاڭلىدى، مەسلىھەتىنى ئاز ـ تولا قىلىشقان بولدى ھەمدە دەرھال ئېرىنىش ئۆگىلىقچە، خالىغانلا ئادەمگە نېسىپ بولمايدىغان ئاشۇ خىزمەتنى تاشلاپلا يېنىپ چىقتى. ئەمدى نېمىشقا تەپسىلىي، ئىنچىكە، ئەستايىدىل ئىشلىمىسۇن؟ ئۇ باشقا تىللاردىكى شۇنچە زور ھەجىملىك لۇغەتلەرنى كۆرۈۋېتىپ كۆزى قىزارمىغانمىدى؟ ئاختۇرۇپ بولالمايلا ئىچى پۇشمىغانمىدى؟ ئۆز تىلىدەك راھەت، بەھۇزۇر چۈشىنىپ بولالمايلا قىينالمىغانمىدى؟ بىر چاغلاردا ئۇيغۇر بالىلارغا ئىنگلىز تىلىدىن دەرس ئۆتكەندە ئوقۇغۇچىلىرىغا تۇزۇكرەك، كۆپ يۆنىلىشلىك لۇغەتلەرنى تەۋسىيە قىلالمايلا

دۇدۇقلىمىغانمىدى؟ لۇغەتلەرنى كۆتۈرۈپ بولالماي، لازىم بولغاندا ياندا يوق ئەسقاتماي جىلى بولمىغانمىدى؟ مانا ئەمدى باشقىلار ئىشلىتىپ ئۆگىنىش، خىزمەتكە ئاجايىپ زور قولايلىق يارىتىپ يۈرگەن ئاشۇ يىغىنچاق، قولاي، يەڭگىل، ئەپچىل، چاققان ئېلېكترون لۇغەتنى ئويغۇرلارنىڭمۇ ئىشلىشىنىڭ پىلانى بولۇۋاتسا، تېخى ئۇنىڭ سۆزلۈكلىرىنى تەييارلايدىغان ئىشقا ئۆزى قول تىقىۋاتسا نېمىشقا كۆيۈنمەسۇن، ئەستايىدىل بولمەسۇن؟ جان دەپ تەييارلايدۇ، خۇش بولۇپ كۈچ قاتىدۇ، كۆچىنىڭ يېتىشچە ياخشى قىلىدۇ...

ئۇ خۇشھاللىق، ھاياجان ئىچىدە بىر باشلىغىنچە سەككىز ئاي ېبسىپ ئولتۇردى. ېبسىپ ئولتۇرمايمۇ ئامال يوق ئىدى. قانچىلىك قىلساڭ شۇنى ئېپكېتىپ رەتلەيمەز، توغرىلايمەز، سستېمىغا كىرگۈزىمەز، كوررېكتورلۇقنى ئىشلەيمەز، ېپكىتىمەز دەپ ېبشىدا ئادەم قاراپ تۇراتتى. ئەمما ئىشلەش ئانچە ئاسان ئەمەس ئىدى. ېبزدە تېخى مۇكەممەلرەك ئىنگلىزچە- ئۇيغۇرچە ياكى ئۇيغۇرچە- ئىنگلىزچە لۇغەت بولمىغاچقا، ئاساسەن مۇتلەق كۆپ قىسىم سۆزلۈكنى بىۋاستە ھالدا Oxford، Longman قاتاتارلىق نوپۇزلۇق لۇغەتلەردىن پايدىلىنىپ تۇرۇپ ېيگىدىن تۇزۇش، ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى. ئېچىلمىغان يولنى ېيگىدىن ئېچىپ ماڭماي، قىلنمىغان ئىشنى ېيگىدىن قىلماي بولمايتتى. ئەمدى قاراپ تۇرسا قاچان، كىم قىلىپ بېرىدۇ؟

ئىلھام مۇھەممەت قارائىغۇ ئۆيدىن چىقىپ ئۇھ دېگۈدەك تىن ئالالماي يۈرگەندە، ئابدۇللا ئايىغىنىڭ چەمبى چۈشۈپ قالسىمۇ تۆيمىغۇدەك جىددىيچىلىك ئىچىدە پالاقلاپ چېپىپ يۈردى. ئۇ، لۇغەتنى پۈختا، مۇكەممەل پۈتتۈرۈش ئۈچۈن زامانىمىزدىكى ئەڭ نوپۇزلۇق تىلشۇناس، لۇغەتشۇناس ئالىمىمىز مىرسۇلتان ئوسمانوفتىن پىكىر- مەسلىھەت، يول سوراپ قانچە رەت بارغىنىنى ئۆزىمۇ ساناپ ېبرەلمەيدۇ. ئۇلار لۇغەتنى ئىلاجىنىڭ باربىچە مۇكەممەل ھالدا رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن كۈچىدى. لۇغەتنىڭ ئىلمىيلىك دەرىجىسىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن زاۋۇت تەرەپنىڭ ۋاستىچىلىكى بىلەن خەنزۇچە لۇغەتنىڭ سۆزلۈكلىرىنىڭ ئەقلىي مۇلۈك ھوقۇقى خەنزۇ تەتقىقاتچىلىرىنىڭ قولىدىن سېتىۋېلىندى. ئۇيغۇرچە- خەنزۇچە، خەنزۇچە- ئۇيغۇرچە لۇغەتلەر بىزدە بار لۇغەتلەرنى ئاساس قىلغان ھالدا زور تولۇقلاش، مۇكەممەللەشتۈرۈش، بېيىتىش ېبلىپ ېبرىلدى. سۆزلۈك، تۇراقلىق ئىبارە، ئىدىئوم، ماقال- تەمسىللەر تولۇقلاندى ۋە ئاتاقلىق ئەدەبىي تەرجىمانلاردىن مۇساجان ئەزىزىي، ماھنۇر ھاجى ياقۇپ ئانات، ئىمىن ئەھمەدىيلەرنىڭ ېپكىتىشىدىن ئۆتكۈزۈلدى. پىشقان كوررېكتور قەيىۇم تۇرسۇن لۇغەتتىكى سۆزلۈكلەرنىڭ ئىملاسىنى ېپكىتتى. ھەققەتەنمۇ ئەقىل، ېبلىم، كۈچ، زېھىن، تالانتلىقلار مەركەزلەشتۈرۈلدى. ھەممە بار كۈچى ېبلەن ھەربىرىكەتكە كەلدى. شەخسلەر تەشكىللىشىدە ئېلىپ ېبرىلغان ئىلمىي ئەمگەكنىڭمۇ ئۇيۇشتۇرۇش كۈچى، ئىلمىيلىك دەرىجىسى، ئىش ئۇنۇمى، سۈرئەت تېزلىكىنى بوش چاغلىغلى بولمايدىغانىدەك قىلاتتى. ئۇلار ئەپلەپ- سەپلەپ كۆز بويامچىلىق قىلسىلا «ياغاچ قازاندا بىر قېتىم ئاش پىشىدۇ»غانلىقى، ئوخشىدا قالمىغانلىقى، خەلقنىڭ ئىشەنچ- ھىمايىسىدىن ئايرىلىپ قالمىغانلىقىنى ئوبدان چۈشەنگەچكە، سەھىمىلىك، ئەستايىدىللىق، مەسئۇلىيەتچانلىق ېبلەن كۈچەپ ئىشلەيتتى. ئىشنىڭ سۈپىتى، سۈرئىتى، ئۇنۇمى، ئەھمىيىتىنى قوغلىشاتتى. شۇنداق بولدى، ھەممە جان كۆيدۈرۈپ ئىشلىدى. خوتەن رادىئو- تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كومپيۇتېر كەسپىدە ئوقۇغان، Windows مۇھىتىدا خىزمەت قىلىدىغان كومپيۇتېرلار تېخى خوتەنگە كەلمەستىلا ئاللىقاچان كومپيۇتېرغا باغلىنىپ بولغان، ئىزچىل كومپيۇتېر ېبلەن ئېتىشىپ كەلگەن، شۇ چاغدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا كومپيۇتېردىن ېبلىم ئاشۇرۇۋاتقان روزىمۇھەممەت ئىسمىلىك يىگىتمۇ ئارامخۇدا ئۇخلىغۇدەك جاي، ۋاقتىمۇ تاپالماي كومپيۇتېرنىڭ ئالدىدا مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپ ئۆزىگە تەئەللۇق ئىشلار ئۈستىدە ئىزدەندى. ئۇ، لۇغەتنىڭ مودېلىنى ياساش، كۇنۇپكا تاختىلىرىغا ھەرپلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە ھەرپلەرنى كودقا ئورۇنلاشتۇرۇش، ېيزىق كىرگۈزۈش، كۆرۈنۈشنى توغرا ېبر تەرەپ قىلىش، زاۋۇت تەرەپ ېبلەن ھەمكارلىشىپ ئوڭدىن باشلىنىدىغان ېيزىق ئۈچۈن مەخسۇس تۇك يولى ياساش، قاتتىق دېتال قىسمىنى ئۆزگەرتىش، ئوك، سول يۆنىلىشتە باشلىنىدىغان ېيزىقنى ئېكراندا ېبرلا ۋاقىتتا كۆرسىتىش قاتارلىق ئىلمىي، تېخنىكىلىق ئىشلارنى ھەل قىلىشى كېرەك ئىدى...

ئاشۇنداق جىددىي تۇتۇش قىلىش، تىرىشىش ئارقىلىق ئاشۇ لۇغەت ئاخىرى تۇزۇلدى، تەييار بولدى، ياسالدى ۋە «ئېرپان» نامىدا ئەلنىڭ ھۇزۇرىغا سۇنۇلدى، داستىخانغا چىقىرىلدى. ئەمدى داخلىي داستىخان بولغۇچىلارنىڭ پىكىرىنى ئاڭلاش، قالغان قەدەمنى بىللە ېبسىش كېرەك ئىدى.

※ ※ ※

سورۇن ئەھلىنىڭ ئالدىدا «ئېرپان» تۇراتتى، ئېرپان روھى زال ئىچىنى قاپلىغان، دىللاردا زوق- ھاياجان ئويغىتاتتى. ئۇيغۇر تارىخىدىكى بۇ تۇنجى ئېلېكترون لۇغەت ئاشۇ ماركسى بىلەن ئىلىم- ئېرپان روھىنى تەشۇىق قىلماقچىدەك، كىشىلىرىمىزگە ئىلىم- ئېرپان ئىزدەشنىڭ خاسىيىتىنى قايتا- قايتا جاكارلىماقچىدەك، بىزنىڭ ئىلىم- ئېرپان ئارقىلىلا ھەقىقىي قۇدرەت تېپىپ، يۇكسىلەيدىغانلىقىمىزنى ئىشارە قىلماقچىدەك ھەمدە ئىلىم- ئېرپان ئىزدەش سەپىرىگە ئاتلانغان ھەربىر ئىزدەنگۈچىگە ېيقىن ھەمراھ بولۇشنى خالايدىغانلىقىنى ئېيتماقچىدەك قىلاتتى. مۇنداق ئېسىل روھنى، ئەھمىيەتلىك ئىزدىنىشنى، كۆڭۈللەرگە خۇشياقىدىغان ئويلىنىشنى كىم خالىمەسۇن؟ كىم مۇنداق ئىدىيە- خاھىشقا ئاۋاز قوشمەسۇن؟ ئاۋازلار قوشۇلدى، چاۋاكلار ياڭرىدى، مەدەت- رىغبەتلەر ياغدى. سۆيۈنۈش، كۆيۈنۈش دىللارنى قۇۋاندۇردى...

ھەقىقەتەنمۇ «ئېرپان» ئېلېكترون لۇغىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئېلېكترون تېخنىكىسىدا، يۇقىرى پەن- تېخنىكىلىق مەھسۇلاتلارنى تەتقىق قىلىش، ياساش ساھەسىدە ئۆزىگە خاس دادىل قەدەم تاشلىغانلىقىنىڭ بەلگىسى دېيىشكە بولاتتى. كۇماراجىۋا، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرىي، نەۋائىي قاتارلىق ئۇلۇغ ئەللامە- ئالىملىرىمىزنىڭ بىباھا ئەمگىكىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان، خەلقىمىزنىڭ نەچچە

ئەسىرلىك مەدەنىيەت تارىخىدا ئەنئەنە سۈپىتىدە ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن ئىلىم- تېخنىكا، تىل- ئالاقىدىكى تەشەببۇسكار روھنىڭ ئۇزاق يىللىق سىياسىي- ئىجتىمائىي بوران- چاپقۇن، داۋالغۇشلار پەيدا قىلغان چۈشكۈنلۈكتىن كېيىنكى ئويغىنىشى، قايتىپ كېلىشى، يېڭىدىن باش كۆتۈرۈشى دېيىشكە بولاتتى. خەلقىمىزنىڭمۇ يۇقىرى پەن- تېخنىكىلىق مەھسۇلاتلارنى تەتقىق قىلىپ ئىشلەپچىقىرالايدىغانلىقىنىڭ دەلىلى دېيىشكە بولاتتى. تىلىمىزنىڭ فۇنكسىيىلىك ھاياتىي ئىقتىدارىنىڭ تېخىمۇ كۈچەيگەنلىكىنىڭ ئىپادىسى، تىلىمىزنىڭ مەۋجۇدلۇق قىممىتى، ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرىدىغان ۋاستە دېيىشكە بولاتتى.

بۇيۇك گېرمان تىلشۇناسى ياكوب گرىم: «بىزنىڭ تىلىمىز- بىزنىڭ تارىخىمىز دېمەكتۇر» دەيدۇ. دېمەككى، بىر تىلنىڭ تەرەققىي قىلىپ، نازۇك زامانىۋى تېخنىكا مەھسۇلاتلىرىغا كىرىشى يالغۇز بىر تىلنىڭ تەرەققىيات تارىخى ئەمەس، ئۇشبۇ مىللەتنىڭ تەرەققىيات شەجەرىسىنىڭ يارقىن خاتىرىسىدۇر. ئەرەب- پارس تىللىرى بىلەن يەكمۇ يەك بەيگىگە چۈشكەن تۈركىي تىل شۇ دەۋر تۈركىي تىللىق خەلقلىرىنىڭ پۈتكۈل ئىجتىمائىي ھاياتىنىڭ يۈكسەلگەنلىكىنى دەلىللەپ بەرگەن بولسا، يېقىنقى دەۋرلەردىكى تىل- يېزىقتىكى تۇراقسىزلىق، قېلىپلىشىپ بولالماسلىق، ھە دېسىلا ئۆزگەرتىش- ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا يۈگۈرۈش، ماھىيەتتە پۈتكۈل مىللەتنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمىدىكى ئاجىزلىق، چېچىلاڭغۇلۇق، تۇترۇقسىزلىقنى دەلىللەپ بېرىدۇ. تىلنىڭ تېخنىكىلىق مەھسۇلاتلارغا كېڭىيىپ كىرىشى، ماھىيەتتە شۇ مىللەتنىڭ تېخنىكىلىق ئەقلىي تەرەققىيات يولىغا قەدەممۇ قەدەم يېقىنلىشىۋاتقانلىقىنىڭ ئىسپاتى. ئىنگلىز تىلىنىڭ بۇگۈنكى دۇنياۋى ئىستېمالغا ئايلىنىشىدا ئۇنىڭ تېخنىكا بىلەن زىچ بىرلەشكەنلىكى مىسلىسىز زور رول ئوينىغان. تىل زامانىۋى مەھسۇلاتلار بىلەن بىر گەۋدىلىشىش ئارقىلىق ھەم رىقابەت ئىقتىدارىنى كۈچەيتىدۇ، ھەم ياشاش بوشلۇقىنى كېڭەيتىدۇ. ھەمدە شۇ تىلنى مىللىي ۋىجداننىڭ تۈۋرۈكى قىلغان كىشىلەرنىڭ ئومۇمىي ساپاسىدىكى ئۆسۈش، يۈكسىلىشتىن بېشارەت بېرىدۇ. مۇستاپا كامال ئېيتقان «تىلنىڭ كۈچى- مىللەتنىڭ كۈچى» دېگەن گەپنىڭ ھېكمىتى مانا شۇ يەردە.

سانائەتلىشىش، شەھەرلىشىش، زامانىۋىلىشىش، يەرشارىلىشىش ئىبارىلىرىگە سىغدالغان تەرەققىياتنىڭ شىددەتلىك دولقۇنى دۇنيادىكى تامامىي ئەھلىي- ئاھالىنى بۇ چوڭ قاينامغا سۆرەپ كىردى- دە، كىشىلەر ئۆزلىرى بىلىپ- بىلمەي زامانىۋى دۇنيانىڭ ئۇچۇر- مەدەنىيەت ئىستېمالچىسىغا ئايلىنىپ قالدى. بىلىم- ئۇچۇرلارنىڭ يېڭىلىنىش، ئۆزگىرىش، تارقىلىشى مىسلىسىز دەرىجىدە تېزلەشتى. دۆلەت- مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى تار مەھەللىۋازلىق قارىشى يىمىرىلدى. ئېچىۋېتىلگەن دۇنيا ھەربىر ئىنسانغا قانچىكى ئاكتىپ، قانچىكى تېز رەۋىشتە دۇنياۋى رىقابەتكە، مەدەنىيەتلەرنىڭ كەڭ كۆلەملىك ئۇچرىشىشىغا قاتنىشالىسا، باشقىلار بىلەن قانچىكى يۈزمۇ يۈز، باراۋەر دىئالوگلىشالىسا شۇنچە زور مەنپەئەت، پايدىلىق ئورۇن، پۇرسەتكە ئېرىشەلەيدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى. مانا شۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى تىلنىڭ ۋاستىچىلىكى ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلاتتى. تىل ئۆگىنىش، تىل بىلىش تارىختا ھېچقاچان بۇگۈنكىدەك جىددىي مەسىلىگە، دۇنيانى چۈشىنىپ ياشاي دەيدىغانلىكى ئىنسان بالىسى چوقۇم باشتىن كەچۈرىدىغان تەبىئىي ئىجتىمائىي مەجبۇرىيەتكە ئايلىنىپ باقمىغان. ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتتە ئاجىز قوۋم- مىللەتلەر ئۈچۈن باشقىلارنىڭ تىللىرىنى بىلىش، باشقىلارنى چۈشىنىش پەرز- قەرزگە ئوخشاپ قالدى. چۈنكى ئۆزگىنى بىلمىسەڭ، چۈشەنمىسەڭ بولمايتتى، ئۆزۈڭنى چۈشەندۈرمىسەڭ، بىلدۈرمىسەڭ تېخىمۇ بولمايتتى. چۈشەنچە، تونۇش تۇرغۇزۇلمىسا ئىشنىڭ چاتىقى شۇ ئىدى. چۈشەنمەي تۇرۇپ مەنسىتمەسلىك، بىلمەي تۇرۇپ ياراتماسلىق، دەڭسەپ باقمايلا چوڭچىلىق قىلىپ يەكلەش دېگەندەك بىنورمال ئىجتىمائىي كەيپىياتلار ئەنە شۇنداق تىل، دىلنى چۈشەنمەسلىكتىن كېلەتتى. بىز، خەلقىمىز مانا شۇ تىل ئۆگىنىش، تىل بىلىش جەھەتتە چۆچۈمىسەك، كاللىمىزنى سىلكىمىسەك بولمايتتى. بىزدىكى مىللەت سۆيگۈسى قۇرۇق شوئارۋازلىققا، مۇتەئەسسىپ كونسېرۋاتىپلىققا ئايلىنىپ قالماسلىقى كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن تىل بىلىش، تىل ئۆگىنىش لازىمدە. ئادەمدەك قەدىر- قىممىتىمنى بىلىپ- ساقلاپ، ئۆزۈمگە يارىشا ئورۇن- مەرتىۋەمنى تېپىپ ياشاي، قولۇمدىكى نېنىمنى پۈتۈن يەي، ھوقۇقۇمنى راۋۇرۇس تىك تۇرۇپ قوغداپ، ئىززىتىم بىلەن ياشاي دېگەن ئادەم بۇگۈن تىل بىلمىسە بولمايدۇ. تىل بىلمىگەنلەر يەۋاتقان نېنىدىنمۇ ئايرىلىپ قېلىۋاتىدۇ. مانا بۇ رېئاللىق. كەلكۈن پاچاققا چىققاندا، جان ھەلقۇمغا يەتكەندە تىپىرلىماي بۇرۇنراق، ۋاقتىدىراق ئىش كۆرۈش ھەممىدىن ئەۋزەل.

كىشىلەر قوزغىلىشقا باشلىدى. تىل ئۆگىنىشنىڭ ئەھمىيىتىنى، خاسىيىتىنى ئەمەس، زۆرۈرلۈكىنى، مەجبۇرىيەتلىكىنى، ئۆگەنمىسە زادى بولمايدىغانلىقىنى بىلدى، ياق كۆپىنچىسىگە بىلدۈرۈلدى. بىلگۈسى، ئاڭلىغۇسى، ئۆگەنگۈسى بولمىسىمۇ، شۇنداق قىلش كېرەكلىكى، قىلمىسا تاۋىقى چېقىلىپ، تۇزلۇقى ئۆرۈلىدىغانلىقى ئۇقتۇرۇلدى. چوڭ دولقۇن قوزغالدى. مەجبۇرىيمۇ، تەبىئىيمۇ، ئىشقىلىپ تىل ئۆگىنىش دولقۇنى قوزغالدى. ئۇلار ئەمدى لۇغەتكە، ئۇلارنىڭ تېز، ئۈنۈملۈك ئۆگىنىشىگە ئەسقاتىدىغان ماتېرىياللارغا، ئۆگىتىش- ئۆگىنىش ۋاستىلىرىگە موھتاج ئىدى. ئەمدى ئاشۇلارغا خەۋەر يەتكۈزۈش كېرەك.

2003- يىلى 14- دېكابىردىكى ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنىدىن كېيىنلا گېزىت- ژۇرنال، رادىئو- تېلېۋىزىيە قاتارلىق ئاخبارات ۋاستىلىرى «ئېرپان» ئېلېكترون لۇغىتىنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنى بەس- بەستە جاكارلىدى. خەۋەر ئۈرۈمچىدىن ئۈچۈپ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ جاي- جايلىرىغا، ئىچكىرى ئۆلكىلىرىگە، ھەتتا چەت ئەللەرگىمۇ تارقالدى. ئېلان- تەشۋىقاتلار چاپلاندى، تارقىتىلدى. تونۇيدىغان، تونۇمايدىغانلار ئاشۇ خەۋەرنى، ئېلان- تەشۋىقاتنى- «ئېرپان»نىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنى، ئەجدادلىرىمىزدىكى ئىلىم- ئېرپان روھىنىڭ كۆرسە كۆرگىلى، تۇتسا تۇتقىلى بولىدىغان ئەمەلىي قىممەتكە ئايلىنىپ قايتا جەۋلان قىلغانلىقىنى يەتكۈزدى. شۇ چاغدا «ئېرپان»نى تۈزگۈچىلەردىن بىرەرىنىمۇ تونۇمايدىغان

پىقىرنىڭمۇ شنجاڭ ماۋارىپ ئىنستىتۇتى تىل فاكۇلتېتىدا پىرفېسسور يۈرۈپ ئېلان تارقاتقىنى، باللارغا سېتىۋېلىش، ئۆزىمىزنىڭ مىللىي كارخانىسىنىڭ تۇنجى مەھسۇلاتىنى قوللاشنى ۋاتىلداپ سۆزلەپ چۈشەندۈرگىنى، ئىجارە ئالغان ئۆيىنىڭ تېمىغا كالېندار شەكلىدىكى ئېلاننى چاپلاپ قويۇپ سائەتلەپ قاراپ ياتقىنى ھېلىھەم ئېسىدە. پىقىر باشقىلاردىمۇ ئاشۇنداق زوقمەنلىك، سۆيۈنۈش، ئىپتىخار، غۇرۇر ئويغانغان دېسە خاتالاشمايدىغانلىقىغا چوڭقۇر ئىشىنىدۇ. نېمە ئۈچۈن؟ چۈنكى ئاشۇ چاغلاردا نېمىشقىدۇر كىشىلىرىمىزدە مەۋجۇدلۇق تەقدىرىمىزدىن، تىلىمىزنىڭ، مەدەنىيىتىمىزنىڭ، ئەتىمىزنىڭ نېمە بوپكېتىشىدىن ئەندىشە قىلىدىغان كۆڭۈلسىز كەيپىيات ئىپغىرلاپ قالغانىدى. بىزدە تەقدىرىمىزنى ئۆمىدلىك ئەتىگە باغلايدىغان كۆچلۈك تېخنىكا ئاساسىنىڭ يوقلۇقى، ئىقتىسادنىڭ تازا گۈللىنىپ كېتەلمىگەنلىكى، مۇتلەق كۆپ قىسىم ئاھالىنىڭ دۇنياۋى يۈزلىنىشتىن بىخەۋەر- بىغەملىكى، كىشىلىرىمىزدە خىرىس، كرىزىس، رىقابەت تۇيغۇسىنىڭ ئەمەلىي ھالدا ئويغىنىپ بولالمىغانلىقى، تۇرمۇشىمىزنىڭ تامامىي قاتلىمىنى سىرتقى مەدەنىيەتلەرنىڭ تەسىرى، تۇرلۈك- تۈمەن ئىستېمال بۇيۇمىنىڭ قاپلاپ كەتكەنلىكى، ئەخلاقىي، مەنىۋى ئاينىشلارنىڭ ئىغىرلاۋاتقانلىقى دېگەندەك كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان سان- سانا قسىز بېسىم تۇيغۇسى دىللارنى ھامان مەيۈس پەرىشانلىققا باشلاپ تۇراتتى. ئاشۇ چاغلاردا «ئۇيغۇرلار 50 يىلدىن كېيىن مەۋجۇد بولارمۇ؟»، «50 يىلدىن كېيىن يەنە ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلىشىدىغان ئادەم قالارمۇ؟» دېگەندەك سوئاللارنىڭ مەكتەپلەردە، دەرسخانىلاردا سورالغىنىنى ئاڭلاپ تۇرغانىدۇق. ئاشۇنداق مۇھاكىمىلەردە «ئۆزىگە، ئۆز ئائىلىسى، پەرزەنتى، تىل، مەدەنىيىتىگە مەسئۇلىيەت- مەجبۇرىيەت بىلەن مۇئامىلە قىلالايدىغان بىر ئۇيغۇر بولدىكەن، بىز، بىزنىڭ تىلىمىز 50 يىل ئەمەس 50 ئەسىردىن كېيىنمۇ مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇۋېرىدۇ» دېگەندەك كەسكىن، قايناق پىكىرلەرنىڭ ھەم بولغانلىقىنمۇ ئاڭلىغانىدۇق. ئاشۇ خىل سوئالنىڭ سورالغىنىنىڭ ئۆزىلا جەمئىيەتتىكى ئەندىكىش، ۋەھىمە، چۆچۈش كەيپىياتىنىڭ چىڭىغا چىققانلىقىنى ئىسپاتلايتتى. بىز بۇ خىل كەيپىياتنىڭ ئويغىنىشىنى بىر تەرەپتىن ئەھمىيەتلىك ھېس قىلساق، يەنە بىر تەرەپتىن سەل- پەل ئارامسىزلىنىپ قالاتتۇق. دەل شۇنداق چاغ بولغاچقىمىكىن، «ئېرپان»نىڭ دۇنياغا كېلىشى ماڭا خېلى كۈنلەرگىچە ھاياجانغا سالغانىدى. باشقىلاردىمۇ ئاشۇنداق تەنتەنە تۇيغۇسى، غۇرۇرلۇق جانلىنىش مەنزىرىسىنى كۆرگەنىدىم.

ئەمەلىيەتتىمۇ، «ئېرپان» ئېلېكترون لۇغىتى بازارغا سېلىنىپلا جەمئىيەتتە كۆچلۈك ئىنكاس قوزغىدى دېسەك ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز. تەبرىكلىگىلى كەلگەنلەر، تېلېفون، خەت، ئېلېكترونلۇق يوللانمىلار ئۈزۈلمەي كەلدى. ئاشۇ تېلېفون، خەت، ئېلېكترونلۇق يوللانمىلاردىن باركاللا، ئالقش، تەبرىك، ئۈمىد، رەھمەت، تىلەك ياغاتتى، ھاياجان، سۆيۈنۈش، كۆيۈنۈش تاماتتى. شۇ چاغدىكى ھالەتنى ئەمدى دېرىكتور دەپ ئاتىلىشى كېرەك بولغان ئابدۇللا مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

— ماۋارىپ نازارىتىنىڭ ئۇدۇلىدىكى مەخسۇس سېپتىش دۆكىنىمىز كۈنلەپ ئادەمگە لىق توشۇپ تۇردى. لۇغەت سېتىۋالىدىغانلار بىز ئويلىغاندىنمۇ كۆپ بولدى. مۇشۇنداق بىر لۇغەت بازارغا سېلىنىپتۇ دەپ ئاڭلاپ ئالمىسىمۇ كۆرگىلى، رەھمەت ئېيتقىلى كەلگەن ئادەمنىڭ سانىنى ئېلىپ بولغىلى بولمايدۇ. راۋۇرۇس دەسسەپ ماڭالمىغۇدەك دەرىجىدە ياشىنىپ كەتكەن پېشقەدەملىرىمىزدىن كېلىپ قولىمىزنى سىقىپ تۇرۇپ ھېچنېمە دېمەيلا يىغلاپ تاشلىغانلار، ئېغىزىنى ئۆمەللەپ بولۇپ گەپ قىلالمايلا، دولىمىزغا ئۇرۇپ قويۇپ چىقىپ كەتكەنلەر بولدى. «ئىشلەتمىسەممۇ، ئۆيۈمگە ئېلىپ تىزىپ قويايلا، ئۆكىلىرىم. خۇدايىم مۇشۇنچىلىك كۈننى كۆرۈشنى بولىسمۇ نېسىپ قىپتۇ. قېرىغاندا باشقا ئىش قىلىپ بېرىش قولىمىزدىن كەلمەيدىكەن، سىلەرنى قوللىغىنىمىز مۇشۇ بوپقالسۇن» دەپ كۆزىنىڭ نۇرى كېتىپ، كىتاب- ماتېرىيال كۆرگىچىلىكى قالمىغان بوۋايلىرىمىزمۇ سېتىۋېلىپ ئەكەتتى. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى شىركەتلەر بازارغا سالغان باشقا ماركىدىكى ئېلېكترون لۇغىتى بارلاردىن «ئانا تىلىمدا چىقىپتۇ، قېرىنداشلىرىم چىقىرىپتۇ. ئىلىم ئۈچۈن، سىلەرنىڭ ئەمگىكىڭلار ئۈچۈن نەچچە يۈز كويغا مەن رازى» دەپ يەنە ئالغانلار بولدى. باللىرىنى يېتىلەپ ئەكېلىپ لۇغەت ئېلىپ بەرگەن ئاتا- ئانىلارنى كۆردۈق. شىركەتكە تېلېفون بېرىپ «ۋاي، سىلەر ئۇيغۇرمۇ؟ بۇ لۇغەتنى راست ئۇيغۇرلار ئىشلىدىمۇ؟» دەپ ئىشەنمىگەنلەرمۇ قايتا- قايتا سوراپ ئېنىقلىغان، «ھەنېمە بولسا، رەھمەت سىلەرگە» دەپ ئاتايىن رەھمەت ئېيتقىلى تېلېفون قىلغان، كەلگەنلەر بەك كۆپ بولدى. بىز ئىشمىزنىڭ ياخشى تەسىر قوزغىشىنى، لۇغەتنىڭ ئالقىشقا ئېرىشىشىنى ئويلىغان، لېكىن مۇنداق رەھمەتكە ئېرىشىشىمىزنى ئويلاپ باقمىپتىكەنمىز. خەلقىمىز بىلىدىكەن، داۋراڭ سالمىغان، جىم يۈرگەن بىلەن كۆڭلىدە بىلىدىكەن. ئۆزىنىڭ كارخانىلىرىنى، قېرىنداشلىرىنى قوللايدىكەن. لۇغەت بازارغا سېلىنغان دەسلەپكى نەچچە ھەپتىدە كۆزىمىزدىن ياش قۇرۇماي دېگۈدەك يۈردۇق. ھەتتا نەچچە رەت ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي دۇكاندىن چىقىپ كەتتىم. مۇشۇنداق قىزغىن خەلقە ئەرزىگۈدەك ئىش قىلالىغىنىمىزدىن، ئاشۇلارنىڭ ئارىسىغا تۇغۇلغىنىمىزدىن پەخىرلەندۇق. شۇلار ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى لۇغەتلەرنى تۇزۇش، سەمىمىي ئىشلەش ئىرادىمىز نەچچە ھەسسە كۈچەيدى.

ھەقىقەتەنمۇ لۇغەت بازارغا سېلىنىپلا ئىشلىتىشتىكى ئەپلىك، قولايلىقى بىلەن تىل ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ ياقتۇرۇپ سېتىۋېلىشىغا، ئىشلىتىشىگە ئېرىشتى ۋە تېز ئارىدىلا دىيارىمىزنىڭ پۈتكۈل ناھىيە- شەھەرلىرىنى قاپلىدى. ئوتتۇرا- باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن تارتىپ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى، ئوقۇتقۇچى، تەرجىمان، ھەرسائە- قاتلامدىكى خىزمەتچىلەر، سودىگەر- تىجارەتچىلەرگىچە ھەممىسىنىڭ ئۆگىنىش، خىزمەت، تىجارەت، سودا، تۇرمۇشىغىچە سىڭىپ كىردى. ئىنكاس ياخشى بولدى، ئوي- پىلانىنىڭ، مەقسەت- نىشانىنىڭ توغرا بولغانلىقى ئىسپاتلاندى. ئەمدى قالغان قەدەمنى تېخىمۇ پۇختا، سالماق، سەمىمىي ئېلىش كېرەك ئىدى.

«ئېرپان» شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنىڭ كەلگۈسىدىكى پىلان- لايىھىلىرىنى جىددىي تۈزۈپ چىقتى ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن

ئىزدىنىشكە باشلىدى. بىر ئىشنى باشلاش ئانچە تەس بولماسلىقى مۇمكىن، ئەمما ئۇنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ مېڭىش تولىمۇ مۇشكۇل جەريان. ئەمدى ئاشۇ ئىشنى تېخىمۇ ياخشى داۋاملاشتۇرۇش كېرەك. ئۇ توختىماي ئىزدەندى. ئۇنىڭ ئىسمى- جىسمىغا سىڭگىنىمۇ توختىماي ئىزدىنىش روھى ئىدى. خەلقىمىزنىڭ تىلغا بولغان ئېھتىياجىنى، لۇغەتلەرنىڭ تۇر، يۆنىلىشىگە بولغان تەقەززاسىنى ئويلىشىش، سۆزلۈكلەرنى تېخىمۇ زور دەرىجىدە تولۇقلاش، بېيىتىش، يۆنىلىش، تىل تۈرلىرىنى كۆپەيتىش، لۇغەتنىڭ تېخنىكىلىق ئىقتىدار مەسىلىسىنى ياخشىلاش، لايىھە- قۇرۇلمىسىنى تېخىمۇ كۆركەم، يېقىشلىق قىلىش، سېتىش- مۇلازىمەت، رېمونت قىلىش لىنىيىسىنى بەرپا قىلىشنىڭ كويىغا كىرىش كېرەك ئىدى. بۇ يوللارنىڭ ھەربىرىنى بىر- بىرلەپ ئاچماي بولمايتتى. ئۇ شۇنداق قىلدى ۋە مېڭىپ كەتتى. دەسلەپ تەمتىم ماڭغانىدى، بارا- بارا تايتاڭلاپ، تاقلاپ، سەكرەپ، راۋۇرۇس مەزمۇت قەدەم ئېلىپ مېڭىپ كەتتى. تۇنجى ئەۋلاد «ئېرپان- A33» تىپلىق لۇغەتتىن كېيىن ئىككى يېرىم يىلغىچە تېز تۇتۇش قىلىپ ئارقا- ئارقىدىن بىر- بىرىدىن سۆزلۈك مىقدارى، تىل، يۆنىلىش، تاللاش تۈرى كۆپەيتىلگەن، ئىقتىدارى ياخشىلانغان «ئېرپان- UC233»(خەنزۇچە- ئۇيغۇرچە قوش يۆنىلىشلىك لۇغەت)، «ئېرپان- 100» (ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، ئىنگلىزچە ئۈچ تىللىق قوش يۆنىلىشلىك لۇغەت) قاتارلىق لۇغەتلەرنى تەتقىق قىلىپ، تەييارلاپ بازارغا سالدى. سېتىش دائىرىسى ئۇزلۇكسىز كېڭىيىپ رايونىمىز دائىرىسىنى تولۇق قاپلاشتىن سىرت ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە، دۆلەت ھالقىپ ئامېرىكا، ئەنگلىيە، كانادا، سەئۇدىي ئەرەبىستانى، كۇۋەيت، مىسىر، تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەرگە كېڭەيدى- دە، ئۇيغۇر ئېلېكترون لۇغەتچىلىكىنىڭ ئۇرغۇپ تۇرغان ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلدى.

يولنى ئىزدەنگۈچىلەر ئاچىدۇ، شەرەپنى غالىبلار قۇچىدۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئەمما كېيىنكى جۈملە ئۈستىدە ئازراق ئويلىنىش كېرەك. غالىبلار ھەرگىز ئۆزى بېرىپ شەرەپنى ئەكەلمەيدۇ ياكى شەرەپنى دەپلا شاپاشلاپ يۈرمەيدۇ. شەرەپ، مۇكاپات، تاج ئۈچۈنلا چېپىش ھەقىقىي غالىبلىق، نوچىلىق ئەمەس. ھەقىقىي غالىبلارغا شەرەپ- مۇكاپاتنى خالىسلار ئۆزى بېرىدۇ، تۈيدۈرماي، بىلدۈرمەي...

خەلق چىن كۆڭلىدىن بەرگەن رەھمەت- بەرىكەتكە تەڭ دەيدىغان گەپ بار. راستكەن، ھەق گەپكەن. خەلقنىڭ ئاشۇ رەھمەت- ھەشقاللىسىدا، «ئېرپان»لىقلارنىڭ لەۋزى ھالاللىقى، سەمىمىي ئىزدىنىشى ئاساسىدا «ئېرپان» ئۆرلىدى، بەرىكەت تاپتى. خەلق ئىززەت- ھۆرمەت ئالىقىنىدا كۆتۈرۈپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە يەنە بىر شەرەپنىڭ ھازىر بولغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلدى. خەلقنىڭ ئىززەت- ھۆرمىتىگە ئېرىشىۋىدى، بۇ باشقىلارنىڭمۇ دىققىتىنى تارتىپتۇ. ئۇلار مەخسۇس گۇرۇپپا تەشكىللەپ يوشۇرۇن تەكشۈرۈپتۇ. ھەئە، ئاشۇ «ئېرپان»نىڭ سۈپىتى، مۇلازىمىتى، بازار ئىگىلەش ئەھۋالى، يوشۇرۇن رىقابەت كۈچى، بازار ئەۋزەللىكى، لۇغەتچىلىكتىكى ئەمەلىي ئۈستۈنلۈكىنى ئاستىرتتىن- خۇپىيانە ئىگىلەپتۇ، ئەستايىدىل تەكشۈرۈپتۇ. نەتىجىدە، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا جۇڭگو ئېلېكترون ساھەسىدىكى خېلىلا نامدار كارخانىلارنىڭ «步步高»، «文曲星»، «好记星»، «快译通»، «雷登»، «亚舟诺»، «名人»، «好易通»، «联想»، «金正» دېگەندەك ماركىدىكى لۇغەتلىرىنىڭ سېتىلىش نىسبىتىنىڭ نېمىشقا تۈزۈك ئاشمايۋاتقانلىقىنىڭ، ئۇلار ئەسلىي تەسەۋۋۇر قىلغان بازار بوشلۇقى بىلەن ئەمەلىي سېتىلغان مەھسۇلات نىسبىتىنىڭ ئارىسىدا نېمىشقا شۇنچە چوڭ پەرق شەكىللىنىۋاتقىنىنىڭ ۋەج- سەۋەبىنى چۈشەنگەندەك بوپتۇ. مەسىلە، «چاتاق»نى «ئېرپان» تېرىغانىدى. مانا شۇ «ئېرپان» ئاشۇ داڭدار لۇغەتلەرنىڭ بۇ رايوندىكى سېتىلىش بازىرىغا تەسىر يەتكۈزگەن، مونوپولىنى ئاجىزلاشتۇرغان، ھەتتا بۇ بازارنى تەلتۈكۈس ئىگىلەش خىيالىنى بىتچىت، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئوتتۇرا ئاسىيا بازىرىغا پۈت تىقىش خىيالىغا خېلىلا چوڭ توساق سۈپىتىدە كۆز ئالدىدا پەيدا بولغانىدى. ئۇلار ئىشەنمىگەندەك، ئىشەنگۈسى كەلمىگەندەك بېشىنى سىلكىپ، كۆزىنى جامدەك ئېچىپ قاراپتۇ. بىر چاغدىمۇ ئاشۇنداق بولغانىدى. «ئېرپان»نى ئىشلىگۈچىلەر تۇنجى مەھسۇلاتىنى بازارغا سېلىپ بولغاندىن كېيىن بېيجىڭغا بېرىپ ئېلېكترون لۇغەت ساھەسىدىكى داڭدار كارخانىنىڭ بىرى، جۇڭگودا ئېلېكترون لۇغەتنىڭ ئالماش ئىسىم(代名词) لىق سالاھىيىتىنى مۇتلەق مونوپول قىلغان «文曲星»نىڭ تەتقىقات بازىسىغا كىرگەن، شۇلار بىلەن پىكىر- تەجرىبە ئالماشتۇرماقچى، مۇمكىن بولسا ھەمكارلىق ئورناتماقچى بولغاندا، ئاشۇ شىركەتنىڭ ئايال مۇئاۋىن دىرېكتورى دەسلەپتە مەنسىتمىگەندەك كۆرەڭ- مەغرۇر ھالدا تاسىلداپ دەسسەپ كىرىپ توڭ گەپ قىلغان، ئۇلارنى پىسەنتىگىمۇ ئالمىغانىدى. «ئېرپان»لىقلار ئۆزىنىڭ ئوغرى، بۇلاڭچى ياكى ئەتكەسچى ئەمەس، بەلكى ئۇلارغا ئوخشاشلا ئېلېكترون لۇغەت تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەملەر ئىكەنلىكىنى ئېيتقان، قىلغان- ياسىغان دەسمىيىسىنى پەشتاختىغا چىقارغان چېغىدا ئاشۇ مۇغەمبەر چالا كۆرەڭ ئايالمۇ ئىشەنمىگەندەك، ئىشەنگۈسى كەلمىگەندەك ئالدىدىكى ئىككى بۇرۇتلۇققا قاراپ قالغان، پېتىدىن چۈشكەن، بېلىدىن ئېگىلگەندى. تەكشۈرگىلى كەلگەنلەرمۇ دەسلەپتە ئاشۇنداق ئىشەنمىدى. بۇ خەقنىڭ قاچانلاردا مۇشۇنداق ئىش قىلغۇدەك بولغىنىغا ئەقلى يەتمىگەندەك تۇرۇپ قالدى. ئۇلارچە، بۇ خەق مەڭگۇ ئېشىكىنى مىنىپ، ناخشىسىنى ئېيتىپ، خارابىلەردە توپا توزىتىپ ياكى كاۋاب پىشۇرۇپلا ئۆتسە بولارمىدىكىن. ماۋۇ ئىشنى كۆرۈڭ، بۇلارمۇ ئۆتۈپ- قوپۇپ بازار، خېرىدار، ئورۇن، سودا، پۇل تالاشقۇدەك بوپقاپتا...

ئۇلار ئىشەنمەي دېسىمۇ ئىشەندى. «ئېرپان» ئۇلارنى ئىشىنىشكە مەجبۇرلىدى. بۇ يەردە يالغان دوكلات يوللاش، يوقنى تۇغدۇرۇپ، بارنى ھەسسىلىتىپ مەلۇم قىلىدىغان ياكى پۇل تۆلەپلا نام- ئاتاق ئالىدىغان ساختىلىق ئەسلا مەۋجۇد ئەمەس. ئۇلار ھەممىنى يوشۇرۇن، ئاستىرتتىن، خۇپىيانە كۆزەتكەن، تەكشۈرگەنىدى. يەنە كېلىپ ئۇنداق- مۇنداق يەردىن ئەمەس، دۆلەت ئۇچۇر كەسپى مىنىستىرلىكى، سودا مىنىستىرلىكىنىڭ يېتەكچىلىكىدە تەشكىللەنگەن مەخسۇس گۇرۇپپا تەكشۈرگەن، بىر «ئېرپان»نىلا ئەمەس، جۇڭگو ئېلېكترون

ساھەسىدىكى ئونمىگىدىن ئارتۇق كارخانىنى بىرمۇ-بىر تەكشۈرگەندى. بۇ يەردە يان بېسىش، كۆگۈل بۆلۈش، مەقسەتلىك كۆتۈرۈش دېگەندەك ئويۇنلار مەۋجۇد ئەمەس ئەلۋەتتە.

تەكشۈرۈشلەر مەلۇم قىلىنغان، دوكلاتلار يوللانغان، نەتىجىلەر خۇلاسىلەنگەندى. قايتا- قايتا بېكىتىش، تەكشۈرۈش ئارقىلىق «جۇڭگو ئېلېكترون كارخانىلىرى بويىچە مەھسۇلات ماركىسىنىڭ يوشۇرۇن كۈچى زور كارخانا»لاردىن 300ى باھالاپ چىقىلماقچى ئىكەن. باھالىنىپتۇ. «ئىرپان» ئاشۇ يوشۇرۇن كۈچى زور 300 كارخانا قاتارىغا كىرىپتۇ. «ئىرپان» ماركىسى جۇڭگو ئېلېكترون ساھەسىدىكى يوشۇرۇن كۈچى زور 300 ماركىنىڭ بىرى دەپ قارىلىپتۇ ھەمدە ئاشۇ ماركىنىڭ قىممىتىلا سەككىز مىليون يۈەن بېكىتىلىپتۇ. ئەمدى چىگىداۋدا يېغىن ئېچىلماقچى، ئاشۇ شان- شەرەپ تاجىنى «ئىرپان»نىڭ بېشىغا كىيدۈرمەكچى، غەربىي شىمال بويىچە بۇ شەرەپكە نائىل بولغان بۇ بىردىنبىر مىللىي كارخانا ھەققىدە ياخشىراق چۈشەنچىگە ئىرىشمەكچى ئىكەن.

بارماي بولامدۇ؟ بېرىش كېرەك. ئاشۇلارغىمۇ بىزنىڭ تەرەققىي قىلىۋاتقانلىقىمىز، «ئەسكى چاپاننىڭ ئىچىدە ئادەم بار»لىقىنى بىلدۈرۈش، تېخى ئاشكارىلانمىغان يوشۇرۇن كۈچىمىزنىڭ زورلۇقىنى، بىزنىڭ داۋاملىق تىرىشىۋاتقانلىقىمىزنى بىلدۈرۈش كېرەك. مانا بۇ ھەققىي دىئالوگ، رىقابەت، ئىرپان روھىنىڭ تۇپ نېگىزى!

يېغىنغا ئىلھام- «ئىرپان» شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى ئىلھام مۇھەممەت باردى ۋە جۇڭگودىكى«联想»،«海尔» قاتارلىق داڭلىق شىركەتلەرنىڭ لىدېرلىرى بىلەن بىر قاتاردا، بىر سەپتە تۇرۇپ شەرەپ ئالدى. «ئىرپان»نى، «ئىرپان»نىڭ يولىنى، «ئىرپان» روھىنى تونۇشتۇردى. نۇرغۇن شىركەتنىڭ لىدېر- دىرېكتورلىرى ئاتايىن ئىلھامنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۆرۈشتى، ئەھۋال ئىگىلدى، ھەمكارلىشىش ئويىنىڭ بارلىقىنى بىلدۈردى. جۇڭگو ئېلېكترون سودا جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ۋاڭ نىڭ مۇنداق دېدى: «سىلەر غەربىي شىمالدا پەن- تېخنىكا ئارقىلىق يېڭىلىق يارىتىپ، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى قولغا كەلتۈرۈپسىلەر. ھەربىر ئىشلىگەن مەھسۇلاتنىڭلار ئالدىنقىسىغا قارىغاندا ئىلغارلىققا ۋە يېڭى ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىكەن. بۇ سىلەرنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىۋاتقىنىڭلارنىڭ ئىسپاتلايدۇ. ئىككى يېرىم يىللىق نەتىجەڭلاردىن كارخانىڭلارنىڭ يېراققا نەزەر تاشلايدىغان، پارلاق ئىستىقبالغا ئىگە كارخانا ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ». بۇنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش، ئىشىنىش، ئېتىراپ قىلىش دېمەي نېمە دېگۈلۈك؟ ئىلھام ئاشۇ باھالارنى ئاڭلاۋېتىپ، يېغىنغا قاتنىشىۋېتىپ، ئۇلارنىڭ سورىغان ھەربىر سوئالىغا تەپسىلىي جاۋاب بېرىۋېتىپ ۋارقىرىغۇسى، توۋلىغۇسى، قانغۇچە يىغلىغۇسى كەلدى. «ئىرپان» ئاخىرى قىسقا مۇددەت ئىچىدە، يەنى، قۇرۇلۇپ ئىككىي يېرىم يىل ئىچىدىلا ئۈيغۇرلارنىڭ ئارىسىدىلا ئەمەس، پۈتكۈل جۇڭگو مىقياسىدا ئىشەنچ- ئېتىراپقا ئېرىشكەن، ئىناۋەت تىكلىگەن، ئىستىقبالى زور كارخانا دەپ قارالغانىدى.

شەرەپ گۈلگە، تىكەنلىك گۈلگە ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ خۇشپۇرىقىدىن، رەڭ جۇلاسىدىن ھۇزۇرلانساڭ، تىكىنى سېنى سەگىتىپ تۇرىدۇ. ئالقىش ياخشى نەرسە، ئەمما ھوشۇڭنى يوقاتساڭ چاۋاك چالغان، كۆتۈرگەن قولدىن شاپىلاقلاشمۇ، تاشلىۋېتىشمۇ كېلىدۇ. شۇڭمۇ ئاشۇ شەرەپنى «ئىرپان»غا مەستخۇش تەنتەنە تۈيغۇسىدىن كۆرە كۆتۈرۈپ قوپقۇسىز بېسىم پەيدا قىلدى دېگەن تۈزۈك ئىدى. ئەمدى تېخمۇ سالماق، پۇختا قەدەم بىلەن ماڭمىسا بولمايتتى.

ئۇلار بۇ شان- شەرەپكە ھېچقانداق داغدۇغا قىلمىدى. بەلكى ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئۇن- تىنسىز ئۆزىنىڭ ئىزدىنىش يۆنىلىشىگە قاراپ مېڭىۋەردى ۋە تېز ئاردىلا سۆزلۈك مىقدارى تېخمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈلگەن، ئىقتىدارى ياخشىلانغان، سۆزلەرنى ئاۋازلىق ئوقۇپ بېرىش ئىقتىدارى سەپلەنگەن بىر- بىرىدىن ئۆزگىچىلىكى بىلەن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان «ئىرپان- 310» (ئەرەبچە، ئىنگلىزچە، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە كۆپ تىل، كۆپ يۆنىلىشلىك لۇغەت) تېپلىق، «ئىرپان- 330» (ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، ئىنگلىزچە ئۈچ تىللىق، توققۇز يۆنىلىشلىك لۇغەت) تېپلىق لۇغەت ۋە «ئىرپان ئوقۇغۇچىلار لۇغىتى»(ئىنگلىزچە، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە)نى بازارغا سېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ تېخمۇ سالماق قەدەم بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەردى ۋە يەنە يېڭىدىن ئىزدىنىش ئىقتىدارىنى ۋە تېز ئاردىلا سۆزلۈك مىقدارى تېخمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈلگەن، ئىقتىدارى ياخشىلانغان، سۆزلەرنى ئاۋازلىق ئوقۇپ بېرىش ئىقتىدارى سەپلەنگەن بىر- بىرىدىن ئۆزگىچىلىكى بىلەن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان «ئىرپان- 310» (ئەرەبچە، ئىنگلىزچە، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە كۆپ تىل، كۆپ يۆنىلىشلىك لۇغەت) تېپلىق، «ئىرپان- 330» (ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، ئىنگلىزچە ئۈچ تىللىق، توققۇز يۆنىلىشلىك لۇغەت) تېپلىق لۇغەت ۋە «ئىرپان ئوقۇغۇچىلار لۇغىتى»(ئىنگلىزچە، خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە)نى بازارغا سېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ تېخمۇ سالماق قەدەم بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەردى ۋە يەنە يېڭىدىن ئىزدىنىش، تەتقىقاتقا كىرىشىپ كەتتى. بەلكىم سىز بۇ يازما بىلەن كۆرۈشۈپ بولغۇچە ئۇنىڭ يەنە بىر يېڭى سۈرۈشتۈرۈلگەن، ھۇزۇرلۇق بولۇپ بولار ۋە ئۇلار يەنىمۇ يېڭى تۇيۇقلارنى ئۆچۈن يېڭى بەت- سەھىپە ئېچىپ بولار. شۇنداق. ئۇلار ھەربىر قەدىمى ئارقىلىق ئىرپان روھىنى نامايان قىلىۋاتقانىدەك، ماڭغان يولىنىڭ «ھەربىرەت يولى، سائادەت يولى» ئىكەنلىكىنى جاكارلاۋاتقانىدەك، بىزگە ئىزدىنىش يولىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۆز ئەمەلىيىتى بىلەن دەپ بېرىۋاتقانىدەك قىلاتتى.

* * *

كەمىنە ھەۋەسكار ھەددىدىن ئاشقان ئەزمىلىك بىلەن تولا گەپ سېتىپ كەتتى. كەمىنە باشقىلارنىمۇ ئېلېكترون لۇغەتكە، «ئىرپان»غا، «ئىرپان»نىڭ ئىزدىنىشىگە مۇناسىۋەتلىك تېمىلاردا زىيارەت قىلغانىدى. بىز ئەمدى پېقىرنىڭ ھېسسىي تەسىرات- چۈشەنچىلىرىنى توختىتىپ، ئاشۇلارنىمۇ پىكىر- مۇلاھىزىلىرىنى ئاڭلاپ بېقىشىمىز كېرەك. بولمىسا، گەپ ئىشەنچلىك، مۇلاھىزە تولۇق بولماي قالىدۇ.

«ئىرپان»نىڭ دۇنياغا كېلىشىدىن تارتىپ بۈگۈنكى تەرەققىياتىغىچە بولغان جەريانىدا پىكىر- تەكلىپ بېرىپ، مەسلىھەت كۆرسىتىپ كەلگەن شىنجاڭ ماۋارىپ ئىنىستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى، ئەدەبىياتشۇناس، شائىر ئابدۇقادىر جالالىددىن مۇنداق دەيدۇ:

— يەرشارىلىشىش شاۋقۇنى كىشىلەردە ئەنئەنىگە بولغان كۆچلۈك مايىللىقنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. يەرشارىلىشىش مەلۇم مەنىدە ئىقتىسادىي كۈچى زور رايونلارنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي سىستېمىسىنىڭ يەرشارى مىقياسىدا ئومۇملىشىشىنى كۆرسىتىدۇ. ئىنچىكىلەپ قارىغاندا، ئۇنىڭدا ھەرقايسى كۈچنىڭ تەسىر تالىشىش رىقابىتى ھەم مەۋجۇد. يەرشارىلىشىش بىزگە

ئوخشاش مىللەتلەرگە نسبەتەن ئۆزلۈكنى ساقلاش ئاساسىدىكى ماسلىشىش ئەكس سادالىرىنىڭ زۆرۈرىيىتىنى ئەسكەرتتى. ئۇچۇر، بىلىم ئىقتىسادىتىكى ئەۋزەللىكنى بەلگىلەۋاتقان ھازىرقى شارائىتتا بىزمۇ بۇ دولقۇندىن ئۆزىمىزگە خاس ئورۇن تېپىشىمىز لازىم. ئەجدادلىرىمىز ياراتقان نەچچە مىڭ يىللىق ئەنئەنە بىزگە يېتەرلىك كۈچ بېغىشلىيالايدۇ. تىل ئۆگىنىپ كۆپ تىللىق بولۇش، ئۆزىدىكى مەدەنىيەت خاسلىقىنى رىقابەت ئەۋزەللىكىگە ئايلاندۇرۇش، پۈرسەتنىڭ ئىچىدىن پۈرسەت يارىتىش بىزگە ئوخشاش مىللەتلەرنىڭ بىر خىل ئىنكاس شەكلى بولۇۋاتىدۇ. ئۇيغۇر مەدەنىيىتى كۆپ تىللىق تىندۇرمىغا ئىگە. بۇنىڭغا بىزنىڭ مول مەدەنىيەت مىراسلىرىمىز گۇۋاھ.

«ئېرپان» لۇغىتىنىڭ بارلىققا كېلىشى، ئانا تىلنىڭ رىقابەت كۈچىنى ئاشۇرۇش ئارزۇسىنىڭ ئۇچۇر دەۋرىدىكى بىر مەھسۇلى. ئۇ ئۇيغۇر تىلىنى خەنزۇ، ئىنگلىز تىللىرىدەك خەلقئارالىق تىل مۇھىتىغا، ئۇچۇر دەۋرىنىڭ روھىغا مۇناسىپ رەۋىشتە باشلاپ كىردى ۋە ئۇنىڭ فۇنكسىيىلىك ئىقتىدارىنى كېڭەيتتى. ئۇچۇر دەۋرىنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى، ئىخچام، ئەپچىل، تېز، قوللىنىشچان، ماسلىشىشچان خاراكتېرنى تولۇق نامايان قىلىشتا. مېنىڭچە، «ئېرپان» بۇ قەدەمنى ئوڭۇشلۇق تاشلاپ، كىشىلەرنىڭ ئېلېكترون ساھەسىدىكى ئىزدىنىشىگە تۈرتكە ئېپىكەلدى. ئېلېكترون لۇغەت لۇغەتشۇناسلىقنىڭ يېڭى راۋاجى. ئۇ، تېخنولوگىيە جەھەتتىكى زىللىقنى ۋە ئۇچۇر دەۋرى كىشىلىرىنىڭ ئىنتىلىشىنى ياخشى ئىگىلەشنى تەلەپ قىلىدۇ.

«ئېرپان» لۇغەتلىرى تىل ساھەسىدىن ئېيتقاندا، كۆپ خىل تىلغا ئالاقىدار بولۇپ، ھەربىر ئاساسلىق تىل ھەۋەسكارى ئۆز ئېھتىياجىغا لايىق مەھسۇلات تېپىنى تاپالايدۇ. ئۇنىڭ مەھسۇلات تىپى تېخمۇ كۆپەيىش باسقۇچىدا كېتىۋاتىدۇ. ھازىرقى مائارىپنى ئالغاندا، «قوش تىللىق» بولۇش ياكى كۆپ تىللىق بولۇشنى ئاساسىي مۇقام قىلىۋاتىدۇ. روشەنكى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى تىللارنى ئۆگىنىش ھامان ئانا تىلنى كۆۋرۈك قىلىدۇ. «ئېرپان» سۆزلۈكلەرنى دەل، ئېنىق شەرھلەشتە بىر قەدەر ئىشەنچلىك ئىلمىي كاپالەت يارىتتى. مېنىڭچە، ئۇنىڭدىن تىل ھەۋەسكارلىرى، ئۇشتاق تىجارەت تەرجىمانلىرى تېگىشلىك نېسىۋىسىنى تاپتى...

بىزدە قابىلىيەت ئىگىلىرى خېلى بار. مەسىلە، قابىلىيەت تېپىلرىنى ئورگانىك تەشكىللەپ، كوللېكتىپ ھەمكارلىققا ئايلاندۇرىدىغان ئويۇشتۇرغۇچىنىڭ كەملىكىدە كۆرۈلۈۋاتىدۇ. «ئېرپان» تىل، تېخنىكا، باشقۇرۇش، سېپتىش قاتارلىق باسقۇچلارغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ئادەم كۈچىنىڭ مۇجەسسىمى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن بۇ شىركەتتە يېتەرلىك تەجرىبە ۋە مەبلەغ يوق ئىدى. مېنىڭچە، «ئېرپان»شىركىتىنىڭ نەتىجىسى ئاساسەن دېگۈدەك ئۆزىگە ئۆشىنىش، سەمىمىي بولۇش، سەۋرچان بولۇش پەزىلىتىنى مەنسۇي تۇۋرۇك قىلدى. سۈنئىي ئوبراز ۋە ھەشەمەتچىلىكنى ئۆزىگە قالقان قىلىپ يۈرمىدى. «ئېرپان» يەنە كىشىلەر قارشى ئېلىپ ئوقۇغان بىر قانچە پارچە كىتابنى ئۆز مەبلىغى بىلەن نەشر قىلدۇرۇپ، مۇئەييەن سالاپەت شەكىللەندۈردى. (بىز بۇ يەردە «ئېرپان» شىركىتى نەشر قىلدۇرۇپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشى، يۈكسەك باھاسىغا ئېرىشكەن، يۇقىرى ئىلمىي ۋە بەدىئىي قىممەتكە ئىگە ئېسىل كىتابلاردىن «ئۆزلۈك ۋە كىملىك»، «ئۆزىنى ئىزدەش بۇسۇغىسىدا»نى ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىمىز. ــ مەسئۇل مۇھەررىدىن). بىر شىركەت بىر ئىقتىسادىي گۈرۈھلا ئەمەس، بەلكى بىر مەدەنىيەت يەرمەنكىسى. بۇ يەرمەنكىدىن كىشىلەر ئۆز ئېھتىياجىنى قامدايدىغان نەرسىلەرنى تېپىش بىلەن بىرگە، مەلۇم ئەقلىي ياكى روھىي تۇرتكىگە ئېرىشىشى كېرەك. «ئېرپان» مەدەنىيەت ئەلچىسى سۈپىتىدە ئۇ تەپەككۇرىنىڭ سۈزۈك ئۇپۇقلىرىنى كۆرسىتىدىغان كۆپلىگەن مەھسۇلاتنى داۋاملىق ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ دەپ قارايمەن. بۇ ھەم مېنىڭ ئۈمىدىم.

بىر مىللىي كارخانا ئۆزىنىڭ مەۋجۇد بولۇش ئاساسىنى ئۆزلۈكسىز بايقاش ۋە يېڭىلاش روھى ئوستىگە قۇرۇشى لازىم. مەدەنىيەت ئۇزاق يىللار مابەينىدە شەكىللەنگەن ھەرخىل ئەنئەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇلار بىزنىڭ بايلىق مەنبەيىمىز. مەسىلە ئۇنى بايقاشتا. ئۆز ئەنئەنىمىزنى مەركەز قىلغان ھالدا باشقا ئەللەرنىڭ ئەنئەنىلىرىنىمۇ قوبۇل كېرەك. «ئېرپان» لۇغەتلىرى ئاۋۋال ئەنئەنىۋى لۇغەتلەرگە قارىتا بايقاش، ئاندىن زامانىۋى تېخنىكا ئاساسىدىكى يېڭىلاشتۇر. ئۇ، باشقۇرۇش ۋە مۇلازىمەت جەھەتتىكى بايقاش ۋە يېڭىلىققا موھتاج بولۇپ تۇرۇپتۇ. «ئېرپان» خاسلىق ياراتقان، ئۇزۇنغا بەرداشلىق بېرەلەيدىغان تەسرچان شىركەت بولىمەن دەيدىكەن، ئۇنىڭدا ئۆزىگە لايىق تەتقىقاتچىلار يادروسى بولۇشى، ئۆزىنىڭ مۇلازىمەت ئۇسلۇبىنى شەكىللەندۈرەلىشى، ئۇزاق يىللىق مۇقىم ئەنئەنىسى ئارقىلىق كىشىلەر ئالدىدا يارقىن ئوبراز تىكلىشى كېرەك. بىز بۇنىڭدا باشقىلارنىڭ ئەقىل- پاراسىتىدىن پايدىلىنىشنى بىلىشىمىز كېرەك.

بىر تۈركۈم ياش كارخانىچىنىڭ ئىزدىنىشىگە يېقىندىن يارەملىشىپ، ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرىنى تەشكىللەش، ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىغا ھەمدەم بولۇپ كېلىۋاتقان ئوبزورچى، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتىنىڭ مۇھەررىرى يالقۇن روزى مۇنداق دەيدۇ:

ــ «ئېرپان» لۇغەتلىرى نازۇك تېخنىكىغا مەنسۇپ مەھسۇلات بولغاچقا، ئۇنىڭ رويابقا چىقىش جەريانى بەك مۇشەققەتلىك بولدى. ئۇيغۇرلاردا بۇ جەھەتتىكى ئۇلگە بولمىغاچقا، تامامەن دېگۈدەك تەرەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭ شۇ خىلدىكى مەھسۇلاتلىرىنى ئۇلگە قىلىشقا توغرا كەلدى. ئەمما نوقۇل تەقلىد قىلىش بىلەنلا بۇ خىلدىكى مەھسۇلاتنى رويابقا چىقىرىش مۇمكىن بولمىغاچقا، «ئېرپان» شىركىتى تەكرار سىناق قىلىش، بوشاشماي تىرىشچانلىق كۆرسەتتى، ئۇزلۇكسىز تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ئاخىرقى ھېسابتا بۇ مەھسۇلاتنى ۋۇجۇدقا چىقاردى. ئۇلار مەھسۇلاتنىڭ ئىقتىدارىنى تېخمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن تالاي بەدەل تۆلىدى. ئەتراپلىق، ئۆز- ئۆزىگە جەڭ ئېلان قىلىش، كۆز ئالدىدىكى ئەمەس، يىراقتىكى، كېلەچەكتىكى خىرىسنى نەزەرگە ئېلىش روھى بىلەن ئىزدەندى. ھەر يىلى بىر- ئىككى تۈرلۈك يېڭى مەھسۇلاتنى بازارغا سېلىپ، تاكامۇللىشىش يولىدا پۈختا قەدەم بىلەن ئىلگىرىلىدى. خېرىدارلارنىڭ ئىشەنچىسىنى يەردە قويمىدىغان، خېرىدارلارنى

ئۇستاتلىق بىلەن قاقتى- سوقتى قىلىدىغان ئەخلاقسىز مەسىلىنى سادىر قىلىشتىن خالىي بوپكەلدى. ھەممىمىزگە مەلۇم، ھازىر كىشىلەردە پايدا- مەنپەئەتنى دەپ ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدىغان سەلبىي ئەخلاقسىز خاھىش كۆچىيىپ كەتتى. جەمئىيەتنىڭ ئەخلاق تەلىپى تۆۋەنلەپ، ساختىلىق، ئالدامچىلىق سودىدىكى ئادەتتىكى مەسىلىگە ئايلىنىپ قالدى. مۇشۇنداق ئىجتىمائىي مۇھىتتا بىر شىركەت ئۆچۈن ئىپتىقاندا، ئەخلاقسىز پرىنسىپلىرىدىن ۋاز كەچمەستىن چىڭ تۇرۇش ئاپىرىن ئوقۇشقا ئەرزىيدىغان پەزىلەت. «خىرىدار- خۇدا» دەپ ھەم بىمەنە، ھەم يالغان شوئارنى يېزىپ قويۇپ تىجارەت قىلمۇاتقان تالاي شىركەتكە سېلىشتۇرغاندا، ئۆزىنىڭ خىرىدارلىرى بىلەن نورمال، ئىشەنچلىك سودا مۇئامىلىسى قىلىش ئالقىشلاشقا ئەرزىيدىغان ئەۋزەللىك. بۇ، شۇ شىركەتنىڭ شەكلسىز بايلىقى. شەكىللىك بايلىققا دۇم چۈشۈپ، شەكلسىز بايلىققا سەل قاراش بىر شىركەت ئۆچۈن ئىپتىقاندا مۇقەررەر ھالاكەت يولى! «ئىرپان» شىركىتى دەل مۇشۇ جەھەتتە كىشىنى سۆيۈندۈرىدىغان يول تۇتۇپ، ئۆزىگە خاس ئەنئەنە شەكىللەندۈردى. مەن شىركەتنىڭ دىرېكتورى ۋە مۇناسىۋەتلىك خادىملىرى بىلەن پىكىر ئالماشتۇرغان چاغلىرىمدا، ئۇلارنىڭ ئىزدىنىش روھى بىلەن ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇش ئادىتىنى خېلى چوڭقۇر ھېس قىلىمەن.

ياپونلارنىڭ «يۇز پروفېسسور تەرىبىلىگەندىن بىر كارخانچى يېتىشتۇرگەن ئەلا» دەيدىغان مەشھۇر سۆزى بار. بۇ سۆزنى قارىماققا سەل ئېشىپ كەتكەندەك ھېس قىلساقمۇ، ئەمما تۇرلۇك ئالىي مەكتەپلىرىمىزدىكى پروفېسسورلارنىڭ سانىنىڭ كۆپلۈكىگە باققاندا، خەلق ئۆچۈن كېرەكلىك بولغان ئەمەلىي ئىشلىتىشچان ئىلىم نەتىجىلىرىنىڭ ھەقىقەتەن ئازلىقىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرسەك، ياپونلارنىڭ بۇ سۆزى توغرىمۇ- نېمە دېگەن ئويغىمۇ كېپقالمىز. قارايدىغان بولساق، ئالىي مەكتەپلەردە جېنىنى تىكىپ قويۇپ پروفېسسورلۇق ئۇنۋانىنى ئالغانلار خېلى بار. ئەمما ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ھەرگىزمۇ جېنىنى تىكىپ قويۇپ تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ئەمەس. شۇڭا ئالغان ئۇنۋانى پەقەت مائاشىنى ئۆستۈرۈشكىلا يارايدۇكى، خەلقىگە نىسبەتەن سايىسى يوغان، ئەمما ھېۋىسىز قېرى دەرەختەك تۇرغىنى تۇرغان. پروفېسسورلۇق ئۇنۋانىنى باشقا كىمىۋىلىپ، كۆنلىرىنى ئەپلەپ- سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋەتسىمۇ بولمۇەرگەن بىلەن، كارخانا ياكى شىركەت قۇرۇپ قويۇپ، ئەپلەپ- سەپلەپ ئۆتۈپ كەتكىلى ھەرگىز بولمايدۇ. رىقابەتنىڭ كەسكىنلىكىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، كارخانا ياكى شىركەت جەڭگاھتىكى قوشۇن ھېسابلىنىدۇ. دىرېكتورىدىن تارتىپ ئىشچى- خىزمەتچىلىرىگىچە ھەممىسى ئىزدىنىش روھىغا باي، مەسئۇلىيەتچان، ھوشيار، ئەستايىدىل بولمايدىكەن، بۇ «قوشۇن» مەغلۇب بولماي قالمايدۇ. ياپونلارنىڭ يۇقىرىقى ھېكمەتلىك سۆزىنىڭ مۇھىم يېرى شۇكى، كارخانچىلار بىر مىللەتنىڭ، بىر جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىدا ھەقىقەتەن مۇھىم رول ئويناىدۇ. بىرىنچى، بىر مۇكەممەل كارخانا بارلىققا كەلسە، بىر مىللىي بۇرژۇئازىيە بارلىققا كېلىشكە باشلايدۇ. بىر جەمئىيەتتە بۇرژۇئازىيە قوشۇنىنىڭ شەكىللىنىشى سىياسىي ئاڭغا ۋە ئىقتىسادىي ئاڭغا ئىگە قوشۇنىنىڭ شەكىللەنگەنلىكى ھېسابلىنىدۇ. بۇ دېگەنلىك سىياسىينىڭ رولىنى ۋە ئىقتىسادنىڭ ئايلىنىش قانۇنىيىتىنى چوڭقۇر چۈشىنىدىغان يۇقىرى ساپالىق كىشىلەر شەكىللەندى دېگەنلىك. ئىككىنچى، بىر مۇكەممەل كارخانا بارلىققا كەلسە مەلىكىلىك ئىشچى- خىزمەتچىلەر قوشۇنى شەكىللەندى، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. بۇنداق ئىشچى- خىزمەتچىلەردە ۋاقىت ئېڭى، ئۇنۇم ئېڭى، تەشكىللىنىش ئېڭى شەكىللەنگەن بولىدۇ. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە جەمئىيەتتە تۇرۇكۇم- تۇرمۇش ساپالىق ئەمگەكچىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە تۈرتكە بولىدۇ. ئۇچىنچى، بىر مۇكەممەل كارخانا بارلىققا كەلسە بىر تۇرلۇك پېئىل مەھسۇلات، ئەڭ مۇھىمى بىر تۇرلۇك پېئىل ماركا بارلىققا كەلگەن بولىدۇ. بۇ، شۇ مىللەتنىڭ ئىقتىساد، پەن- تېخنىكا تەرەققىياتى، مەدەنىيەت سۇپىتىنى نامايان قىلىدىغان بىر كۆزنە ھېسابلىنىدۇ.

دېمەك، بىز ئاكا- ئۇكا موسابايېفلارەك پاراسەتلىك ھەم جاسارەتلىك كارخانىچىلىرىمىزنىڭ بۇگۈنكى كۈندە كۆپلەپ بارلىققا كېلىشىنى ئارزۇ قىلىمىز. تۇرلۇك كارخانا ھەم شىركەتنىڭ شەكىللىنىش باسقۇچىدىكى بەزى ئەگرى- توقاي مۇساپىلىرىنى، ئىجابىي ۋە سەلبىي تەسىرلىرىنى توغرا چۈشىنىمىز. ھېنىكچە، بىر مىللىي كارخانىنىڭ مەۋجۇدلۇقى، تەرەققىياتى، شۇ كارخانىنىڭ تىرىشچانلىقىدىن سىرت، يەنە ئادىل رىقابەتلىشىش مۇھىتىغا ئېرىشكەن- ئېرىشمىگەنلىكىگە باغلىق بولۇش بىلەن بىرگە، مىللىي كارخانىچىلىرىنى، ئۇلار قۇرغان شىركەتلەرنى يېراقنى كۆرەرلىك بىلەن قوللاپ- قۇۋۋەتلەپ بېرەلەيدىغان مىللىي قېرىنداشلىرىمىزنىڭ بولۇشىغا باغلىق. بۇ نۇقتىدا مەن كارخانىچى ھەم ئادۋوكات مەجىت لېتىپ ئەپەندىنىڭ «بىز مىللىي كارخانا ۋە شىركەتلىرىمىزنىڭ ئىلانلرىنىڭ رادىئو- تېلېۋىزىيە ۋە گېزىت- ژۇرناللارنى قاپلاپ كەتكەنلىكىدىن ئاغرىنماستىن، بەلكى خۇشھاللىنىشىمىز كېرەك. بۇ بىر جانلىنىش، يۇكسىلىش. بىز ئىلاننىڭ ئارقىسىدىكى مىللىي گۈللىنىشنى، تىرىشچانلىقنى، رىقابەتلىشىش روھىنى، ئىزدىنىش روھىنى كۆرۈشىمىز كېرەك» دېگەن سۆزىنى قۇۋۋەتلەيمەن.

غۇلجا شەھىرى «ئىرپان» ئېلېكترون لۇغەتلىرىنى مەخسۇس سېتىش ئورنىدىن غەيرەت ئەركىن مۇنداق دەيدۇ:

— «ئىرپان» لۇغىتىنى ئالغىلى كەلگەنلەرنىڭ ئىنكاسى بەك ياخشى بولدى. ھەممىسى تولا ئوبدان بوپتۇ، مۆجىزە بوپتۇ دېيىشتى. ياشتا چوڭلار: ھەي ي... بۇرۇنراق چىققان بولسىچۇ، دەپ تىل چاكىلدىتىپ، ئالمىسمۇ تۇتۇپ- سىلاپ بېقىپ كېتىشتى. ھېنىكچە، تىلمىزنىڭ، ئۆزىمىزنىڭ كۆچىنى كۆرسەتمەكتە مۇشۇنداق قورال- ۋاستىلەر تېخىمۇ كۆپ ئىشلەپچىقىرىلسا، باشقىلارمۇ كۆرۈپ: ۋۇي، دۇنيادا مۇنداقمۇ ئوبرازلىق، گۈزەل بىر تىل باركىنا، ھەتتا مۇنداق زامانۋى ئۆگىنىش قوراللىرى، ئۆگىتىش ۋاستىلىرىمۇ باركىنا، دەپ بىلمدۇ، تونۇيدۇ. ھەرقانداق نەرسە بېتىمسىرەپ قالغانسېرى تېخىمۇ ئاجىزلىشىپ قالىدۇ. ھېنىكچە، بۇ بىر ئۇلۇغ باشلىنىش بولدى. ئەتراپىمىزدىكى قازاق قېرىنداشلارمۇ ھەۋەس قىلىپ، ھەتتا قازاقىستان تەرەپلەردىن كەلگەنلەرمۇ: ۋاي ئېسىت، بىزدىمۇ بولسىچۇ مۇشۇنداق ئوقەتتىن بىرەرى. دەپ قويۇشلار،

بىزنىڭ تىلىمىزغىمۇ ئىشلەپ بەرسۇن، دەپكېتىشتى. بۇرنىمىزنىڭ ئۇچىنىلا كۆرەلەيدىغان، ياخشى ئىزدىنىپ كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، بۇ ئىشنى ئۈزمەي داۋاملاشتۇرۇشىمىز كېرەك. خەقلەرگە ئۆزىمىزنىڭ يېغىرنىلا ئەمەس، پەزىلىتىمىزنىمۇ كۆرسىتىپ قويايلى. تىرىشسۇن شۇ بالىلار...

ئۇرۇمچى شەھىرى تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ 2- يىللىق ئوقۇغۇچىسى ئابدۇمجىت مۇنداق دەيدۇ:

— مەن «ئېرپان» لۇغىتىنى سېتىۋالغىلى ئىككى يىلچە بولدى. ئۇنى سېتىۋېلىپلا ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىشنى باشلىغان. شۇنىدىن بېرى يېنىمدىن ئايرىلىپ باقمىدى، كوچىلاردىمۇ ئېلىپ ماڭىمەن. بىلمەيدىغان سۆز ئۇچرىسىلا يېنىمدىن چىقىرىپ ئاختۇرىمەن. ئىلگىرى دەرستىن سىرتقى ئوقۇشلۇقلارنى ئوقۇغاندا بىلمەيدىغان سۆز ئۇچراپ قالسا بەزىدە ئاختۇرۇشقا ئېرىنىپ تاشلاپ قوياتتىم. چۈنكى لۇغەت ئاختۇرۇش ۋاقىت تەلەپ قىلىدۇ، يەنە كېلىپ ھەرقاچان ئېغىر لۇغەتنى كۆتۈرۈپ يۈرگىلى بولمايدۇ- دە. ھازىر يېنىمدا ھامان ئېلېكترون لۇغەت بار. يېڭى سۆز ئۇچرىسىلا ئىزدەپ ئۆگىنىمەن، سۆز يادلايمەن. فورمۇلا، تېئورىملاردىن پايدىلىنىمەن. چارچىسام ناخشا- مۇزىكا ئاڭلايمەن. ئىشقىلىپ ئۇنىڭ ماڭا چوڭ پايدىسى بولدى.

شىنجاڭ «ئۇلتاش» مەكتىپىنىڭ ئىنگلىز تىلى ئوقۇتقۇچىسى ئوبۇلقاسىم مۇھەممەدى مۇنداق دەيدۇ:

— مەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېلېكترونلۇق لۇغەت ئىشلىتىشىنى قوللاپ كەتمەيتتىم. ئەنئەنىۋى لۇغەتنى ئىشلەتكەندە بىر سۆزنى ئاختۇرۇش باھانىسىدا يەنە باشقا سۆزلەرنىڭمۇ مەنىسىنى كۆرۈپ، بىلەلەيدۇ، ئىنچىكە ئۆگىنەلەيدۇ دەپ قارايتتىم. شۇڭا سىنىپتا ھېچكىمنىڭ ئېلېكترونلۇق لۇغەت ئىشلىتىشكە رۇخسەت يوق دەپ ئېنىق جاكارلاپ تۇرىمەن. ئەمما بىلىپ تۇرىمەن، ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىن سېتىۋالغۇدەك ئىقتىسادى بارلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئېلېكترونلۇق لۇغەت ئىشلىتىۋاتىدۇ. بىر لۇغەتتە كۆپ خىل يۆنىلىشتىكى تولۇق لۇغەتتىن نەچچىسى بولغاندىكىن، يەنە كېلىپ يەڭگىل، چاققان بولغاندىكىن، ئىنسان تەبئىي ھالدا قانچە قولاي نەرسىگە شۇنچە ئىنتىلىدىغان گەپكەن. ھەتتا چەت ئەللەرگە ئوقۇش ياكى تىجارەت، زىيارەت سەۋەبىدىن ماڭغان تونۇش- بىلىشلەرنىڭمۇ ھەممىسىنىڭ بىردىن كۆتۈرۈپ ماڭغىنىنى كۆردۈم. چوڭ لۇغەتلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرۈش ئەپسىز- دە. قارىغاندا، بۇ، بىز تەبىئىي ۋە مۇقەررەر يۈزلىنىدىغان رېئاللىق بولسا كېرەك.

ئۇرۇمچى شەھىرى 58- ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى جەن گېڭې (战戈戈) مۇنداق دەيدۇ:

— مەكتىپىمىزگە ھەر يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىن نۇرغۇن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىۋاتىمىز. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇرۇن ئۆز ئانا تىلىدا- ئۇيغۇر تىلىدا ئوقۇغان. مەكتىپىمىزگە كەلگەندىن كېيىنلا بىۋاستە خەنزۇتىلىدا دەرس ئاڭلايدۇ. بۇرۇن خەنزۇتىلىنى ھەرقانچە ياخشى ئۆگەنگەن بىلەنمۇ، ماتېماتىكا، فىزىكا، خىمىيە قاتارلىق كەسپىچانلىقى كۈچلۈك دەرسلەردە بەزى ئاتالغۇلارنى ھامان چۈشىنەلمەي قالىدۇ. دەرس ئۆتىدىغانلارنىڭ ھەممىسى خەنزۇ مۇئەللىملەر. بىز چۈشەندۈرۈشكە، ئۇلار چۈشىنىشكە ئامالسىز قالىدۇ، ھەتتا كىچىكىدىن باشلاپ خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارمۇ بۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. ھازىر «ئېرپان» بىزنىڭ ئارىمىزدا كەم بولسا بولمايدىغان تەرجىمانغا ئايلاندى.

...

بىز سەھىپە ئېتىبارى بىلەن ئەمدى توختاشقا مەجبۇرمىز. بىز يەنە نۇرغۇن ئىشلەتكۈچى، كۆزەتكۈچىنىڭ پىكىرى- ئىنكاس، باھاسىنىمۇ ئاڭلىشىمىز كېرەك ئىدى. ۋە يەنە ھەربىر كارخانىنىڭ جەمئىيەت ئالدىدا ئۈستىگە ئېلىشقا تېگىشلىك مۇئەييەن مەجبۇرىيىتى بولىدۇ دەپ قارايدىغان «ئېرپان»نىڭ خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا، غۇلجا قاتارلىق شەھەرلەردە نۇرغۇن مەبلەغ چىقرىپ تۇرلۇك مۇسابىقە، مۇكاپاتلاش، تەبرىكلەش پائالىيىتى، بالىلار بايرىمى، ئوقۇتقۇچىلار بايرىمىدا شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بىلەن بىرلىشىپ ئۆتكۈزگەن مەنىلىك، ئەھمىيەتلىك پائالىيەتلىرى ئۈستىدە توختىلىپ، ئاشۇ پائالىيەتلەرنىڭ جەمئىيەتتىكى تەسىرى ئۈستىدىمۇ توختىلىش، ئاشۇلارنىڭمۇ تەسىراتىنى ئاڭلاش كېرەك ئىدى. كەمىنە يەنە «ئېرپان»نىڭ مال سېتىش تىزىمىدىن ئامېرىكا، ئەنگلىيە، كانادا، ئاۋسترالىيە، گېرمانىيە، فرانسىيە، شۋېتسىيە، كورىيە، سەئۇدىي ئەرەبىستانى، كۇۋەيت، مىسىر، تۈركىيە، قازاقىستان، ئۆزبېكستان، قىرغىزستان قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلگەن چەت ئەللىكلەردىن بىر مۇنچىسىنىڭ ئىسمىنى، ھەتتا بەزىلىرىنىڭ بىرلا ۋاقىتتا تۆت- بەش لۇغەت سېتىۋالغانلىقىنىڭ خاتىرىسىنى كۆرگەنىدى. يازغىلى تۇرساق ئاشۇلارنىڭمۇ ئۆزىنگە تۇشلۇق تەسراتى بار بولغىيتتى. ئاشۇلارمۇ «ئېرپان»، ئىلىم- ئېرپان روھىنى قۇچاقلاپ كېتىۋاتقان بىر تۈركۈم ياشلارنەمز، بىز، بىزنىڭ ئىزدىنىشلىرىمىز ھەققىدە ئۆزگىچە نۇقتىلاردىن پىكىر- تەسراتىنى دەپ بېرەر بولغىيتتى. ئەپسۇس، ئۇلار بىلەن دىدارى مۇلاقەت بولۇش پۇرسىتىگە ئېرىشىپ بولالمىدۇق. مەيلىلا، بىزنىڭ «ئېرپان» ھەققىدىكى باھا، تونۇشىمىز ئۇلارنىڭ تەسرات- تەستقسىزمۇ ئېنىق- ئايدىڭغۇ. بولدى قىلايلى، بىز ئەمدى «ئېرپان»غا تىلەك تىلەيلى، ئۇنىڭ تېخىمۇ نەتىجىلىك ئىزدىنىشىنى، ئېلېكترون لۇغەتلەرنىڭ تېخىمۇ سەرخىللىرىنى ياساپ، خەلقىمىزنىڭ يۈكسىلىشىگە قولايلىق تۇغدۇرۇشنى، ئۆز سەمىمىيىتى ئارقىلىق ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ، بىزنىمۇ، سىزنىمۇ خۇش قىلىشنى تىلەيلى.

«ئېرپان»لىقلارمۇ توختاۋسىز تىرىشىدىغاندەك، خەلقىمىزگە ياخشىلىق تىلەيدىغاندەك قىلىدۇ. ئاڭلاڭ:

— بىزنىڭ مەقسىتىمىز ئېلېكترون تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقىمىزنىڭ تىل ۋە ئۆگىنىش شارائىتىنى ياخشىلاش، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئوتتۇرا شەرق ئەللىرىنىڭ ئالاقە ئىشلىرىغا قولايلىق يارىتىش. بۇ، جۇڭگو ئېلېكترون ساھەسىدىكى يېڭى بىر مەزمۇن. ئەمەلىيەتتە، بىز سەمىمىيلىك بىلەن ئېتراپ قىلىمىزكى، بىزنىڭ جۇڭگودىكى باشقا كۇچلۇك ئېلېكترون شىركەتلىرىگە ئوخشاش يۈرۈشلەشكەن ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىمىز يوق. مەبلىغىمىز چەكلىك. ئەمما بىزدە ئاستا بولسىمۇ سالماق قەدەمدە ئىلگىرىلەش، تەرەققىيات ۋە يېڭىلىق يارىتىش روھى، كەلگۈسىگە مەسئۇل بولۇش ۋە ئۇمىدۋارلىق بار. خەلقىمىزنىڭ

بىزگە ئىشىنىشىنى، ئۆزىگە ئىشىنىشىنى ئۈمىد قىلىمىز. بىز ئورتاق تىرىشايلى، ھەقىقىي ئادەمگە خاس سۈپەت- ساپادا مەنىلىك ياشاش ئۈچۈن ئىزدىنەيلى...

* * *

بۇنى ئوچىرك دەمسىز، ئەدەبىي ئاخبارات دەپ بىلەمسىز ياكى ئېلان- مەدھىيە سۈپىتىدە چۈشىنەمسىز، مەيلى- ئىختىيارىڭىز. ئوقۇرمەنلىك يەككە- يېگانە خوجايىنلىققا ئوخشايدۇ. بىز ئۆزرەئىي تەۋەززۇ بىلەن مۇشۇنداق بىر تېمىغا تۇتۇش قىلدۇق ۋە سىزگە بۇ يازمىنى سۇندۇق. بىز دېيىشىمدە گەپ بار. بۇ تېما ھەققىدە قەلەم تەۋرىتىش پېقىرنىڭ ئېسىيادىغىمۇ، ئۇخىلىسا چۈشىگىمۇ كىرىپ چىقمايدىغان، «ئېرپان»دىكى يىگىتلەر بىلەن ئەسسالامۇئەلەيكۇم دېيىشىپمۇ باقمىغان بىر چاغدا بىر نەچچە ئەزىز مۆھتەرەم مۇشۇنداقراق تېمىدا بىر ئىش قىلىشنىڭ تولا ئەھمىيەتلىك ئىش بولىدىغانلىقىنى تەۋسىيە قىلىشتى. بىر ئەمەس، بىر نەچچە قېتىم، ئاي ئەمەس، يىل ئاتلاپمۇ بۇ گەپ نەچچە رەت تەكرارلاندى. ئۇلارنىڭ دېيىشىچە، تولا قاقشاپتۇق، زارلاپتۇق، كەمچىلىكلەرنى كۆرسىتىپ، ئىللەتلەرنى سۆكۈپ- قامچىلاپتۇق. ئەمما قانداق ئىزدىنىش، زادى نېمە قىلىش، قانداق قىلىش ھەققىدە ئېنىق بىر نېمە دېگەنلەر ئاز بوپتۇ. دېسىمۇ مەۋھۇم بوپقاپتۇ. ياشلىرىمىزغا، كىشىلىرىمىزگە ئۇلگە، ئىلھام، رىغبەت بولغۇدەك تىپلارنى ئوتتۇرىغا چىقارماپتۇق. ئەمدى شۇنى قىلىش كېرەككەن. شۇنداق قىلساق تېخىمۇ مەنلىك بولىدىكەن. مۇشۇ نۇقتىدىن «ئېرپان»نىڭ باسقان ئىزلىرىنى ۋارقلاپ بېقىشقا ئەرزىيدىكەن...

خوش دېدۇق، ئەمما ئويلاندۇق. ئويلانماي بولمايتتى. كەلسە- كەلمەس، ئەرزىمەس ئىشلارنى ماختاپ ئۇچۇرۇپ قويۇپ، ئاخىرىدا سايرىغان تىل، يورغىلىغان قەلەم، ماغزاپ قاينىغان ئېغىزنى تىققىلى يەر تاپالماي قالىدىغان ئىش بوپقالسا بولمايتتى. شەيتاننى پەرىشتە، ئالۋاستىنى ساھىبجامال، قويمىچى- كاززاپنى ساخاۋەتچى، قوتۇر ئېشەكنى تاۋۇس ئەللەين قىلىپ كۆرسىتىپ قويساق چاتاق چىقاتتى. ئوقۇرمەنلەرنى، ئىستېمالچىلارنى، خېرىدارلارنى خاتا يولغا باشلاپ قويىدىغان گەپ ئىدى. خوش دېيىش، ئەمما ئويلىنىش، ماقۇل دەپ قويۇپ تۇتۇش قىلماسلىق، ھە دەپ قويۇپ قەلەم ئالماسلىق، ئەكسىچە سىرتتىن، نېرىدىن، ئۇنىڭ- بۇنىڭدىن گەپ تىڭشاپ يۇرۇش شۇ ۋەجىدىن ئىدى. ئاخىرى كۆڭۈل توختىدى، كۆز يەتتى. ئاشۇ يىگىتلەرنىڭ پەزىلىتى، مۇستەقىل ھاياتلىق قارىشى، پاكىز تۇرمۇش پرىنسىپى، ئىش بېجىرىشتىكى سەمىمىيىتى، خالىسلىقى، ھەشەم- دەرەمدىن خالىي، ئاددىي- ساددا، تىنىمسىزلىقى مۇئەللىپتە زوق قوزغىدى، كۆڭۈللەرنى يېقىنلىق ھېس قىلدۇردى. «ئېرپان»نىڭ يولى، ئىلىم- ئېرپان ئارقىلىق يۈكسىلىشنى ئىدىيە- نىشان قىلغان كارخانا روھى دىلدا قايىللىق، تىلدا ھاياجان قوزغىدى. ئۇلارنىڭ ئىدىيە- قاراش، ئىزدىنىش روھى، ئادەمدەك ياشاشقا ئىنتىلىدىغان پەزىلىتى ۋە شۇنىڭغا قەتئىي رېئايە قىلالايدىغان كەسكىن پرىنسىپلىق تۇرمۇش مىزانى بىلەن مۇئەللىپنىڭ ئۆمۈر تەۋسىيىسى ئارىسىدا يېقىنلىق چىقىپ قالدى ۋە بۇنىڭ تەۋسىپ- تەرىپىنى قىلىشنىڭ ئەھمىيىتىگە ئىشەندى، بۇنىڭدىن ئوقۇرمەنلەرگىمۇ نەپ تېگىدىغانلىقىغا كۆڭۈلدە شەك، كاللىدا گۇمان، يۇرەكتە ئەندىشە قالمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەرزىمەس قولغا قەلەم ئېلىندى. ئەمما ئۇنىڭ يېزىۋاتقاندىمۇ، ھازىرمۇ تىلەيدىغىنى شۇكى، يازغانلىرى راست بولغاي ۋە مەڭگۈگە راست تۇرغاي!

2008- يىل 1- يانۋار، ئۈرۈمچى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرىسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ ئۇيغۇر ھازىرقى، بۇگۈنكى زامان ئەدەبىياتى بويىچە 2006- يىللىق ماگىستىر ئاسپىرانتى ژۇرنىلىمىزنىڭ تەكلىپلىك مۇھەررىرى (M1)

تەھرىراتىمىزنىڭ ئالاھىدە ئۇقتۇرۇشى

ئاپتورلار تەھرىراتىمىزغا ئەسەر ئەۋەتكەندە تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشى كېرەك:

1. ئاپتورلار كونۋېرتقا ۋە ئەسەرگە ئىسىم- فامىلىسى، كەسپى، ئادرېسىنى ئۇيغۇر، خەنزۇ يېزىقلىرىدا ئېنىق ۋە تەپسىلىي يېزىشى، ئالاقىلىشىشقا قولايلىق بولۇشى ئۈچۈن تېلېفون ۋە يانفونى بارلار ئەسكەرتىپ قويۇشى كېرەك.

2. ئەسەرلەر ئۆلچەملىك ماقالە ياكى ئىش قەغىزىگە قۇر ئارىلىقى كەڭ، ئىملا قائىدىسىگە ئۇيغۇن يېزىلىشى كېرەك. بەتنىڭ ئاستى- ئۈستىدىن مۇۋاپىق ئاق تاشلانمىغان، ئالدى- ئارقىسىغا يېزىلغان، ئىملاسى سەت، قۇر ئارىلىقى زىچ، سۆز- جۈملىلەر گراماتىكا قائىدىسىگە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ. كومپيۇتېردا باستۇرۇپ ئەۋەتىش شەرت ئەمەس:

3. ئەسەرلەردە ئېلىنغان ستاتىلارنىڭ ئاپتورلىرى، بېسىلغان كىتاب، گېزىت- ژۇرناللارنىڭ نەشر قىلىنغان ۋاقتى، نەشر قىلغان نەشرىياتلار ئېنىق، توغرا، ئەينەن ئەسكەرتىلىشى كېرەك. مەزكۇر تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.

4. تەرجىمە قىلىنغان ياكى نەشرگە تەييارلانغان ئەسەرلەرنى ئەۋەتكەندە مەزكۇر ئەسەرلەرنىڭ ئەسلىي نۇسخىسى ياكى كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى ئەۋەتىش بىلەن بىرگە، نەشر قىلغان گېزىت- ژۇرنال، نەشرىياتلارنىڭ نەشر قىلغان ۋاقتى، نەشر خاتىرىسىنى قوشۇپ قويۇشى كېرەك. بۇ تەلەپكە ئۇيغۇن بولمىغان ئەسەرلەر بىردەك قوبۇل قىلىنمايدۇ ياكى ئىشلىتىلمەيدۇ.

5. يېزا- قىشلاقلاردىكى ئاپتورلار، بولۇپمۇ دېھقان ئاپتورلار ئۆز ئادرېسلىرىنى يازغاندا، ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق كەنتلەرنى ئانچىنچى كەنت، مۇنچىنچى كەنت دەپ سان- رەقەم بىلەن ئالماي، شۇ يەرلىك ھۆكۈمەت ئورناتقان يەر- جاي ناملىرى تاختىسىدا يېزىلغىنى بويىچە ئەسلىي ئاتىلىشى بىلەن ئۆز ئەسەرلىرىگە توغرا يېزىشى كېرەك.

6. ئاپتورلار ئۆز ئەسەرلىرىنىڭ ژۇرنالغا بېرىلگەن ياكى بېرىلمىگەنلىكىنى ژۇرنالدىن كۆرۈۋالسا بولىدۇ، تېلېفون بېرىپ سۈرۈشتۈرۈش ھاجەت ئەمەس. زۆرۈر تاپسا تەھرىراتىمىز ئاپتورلار بىلەن ئۆزى ئالاقىلىشىدۇ.

7. ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى ژۇرنىلىمىزغىلا تەۋە، رۇخسىتىمىزسىز تورغا چىقىرىشقا، توپلام تۈزۈشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ، خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ قانۇن بويىچە جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ. ھەر دەرىجىلىك رادىئو ئىستانسىلىرى ژۇرنىلىمىزدىكى ئەسەرلەرنى ئاڭلاتقاندا ژۇرنىلىمىزدىن ئېلىنغانلىقىنى ئەسكەرتىشى كېرەك.

8. ژۇرنىلىمىزغا ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەردىن ئۆزگەرتىش ۋە تولۇقلاشقا تېگىشلىك دەپ قارالغانلىرىدىن باشقىلىرى بىردەك قايتۇرۇلمايدۇ. شۇڭا ئاپتورلار ئەسەر ئەۋەتكەندە ئۆزىدە بىر نۇسخا ساقلاپ قېلىشى كېرەك.

9. پوچتىدىن قەلەم ھەققى سېلىشتا قۇلايلىق بولۇشى ئۈچۈن ئاپتورلار تەھرىراتىمىزغا ئەسەر ئەۋەتكەندە كىملىكىنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى يازمىسىغا چاپلاپ ئەۋەتىشى كېرەك.

— «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى

ئەقىدە غەلىيانلىرى
ئابلەت ياسىن

ئەقىدە تىلغا ئېلىنسا كىشىلەر دەماللىققا دىننى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ دىن ۋە دىندىن ھالقىغان ئېتىقاد بولۇپ، ماركسىزممۇ بىر خىل ئەقىدە، سەپسەتىگە تولغان فالۇن گۇمپىسىمۇ ئوخشاشلا بىر خىل ئەقىدە. ئەقىدىنى دىنغا باغلاپ چۈشەندۈرسەك، پىكىرىمىز بەكلا چولتا بوپقالىدۇ، چولتا پىكىردىن ھەممىنى قايىل قىلارلىق يەكۈن چىقىشى ناتايىن. مەن ئومۇمىيلىق ئىچىدە تۇرۇپ، ئادالەت ئۈچۈن بەرپا بولغان ئىلھام تىمسال ئۆزلۈك ۋە خاسلىققا ئائىت بۆلەكلەردىن ۋۇجۇد پۈتۈكلىرىنى تىزىپ باقماق بولدۇم.

بىز تەلەپ قىلىدىغان ئەقىدە ـ ئۆتمۈشنى ھازىرغا باغلايدىغان، ھازىردىن كەلگۈسىگە سوزۇلغان، قەلبنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىغا بۆسۈپ كىرىپ ئادەمنىڭ ئىدراك ،ئىرادە، ۋىجدان قاتارلىق تەرەپلىرىنى ئىگىلەيدىغان روھىي پائالىيەت، شۇنداقلا رېئاللىقنىڭ ئەمەلىي ماھىيەتلىرىنى ئېچىپ بېرەلەيدىغان زېھنى پائالىيەت ۋە ئەمەلىي ھەرىكەت بولۇپ، ئۇنىڭدا رەت قىلىپ بولماس ھەقىقەتلەر ۋە كامىللىققا تولغان ئۇلۇغۋار ئەھمىيەتلەر ياتىدۇ. ئۇ، ئىنسانلارنى ئەڭ مەنپەتلىك ماددىۋىي، مەنىۋى، ئەقلىي، نەقلىي تەرەپلەردىن مۇكەممەللەشتۈرىدىغان، شەخس، كوللېكتىپ، دۇنيانى بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە قىلىدىغان ھىدايەت يولىدۇر.

بىز تەشەببۇس قىلىدىغان ئەقىدە ئىنسانپەرۋەر كېلىدۇ، ئىنسانىي پەزىلەتنى قوغدايدۇ، پۈتكۈل خەلققە كۆڭۈل بۆلىدۇ. دۇنيا ھەقدارى بولمىش ئىنسان ۋە باشقا جانلىقلارنى ئۆزىگە مۇناسىپ ھوقۇققا ئىگە قىلىدۇ. تەبىئەتنى ياخشى كۆرىدۇ، ئايايدۇ. ئىرقىي ئايرىمىچىلىق، جىنسىي، مىللىي كەمسىتىشكە ئورۇن بەرمەيدۇ. دىلىدا ئىنسانىيەت باراۋەرلىكى ۋە قېرىنداشلىقى تۇيغۇسى ئالاھىدە گەۋدىلىك ئورۇندا تۇرىدۇ. ئىنسان خاھىشىنى مەيلىگە قويۇۋەتمەستىن بەلكى ئۇنى ھېكمەتلىك ئۇسۇل بىلەن توغرا قېلىپقا چۈشۈرىدۇ.

بىز دېگەن ئەقىدىدىن ياراملىق ئىنسان نىشان قىلىنىدىغان بولۇپ، پاكلىق ئۇنىڭدا مۇجەسسەم بولىدۇ. ئۇنداق ئىنسان نەپسى ـ خاھىشى ئۈستىدىن مۇتلەق بولمىسىمۇ لاياقەتلىك ھالەتتە غالىب كېلىدۇ. پۈتكۈل ئىنسانىيەت بەختى ئۈچۈن ھەق نۇرلىرىنى تارقىتىشقا تىرىشىدۇ، ئۆزى قوبۇل تاپقان ھەقىقەتكە باشقىلارنىمۇ چاقىرىق قىلىپ، بەھرىمەن بولغان لەززەتتىن تەڭ ھۇزۇر ئالىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ خىل ئەقىدە قانداقتۇر كىشىلەرنى بوغۇش، قورقىتىش ياكى باشقا مەقسەتلەر ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ئىنسانىيەتنى يېتەكلەش، يول كۆرسىتىش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىققان بولۇپ، ئىنسانىيەتكە جۈملىدىن ھەقىقەت يوللىرىغا ئات سېلىشنى خالايدىغان، كەمتەر ئىنسانلارنىڭ مەنپەئىتىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ خالىسلىق بىلەن كۈچ چىقىرىلىدۇ. دىققەت قىلىش كېرەككى، بۇ خىل ئەقىدە سەل قارىغۇچىلار تەرىپىدىن ئىسراپ بوپكەتسە (بۇنداق قىلغۇچى بەلكىم سىز بوپقېلىشىڭىزمۇ مۇمكىن)، ئۇنداقتا چوڭ بىر بەخت زايە بولغان بولىدۇ.

ئادالەتلىك ئەقىدە مۇمكىن بولمايدىغان ياكى ئىنسانغا زىيادە قىيىنچىلىق تۇغدۇرىدىغان قىممەت قاراشلارنى ئىنسانلارغا مەجبۇرىي تاڭمايدۇ. زۆرۈرىيەت ئىشلاردىن باشقىسىنى ياخشىلىققا بەلگە سۈپىتىدە قالدۇرۇپ قويىدۇ، پەقەت قىلىشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ. بىجا كەلتۈرمىگەنلەرنى ئەيىبلىمەيدۇ. بىزنىڭ نەزەرىمىزدە ئەقىدە ئەمەل ياكى مەرتىۋە بولماستىن، مەجبۇرىيەت ـ مەسئۇلىيەتتۇر. شۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىغۇچى باھادىر سەرخىللار ئۇنى ئۆزى خالاپ ئۆتكۈزۈۋالىدۇ. سان ئەمەس، سۈپەتكە دىققەت ئاغدۇرۇلىدۇ. مۇنداق ئەقىدە

سالام، توغرا يولغا ماڭغان كىشىلەر

ۋەھدىتىنى تاپشۇرۇۋالغۇچى غايە ۋە نىشاندا يۈكسەك بولۇپ، ئۆز تەبىئىتىدىكى بوشلۇقلارنى مۇقەددەس ئىلهاملاردىن قاندۇرىدۇ. شۇ ئارقىلىق ئەقىدىنى يۈكسەك غايىگە كۆتۈرۈك قىلىدۇ. ئەقىدىنى ئومۇميلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، ئورتاق غايە ئاستىدا ئىززەت ۋە شەرەپكە يۈزلىنىدۇ. بۇنداق ئەقىدە ئەگەر توغرا ئەھكاملار بىلەن تۇرغۇزۇلمسا ياكى مۇقەددەس تەلىمەردىن بىخەۋەر قالسا، پەقەت قۇرۇق ئارزۇ- ئارمانلار بىلەنلا كۆپايىلەنسە، غەلىبە بىلەن ئەمەس بەلكى زالالدەت سۈپىتىدە مەغلۇبىيەت بىلەن تۈگەللىنىدۇ.

بىز ئۈمىد كۈتكەن ئەقىدە ئۇنىڭ مۇستەھكەم ئاساسلارغا ئىگە بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئىنسانلارغا بىر مەزگىللىك ئەمەس، مەڭگۈلۈك مەيدان ئاتا قىلىدۇ. ئەبەدىيلىك ئۇنىڭ كەسكىن تەلىپى. ئۇنى قوبۇل قىلىشتا زورلاش يوق بولۇپ، كىشىلەرنىڭ قايىللىقى مايىللىقنىڭ نېگىزى بولىدۇكى، ئۇلۇك- قارىغۇلارچە قوبۇل قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ. تەپەككۇرغا كەڭ يول ئېچىپ بېرىلگەن بولۇپ، تەسەۋۋۇرنىڭ ئەركىن پەرۋاز قىلىشىغا رىغبەت بېرىدۇ. تەپەككۇر كۈندىلىك كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈلىدۇ. ھەرقانداق ئەھۋالدا ياخشىلىققا بۇيرۇپ، يامانلىقتىن توسۇش تەۋسىيە قىلىنىدۇ، گۇمان ۋە ئىككىلىنىشتىن خالي بولۇپ، ئۆز ئەقىدىسىگە چىن قەلبىدىن مۇھەببەت بېرىش تەلەپ قىلىنىدۇ. قىسقىسى، ئۇنىڭدا ئەقىلنىڭ شولىسى، قەلبنىڭ شەكسىز تەستىقى، ھېسسىياتنىڭ مەيلى بولىدۇ.

مۇكەممەل ئەقىدە مۇستەھكەملىكتە ئۆز پۈتۈنلۈكىنى تاپىدىغان بولۇپ، ئۇ روھي، ماددىۋي جەھەتلەردىكى ھەمە مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان، بىرگەۋدىلەشكەن قامۇس خاراكتېرلىك دۇنيا قاراش بولۇپ، ئۇ بىرەر تەبىقىنىڭ ئەمەس بەلكى ھەقىقەتكە كەڭ قۇچاق ئاچقان بارلىق ئىنسانىيەتنىڭ ئەقىدىسى. ئۇنىڭدا مەيدانسىزلىققا ئورۇن يوق. «سۇنىڭ ئېقىشى، تۈكىنىڭ يېتىشى»غا ئەمەس، بەلكى روشەن تەۋەلىك مەسلىسى بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئاسمان- زېمىنىدىكى ئاجايىباتلارنى رېئاللىقتىن چىقىپ مۇلاھىزە قىلىپ، ھايات قانۇنىيەتلىرىدىن تەپەككۇر مېۋىسىگە ئىگە بولۇشنى تەقەززا قىلىدۇ. شۇنى بىلىش كېرەككى، مۇستەھكەملىك قاتمالليق، مۇتەئەسسىپلىك ئەمەس، رادىكاللىق تېخىمۇ ئەمەس. لېكىن ئۇ ئۆز ئەقىدىسى ئۈچۈن جسمى پارچىلىنىپ كۆكۈم- تالقان بوپكەتسىمۇ ئۇنىڭدىن تايمايدىغان ئىرادىنى كۆرسىتىدىغان بولۇپ، زېمىننىڭ قوزۇقى بولغان تاغلار يۆتكەلسە يۆتكىلىدۇكى، مۇستەھكەم ئەقىدە ئۆز نىشانىنى ئۆزگەرتمەيدۇ. بىزنىڭ ئۆزىمىز ئىشەنچ قىلغان ئەقىدىمىزگە شۇنداق بىر تەستىقمىز بولۇشى كېرەككى، گۇمان ئۇنى تەۋرىتەلمەيدىغان، ھادىسە تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغان، تۇيغۇ ئىككىلىنمەيدىغان چىن پۈتۈم بولۇشى كېرەك. يەنە ئەقىدىمىز شۇنداق ھالەتتە بولۇشى كېرەككى، ئەقىل ئۇنىڭدىن قانائەت تېپىشى، قەلب ھەربىرىكەتلىنىشى، ئىرادە ئۆز يۆنىلىشىنى تېپىشى كېرەك. ئىچكى - تاشقى ئەزالار تەڭ ھەربىرىكەتكە كېلىپ، ئەمەلىي ئىشلەشكە ئىنتىلىشى زۆرۈر. يەنە شۇنداق بولۇشى كېرەككى، بىزدىكى كۆز قاراش ئەقىدە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈشى كېرەك. ئەقىدىمىز ساغلام بولغان تەبىئىي ئېڭىمىزنى قوزغىتالىشى، ئاندىن بىز شۇ ئالغا ئارقىلىق بىۋاستە ئۆزىمىزدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرالايدىغان ھالدىكە يېتىشىمىز لازىم. ماھىيەتتە شەخس ئەقىدە ئارقىلىق ئۆزىنى بىلىدۇ؛ ئۆز ئورنى ۋە ھۆرمىتىنى ھېس قىلىدۇ؛ جەمئىيەتتىكى قىممىتى ۋە ھەم سالمىقنى ئاڭقىرالايدۇ؛ ئۆز مەۋجۇدلۇقىنىڭ مەقسىتى ۋە ھايات ۋەزىپىسىنى تونۇيدۇ؛ روھي مەنىۋىلىق بىلەن ياشاشنى ئۆگىنىدۇ. ئىنسان توغرا ئەقىدە ئارقىلىق يۈكسەك پەللىگە ئۆرلەيدۇ. چۈنكى كىشى ئۆز ئەقىدىسى ئارقىلىق سالاھىيەتلىنىدۇ، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىش ئارقىلىق ئالاھىدىلىك تاپىدۇ، جەلپكار بولىدۇ.

بىزنىڭچە بولغاندا، ئىنسان ئۆز ئەقىدىسى ئۈچۈن ياشايدۇ ۋە ھەم ياشىشى كېرەك. ئەقىدىسى توغرا ئادەم نەپسىنىڭ ئېچكى توقۇنۇشلىرىدىن غالىب ياشايدۇ. ئەقىدە بولسا ئىنسانىي خاراكتېرنى چۈشىنىشكە ئەھمىيەت بېرىدىغان بولۇپ، تەلىماتلىرىنى ئىنسان ماھىيتىگە يېقىنلاشتۇرىدۇ. ئىنسانغا ئېسىل خاراكتېر بەخش ئېتىشكە مايىل بەلكى نائىل بولۇپ، شەخسنىڭ يامان خاراكتېرىگە تىزگىن سېلىپ، ئۇنى ھىدايەت تاپقان ئەقلىنىڭ باشقۇرۇشىغا، ساغلام تەبىئەتنىڭ يېتەكلىشىگە بويسۇندىغان قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئۇ ئىنسانىنىڭ ۋاقتنى قەدىرلىشى، ئۇنى ھەر ۋاقت ئۆزىگە لايىق ئورۇنغا قۇيۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ۋاقتنىڭ بىھۇدە قولدىن كېتىشىنى نادانلىق جۈملىسىدىن سانايدۇ.

ئەزگۈ تىلەكلىرىمىزگە تەگ بولغان خالىس ئەقىدىلىرىمىز ھازىرچە گەرچە بىزنى مۇنتەزىر ئىقبالغا يەتكۈزەلمىسىمۇ، ئەمما كېينكىلەر ئۈچۈن ئۇلۇغ تىكلەپ بېرەلەيدۇ. چۈنكى دۇنيا مۇئەممالىرى بىر كۈندىلا بۇ ھالغا كېپقالغان ئەمەس، يەنە قىسقا ۋاقت ئىچىدە بۇ كرىزىستىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ كېتەلىشى ناتايىن. ئەمما مەيۇسلەنمەيمىزكى، دۇنيا پارلاق ئىستىقبالىنى ئۆز ئەقىدىسى قىلغان، ئاداققىچە كۈرەش قىلىش روھىغا باي شىرمەتلەر بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ بەخت- سائادىتىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە مۇساپىسى ئۇزاق، بەدىلى بىھېساب مەنزىل. مۇشۇ مەنزىل ئۈچۈن ئىنتىزارلار، جانپىدالىق بىلەن كۈچ چىقارغۇچىلار، ۋە ھەتتا گېزى كەلسە ئىككىلەنمەي قۇربان بەرگۈچىلەرلا بولىدىكەن، ئۇ ھامان رېئاللىققا ئايلىنىدۇ. شۇنداق، ئىنسانىنىڭ مەيۇسلىنىشكە ھەققى يوق. ئۆزىگە بەخشەندە قىلىپ بېرىلگەن سان- ساناقسىز ئىمكانىيەت ئالدىدا ئۇ ھامان قەددىنى تىك تۇتۇشقا ھەقلىقتۇر. چىن، كامىل ئەقىدىلا بولىدىكەن، سۈزۈك ئەتىدىن بىز ھەرۋاقت ئۇمىدۋار. مەرھابا، كېلىڭ، چىن ئەقىدە يولىغا قويغان قەدەملىرىگە خۇش مۇبارەك. ئابدۇقادىر داموللام ئېيتقاندەك «سالام، توغرا يولغا ماڭغان كىشىلەر».

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ فولكلور بويىچە 2006- يىللىق ماگىستر ئاسپىرانتى (M3)

تەنها ھەقىقەت ۋە كۆيۈك شان-شەرەپ

(دىلبايان)

ئابدۇقادىر جالالىددىن

پىكرىي مۇھىت قويۇق بولمىغان جەمئىيەت ئۆزىنىڭ ئانچە كۆپ بولمىغان پىكىرلىك ئادەملىرىنى يېتىم قالدۇرىدۇ، ئۇلارغا ئازار بېرىدۇ. نام- ئاتىقى بارلىرى نام- ئاتاقتىن قانداق پايدىلىنىشنى بىلىدىغانلارنىڭ ئىزدەش ئوبيېكتى بوپقالىدۇ. ئۇلارنىڭ كەم ئۇچرايدىغان مېھنەتلىك مەنىۋىيىتى تىرىكچىلىك توزانلىرى ئارىسىدا قېلىپ، كۆزگە چېلىقمايدىغان مەۋھۇم نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ھاجەتنى راۋا قىلىشنى نېگىز قىلغان كىشىلىك ئالاقە تورى ئادەملەرنى سەمىمىلىكتىن، چىن ئىنسانىي مۇھەببەتتىن يىراقلاشتۇرۇپ، كۆز ئالدىدىكى بىۋاسىتە مەنپەئەتكە سۆرەپ ئاپىرىدۇ. ئۆز قوۋم- قېرىنداشلىرىنىڭ قىسمىتى ۋە كەلگۈسى ھەققىدە يالقۇنجاپ تۇرۇپ ئويلىنىدىغان كىشىلەر مازغاپ شان- شەرەپ، يالغان مۇھەببەت، غەرەزلىك مۇناسىۋەت تورى ئىچىدە ھالسىراپ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇشقا باشلايدۇ. بۇ ھال كىشىگە ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر بوۋىمىز ئەلشىر نەۋائىينىڭ مۇنۇ مىسرالىرىنى ئېسىمىزگە سالىدۇ:

مېنى مېن ئىستىگەن يار سۆھبىتىگە ئەرجۇمەند ئېتمەس،
مېنى ئىستەر كىشىنىڭ كۆڭلىنى كۆڭلۈم پىسەند ئېتمەس.

مەنىسى: مېنى مەن ئىستىگەن يارنىڭ سۆھبىتىگە سازاۋەر قىلمايدۇ، ئەمما، مېنى ئىستىگەنلەرنىڭ قەلبىگە پىسەنت قىلغۇم كەلمەيدۇ.

ئىستەلگەن نەرسىلەر دىلغا تايىن بولىدۇ، ۋىسال ئىشتىياقى ئۆمۈرلۈك مەنا سەپىرىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. ئىستەلگەن يار شائىر ئۆزىلا ھېس قىلالايدىغان سېيما بولۇپ، شائىر قەلىمىدىن تۇغۇلغان مىسرالارنى ئاشۇ سېيمانىڭ غايىۋى قۇدرىتىدىن تەپكەن ئىلھامنىڭ كۆلەڭگىسى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنداقتا، مەنىۋىلىك ياكى ماھىيەت ئىزدىگەن ئادەم ماددىي تەمە غەۋغالىرى ئىچىگە غەرق قىلىنغاندا، ئۇنىڭدا قانداق ھال يۈز بېرىشى مۇمكىن؟

تەنھالىق ۋە غېرىبلىق ئىنسانلارنى ھەقىقىي سۆيگەن بارلىق كىشىنىڭ ئورتاى تەقدىرى. قايسى پەيغەمبەر، قايسى داھىي، قايسى قەھرىمان، قايسى غۇرۇرلۇق پىكىر ئادىمى غېرىبلىق دەشتىدە ئازابلانمىغان!؟ كۆپ ساندىكى كىشى ئۆزلىرىنىڭ كېچىككەن ئەقلى بىلەن ئۇلارنى ئۇلارنىڭ غەلبىسىدىن كېيىن سۆيگەن. لېكىن چىنلىقنىڭ كەلگۈسىدىكى قۇدرىتىنى بالدۇر سېزەلەيدىغان زەكىيلەر ھامان مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ. كەلگۈسىنىڭ جەۋھىرى ئاشۇ دانالارنىڭ تەبىئىتى، پىكىرىي تەلقىنلىرىگە يوشۇرۇنغان بولىدۇ. ھەربىر تارىخىي بۇرۇلۇشنىڭ يىلتىزى بىدئەتكە قارشى ئىسيانكارلىقتا يېتىلىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ يەردىكى بىدئەت ئالدى بىلەن تەپەككۇر ۋە قىممەت قاراشتىكى، ئاندىن جەمئىيەتنىڭ بارلىق مۇئەسسەسىدىكى ماھىيەتلىك بولمىغان سىستېمىلارنى كۆرسىتىدۇ. ئاھ، ئۆزىنىڭ زامانداشلىرى قوبۇل قىلالمايدىغان ئادەملەرنىڭ تەنھالىقى نەقەدەر قايغۇلۇق! يېڭى ئىدىيىدىكى كىشىلەر كۆپ ھالدا سۈرگۈندىكى پارتىزانغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جاراھىتىنى ئۆزلىرى ئەملەشكە، ئۆزلىرىنىڭ سۇنۇقىنى ئۆزلىرى تېڭىشقا مەجبۇر.

بازار دەۋرى كىشىلەرنىڭ نەپسىنى تېزلىك بىلەن ئۇلغايتىۋەتتى. كىشىلەر بېيىش ئۈچۈن قىممەت قاراش ۋە ئەخلاققا ياتىدىغان تەزەپلىرىنى تۈزۈك ئويلانمايلا دوغا

روھ چۇقانلىرى

تىكۈەتتى. باي ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ مەنئىۋى بىچارىلىكىنى بارغانسېرى ئاشكارىلىدى. بىنالارنى، سەنئەت ئەسەرلىرىنى، سايامەت نۇقتىلىرىنى، كىسىم- كېچەكلەرنى، ھەتتا ئادەملەرنىڭ قىياپىتى، چاچ پوسۇنلىرىنى ئەسلى مەنىۋىگە تەقلىد قىلغان كوپىيىلەش (نۇسخىلاش) بازار دەۋرىنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى بولدى. بازار بىلەن ھوقۇق ئۆزلىرىنىڭ شېرىكچىلىكىنى يوشۇرۇن يېكى ئاشكارا ھالدا داۋاملاشتۇرۇپ، رەسمىي سورۇنلاردىكى ئىبارىلەرمۇ كوپىيىلەنگەن ھالدا ئېيتىلىپ، مېخانىك كوپىيە (机械复制) ھەممە يەردە ئومۇملاشتى.

بىر ئادەمنىڭ تەنھالىقى ئەگەر ھەققانىيەتكە ۋەكىللىك قىلالايدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولسا، بۇنداق تەنھالىقتىن قورقۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۇ ھامان سۆزۈك پىكىرلەرنىڭ بۇلىقى بولالايدۇ، ئۇنىڭ ئېقىنلىرى ئۆزىگە خاس ھاياتلىق گىياھلىرىنى سۇغۇرۇپ تۇرالايدۇ.

مەن باشقىلارنىڭ ئارىسىدىكى ئادەم. مېنىڭ تەنھالىقىمنىڭ مەنبەسى دەل باشقىلارنىڭ كۆچلۈك غىدىقلىشى ئىچىدە ئۆزىگە ئايلىنىدۇ. جەمئىيەتتىن مۇستەسنا ھالدىكى تەنھالىقنىڭ ئىچى قۇپقۇرۇق بولىدۇ.

تەنھالىقىم تازا كۆچەيگەندە، ئۆزۈم بىلەن ئۆزۈم مۇڭدىشىمەن. روھىم ھەرخىل ئۆزلۈكنىڭ دىئالوگلىشالايدىغان سەھنىسىگە ئايلىنىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ئۆز ۋۇجۇدۇمدىكى چىنلىقتىن ھۇزۇرلىنىپ كېتىمەن. ۋاپاسىز كىشىلىك مۇناسىۋەتنىڭ تورىدىن يىراق تۇرغان ئۆزۈمدىن خېلى رازى بوپقالىمەن.

شۇ تاپتا ئۆزۈم بىلەن ئۆزۈمنىڭ بىر مەيدان پاراڭلاشقۇسى كەلدى. پاراڭلىشىۋاتقان بۇ ئىككى ئۆزلۈكۈمگە Aۋە Bدەپ نام بېرەي. بۇ كۈنلەردە كۆپچىلىكنىڭ سەمىگە بىر نەرسە كۆرسەتكۈم يوق، زامانىنىڭ خۇلق- ئەلپازىنى ئوبدان ھەزىم قىلغۇم بار. بوپتۇ، يەنە بىر قېتىم تەۋەككۈل قىلاي.

ئىشكىلەرنى دۇملىدىم، تېلېفونلارنى ئۇزدۇم، ئۆزۈمنى ۋاراقلاشقا باشلىدىم. قۇلاق سالسام، ئىككى ئۆزلۈكۈم سۆھبەتلىشىۋاتقاندى:

A: شان- شەرەپكە قىزىقامسەن؟

B: ياق دېيەلمەسەم كېرەك.

A: سەن ئازراق شان- شەرەپكە ئېرىشكەندەك قىلامسەن؟

B: شۇنداق.

A: ئۇنىڭدىن بەخت ھېس قىلالىدىڭمۇ؟

B: ياق، بەخت ھېس قىلالمىدىم. ئەكسىچە، ئازاب ھېس قىلدىم.

A: بۇ نېمە دېگىنىڭ؟

B: شان- شەرەپ بەزىدە باشقىلارنىڭ مەدھىيىسىگە ئوخشاپ قالىدىكەن. باشقىلار سائا بىر نەرسە بەرسە ئېسىلۇۋېلىشى مۇمكىن. ھەركىمنىڭ بەرگىنى ئۇنىڭ مەنئۇيىتىدىكى ھەقىقەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. سېنىڭ ئېرىشكىنىڭ بەرگۈچىنىڭ سۈپىتىگە لايىق نەرسە بولۇپ چىقىدۇ. ئاۋام مەۋھۇم بىر ئۇقۇم. ئۇنى ھەربىر كىشى ئۆز مەقسىتىگە لايىق ئىستېمال قىلىدۇ. ئاۋام بىر سودىگەر ئۇچۇن پايدا ئېلىزى، سىياسىيون ئۇچۇن قارتا. ئاۋامنىڭ مەنىسى ۋە مەۋقەسى ۋەزىيەتكە قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. سېنى مەدھىيىلىگەنلەر سېنىڭ ھالسىرىغان ھالىتىڭنى قارغىشى مۇمكىن. ئاۋام ئېقىۋاتقان دەريا، ئۇ سېنى چۆكتۈرىدۇ ھەم لەيلىتىدۇ. ئۇلار شان- شەرەپ بەرگەندە، كۆپىنچىسى كورلۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. ئۇلاردىكى قىزغىنلىق تۇپەيلى سەن ئەسلى سۈپىتىڭنى ئېنىق كۆرەلمەيدىغان بوپقالسەن. ئۆز- ئۆزۈڭگە بولغان ئوبيېكتىپ باھادىن يىراقلايسەن. سېنىڭ خەۋىرىڭ يوق ئەھۋال ئاستىدا كىشىلەر سېنىڭ ئوبرازىڭنى قۇرۇپ چىقىۋېرىدۇ. بەلكىم سەن ھەقىقىي ئۆزۈڭنى مەۋھۇم ئۆزۈڭگە ئەگەشتۈرۈپ قويۇشۇڭ مۇمكىن. شۇنداق قىلىپ ئاخىرى بىر كۈنى كۆپۈكتەك بەربات بولسەن.

A: ئۇنداقتا ئۇ خەتەرلىك نېمە ئىكەن- ده.

B: شان- شەرەپ پۇل ۋە ھوقۇققا ئېرىشىشنىڭ ۋاستىسى بوپقېلىۋاتقان ھازىرقى كۈندە ئۇنى خەتەرلىك نەرسە دېيىشكە ھەجبۇرمىز. ئەگەر ئۇ ئادەمنى ئەقىل- ھوشىدىن، تېگىشلىك غۇرۇرىدىن ئايرىۋېتىدىغان نەرسە بوپقالسا تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. شان- شەرەپ كىشىنى مۇئەييەن نوپۇزغا ئېرىشتۇرىدۇ. ئەمما بەزىلەر ئۇنىڭغا سۈنئىي رەۋىشتە ئېرىشىشى مۇمكىن. چولپانلارنىڭ ھاياتىدا شان- شەرەپ ئۇچۇن يۇز بەرگەن رەزىللىك مىساللىرى كۆپ بولىدۇ.

A: قايسىدۇر بىر دانا: «ئۆزلۈكىنى يوقتىپ دۇنياغا ئېرىشكەننىڭ نېمە پايدىسى بار» دەپتىكەن.

B: دۇرۇس ئېيتىلغان. شان- شەرەپ تىرىك بىر ئىنساننىڭ باشقىلارغا كۆز- كۆز قىلىنىدىغان قەبرىسىگە ئايلىنىپ قالسا تولىمۇ پاجىئەلىك بولىدۇ. خەنزۇ شائىرى بېيداۋ (白居易) مۇنداق دېگەنىكەن:

پەسكەشلىك پەسكەشلەرنىڭ يولخېتىدۇر،
ئالىجانابلىق ئالىجانابلارنىڭ ئابىدىسى.

— «جاۋاب»تىن

پەسكەشلىك سەلبىي ئۇقۇم، ھەتتا پەسكەشلەرمۇ بۇ سۈپەتنى ئاشكارا قوبۇل قىلالمايدۇ. ئادەملەر پەسكەشلىكتىن بىزار بولۇپ تۇرۇقلۇق، پەسكەشلەرگە نەپرەتلەنمەسە، پەسكەشلەر جامائەت ئەخلاقىنىڭ يەكلىشىگە ئۇچرىمىسا، ئەخلاق ئاجىزلارنىڭ قولىدىكى قورالغا ئايلىنىپ قالسا، پەسكەشلەر ھەربىر قەدەمدە مەقسەتكە يېتىپ شەرەپ قۇچۇۋەرسە، ئالىجانابلار ئۇن- تىنسىز تۇگەيدۇ. ھەتتا ئۇ ئالىجانابلىقنىڭ تۇتسا تۇتقىلى، كۆرسە كۆرگىلى بولىدىغان بىرەر تال بەلگىسىمۇ ئېرىشەلمەي قالىدۇ. تراگېدىيە شۇ دەرىجىگە بارىدۇ: پەسكەشلەرمۇ ئالىجانابلىق قالپىقىنى كىيىدۇ. كىشىلەرنىڭ قولىدا ھەق- ناھەقنى ئايرىيدىغان دەستۇر بار بولسىمۇ، بۇ دەستۇرنىڭ مەزمۇنلىرى كىشىلەرگە سۈدەك يادا بولسىمۇ، كىشىلەرنىڭ يەنىلا ناھەققە سۈكۈت قىلىشى، ئۇلارنىڭ ئىنسانلىق شەرىپىدىن ئاللىبۇرۇن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى

كۆرستىدۇ.

A : نىزامۇلمۇلك دېگەن پادىشاھ: «گۆش پۇراپ قالسا تۇز سالغۇلۇق، تۇز پۇراپ قالسا نېمە سالغۇلۇق؟» دەپتىكەن.

B : نومۇس تۇيغۇسى ئۆلگەن كىشىلەرگە ھەقىقەتتىن گەپ ئېچىش، ئېشەككە مۇرابا بەرگەندەك بىر ئىش. «ئىنجىل»دا «مەرۋايىتىڭلارنى چوشقىلارنىڭ ئالدىدا تۆكمەڭلار» دېگەن گەپ بار.

A : فارابىينىڭ بىر گېپى ئېسىمگە كېلىۋالدى. بۇنى بىر تور بېتىدە كۆرگەنىدىم، ساڭا دەپ بەرگۈم كېلىۋاتىدۇ: «توغرىسىنى چۈشىنىدىغان ۋە چۈشەنگىنىنى ئىجرا قىلىدىغان ئادەم ھۆردۇر. توغرىسىنى چۈشەنسىمۇ، ئىجرا قىلىش ئىرادىسىگە ئىگە بولمىغان ئادەم قۇلدۇر. چۈشەنچە ھەم ئىرادىدىن مەھرۇم ئادەم ھايۋان بىلەن تەڭدۇر».

B : قالتىس گەپ. ئەمەلىيەتتە، پىكىردىكى يۈكسەكلىك يارىتىلىپ بولدى. گەپ، ھەربىر ئىنسانىنىڭ ئۇنى قانداق بويلاپ مېڭىشىدا قالدى. ئۆتكۇر نەزەرلىك مۇتەپەككۇرلار ئۆز دەۋرىنى يورۇتۇپ بېرىپلا قالماستىن، كەلگۈسىدىكى كىشىلەرنىڭ تەبىئىتىنىمۇ كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئىنساندىكى تەبىئەتكە چۆككەن كىشىلەر ھەرقانداق زامانغا مەنسۇپ پىكىرلەرنىڭ ئىگىسى بولالايدۇ.

پۇل مەستانىلىقى، ھوقۇق ھەيارلىقى، تېخنىكا ھەيرانلىقى، مېخانىك ئەمگەك جەريانى، ئىستېمال ئەسەبىيلىكى خۇراپىي ئىنسانلارنىڭ دەۋرىمىزگە خاس ۋاريانتىنى ياراتتى. ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئەت سەزگۈسى كۈچەيگەن بولسىمۇ، ئادىللىق سەزگۈسى ۋە ئادىللىق ئۈچۈن پىدائىيلىق سەزگۈسى گاللىشىپ كەتتى. ئۇلار ئاساسەن دېگۈدەك راھەت جەمجىتلىق ئىچىدىكى بىخۇدلۇقتا ئۆتىدۇ. ئەنگلىيە شائىرى ت.س. ئېللىئوت بۇنداق ئادەملەر تېپىنى «پۇچەك ئادەملەر» دەپ سۈپەتلىگەنىدى. ئەتراپىڭدا پۇچەك ئادەملەر قىمىلداپ يۈرسە، ئۇلاردا نەپسى غالىبلىق قۇتراپ تۇرسا، ئۇلارنىڭ ساڭا بەرگەنلىرى ئەلۋەتتە پۇچەك نەرسە بولىدۇ. ئۇلار ساڭا «ئالىم»، «مۇتەپەككۇر»، «ئەدىب» دېگەندەك نام ـ ئاتاقلارنى بېرىپ قويۇپ، ھەرقانداق ئادەمگەرچىلىك، دىيانەت. ئەخلاق ـ پەزىلەت، پىداكارلىقلارنى سەندىن كۈتىدۇ. ئۇلار ھېچنېمىسى يوق شان ـ شەرەپنى بوينۇڭغا ئېسىپ قويۇپ، سەندىن ئۆزىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان كامىل ئىنسانلىقنى، ئەخلاقي قۇربانلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. سەن ئۇلار بەرگەن شان ـ شەرەپكە مەھكۇم بولۇپ، كىشىلىك تۇرمۇشتىكى ئازادە ھەرىكىتىڭدىن، شەخسىي تاللىشىڭدىن، ئاددىيلىقتىكى ھۇزۇرۇڭدىن ئايرىلىپ قالىسەن.

A : شان ـ شەرەپكە ئېرىشكەندىن كېيىن ئۇنىڭ قۇيۇقۇرۇق نەرسە ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىش ئادەمنى تولىمۇ ئۇمىدسىزلەندۈرىدۇ. قارىغاندا، سەن نام ـ ئاتاقتىن سېسىق كېكىرگەندەك تۇرىسەن.

B : شان ـ شەرەپ ئادەمنىڭ تەبىئىتىگە خۇش ياقىدۇ. دەسلەپتە ئۇ ساڭا مۇناسىپ ئىززەت ۋە غۇرۇر ئېپكېلىدۇ. ئۇ بەك ئېشىپ كەتسە سېنى غاپىللاشتۇرۇپ، ئۆز قىممىتىڭنى باشقىلارنىڭ لەۋزى ئارقىلىق مۇئەييەنلەشتۇرىدىغان بوپقالسەن. سەندە بارا ـ بارا مۇئەييەن يۈز ۋە ئابروي قارىشى شەكىللىنىدۇ، يۈزۈڭنى كوزىر قىلىپ بايلىق ۋە مەنسەپكە ئېرىشكۈڭ كېلىدۇ.

A : سەن شان ـ شەرىپىڭنى ماركا قىلىپ، بايلىققا ئېرىشكەنلەردىن سانىلامسەن؟

B : ياق، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. گارسىيە ماركوس: «دوستلىرىمنىڭ مېنى ئۇزاقراق ياخشى كۆرۈشى ئۈچۈم يېزىقچىلىق قىلىمەن» دەپتىكەن. بۇ گەپتىن مۇھەببەت پۇراپ تۇرىدۇ. بىراق، نادانلارنىڭ مۇھەببىتىدىن خۇدا پاناھ بەرسۇن. ئاز بولسىمۇ ھەققانىيەتنى چۈشىنىدىغان دوستۇڭ بولسىلا بولدى. شان ـ شەرەپ ھېرىسمەنلىكى مېنى قەلەمگە ھەۋەسكار قىلغان بولسا كېرەك. لېكىن كېيىنچە مەن ئاچچىقلىرىم ۋە غۇملىرىمنى ئورتاقلىشىش ئۈچۈن يازىدىغان بوپقالدىم. قۇيقۇرۇق شان ـ شەرەپ مېنىڭ ئىشكىمنى چېكىشكە باشلىدى. ئىشكىنى ئاچقاندىن كېيىن مەن ئۇنىڭ بەندىسىگە ئايلىنىپ قېلىۋاتىمەن. مەن بۇنى ھېچقاچان ئىستىگەن ئەمەسقۇ!

نام ـ ئاتاق ۋە شان ـ شەرەپ، بۇلارنىڭ پەرقى بار، ئەلۋەتتە. لېكىن زامانىمىز كىشىلىرى ئۇلارنى ئوخشاش نەرسە قىلىۋەتتى. كىشىلەر سېنىڭ نام ـ ئاتىقىڭنىڭ ئالدىدا قول باغلاپ تۇرۇشۇپ، سېنى ئەۋلىيا قىلىپ قويىدۇ. سەن ئەۋلىيا بولالمايلا ئازابلىنىسەن. كىشىلەر ئاندىن سېنى سۆكۈشكە باشلايدۇ. مېنىڭ ھاياتىممۇ بارلىق نورمال ئىنسانىنىڭ ھاياتىغا ئوخشايدۇ. مەن ئائىلەمنى بېقىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىمەن، يېغىنغا قاتنىشىمەن، ئائىلەمنىڭ يۈزى ۋە ئادەمگەرچىلىك ئۈچۈن تويغا بارىمەن، نەزىرىگە بارىمەن، يىگەن تۇزۇم ئۈچۈن تۈز بېرىمەن. بۇ جەھەتتىكى ھاجەتلىرىم ۋە سەرپىياتلىرىم باشقىلار بىلەن ئوخشاش. بەلكى ۋاقىت ۋە ئېنېرگىيە سەرپىياتلىرىم كۆپرەك. مەن يۇقىرىقىلارنى ئىجرا قىلىپ بولۇپ، كىتاب كۆرىمەن، تەھلىل قىلىمەن، كۆزىتىمەن ۋە يازىمەن. يېزىقچىلىق ئاز ـ تولا نام ـ ئاتاققا ئېرىشتۇرگەن بولسىمۇ، بۇ نام ـ ئاتاق مېنى كىشىلەر ئويلىغاندەك تاپاۋەتكە ئېرىشتۇرگىنى يوق. ئەكسىچە، ئۇ مېنى ئۆز ئىسكەنجىسىدە سۈنئىي پەزىلەت بۇرچىغا سۆرەۋاتىدۇ. تەبىئىتىمدە يوق نەرسىلەر مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ. مەن يازىمەن، مەقسىتىم ـ كىشىلەرنىڭ ئۆزى ۋە ئۆزگىلەر ھەققىدە ئويلىنىپ كۆرۈشىگە ئازراق بولسىمۇ تۈرتكە بولۇش، ھېچبولمىغاندا، پىكىرلىرىمنى ئىپادىلەش يۈكسەكلىكىدە سىناق قىلىپ بېقىش.

A : سېنىڭ ئۇلۇغلۇقتىن تەمەيلىگۈڭ يوقمۇ؟

B : مەۋجۇدلۇقۇمدا ئۇلۇغلۇقنىڭ ھېكمىتى بار. مەن ئۇلۇغ بىر قۇدرەتنىڭ ئىرادىسىدىن كەلدىم. شۇنداق ئىكەن، ئۇلۇغلۇق قولۇمدىن كەلمەيدۇ. ئۇلۇغلۇق ئىزدەش ئىنسانىي پەزىلەت ئەمەس. تارىختىكى ئۇلۇغلۇق ئىزدىگەن داھىيلار چاكىنىلىشىپ كەتتى. ئىنساندا ئۇلۇغلۇقنى كۆتۈرۈپ

يۈرەلىگۈدەك ئىقتىسادىر مەۋجۇد ئەمەس. ئۇنىڭدا پەقەت ئۇلۇغلۇقنىڭ بەزى سۈپەتلىرى بولىدۇ، خالاس.

A: دېمەكچى بولغىنىڭ...؟

B: كۆنلەرنىڭ بىرىدە بىرەر نەتىجىگە ئېرىشىش نىسپ بولسا، ئۇ دەل ئاددىيلىقىمىزدىكى خىسلەتلەردىن كەلگەن مېۋە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەردىكى نەتىجە كىشىلەرنىڭ باھالىشىدىن ئۆتكەن نەتىجە بولۇشى مۇمكىن. لېكىن يەنە مۇنداق بىر خىل نەتىجىمۇ بار: كىشىلەر ئۇنى ئۆز ۋاقتىدا مۇئەييەنلەشتۈرەلمەيدۇ ياكى كىشىلەر ئۇنى كۆرۈپ يېتىشكە مۇۋەپپەق بولالمايدۇ. بىراۋ يولدىكى بىر ئەينەك پارچىسىنى ئېلىۋەتتى. بۇ يولدىن ئۆتىدىغان بىر بالا ئاشۇ ئەينەك پارچىسىغا دەسسەپ سالغان بولسا، پۈتىنىڭ مۇھىم قان تومۇرى كېسىلىپ، بالا كۆپ ھەرەج تارتىشى مۇمكىن ئىدى. بىراۋ يولدىكى ئەۋرەز ئېغىزىنى ئېتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن يەنە بىرسى قازادىن ساقىت بوپقېلىشى مۇمكىن. بۇنداق پەزىلەتلەرنىڭ نەتىجىسىنى ئىنسانلار كۆرۈپ يېتىشكە ئاجىز كېلىدۇ. مەخپىي بېرىلگەن زاكات ياكى مەخپىي قىلىنغان ئېھسانىنى قايسى ئىنسان باھالىيالايدۇ؟ ئادەملەر پەقەت كۆرگەن ھەم ئەقلى يەتكەن ئىشلارنى باھالىيالايدۇ. ھەدىس شەرىئەلەردە باشقىلارغا كۆرسىتىلگەن خۇشچىراي ۋە ئېيتىلغان ياخشى سۆزلەر سەدىقە دەپ كۆرسىتىلگەن. ئىنسانلار خالىس تۇس ئالغان ياخشىلىقلار كەلتۈرگەن كاتتا نەتىجىلەرنى باھالاشقا ئاجىز كېلىدۇ. چۈنكى خالىسلىقتا داۋراڭ بولمايدۇ. ئۇلار پەقەت گۈل، ئوردېن، مۇكاپات پۇلى، چاۋاكلار ئارىسىدىكى نەتىجىلەرنى كۆرىدۇ. تارىخنىڭ سەھىپىسى دائىلىق ئىمپېراتورلار، سىياسىيونلار ۋە قوماندانلار ئۈچۈن ئاجرىتىلغان بولىدۇ. شۇلار ئۈچۈن جېنىنى تەقدىم قىلغان ئاددىي بىر ئەسكەرنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، شان- شەرەپ ئاددىيلىقتىكى ھەقىقەتنى توساپ قويىدىغان ئادالەتسىز پەردىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. باشقا بىرسىنىڭ شان- شەرىپى يەنە بىرسىنىڭ ھەقىقىتىگە سايە چۈشۈرۈپ قويۇشىمۇ مۇمكىن. ياخشىلىقنى مۇكاپات ۋە ئوردېن ئۈچۈن قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ شان- شەرىپى ئۇستىدە چىن ۋىجدان ھەم ئەخلاقىي مەسئۇلىيەت نۇقتىسىدىن ئويلاپ باقساق، قانداق خۇلاسىگە ئېرىشىمىز مۇمكىن؟ ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىمنى ئالسام، دەرسىمنىڭ قىممىتىگە سائەتلىك مىقدار بويىچە باھا بېرىلدى. بۇ جەھەتتە مېنىڭ قىلغان ئەقىدىلىرىم پەقەت ئۇنى بىلگۈچى بىر قانچە ئوقۇغۇچىغا تايىن ئىش بوپقالدى. ئادەمىيەت روھى ناۋادا تار خىلۋەتلەردە ياشايدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالسا، بىز دەۋاتقان مەدەنىيەت ئاللىبۇرۇن پورلىشپ كەتكەن دەرەخكە ئايلىنىپ قالغان بولىدۇ.

A: سېنىڭچە، شان- شەرەپ نېمىنى ئۆلچەم قىلىشى كېرەك؟

B: شان- شەرەپ تۇيغۇسى كىشىلەرنىڭ پائالىيىتىدىكى ئاكتىپچانلىقنى كاپالەتلەندۈرىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭدىن زىيادە قېچىش ھەم ئۇنىڭغا زىيادە ئىنتىلىشنىڭ ھەر ئىككىسى پوزىتسىيىمىزدىكى رادىكاللىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مېنىڭچە، شان- شەرەپ ئىنسانىنىڭ قىممىتىنى ئۆلچەم قىلىش كېرەك. ناۋادا بىرسى ماڭا مېنىڭ قىممىتىمنى سۈندۈرىدىغان شان- شەرەپنى تەڭلىسە، مەن ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىمەن.

A: سېنىڭ شان- شەرەپنى قالقان قىلىپ ياشىغۇڭ يوقمۇ؟

B: مېنىڭ پەزىلىتىم ۋە قەدىر- قىممىتىمنى بىلمىگەنلەر ماڭا ياردەمدىغان شان- شەرەپنى ھەرگىز بېرەلمەيدۇ. ئۇلار مېنىڭ سەۋەنلىكىمنى كۆرگەندە ئۆزلىرى بەرگەن ئاشۇ شان- شەرەپنى مەن ئۈچۈن سىرتماققا ئايلاندۇرىدۇ.

A: شان- شەرەپنى بەزىلەر قورال دەپ قارايدىكەن؟

B: ئەمەلىيەتتىن قارىغاندا، شۇنداق بولۇۋاتىدۇ. بىر سىياسىيون، بىر ئارتىس ئۈچۈن ئېيتقاندا شان- شەرەپ نۇرغۇن سىياسىي، ئىقتىسادىي پۈرسەتنىڭ يولغىتى. لېكىن ئۇ بىر ئىلمىي خادىم ئۈچۈن يارىشىملىق لىباس بولالايدۇكى، ئۇ ئىزدەۋاتقان ھەقىقەتكە شوتا بولالمايدۇ. شان- شەرەپ ھەقىقەت ئۈستىدە ئىزدىنىۋاتقان ئادەم ئۈچۈن بىر قاسىراقتۇر، خالاس.

A: نام- ئاتاق، شان- شۆھرەتلەرگە ئوخشاپ كېتىدىغان يەنە بىر ئۇقۇم بار. ئۇ بولسىمۇ يۈز- ئابروي. شەرق ئەللىرىنىڭ ئىچىدە جۇڭگولۇقلارنىڭ «يۈز» قارىشى ناھايىتى گەۋدىلىك. كىشىلەر «مېنىڭ يۈزۈمنى قىلىپ بولسىمۇ...» دېگەن ئىبارە بىلەن ياراشتۇرۇشنى ياكى بىرەر ئىشنى پۈتتۈرۈۋېلىشنى ئۈمىد قىلىدۇ.

B: شۇڭلاشقا جۇڭگودا «يول مېڭىش» دېگەن بىر گەپ بار. بۇ، «يۈز»نى «يۈز»گە توغرا كەلتۈرۈپ، مەقسەتكە يېتىش دېگەن مەنىگە ئىگە. ئەسلىدە ھەربىر ئىش پرىنسىپ ۋە قانۇنىي تەرتىپ بويىچە مېڭىشى كېرەك ئىدى. «يول مېڭىش» ئارقىلىق چاتاقنى ئوڭۇشلۇق بولىدۇ. شۇڭا قانۇننى بىلىپ، يوسۇننى بىلمەسلىك ئىش بىلمەس ئادەم بوپقالمىز. شىيامېن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى يې جۇڭتېەن (易中天) ئەپەندى جۇڭگولۇقلار ھەقىدە توختالغان بىر كىتابىدا «ئون تامغا بىر ئىمزاغا تەڭ كېلەلمەيدۇ» دەيدۇ. يۈزۈڭ چوڭ بولسا باشقىلار ئېرىشەلمىگەنگە سەن ئېرىشەلەيسەن، باشقىلار قادىر بولالمىغانغا سەن قادىر بولالايسەن، چوڭ دېلوني كىچىكلىتەلەيسەن. «يۈز»لۈك ئادەمنىڭ بىر پارچە تونۇشتۇرۇش خېتى خىزمەت ۋە ئەرزىيەت كوچىسىدىكىلەرنىڭ چىقىش يولى» دەيدۇ ئۇ يەنە. چوڭ مەنسەپدارلار بىلەن سۆزەتكە چۈشۈۋېلىش پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇشنىڭ بىر ئېپى. ۋاقتى كەلگەندە ئۇ سېنىڭ قابىلىيىتىگە قارىغاندا بەكرەك ئېتىبارغا سازاۋەر بولالايدۇ. شۇڭا جۇڭگودا تۆزۈكرەك ئوقۇپ جان باقمەن دېگەن ئادەم دەستۇرلارنى ئوقۇپ قويسىلا كۇپايە قىلمايدۇ. ئۇ يەنە كىشىلىك مۇناسىۋەتكە دائىر مەۋھۇم ئەمما رېئاللىقتا بار بولغان شەكىلسىز دەستۇرلارنى ئۆگىنىشى كېرەك.

A: جۇڭگو زىيالىيلىرىنىڭ قانۇننىڭ نوپۇزى ئۈستىدىكى چۈقانلىرى بىكار ئەمەسكەندە؟ تەرەققىيات تاللاش ئىقتىدارىنىڭ كۆپىيىشىدىن دېرەك بېرىدىكەن. ئۇنداقتا جەمئىيەت سىستېمىلىرى تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىدۇ. كىشىلەرنىڭ نازارەت ۋە

تەنقىد ھوقۇقى مۇۋاپىق تەرەققىي قىلمىسا، قانۇننىڭ ئىقتىدارى كاردىن چىقىدىكەن.

B: ئەسلىدە قانۇن توغرىسىدىكى گۇمانىتار ئالىم ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئالدىدا ھېچىش كېرەك ئىدى. ئادەمىيەت روھى كەمچىل جەمئىيەتتە ھەتتا شان ـ شەرەپتەك جەلپكار نەرسىمۇ خەتەرلىك بۇيۇمغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

A: خەتەرلىك بۇيۇم؟

B: شۇنداق. ئازغىنە شان ـ شەرەپمۇ سېنى ئۆزۈڭگە تەۋە قىلمايدۇ. كىشىلەر ساڭا ئولىشىدۇ، سەنمۇ بۇنىڭدىن سۆيۈنسەن. قارىسام، شەخسىي ھاياتىڭ ئۇچۇن قالغان ئىمكانىيەتنىڭ بەكلا ئاز قالغانلىقىنى كۆرىسەن. كىشىلەر سېنى كۆزىتىدۇ، سورۇنلارغا تەكلىپ قىلىدۇ. چاقچاق گەپلىرىڭمۇ راست گەپ تەرىقىسىدە تارقىلىدۇ. بېرىپ ـ بېرىپ پىتىنە ۋابالىرىنىڭ ئاھانەتلىرىدە قالسەن. لېكسىيلەر سۆزلەيسەن، توغرا گەپلىرىڭ ئۇچۇن باريكاللا يوق، گەپتىن ئېزىپ قالساڭ (خۇدا ساقلىسۇن!) ئىلمەكچىلەر تەييار. دەپتەلەرگە ئىمزا قويسەن، ئاخىرى ئاپتوبۇسقا چۇشۇپ قايتىپ كېتىسەن. ھەربىر سورۇن ساڭا ئالمىجانابلىق توغرىسىدا بىر قاتار ۋەزىپىنى تاپشۇرىدۇ، دەردىڭ ۋە ئېھتىياجىڭ ئۆزۈڭنىڭ ئىشى. (ئەلۋەتتە!) ھەممىدىن يامنى ھەسەت. ئۇ ساڭا بىر مۇنچە يوشۇرۇن دۇشمەن تېپىپ بېرىدۇ. سەن ئۆزۈڭنىڭ تاللىشىدىكى مۇشەققەتلەر تۇپەيلى چارچىمايسەن، دەل ھەسەتخورلارنىڭ گىژىلداشلىرىدىن ھارسىنىسەن. بىر پەيلاسوپ شۇنداق دېگەنىكەن: «ئادەمنى چارچىتىدىغىنى يىراقتىكى تاغ ئەمەس، دەل ئايىغىڭغا كىرىۋالغان قۇم ـ شېغىل». ھەسەت شان ـ شەرەپنىڭ يېنىدىكى تۆرەلمە.

A: شان ـ شەرەپ ئىگىسى بولغانكەنسەن، كەستەر بولۇشۇڭ كېرەك بولىدۇ.

B: كىشىلەر كەمتەرلىك دېيىشىدۇ، بىراق تەكەببۇرلۇققا بەكرەك قايىل؛ كىشىلەر ۋاپا دېيىشىدۇ، لېكىن ۋاپاسىزلىققا بەكرەك مايىل. كەمتەرلىك بىلەن ۋاپادارلىقنى ئۆزىنىڭ شەرتى، ئېيى ـ سېپى بىلەن قىلمىسا، يۈزەكى ئادەملەر ئۇنى ئاجىزلىق قاتارىدا ھېسابلايدۇ. مەن ئادەتتە كەمتەرلىكىم تۇپەيلى پەرۋاسىزلىققا ئۇچرايمەن. بىر شەرق مۇتەپەككۇرى: «ئاي نۇرلۇق بولسىمۇ كۈندە كۆرۈنۈۋەرگەچكە قەدىرسىزدۇر» دەپتىكەن. مەن كەمتەرلىكىم تۇپەيلى نۇرغۇن كىشىنىڭ رايىغا باقتىم، دەردىگە يەتتىم. بۇنىڭ ئۇچۇن ھەرگىز ئۆكۈنمەيمەن. ئەمما بەزىدە تاپماس ئادەمگەرچىلىك ئۇچۇن ناھايىتى كۆپ قىممەتلىك ۋاقتىمنى سەرپ قىلۋەتتىم.

A: ئابدۇرەھمان ئەبەي ئاكا ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ بىر قانچە پۇشايمىنى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەنىدى. «ئۆمرۈمنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسمى ئۇلپەتچىلىك ئۇچۇن سەرپ بولدى دەپ ئويلايمەن. ئاشۇ ۋاقىتلارنى تېجىيەلىگەن بولسام ئالتە تومۇق ئۆمۈر ئەسلىمەمنى يېزىپ پۈتتۈرەلىگەن بولاتتىم» دەپتىكەن ئۇ زات. دېمىسىمۇ، ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ ھاياتى 20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ھاياتىدىكى نۇرغۇن زور تارىخىي ۋەقە ۋە تارىخىي شەخسكە شاھىت ھايات ئىدى. ئەگەر ئۇ ئالتە تومۇق ئەسلىمىسنى ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرەلىگەن بولسا تارىخ خەزىنىمىز خېلى بېيىپ قالاتتى.

B: ئىبراھىم مۇتىئى، ئۇيغۇر سايرانىي قاتارلىق ئەربابلارمۇ ئاجايىپ جىق ئىش، تارىخىي قىسمەتنى كۆرگەن ئادەملەر. ئۇلاردىنمۇ قىممەتلىك ئۆمۈر ئەسلىمىلىرى چىقاتتى. بۈگۈنكى دۇنيادا ئەسلىمە تۇسىدىكى تارىخلار تېخىمۇ دىققەتكە سازاۋەر بولماقتا.

A: ھەممە ئادەمنى رازى قىلىمەن دەپ ئالدىراش يۇرۇپ ئاخىرى كارغا كەلمەيدىغان ئادەمگە ئايلىنىپ قالسام، كىشىلەر سېنى كۆزگە ئىلمايدۇكى، ھەرگىزمۇ بىز ئۇچۇن تۆلىگەن بەدەل دەپ ئويلىمايدۇ. بۇرۇن داڭقى پۇر كەتكەن بىر مۇتەۋەر ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ ئىخلاسمەنلىرى ئۇنى ھەمىشە زىيارەت قىلىپ تۇرىدىكەن. زىيارەتچىلەر قايتىشدا مۇتەۋەردىن تەۋەررۈك ئۇچۇن بىر تالدىن ساقال سورايدىكەن، مۇتەۋەر ئۇلارنىڭ رايىغا بېقىپ ساقلىدىن يۇلۇپ بېرىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن مۇتەۋەر كوسىغا ئايلىنىپ قاپتۇ. ئۇنى يوقلايدىغان ئىخلاسمەنلەرنىڭمۇ ئايىغى ئۆزۈلۈپتۇ.

B: سېنىڭ تۆھپەڭنى ھەقىقىي خاتىرىلىگۈچى كىم؟ بۇنى ياخشى چۈشەنسەڭ، ئەجرىنى نەگە قىلىشنى بىلگەن بولسەن.

A: ئۆزى سۆيگەن كىشىنىڭ ۋاقتىنمۇ سۆيىدىغان جامائەت ئەخلاقى ئەتراپىمىزدىكى كىشىلەردە دەرھال يېتىلمىكى لازىم، بولمىسا نامراتلىق ئىچىدە تۇنجۇقۇپ ئۆلىمىز.

B: ئەسلىدە باشقىلارنىڭ ۋاقتىغا چېقىلىش ئوغرىلىق كەبىي جىنايەتتۇر. بىز بۇنى تونۇپ يېتىدىغان مەدەنىيلىك دەرىجىسگە تېخى بارمىدۇق.

A: خوش، ئۆز ئىخلاسمەنلىرىڭگە نېمىلەرنى دېگۈڭ بار؟

B: مەن بىر ئۆمۈر نامراتلىقتا ياشاپ، بۈگۈنكى كۈندە ئەسەرلىرى ئەڭ قىممەت باھادا سېتىلىۋاتقان ھوللاندىيە رەسسامى ۋانگوھنىڭ سۆزىنى نەقىل كەلتۈرەي دەۋاتىمەن: «مەن ھەرقانداق ياخشى ئىش بىلەن كارى يوق خەتەرلىك ئادەم بوپقېلىشنى خالىمايمەن. مەن قىينىچىلىق ئىچىدە توختىماي ئىزدىنىۋاتقان ئادەممەن. خىزمىتىم ئۇچۇن خاتىرجەم مۇھىتقا ھەم كىشىلەرنىڭ ھېسداشلىقىغا موھتاجمەن».

A: قىزغىنلىق ۋە ھېسداشلىققا، ئۆزۈڭ تەشنا بولغان مۇھەببەتكە ئېرىشەلمىسەڭ قانداق قىلسەن؟

B: ھەسرەت ۋە خاپىغانلىقتا ئۆتمەكتىن باشقا ئىلاجىم يوق. تەقدىرىم ئىچىدە پول تېپىشىم كېرەك.

A: شان ـ شەرەپنىڭ مەزمۇنى سېنىڭ زامانداشلىرىڭغا بېقىپ بولىدىكەن ـ ده؟

B: ھەقىقەت ئىشتىياقىدىن ھۇزۇر ئالالىساڭ، يالغۇزلۇق روھىڭنى سۇندۇرالمايدۇ. ھەقىقەت ئاشنالىرى ھامان چىقىدۇ.

2008 ـ يىل 2 ـ يانۋار، ئۇرۇمچى

ئاپتور: شىنجاڭ ماتارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات پروفېسسورى (M1)

هوشۇر قارىغا ئوچۇق خەت

ئەسسالامۇئەلەيكۇم هوشۇر قارىي ئەپەندى، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 2- يۈرۈش قانىلىدا «كېۋەز گۈلى» ماركىلىق خىمىيۇى ئوغۇتنىڭ ئېلانىغا چىققىنىڭىز ئېسىڭىزدىمۇ؟ ئۇ ئېلاندا سىز ئۇستۇبشىڭىزغا قەشقەر دېھقانلىرىنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، چاپچېپ تۇرغان ئېشەككە منگەن هالدا ئارقىڭىزغا بىر توپ «دېھقان»نى ئەگەشتۈرۈپ، گويا «مىڭبىر كېچە» هېكايىلىرىدىكى ئەلى بابادەك ئۇلارنى «كېۋەز گۈلى غارى»نىڭ ئالدىغا باشلاپ باردىڭىز. بۇ ئوچۇق خەت ئارقىلىق مەن سىز بىلەن مەخسۇس مۇشۇ ئېلان توغرىسىدا پاراڭلاشماقچى.

هوشۇر قارىي ئەپەندى، سىز خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مۇئەييەن ئورنى بار ناخشىچى هەم رولچى. سىز ئورۇنداغان ناخشىلار، سىز رول ئالغان دراما- ئىتوتلارنىڭ كۆپىنچىسى كىشىلەرنى سۆيۈندۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنى كەسپىي هاياتىڭىزدىكى ئالاهىدە مۇۋەپپەقىيەت دەپ قارايمىز، ئەلۋەتتە. ئۆزى شۇغۇللانغان كەسپىدە مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ئادەمنىڭ كىشىلىك قەدىر- قىممىتىنى ئاشۇرىدۇ. بۇ خىل قەدىر- قىممەتنىڭ دەرىجىسى قانچە يۇقىرى بولغانسېرى، مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچىغا نىسبەتەن هەۋەس قىلغۇچىلار بىلەن هەسەت قىلغۇچىلارنىڭ سانى شۇنچە كۆپەيىپ بارىدۇ. روهىيتى ساغلام كىشىلەرنىڭ قەلبىدە هەۋەس ئۇچقۇنلىرى چاقنىسا، مەنۇيىتى ساغلام بولمىغان كىشىلەرنىڭ قەلبىدە هەسەت ئوتلىرى لاۋۇلدايدۇ. ئادەمگە نىسبەتەن باشقىلار هەۋەس قىلغۇدەك هەم هەسەت قىلغۇدەك ياشاشنىڭ ئۆزى بەخت. هەۋەس قىلغۇدەك دوستلىرى، هەسەت قىلغۇدەك دۈشمەنلىرى بولمىغان هايات تولىمۇ سىدام- رىقابەتسىز هايات هېسابلىنىدۇ. هەۋەس ئوتلىرى بىلەن هەسەت ئوتلىرى ئادەمنى تاۋلايدۇ ياكى خارابلاشتۇرىدۇ. باشقىلارنىڭ كۆزلىرىدىن، سۆزلىرىدىن چىقىۋاتقان هەۋەس ئۇچقۇنلىرىدىن مەست بولۇپ خۇددىنى يوقاتقان ئادەم بىلەن باشقىلارنىڭ مەجرۇھ قەلبىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان هەسەت ئوتلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ۋايسىپ يۇرىدىغان ئادەمنىڭ شانلىق هاياتى ئوخشاشلا ناهايىتى قىسقا بولىدۇ.

هوشۇر قارىي ئەپەندى، مەن سىزنىڭ «بومبەدە»، «قەمبەرخان» ناملىق VCD پلاستىنكىلىرىڭىزنى ئاڭلاشنى ياخشى كۆرىمەن. ئۇلاردىن ئۆزۈم سۆيۈنگۈدەك هۇزۇر ئالىمەن. بولۇپمۇ يېڭىدىن چىققان «قەمبەرخان» ناملىق VCD پلاستىنكىڭىز ماڭا ئالاهىدە هۇزۇر بېغىشلايدۇ. سىزنىڭ ئۇ پلاستىنكىڭىزنى ئىنتايىن ساپ بولغان بىر مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مەھسۇلى دەپ ئېيتالايمىز. ئۇنىڭدا ئەقىدە- ئېتىقاد، ئەدەب- ئەخلاق، مىللىي پسىخىكا، مىللىي ئارزۇ... قاتارلىق مەدەنىيەت مەزمۇنلىرىمىزنىڭ ناهايىتى ساپ هەم روشەن ئىزنالىرى بار. مۇنداقچە ئېيتقاندا، تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە ئەسەر دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئەڭ ئەقەللىيسى، پلاستىنكا قېپىدىكى سۈرىتىڭىزدىن سىزنىڭ مەدەنىيەت كىملىكىمىزگە بولغان هۆرمەتلەش ۋە ئۇنىڭدىن پەخىرلىنىش هسىياتىڭىزنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. سىزنىڭ بېشىڭىزغا سەرپۇش تۇماق، ئۇچىڭىزغا چەكمەن تون كىيىپ نەق قەشقەر يىگىتلىرىگە خاس قىياپەتتە كىينىپ چۇشكەن يېرىم گەۋدىلىك سۈرىتىڭىز، كىشىلەرگە تونۇش بوپكەتكەن ئادەتتىكى ئوبرازىڭىز بىلەن تامامەن پەرقلىنىدۇ. سەھنە- ئېكرانلاردا ۋە ئادەتتىكى كۈنلەردە

دائىم دېگۈدەك گالستۇك تاقاپ، كاستۇم- بۇرۇلكا كىيىپ كۆزگە چېلىقىدىغان قىياپىتىڭىز جامائەتكە تونۇش بولغاچقا، ھەتتا ئىتوتلاردا دوستانە مەسخىرە قىلىنغاچقا، پلاستىنكا قېپىدىكى قەشقەر يىگىتلىرىگە خاس مىللىي قىياپىتىڭىز مېنى قىزىقتۇردى. مەن بۇ خىل قىياپىتىڭىزنى ئەنئەنىۋى مىللىي ئوبرازىمىزنى نامايان قىلىشتىن شەرەپ ھېس قىلىدىغان روھىي دۇنيايىڭىزنىڭ ئىپادىسى دەپ ئويلايمەن. بىزنىڭ نازۇك مىللىي غۇرۇرغا ئىگە سەنئەتكارىمىز ئابدۇرېھىم ھېيت دائىم دېگۈدەك سەھنە ۋە ئېكرانلاردا تولۇپ تاشقان ئىپتىخار ھېسسىياتى بىلەن مىللىي قىياپەتتە نامايان بولغان بىلەن، ناھايىتى كۆپ ئارتىسىمىز ئىمكانىيەت بار ئەھۋالدىمۇ بىرەر قېتىم مىللىي ئوبرازدا ئۆزىنى كۆرسىتىشنى ئويلاپ قويمايدۇ. ھەممىمىزگە ئايانكى، مىللىي كىيىم- كېچەكلىرىمىز بىزنىڭ مەدەنىيەت كىملىكىمىزنىڭ سىمۋوللۇق بەلگىسى،مىللىي خاسلىقىمىزنىڭ روشەن نامايەندىسى. مىللىي كىملىك شەكىل ۋە مەزمۇن جەھەتتىن مۇكەممەللىشىدىغان سالاھىيەت. مىللىي كىملىكىمىزنىڭ تاشقى شەكلى بولغان كىيىم- كېچەكلىرىمىزنى مەيلى تۇرمۇش، مەيلى سەھنە- ئېكرانلاردا كىيىش كىشىنى زوقلاندۇرىدىغان ئەھۋال. ئەمما مىللىي كىيىم- كېچەكلىرىمىزنى مىللىي ئادەت نۇقتىسىدىن كىيىش بىلەن مىللىي ئاڭ نۇقتىسىدىن كىيىش پەرقلىنىدۇ. مۇتلەق كۆپچىلىك كىشى مىللىي ئادەت نۇقتىسىدىن چىقىپ تۇرۇپ كىيىدۇ. ئابدۇرېھىم ھېيتقا قارايدىغان بولساق، ئۇ گويا غالىب قوشۇننىڭ جەڭ بايرىقىنى يېپىنغان باھادىر ئەزىمەتتەك تولۇپ تاشقان ئىپتىخار ھېسسىياتى بىلەن كىيىنىپ سەھنىدە ئولتۇرىدۇ. ھازىر بىزدە ئۆزىمىزنىڭ مىللىي ئوبرازىنى باشقىلارنىڭ ئۆلچىمىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ لايىھىلەش ئارقىلىق دەۋرگە، تەرەققىياتقا ماسلاشقان قىلىپ كۆرسىتىشكە ئورۇنۇشتەك ئۆزىدىن ياتلىشىش كەيپىياتى كۈچىيىپ كەتتى. شۇبھىسىزكى، بۇ مىللىي ئۆزلۈك ئېڭى سۇسلاپ، ئۆز- ئۆزىدىن كەمسىنىش تۇيغۇسىنىڭ ئەۋجەرەپ كېتىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇنداق ئىجتىمائىي مىللىي پسىخىكا ئومۇملاشقانسېرى ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت مىراسلىرىمىز، خاس مىللىي ئادەتلىرىمىز ئۆزىمىزگە قالاقتەك، مەتۇدەك كۆرۈنىدۇ. بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچى ئاجىزلاپ كەتسە ئۆزىنىڭ قىممەتلىك نەرسىلىرى قەدىرسىز تۇيۇلۇپ، باشقىلارغا ئوخشىيالىغانلىقىدىن، باشقىلارنىڭ مەدەنىيىتىگە تەۋە نەرسىلەردىن ئىپتىخارلىنىپ يۈرىدىغان روھىي زەئىپلىككە شۇنچە كۆپ يول قويىدۇ. بىر نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا ئۆزبېكىستان ناخشىچىسى يۇلتۇز ئوسمانىۋا ئۇرۇمچىدە ناخشا كېچىلىكى ئۆتكۈزگىلى كەلگەندە خۇدىنى يوقاتقان بىر قىسىم تاماشىبىن ئادەم قورۇنغۇدەك قىزغىنلىق كۆرسىتىپ ئۇنى ئاسمانغا چىقىرىۋەتتى. بەزى مۇخبىرلىرىمىز ئۇنى زىيارەت قىلغاندا يۇلتۇز ئوسمانىۋانىڭ دادىسىنىڭ غۇلجا ئۇيغۇرلىرىدىن ئىكەنلىكىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ يېزىپ، يۇلتۇز ئوسمانىۋانىڭ شان- شەرەپلىرىنى ئۇيغۇر سەنئىتىنىڭ ئاسمىنىدا نامايان قىلىشماقچى، ئۇنىڭ شان- شۆھرەتلىرىدىن مىللىي سەنئىتىمىزگە نېسىۋە ئايرىماقچى بولۇشتى. مەسخىرىلىك يېرى شۇكى، ئۆزبېكىستاننىڭ بۇ ناخشىچىسى ۋەتىنىگە قايتقاندىن كېيىن:

كىم قەشقەرنىڭ ئۆزىدەن، كىم غۇلجىنىڭ كۆزىدەن؟

بابام قايدان بولسا بولسۇن مەن ئۆزبېكنىڭ قىزىمەن!

دەپ ناخشا ئوقۇپ، ئۆزىنىڭ مىللىي سالاھىيىتىنى ئېنىق جاكارلىدى.

باشقىلارنى مۇۋاپىق ھۆرمەتلەش، قىممىتى بار نەرسىلىرىدىن زوقلىنىش ئەقەللىي ئىنسانىي ساپا. ئەمما، ھە دېگەندىلا ئۆزىنىڭ ئىززىتىنى ئۇنۇتقان ھالدا چەكتىن ئاشقان ھۆرمەت ھېسسىياتى بىلەن باشقىلارنى باشقا ئېلىۋېلىش- غۇرۇرى پۇچەكلىكنىڭ ئىپادىسى. نورمال غۇرۇر مەيلى باشقىلارغا ھۆرمەت بىلدۇرۇشتە بولسۇن، مەيلى نەپرەت كۆرسىتىشتە بولسۇن قەتئىي ئۇنتۇپ قېلىشقا بولمايدىغان قىممەتلىك قورال. قوراللا ئەمەس، بەلكى بىر خىل روھىي ساپا، ئادەمىيلىك سۈپەت. ئۆزىنىڭ ئۇلۇغلىغىدەك مەشھۇر شەخسلىرى، قەدىرلىگۈدەك مىللىي مەدەنىيىتى يوق مىللەت تولىمۇ بىچارە مىللەت. ئەمما ئۇلۇغلاشقا ئەرزىگۈدەك شەخسلىرى، پەخىرلەنگۈدەك مىللىي مىراسلىرى تۇرۇپ قەدىرلىيەلمىگەن مىللەت بەكمۇ زەئىپ، چۈشكۈن مىللەتتۇر. بىزنىڭ ھازىرقى ھە دېگەندىلا ئۆزىمىزنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن ئۆزگىلەرنىڭ ئۇلۇغلىرىنى چوڭ بىلىش، ئۆزىمىزنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىمىزدىن باشقىلارنىڭ مەدەنىيەت بايلىقلىرىنى قالتىس چاغلايدىغان مىللىي پسىخىكىمىز چۈشكۈنلەشكەن مىللىي روھىمىزنىڭ ئىپادىسى. ئەلۋەتتە ئۆزىگە، ئۆز مىللىي مەدەنىيىتىگە ساددىلارچە مەپتۇن بولۇش خاھىشىمۇ كىشىنى ئۆكۈندۈرىدىغان مىللىي نادانلىق! مەيلى ئۆزىمىزنىڭ، مەيلى ئۆزگىلەرنىڭ ئۇلۇغلىرى ياكى ئۇلۇغ ھېسابلىنىدىغان تەرەپلىرى بولسا، ئىلمىي، ئادىل، ئوبيېكتىپ، توغرا مۇئامىلىدە بولۇش نەزەر دائىرىسى كەڭ، تەربىيە كۆرگەن، ساپالىق ئادەملەرنىڭ سۈپىتى ھېسابلىنىدۇ. ئۆزىگە ۋە ئۆزگىلەرگە نىسبەتەن ئىلمىي ئاساسى يوق ھالدا قارىغۇلارچە مۇئەييەنلەشتۇرۇش ياكى ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىنى تۇتۇش، مەسىلىلەرگە بالىلارچە مۇئامىلە قىلىدىغان ساددىلىق ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق ساددىلىق كېسىلى ئادەتتىكى ئاۋامدىلا ئەمەس، بەلكى ئۆزىنى قالتىس چاغلايدىغان بەزى ئاتالمىش زىيالىيلىرىمىزدىمۇ، تەپەككۇرىدا مەنتىقىي ئىزچىللىق يوق يەنە بەزى ئالىجوقا قەلەمكەشلىرىمىزدىمۇ خېلىلا ئېغىر. يامان يېرى شۇكى، ساددىلىق، نادانلىق كېسىلى ئاۋامدا مەۋجۇد بولسا كەلتۇرىدىغان زىياندىن، ئاشۇنداق ئاتالمىش زىيالىيلار بىلەن ئالىجوقا قەلەمكەشلەردە مەۋجۇد بولسا، كەلتۇرىدىغان زىيان تېخىمۇ ئېغىر بولىدىكەن. چۈنكى پەرق ئېتىش ئىقتىدارى ئاجىز بىر قىسىم ئوقۇرمەن ئۇنداقلارنىڭ مىللەتپەرۋەر سالاھىيەتتە ئوتتۇرىغا چىقىپ قىلغان، ئاڭلىماققا مەردانە ئەمما پوپاڭ- پۇچەك ھاياجانلىق گەپلىرىگە ئاسانلا ئەگىشىپ كېتىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ قىممەت قاراشلىرى قالايمىقانلىشىپ،

تامامەن بىمەنە بولغان تەشەببۇس، چۈشەنچىلەرنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىپ، شەيئىلەرنى كەلسە- كەلمەس مۇئەييەنلەشتۈرۈپ ياكى ئىنكار قىلىپ، مەسىللەرنى ھاماقەتلەرچە باھالاپ يۈرۈشكە ئادەتلىنىپ كېتىدىكەن. يېقىندا مەلۇم بىر مەتبۇئاتتا «دوستلۇق مېھىر- مۇھەببىتى مەڭگۈلۈك بولسۇن» دېگەن بىر يازمىنى ئوقۇپ قالدىم. بارغانسېرى چېلىكىنىڭ تېگى كۆرۈنۈپ قېلىۋاتقان، تەپەككۇرىنىڭ تۈتامى يوق، ئەمما ئۇنى- بۇنى دېيىشكە تولىمۇ خۇشتار بۇ قەلەمكەش ئاجايىپ مىللەتپەرۋەر ئەلپازدا ئوتتۇرىغا چىقىپ، ھەممىنى بىراقلا ھەل قىلىۋېتىشكە ئۇرۇنىدىغان تەنتەكلىكى بىلەن مۇنداق يازغان: «ئۇزاق تارىخىمىزغا نەزەر سالساق، ئۇيغۇر خەلقى دوستلۇقنى ئەزەلدىن قەدىرلەپ كەلگەن. ئەمما دوستلۇق ئۇچۇن ئاز بەدەل تۆلىمىگەن؛ مېلىدىن، بايلىقىدىن، يەر- ئۆيلىرىدىن، بالىچاقىسىدىن، ۋەتىنىدىن ھەتتا جېنىدىن ئايرىلىش بەدىلىگە دوستلۇقنىڭ تۇز- ھۆرمىتىنى ساقلىغان؛ ئۆز يۇرتىدا مۇساپىر ھالەتكە چۈشۈپ قالسىمۇ، دوستلۇق ئۇچۇن تارتقان زىيىنىدىن، ۋەيرانچىلىقىدىن ۋايسىمىغان. مانا بۇ ئۇيغۇر روھى! چەكسىز بەدەل تۆلەش روھى!»

نادانلارچە يېزىلغان بۇ يازمىنىڭ قىلچىمۇ ئاساسى يوق بولۇپ، بۇ، خەلقىمىزگە قىلىنغان ھاقارەت. خەلقىمىز ئۆزىنىڭ ھېكمەتلىك ماقال- تەمسىللىرىدە «كۆلگەننىڭ ھەممىسى دوست، ھومايغانىنىڭ ھەممىسى دۈشمەن ئەمەس»، «ھېسابلىق دوست ئايرىلماس»، «ئىشەنمىگىن دوستۇڭغا، سامان تىقار پوستۇڭغا»، «دوستۇڭ دوست بولسۇن، ھېسابىڭ دۇرۇس بولسۇن»، «دوست كۆپ، توغرىسى ئاز»، «بىلىكىڭ تۇم بولسا، دۈشمىنىڭ سالامغا كېلۇر»، «بۆرىنى قانچە باقساڭمۇ، ئىككى كۆزى جاڭگالدا» دېگەندەك ھوشيار، پرىنسىپچىل دوستلۇق قارىشىنى ئېيادىلىگەن. ئاپتورىمىزنىڭ چۈشەنچىسىدىكى ئۇيغۇر ئەجدادلىرىنىڭ دوستلۇق قارىشىدا نە پرىنسىپنى، نە ئېنىق ھېسابنى، نە سەمىمىيەتنى شەرت قىلمىدىغان مەزمۇن يوق. بىزنىڭ نەزەرىمىزدە مۇنداق دوستلۇق ئەخمەقنىڭ دوستلۇقى، خالاس! خەلقىمىز ھەرگىزمۇ بۇنداق ئەخمىقانە دوستلۇق ئەنئەنىسىگە ئىگە ئەمەس. دوست ئۈچۇن چەكسىز بەدەل تۆلەش روھى بار مىللەت ھەرگىزمۇ «ھېسابلىق دوست ئايرىلماس» دېگەن ھېكمەتنى يەكۈنلىمەيدۇ. دوستىغا چەكسىز بەدەل تۆلەيدىغان، ھەممە نەرسىنى ئېلىۋالسىمۇ ۋايسىمايدىغان روھ ئۇيغۇر روھىمىش. كىشنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغىنى شۇكى، ئولتۇرغان- قوپقان يېرىنىڭ ھەممىسىدە ھاماقەتلەرچە تەپەككۇر قىلىۋاتقان بۇ نادان سەركە ئاشۇ يازمىسىنىڭ خاتىمىسىدە نېمە دەپ يازغان دېگەنىدە: «شۇڭا، بىز ئەجدادلاردىن تەۋەررۈك بوپكېلىۋاتقان دوستلۇق مىزانلىرىغا ۋاربسلىق قىلىشىمىز، ئۇنى قەدىرلەپ، ئاسراپ، كەلگۈسى ئەۋلادلارغا پاكىز ھالەتتە مىراس قىلىپ قالدۇرۇشىمىز كېرەك» دەپ خىتاب قىلغان.

بۇنداق بىمەنە قاراشلار مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ئەلۋەتتە ئوقۇرمەنلەرنى ئېزىقتۇرىدۇ. باشقىلارنىڭ كۆز قاراشلىرىنى ھەقىقەت نەزەرى بىلەن كۆزىتىشكە ئادەتلىنىشنىڭ ئورنىغا، نوپۇزغا قارىغۇلارچە باش قويۇشقا ئادەتلەنگەن كۆپ قىسىم ئوقۇرمەن گەپنىڭ ماھىيىتىدىكى مەنا بىلەن ئەمەس، كىمنىڭ ئېغىزىدىن چىقىۋاتقانلىقى بىلەن ھېسابلىشىدۇ- دە، توغرا دەۋاتسا كېرەك، دەپ قاراپ قارا- قويۇق قوبۇل قىلىۋېرىدۇ. مانا مۇشۇنداق نادان ئوقۇرمەنلەر قوشۇننىڭ بىزدە تېخى مۇئەييەن كۆلەمدە مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشى، ئاشۇ خىلدىكى ئالمجوقا قەلەمكەشلەرنىڭ بىر مەزگىل بازار تاپىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەمما ھەقىقەت شۇكى، ھاماقەتلىكنىڭ زاۋال تېپىشى مۇقەررەر! ئىلمىي بولمىغان، پاكىتقا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان، زىددىيەتلىك پوپاك «پاراڭ»لار مەنتىقىلىق، ھەقىقەتكە ئۇيغۇن مۇنازىرە- مۇھاكىمىلەر ئالدىدا كۆلكىلىك ماھىيىتىنى يوشۇرالماي قالىدۇ.

ھوشۇر قارىي ئەپەندى، مەن سىزنىڭ «كېۋەز گۈلى» ماركىلىق خىمىيۋى ئوغۇتنىڭ ئېلانىغا چىققاندىكى قىياپىتىڭىزنى دەل ئاشۇنداق ئاساسسىز، يوغان گەپ قىلىدىغان بىر قىسىم قەلەمكەشنىڭ بىمەنە سۆز- چاقچاقلار بىلەن مەسخىرە قىلغانلىقىنى، ھەتتا ھاقارەت خاراكتېرىدىكى باھا- بايانلىرىنى ئاڭلاپ، بۇ ھەقتىكى تەسىراتىمنى سىزگە ئېيتىش ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەرگە بېڭىچە بىر قېمەت ئۆلچىمىنى يەتكۈزۈپ قويۇشنى زۆرۈر دەپ بىلدىم.

گەپنى ئوچۇق قىلسام، سىزنىڭ ئېشەك ھىنىپ ئېكرانغا چىققان ئوبرازىڭىز ئۆلارنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىپتۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، بىز باشقىلارغا ئېشەك ھىنىپ كۆرۈنسەك باشقا مىللەتلەرنىڭ نەزەرىدە مىللىي ئوبرازىمىز خۇنۇكلىشىپ كېتىمىش. شۇڭا، ئۇلار مىللەتكە مەسئۇل بولۇش ھېسسىياتى بىلەن «ئەجدادلىرىمىز ئات مىنگەن، ئات!» دەپ چالۋاقاپ سىزدىن رەنجىپ يۈرۈشۈاتىدۇ. ئۇلارنىڭ سورۇن- سورۇنلاردا كۆبجۈپ، ئۆزىنى باسالمىغان ھالدا كومۇنانىڭ ئەزالىرىغا يىغىن ئېچىۋاتقان ئەترەت باشلىقىدەك قوللىرىنى شىلتىپ، ۋارقىراپ- جارقىراپ سۆزلەپ يۈرۈشىنى كۆرسىڭىز «ھوشۇر قارىنى دارغا ئېسىشقا بۇيرۇۋەتمىگىدى» دەپ ئەندىشە قىلىپ قالمىسىز. ئەمەلىيەتتە بۇنداق ئاساسى يوق ساددا قاراشلارنى پەتىۋا قىلىپ كۆتۈرۈۋالغان ئۇ بىچارە بايقۇشلارنىڭ قۇرۇق ھاياجان بىلەن قىلىۋاتقان تەنتەكلەرچە گەپ- سۆزلىرى نادانلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. مىللەتنى قارىغۇلارچە ئۇلۇغلاشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن بۇنداق ھاماقەتلەرنىڭ گېزى كەلگەندە مىللەتنى يەنە ئوخشاشلا ئاساسسىز ئەيىبلەپ دېمىگىنى قالمايدۇ. بۇ يەردە رول ئوينىۋاتقىنى ئۇلارنىڭ سوغۇققان ئىلمىي تەپەككۇرى ئەمەس، بەلكى تورمۇزى يوق قۇرۇق ھاياجىنى! باشقىلارنىڭ پىكرىدىن ئەمەس، كەيپىياتىدىن تەسىرلىنىپ كېتىدىغان بىر قىسىم گول كىشى ئۇلارغا ئاسانلا ئەگىشىپ كېتىدۇ- دە، بىلىپ- بىلمەي گۇپپاڭچىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. سامانغا ئوت ياققانچىلىك ئۇنۇم بېرىدىغان ئۇنداق قۇرۇق ھاياجاندىن ھەممىلا ئادەم

تەسىرلىنىۋەرمەيدۇ. تەپەككۇرى سەگەك، مەسىلىلەرنى ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن هالدا كۆزىتىدىغان ۋە ئەستايىدىل پىكىر قىلىدىغان كىشىلەر بولسا، ئۇنداقلارنىڭ ئەلپازىغا مىقىدا كۈلۈپ قويۇشىدۇ ياكى ئەدەب يۈزىسىدىن جىممىدە ئىنكاس قايتۇرۇشدۇ.

هوشۇر قارىي ئەپەندى، مەن سىزنىڭ ئېكرانىدا ئېشەك مىنگەن، قەشقەر يىگىتلىرىگە خاس كىيىنگەن هالەتتە كۆرۈنگەن ئاشۇ ئوبرازىڭىزنى «ئۇيغۇرلارنىڭ هەقىقىي مىللەت ئوبرازى» دەپ قارايمەن. مەن 2007 ـ يىلى 26 ـ يانۋار قىشلىق تەتىل هارپىسىدا ئۇرۇمچى شەھىرى 5 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تەكلىپى بىلەن چۈشتىن ئاۋۋال ئوقۇتقۇچىلارغا «يېڭى دەرس شارائىتىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مەجبۇرىيىتى» دېگەن تېمىدا لېكسىيە سۆزلىدىم. چۈشتىن كېيىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈش ئالدىدىكى نەچچە يۈز ئوقۇغۇچىغا «قىممەت قاراش يېتىلدۈرۈشنىڭ زۆرۈرلۈكى» هەققىدە لېكسىيە سۆزلىدىم. ئوقۇغۇچىلاردا توغرا قىممەت قارىشى يېتىلدۈرۈش توغرىسىدىكى لېكسىينى دەل ئېشەكتىن باشلىدىم. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا «ئەسسالامۇئەلەيكۇم»دىن كېيىن قىلغان تۇنجى سۆزۈم «سىلەرچە، بىزگە بېكخام مۇھممۇ، ئېشەكمۇ؟» دېگەن سوئال بولدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇگۈنكى دۇنيادا ئەڭ مەشھۇر پۇتبول چولپىنى هېسابلىنىدىغان ئەنگلىيىلىك بۇ چولپانغا هەۋەس قىلىدىغان، ئۇنىڭ سۈرەتلىرىنى هۇجرىلىرىغا، كىتاب ـ دەپتەرلىرىنىڭ مۇقاۋىلىرىغا چاپلىۋالىدىغان ئوقۇغۇچىلار بولغاچقا، بۇ غەلىتە سوئالدىن هەيرانلىق هېس قىلىپ جىممىدە بوپكېتىشتى. مەن ئوقۇغۇچىلارغا بىر قۇر قارىۋەتكەندىن كېيىن: «مېنىڭچە، بىز ئۇچۇن بېكخامدىن ئېشەك مۇھىم» دېدىم. ئوقۇغۇچىلارنىڭ هەيرانلىق ۋە قىزىقىشى تېخىمۇ ئاشتى. مەن قاراشلىرىمنى ئېنىق، كونكرېت، چۈشىنىشلىك، پاكىتلىق، قىزىقارلىق، جانلىق، قاراتمىلىق قىلىپ ئىككى سائەت سۆزلەپ بولۇپ، ئاخىرىدا ئوقۇغۇچىلاردىن باشتىكى سوئالىمنى قايتىلاپ سورىۋىدىم، زالدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ هەممىسى بىردەك خۇشهاللىق بىلەن «ئېشەك!» دەپ ۋارقىراشتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ قېتىمقى نۆتۈق مۇۋەپپەقىيەتلىك ئاخىرلاشتى. ئوقۇغۇچىلار قىممەت قاراش يېتىلدۈرۈش جەھەتتىكى بىر قېتىملىق ئۇنتۇلغۇسىز لېكسىينى ئاڭلىدى. مەسىلىلەرگە ئالدى بىلەن خەلق مەنپەئىتىنى ئۆلچەم قىلىپ تۇرۇپ مۇئامىلە قىلىش كېرەكلىكىنى تۇنۇپ يەتتى. ئويلاپ بېقىش كېرەكتە: بېكخام بىزنىڭ خەلقىمىزگە، ئانا ۋەتىنىمىزگە نېمە قىلىپ بەرگەن؟ ئېشەكچۇ؟ ئېشەك مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان خەلقىمىزنىڭ پۇتىغا پۇت، قولىغا قول بولۇپ، ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىدا مۇشكۇلنى ئاسان، سەپەر ـ مېهماندارچىلىق ئىشلىرىدا يىراقنى يېقىن، يۆتكەش ـ توشۇش ئىشلىرىدا ئېغىرنى يېنىك قىلىپ ئاجايىپ رول ئوينىپ كەلدى. ئەجدادلىرىمىز يايلاق تۇرمۇشىدا ياشىغان دەۋرلەردە ئات سەلتەنەتلىك تۆھپىلىرى بىلەن مىسلىسىز رول ئوينىغان بولسا، خەلقىمىز كەڭ كۆلەمدە ئولتۇراق تۇرمۇش شەكلىگە قەدەم قويغان مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان ئېشەك كۈندىلىك هاياتتا بارلىق هايۋانىي بېسىپ چۈشىدىغان تۆھپىسى بىلەن مىسلىسىز رول ئويناپ كەلدى. بۇ نۇقتىدا بىز ئېشەكتىن ئىبارەت بۇ مەخلۇقنى ئۇيغۇرلارنىڭ مىڭ يىلدىن بۇيانقى قاتناش ـ تىرانسپورت ۋە يېزا ئىگىلىك تارىخىدىكى تۆھپىسى ئەڭ زور «ئەمگەك نەمۇنىچىسى» دەپ باهالىساق قىلچە ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز. ئېشەك بىزنىڭ يېزا ئىگىلىك مەدەنىيىتىمىزنىڭ سىمۋولى! بىر دېهقاننىڭ ئۆيىدە بىر ئېشەك بولسا، ئۇ ئائىلىنىڭ كۈندىلىك جاپاسىدا زور ئاسانچىلىق كۆرۈلىدۇ. ئەڭ ئادەتتىكى بىر ئېشەكمۇ تۆت ـ بەش قاۋۇل ئەمگەك كۈچىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ. «ئېشىكى يوق موللامنىڭ قۇلىقى تىنچ» بولغان بىلەن، ئېشكى يوق دېهقاننىڭ هالىغا ۋاي! جانغا تولمۇ ئەسقاتىدىغان ئېشەكتىن ئىبارەت بۇ جانۋار تالاي يىل مابەينىدە دۇمچىيىپ قالغان ماك ـ ماك مومايلىرىمىز بىلەن يۆتەلگەك بوۋايلىرىمىزنى مەنزىلىگە بىخەتەر يەتكۈزۈپ كەلدى. بىزنىڭ مىڭلىغان جاهانكەزدى ئوغلانىمىز ئاسىيانىڭ قەلبىنى ئاشۇ غەلۋىسى ئاز، مۇلايىم ئېشەك بىلەن كېزىپ چىقتى. هېلىمۇ ئالتە شەھەردىكى، بولۇپمۇ قەشقەر ـ خوتەنلەردىكى مىليونلىغان قېرىندىشىمىزنىڭ جېنىغا هەقىقىي ئەسقېتىۋاتقان ئاساسلىق قاتناش ۋە ئىشلەپچىقىرىش قورالى ئېشەك دەپ تونۇساق خاتا بولمايدۇ. بىز قەشقەر، يەكەن، خوتەنلەرنىڭ بازار كۈنلىرىدىكى ئاجايىپ مەنزىرىنى كۆرۈپ باقساقلا بۇ نۇقتىنى هېس قىلىپ يېتەلەيمىز. قەشقەرنى ئالىدىغان بولساق، قەشقەرنىڭ يەكشەنبە بازىرىغا ئەتراپتىكى يېزا ـ ناهىيىلەردىن يۈز مىڭدىن ئارتۇق دېهقان خوراز چىللىغاندىن تارتىپ چۈشكىچە ئايىغى ئۈزۈلمەي كىرىدۇ. ئۇلار بۇ كۈنكى بازارغا هەرگىزمۇ «سانتانا»، «خوندا»، «تويوتا»، «مىرسىدىس»لاردا كىرمەيدۇ، بەلكى 70 ـ 80 پىرسەنتى ئېشەك ياكى ئېشەك هارۋىسى بىلەن كىرىدۇ. ئۇلارنىڭ تارام ـ تارام يوللاردىن بازارغا قاراپ ئېقىۋاتقان ياكى ئۆيىگە قاراپ ئالدىراپ يېنىۋاتقان قىياپىتىگە قارىسىڭىز نېمىدېگەن تىرىشچان خەلق بۇ دېمەي تۇرالمايسىز. قەشقەرنىڭ يەكشەنبە كۈندىكى دېهقان بازىرى قەشقەرنىڭ سايا‌هەتچىلىك ئىشلىرىدىكى كىشىنى ئەڭ مەپتۇن قىلىدىغان گۈمانىتار مەنزىرە.

ئەمەلىيەت، پاكىت شۇنداق تۇرسا بىز يەنە قايسى يۈزىمىز بىلەن ئېشەكنى كەمسىتىمىز، ئۇنىڭ رولىغا سەل قارايمىز، ئۇنىڭ تۆھپىسىگە كۆز يۇمىمىز؟! بۇ ئاقىلانىلىكمۇ؟ بۇ ئادىللىقمۇ؟ ئېشەكنىڭ خەلقىمىزگە ۋە ئانا ۋەتىنىمىزگە كۆرسەتكەن بىهىساب خىزمىتى ئالدىدا، بىز ئۇچۇن ئىسسىقمۇ ئەمەس، سوغۇقمۇ ئەمەس بولغان بېكخام نېمىگە ئەرزىيتتى؟ بېكخامنىڭ شان ـ شەرىپى بىز بىلەن قىلچە مۇناسىۋەتسىز. ئۇ چولپان بولسا ئىنگلىزلارنىڭ ئاسمىنىنى يورۇتىدىغان چولپان. بىز پەقەت ئۇنىڭ ماهارىتىدىن زوقلىنىپ قويساقلا كۇپايە، ئۇنى مەبۇد قىلىۋېلىشىمىزنىڭ قىلچە ئورنى يوق.

ئاتا- بوۋىلىرىمىز، ئانا- مومىلىرىمىز تا بۈگۈنگىچە تاينىپ كېلىۋاتقان، مىنىپ كېلىۋاتقان تۆھپىكار جانۋار ئېشەكنى مۇشۇ مىللەتنىڭ ئوغلى بولغان ھوشۇر قاريي مىنىپ ئېكرانغا چىقسا مىللەتنىڭ ئوبرازى خۇنۇكلىشىپ كېتەمدىكەن!؟ كىملەرگە سەت كۆرۈنىدىكەنمىز؟ كىملەرنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتىدىكەنمىز؟ كىمكەن ئۇ بىز نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتىشتىن ئەنسىرەيدىغان؟ بىز بىر ئەمەلىيەتچى، بىر خەلقپەرۋەر سۈپىتىدە بۇ ئاددىي ھايۋاننىڭ ئۇلۇغ تۆھپىلىرىگە رەھمەت ئېيتماقتا، ئۇنىڭغا ئادىل مۇئامىلە قىلماقتا يوق، ئاللىكىملەرنىڭ نەزىرىدىكى ئوبرازىمىزنىڭ خۇنۇكلىشىپ كېتىشىدىن قورقساق ساختىپەز، تۆزكور بولمايمىزمۇ؟ «ئېشەك ئۇيغۇرنىڭ دوستى!»، «ئۇيغۇرلار ئېشەك ئۈستىدىكى مىللەت!» دەپ جاكارلىساق نېمىسى خاتا؟ پاكت، ئەمەلىيەت شۇنداق تۇرسا، باشقىلارمۇ بىزنى بەربىر شۇنداق تونۇيدىغان تۇرسا. ياپونىيىلىك ئىكارىي كوئىچى ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى «دادا، ئاپا خۇشھال ئۆتەيلى» ناملىق كىتابىدا: «كۆزۈمنى شۇنداق يۇمساملا يېپىك يولىدىكى بوستانلىق كەنتلەر كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. ماڭسا- ماڭسا تۈگىمەيدىغان تەكلىماكان، يىراقتا قارنى يېپىنچا قىلغان قاراقۇرۇم تېغى. ئۇنىڭغا نەزەر سالغاچ ماڭسىڭىز چەكسىز داۋاملاشقان ئۆزۈن بىر يول. يول ئۈستىدە ئۇياق- بۇياققا كېتىۋاتقان ئېشەك ھارۋىلىرىدا قىپقىزىل ياغلىق ئارتىۋالغان، بۇلاقتەك كۆزلىرى نۇرلىنىپ تۇرغان ئۇيغۇر چوكانلىرى... يېپىك يولى مەنزىرىلىرىدە ئېشەك ھارۋىسى، ياشانغانلار، ئۇنىڭدىن قالسا بالىلار كەم بولمايدۇ... ئۇيغۇر دوپپىسى كىيگەن، ئاپئاق ساقال قويغان بوۋايلار پەيلاسوپلارغا خاس سالاپەت بىلەن ئېشكىنى قامچىلاپ يىراقلاپ كېتىدۇ. قەيەرگىلا بارسىڭىز بۇغداي، قوناق، كۈدە، يېڭىلا تېرىۋېلىنغان پاختا تاغارلىرى لىق بېسىلغان ھارۋىلار ئۇچراپلا تۇرىدۇ... ئېشەك ھارۋىلىرى ئېگىز تېرەكلىك يوللاردا چاك- توزان ئۆرلىتىپ يىراقلاپ كېتىدۇ. ھازىر شۇلارنى ئويلاپلا قالسام بىر خىل سېغىنىش ھېس قىلىمەن» دەپ يازغان. بۇنداق رېئاللىقنى پەردازلاشنىڭ، يوشۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ بىز قەدىمىزنى تىك تۇتۇپ، ئاۋازىمىزنى جارانگلىق چىقىرىپ، ئۆزگىلەرنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ «ئېشەك ئۇيغۇرنىڭ دوستى»، «ئۇيغۇرلار ئېشەك ئۈستىدىكى مىللەت» دەپ پەخىرلەنسەك بولىۋېرىدۇ. گەپ، بىزنىڭ ئۆزىمىزگە بولغان ئىشەنچىمىزنىڭ كۈچلۈك- ئاجىزلىقىدا، قىممەت قارىشىمىزنىڭ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ياكى ئۇيغۇن ئەمەسلىكىدە، پاكتنى تەن ئېلىش جاسارىتىمىزنىڭ بار- يوقلۇقىدا! 1874- يىلى ئامېرىكىلىق داڭلىق رەسسام تومسون ناست بىر سىياسىي ھەجۋىي رەسىم ئىجاد قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئېشەك بىلەن پىلنىڭ لىڭگىر تاقىتاق ئۇيۇناۋاتقان ھالىتى تەسۋىرلەنگەن. رەسسام ئېشەكنى دېموكراتلار پارتىيىسىگە، پىلنى جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىگە سىمۋول قىلىپ، بۇ ئارقىلىق بۇ ئىككى پارتىيىنىڭ ھاكىمىيەتنى نۆۋەتلىشىپ باشقۇرۇش ئەھۋالىنى ھەجۋىي قىلغان. ئويلىمىغان يەردىن بۇ ئىككى پارتىيىنىڭ داھىيلىرى نۇتۇق سۆزلەپ، بۇ ھايۋانلارنى ئۆز پارتىيىلىرىگە سىمۋول قىلىشنى شەرەپ دەپ بىلىدىغانلىقىنى جاكارلاشقان. دېموكراتلار پارتىيىسىنىڭ داھىيسى: «ئېشەك- چىداملىق، قەيسەر ھايۋان. ئۇ ھەقىقەتەن بىزگە سىمۋول بولالايدۇ» دېگەن. جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيىسىنىڭ داھىيسى بولسا: «پىل- تولىمۇ تەمكىن، ئىشچان ھايۋان. ئۇ ھەقىقەتەن بىزگە سىمۋول بولالايدۇ» دېگەن. ئۇلارنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى كۈچلۈك، پوزىتسىيىسى ئەمەلىيەتچىل بولغاچقا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئالدىغا بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ مەسخىرىلىك پاسسىپ ھالەتنى ئاكتىپ ھالەتكە ئايلاندۇرۇۋەتكەن. بۇنداق روھ ئۆگىنىشكە ئەرزىمەمدۇ؟ باشقىلارنىڭ قانداق قارىشىغا زىيادە ئەھمىيەت بېرىش، باشقىلارنىڭ مەسخىرە قىلىشىدىن قورقۇپلا يۈرۈش، باشقىلارنىڭ باھاسى بىلەن تولا ھېسابلىشىش شۇ ئادەم ياكى شۇ مىللەتنىڭ مەنمۇيىتىنىڭ ناھايىتى بىچارىلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

«ئەجدادلىرىمىز ئات مىنگەن، ئات!» دەپ ئېيتىلغان ھاياجانلىق بايانىتا ئاتنى ئۇلۇغلاپ، ئېشەكنى كەمسىتىش مەنىسى چىقىپ تۇرىدۇ. ئاتنى ئۇلۇغلاش ھەرگىز خاتا ئەمەس، بىراق ئېشەكنى پەسلەشتۈرۈش ئادالەتسىزلىك. مەسىلە بىزنىڭ كاللىمىزدا. ئويلاپ باقايلى، ئادەتتە ئەدەبىي ئەسەرلەردە، سەھنە- ئېكرانلاردا پادىشاھ، سانغۇن، سەركەردە، باتۇر، ئەزىمەتلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشتا كۆپىنچە ئاتلىق ھالەتتە يارىتىلغان بىلەن، ئەۋلىيا، دانىشمەن، مۇتەپەككۇرلارنىڭ ئوبرازى ئېشەكلىك يارىتىلىدۇ. ئېيسا ئەلەيھىسسالام ئۆمۈر بويى ئېشەك مىنىپ دىن تارقاتقانىكەن. ئەھلىسەلىپ ئۇرۇشنىڭ قوزغىلىشىغا سەۋەبچى بولغان مەشھۇر مۇناخ پىيەرلەمىت گېرمانىيە، فرانسىيە، ئىتالىيىنى ئېشەك مىنىپ ئارىلاپ خرىستىئانلارنى يېرۇسالىمنى قايتۇرۇۋېلىشقا كۈشكۈرتكەنىكەن. بىزنىڭ دانىشمەن نەسرىددىن ئەپەندىمىزمۇ ئۆمۈر بويى ئېشەك بىلەن جاھان كەزگەن.

قىسقىسى، ئېشەكنى كەمسىتىش ئاۋام ئادەتلىنىپ قالغان بىر تەرەپلىمە خاتا قاراشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئېشەكنى كەمسىتىشنىڭ ھېچقانداق ئاساسى يوق. ئەگەر ئۇ ھارام مەخلۇق دەپ قارالغاچقا، شۇ سەۋەبتىن كەمسىتىلىدۇ، دېيىلسە، مومىلىرىمىزنىڭ ئېتىكىدىن چۈشمەي ئەتىۋارلىنىدىغان مۇشۇكمۇ ھارام مەخلۇقتۇر. ئەمما ھېچكىم مۇشۇكنى كەمسىتمەيدۇ. بىر شائىرنىڭ شېئىرىدا: «ئەي ئوغۇل، بىلىم ئۆگەنگىن! نادانلىق نومۇستۇر، بۇ نومۇسنى كۆتۈرۈشكە پەقەت ئېشەكلا رازى بولىدۇ» دېيىلگەن. روشەنكى، بۇ ئېشەككە ئۇۋال قىلغانلىق. ئېشەك بىلىمسىزلىككە رازى بولۇپ ياشاپ، باشقا ھايۋانلار ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ دەرۋازىسىغا بېرىۋالغان ئەھۋالنى بىرەر كىشى كۆرگىنى يوق! بىر قەلەمكەش ئەدىبلەرنىڭ ئەخلاق- پەزىلىتى ھەققىدىكى تاقىقا- تۇقا گەپلەر بىلەن تولغان بىر ماقالىسىدا، قايسىبىر ھەۋەسكارنىڭ «جاپاكەش بولغاچقا كۆپتۈر خىزمىتى، ھاياسىز بولغاچقا يوقتۇر ئىززىتى» دېگەن قوشىقىدىن

ئىلهاملىنىپ «ئېشەك تۆھپىسى زور هايۋان بولسىمۇ، قىلىقى سەت بولغاچقا قەدرى يوق» دەپ يازغان. ئەجەبا، ئېشەكتىن باشقا هايۋانلار چېتىشقاندا «هۆجرىسى»غا كىرىپ كېتەمدۇ؟ هەممە هايۋان ئوخشاشلىغۇ.

دېمەك، بىز ئېشەكنى سەلبىيلەشتۈرۈش، پەسلەشتۈرۈشتە ئىزچىل ئۇۋال قىلىش پوزىتسىيىسىنى تۇتقانمىز. ئەلۋەتتە، بۇ ئەھۋال بىز ئۇيغۇرلاردىلا ئەمەس باشقا مىللەتلەردىمۇ ئوخشاشلا مەۋجۇد. مىسالەن، دۇنياۋى شۆھرەتلىك قىرغىز يازغۇچىسى چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن بىر هېكايىنى ئەسلەيدىغان بولساقمۇ، بۇ خىل ئەھۋالنى هېس قىلالايمىز. ئايتماتوف قازاقستانىنىڭ جامبۇل شەهىرىدىكى مال دوختۇرلۇق تېخنىكومىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىردا، هايۋانلار توغرىسىدا دەرس بېرىدىغان بىر رۇس پروفېسسور ئوقۇغۇچىلارنى ئۆگەنگەنلىرىنى ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈپ سۆزلەتكۈزۈش مەقسىتىدە جامبۇلدىكى «ئات چاپار» دېگەن مال بازىرىغا باشلاپ بارغان. ئالارمەنلەر بىلەن ساتارمەنلەر مېڭ-مېڭ قاينىاپ كەتكەن مال بازىردا پروفېسسور بىر ئېشەكنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىكى ئايتماتوفقا قاراپ:

ــ ئايتماتوف، ماۋۇ، ئېشەكنىڭ قايسى تۈرى؟ قېنى سۆزلە،ــ دەپ كۆزەينىكىنى پارقىرىتىپ قاراپ تۇرغان. ئايتماتوف:

ــ بۇ جانۋار دەسلىپىدە ئافرىقا بىلەن ئاسىيا قۇرۇقلۇقىدا پەيدا بولغان، هازىر سىبىرىيە، كەشمىر، تىبەت، ئوتتۇرا ئاسىيا قاتارلىق جايلاردا كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇلار ئاساسەن قولغا ئۆگىتىلىپ، ئۇلاغ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ باشقا هايۋانلاردىن قۇلىقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىلەن پەرقلىنىدۇ. پاقالچىقىغا چۈشىدىغان ئىنچىكە قۇيرۇقىمۇ بار. تەخىمىگە ئون ئىككى ئاي قورساق كۆتۈرىدۇ... ــ دەپ سۆزلەۋېتىپ ئېشەكنىڭ ئىگىسىگە كۆزى چۈشۈپ، نېمە قىلىشنى بىلمەي ئۇيالغىنىدىن ئاۋازى بوغۇلۇپ تۇتۇلۇپ قالغان. سەۋەبى، ئېشەكنىڭ ئىگىسى بولغان ئاقساقال ئۇنىڭ ئاچسىنىڭ قوشنىسى ئىكەن. هېلىقى ئاقساقال ئۆز ئاۋۇلىغا قايتقاندىن كېيىن:

ــ ۋاي توۋا، تۆرەقۇلنىڭ بالىسى ئايتماتوف جامبۇلدا ئېشەكچىلىكنى ئوقۇپ يۈرۈپتۇ، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. مۇئەللىمى بىلەن بىللە بازاردا ئېشكىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ تېگى- تەكتىدىن باشلاپ ئۇرۇق- جەمەتى، يەتتە ئاتىسىنى پۈتۈنلەي ساناپ چىقتى،ــ دەپ پۈتكۈل ئاۋۇلغا هېكايە قىلىپ بەرگەنمىكەن.

ئەسلىدە ئېشەكنى تەتقىق قىلىش، ئېشەكنىڭ ئالاهىدىلىكىنى بىلىش ناهايىتى زۆرۈر ئىش. ئەمما ئادەت كۈچى تۇپەيلىدىن بۇ مەسىلىگە نۇرغۇن كىشى كۆلكىلىك ئىش دەپ قارايدۇ. ئىلىم ئەهلىلىرى بولسا ناهايىتى ئەستايىدىل پوزىتسىيە تۇتىدۇ. بىر ساۋاقداشىمىزنىڭ سىڭلىسى مۇئەللىمى بىلەن بىرگە كانادادىن قەشقەرگە مەخسۇس ئېشەكنى تەكشۈرۈپ- تەتقىق قىلغىلى كەلگەنلىكى توغرىسىدا گەپ بولغاندا، سورۇندا ئولتۇرغانلار «پاراققىدە» كۈلۈشۈپ كەتتى. ئەمەلىيەتتە، كانادالىقلارغا سېلىشتۇرغاندا بىز ئېشەكنىڭ پايدىسىنى كۆپ كۆرگەن. ئەمما، تەتۈرىسىچە خەق ئېشەكنى چوڭ بىلگەنىۋۇ، بىز ئېشەكنى پەس كۆرگەن. بىز ئېشەكلىرىمىزگە ئاشۇنداق نادانلارچە، بىر تەرەپلىمە قاراشلاردا بولۇپ مۇئامىلە قىلساق توغرا بولامدۇ- خاتا بولامدۇ؟ بۇنى ئەستايىدىل ئويلىنىپ بېقىشىمىز زۆرۈر. بىزنىڭ ياش شائىرىمىز ئادىل تۇنىياز «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 5 ـ ، 6 ـ (قوشما) سانىدا بېسىلغان «قەشقەردىكى يەر شارى» ناملىق داستانىدا:

ۋەتەن، ئېھ ۋەتەن!
چىرايلىقتۇر هەممە نەرسىسى
چىرايلىق ئۇنىڭ قايغۇسىمۇ هەم.
گۈھەردۇر، ئالمىدۇر، خۇشپۇراق گۈلدۇر،
ۋەتەن دالىسىدا كۆرگەن توڭ تېزمىڭ.

دەپ يازغان. مانا بۇ هەقىقىي ۋەتەنپەرۋەرلىك مەزمۇنىدىكى شېئىر. ۋەتەن هەرگىزمۇ ئابستراكت نەرسە ئەمەس، بەلكى تولىمۇ كونكرېت نەرسە! ئېتىز- دالىلىرىمىزدىكى قۇرت- قوڭغۇزلاردىن تارتىپ هاۋادىكى پاشا- چۈنلىرىمىزگىچە ۋەتىنىمىزنىڭ مەزمۇنىنى تەشكىل قىلىدىغان شەيئىلەر هېسابلىنىدۇ. تۆھپىسىنى تەرىپلەپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان، خەلقىمىزگە قىش- ياز ئەسقېتىپ كېلىۋاتقان مۇلايىم، جاپاكەش مەخلۇق ئېشەك بولسا تېخىمۇ شۇنداق. ۋەتەنپەرۋەرلىك، مىللەتپەرۋەرلىك قۇرۇق شوئارلىرىمىزدا، شۆھرەت ۋەسۋەسىسى بىلەن سۆزلىگەن ئالىجوقا سۆزلىرىمىزده ئەمەس، بەلكى ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ، ئەزىز خەلقىمىزنىڭ قىممىتى بار هەر بىر نەرسىنى ئىككىلەنمەي قەدىرلىيەلىشىمىزده ئىپادىلىنىدۇ. شۇڭا، مەن سىزنىڭ ئېكراندىكى ئېشەك مىنىپ، قەشقەر يېگىتلىرىگە خاس كېينىپ كۆرۈنگەن قىياپىتىڭىزنى «ئۇيغۇرلارنىڭ هەقىقىي مىللەت ئوبرازى» دەپ ئېيتالايمەن. بىزنىڭ خەلقىمىز ۋە ئانا ۋەتىنىمىز ئۈچۈن قىلچىمۇ ماهىيەتلىك مۇناسىۋىتى بولمىغان بېكخام ئەپەندى بىلەن ۋەتىنىمىزنىڭ بايلىقى، مىللىتىمىزنىڭ دوستى بولغان ئېشەكنى سېلىشتۇرۇپ، «بىزگە بېكخامدىن ئېشەك مۇهىم» دەپ ماختىنالايمەن.

هوشۇر قارىي ئەپەندى، روهىڭىزنى ئۇستۇن، قەددىڭىزنى تىك تۇتۇڭ! كۆپ هالدا ئەخمەقلەرگە بېرىلىدىغان ئەڭ ياخشى جاۋاب پەقەت سۈكۈتتىن ئىبارەت.

2007 ـ يىل 12 ـ دېكابىر، ئۈرۈمچى

ئاپتور: شىنجاڭ ماارىپ نەشرىياتىنىڭ مۇهەررىرى (M1)

بۇ سانىنىڭ مەسئۇل كوررېكتورى: قۇربان مامۇت
كومپيۇتېر مەشغۇلاتىدا: ماشىنىست ۋە بەتچى نۇرمۇهەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن

مۇھەررىردىن: 20 ـ ئەسىر ئەدەبىياتىدا دۇر بولغۇچ تەسىر قوزغىغان شائىر نىزار قەببانىي 1923 ـ يىلى 21 ـ مارتتا دىمەشقتە تۇغۇلغان. 1945 ـ يىلى دىمەشق ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قانۇن فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن سۇرىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە ئىشقا چۈشۈپ، ئىلگىرى ـ كېيىن مىسىر، تۈركىيە، لىۋان، ئەنگلىيە، ئىسپانىيە، جۇڭگو قاتارلىق دۆلەتلەردە سۇرىيەنىڭ دىپلوماتىيە ئەمەلدارى بولۇپ ئىشلىگەن. 1966 ـ يىلى خىزمىتىدىن ئىستىپا بېرىپ، بېيرۇتتا ئۆز نامىدا ئەشرىيات قورغىنى ۋە مەخسۇس شېئىر ئىجادىيتى بىلەن شۇغۇللانغان. 1982 ـ يىلى ئاياللى بىلقىس ئىراقلىق بېيرۇتتا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسىدا يۈز بەرگەن پارتلاشتا قازا قىلغاندىن كېيىن، باۋروپاغا كەتكەن ۋە كېيىنكى ئۆمرىنى ئاساسەن باۋروپادا ئۆتكۈزگەن. 1998 ـ 30 ـ ئاپرېل پارىژدا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، دىمەشقە دەپن قىلىنغان.

1944 ـ يىلى ئۇنىۋېرسىتېتنىكى ۋاقتىدىلا تۇنجى شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلدۇرغان نىزار قەببانىي ئۆمرىنىڭ ئاخىرغىچە شېئىر بىلەن ھەمنەپەسلىكتە ياشىغان، ۋاپاتىغا قەدەر نەسرىي ۋە شېئىرىي ئەسەرلىرىدىن بولۇپ 41 توپلىمى نەشر قىلىنغان. 1954 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «نان، چېكىلىك، ئاي» ناملىق شېئىرلار توپلىمى بىلەن داڭقى چىقارغان ۋە شۇندىن كېيىن ھازىرقى زامان دۇنيا شېئىريىتىنىڭ ئەڭ يېڭى يالقۇن، ئىپادىلەش ماھارەتلىرىگە ياي بەرگەن، يېڭىلىقچىل ئىستېتىك قارىشى بىلەن ئىجادىيەتتە ئۆزىگە خاس مەكتەپ تۈزگەن شائىر سۈپىتىدە ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرى ۋە ئوقۇرمەنلەرنىڭ قەلب تۈرىدىكى شائىرلارنىڭ بىرىگە ئايلانغان. ئۇ ئەسلەپكە ئىجادىيەتىدە ئاساسەن سۆيگۈ ـ مۇھەببەت، ئايال تېمىسىدا قەلەم تەۋرەتكەچكا «ئاياللار شائىرى»، «سۆيگۈ شائىرى» دېگەندەك ناملارمۇ ئالغان. ئەمما 1967 ـ يىلى پارتلىغان ئەرەب ـ ئىسرائىلىيە ئۇرۇشىدا ئەرەبلەر ئېچىنىشلىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، «مەغلۇبىيەت دەپتىرىگە ئىلاۋە» ناملىق مەشھۇر شېئىرى بىلەن ئىجادىيىتىدە بىردىنلا سىياسىي تېمىدىكى شېئىرلارنى يېزىشقا بۇرۇلغان ۋە پۈتكۈل ئەرەب دۇنياسىنى زىلزىلىگە سېلىۋەتكەن. بۇنىڭ بىلەن سولقۇنات، ئوڭقۇنات ئەرەب سىياسىيونلىرىنىڭ چېتىگە قېقىشقا ئۇچرىغان. ئەمما شائىرنىڭ بەختكە ئوسلۇب، ئۇتكۇر پىكىر بىلەن توبۇنغان شېئىرلىرى ئاۋام تەرىپىدىن ئىزچىل سۆيۈپ، تالىشىپ ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولىدىكەن. بىز ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن كۆچلۈك سېمىلكنى ۋە تىل، ھېسسىيات، پىكىر جەھەتتىن ئەركىن، بەختكە ئىنتىلىشنى ھېس قىلالايمىز. ئوقۇرمەنلەرىنىڭ ئىستېتىك زوقىغا ئۇنىڭ ئۆز قەلبى ئاستىدىكى تەرجىمھالىنى سۇندۇق. ئۇنىڭ كۆچلۈك ھېسسىيات ۋە تولىمۇ شېرىن سۆزىدىن بايان بەختكە ئۇخشاپ تۇرغان يېزىقچىلىق ئوسلۇبى قەلەمكەشلىرىمىزنىمۇ بېكىچە ئىزدىنىش تۈيغۇسىغا ئىگە قىلارىكەن دېگەن ئوبدىمەز.

1

ئەللىك يىل مۇقەددەم مانا مۇشۇ ئايلاردا شېئىر ماڭا
توساتتىن ھۇجۇم قىلىپ كەلدى.
ئىشكىمنىمۇ چەكمەي...
رۇخسەتمۇ سورىماي...
ھەتتا تېلىفونۇمۇ قىلىپ قويماي...

شېئىر ۋە شائىر

ئۇ ماڭا تاپسىدىلا ئۇچراشتى. ئۇ بۇ يەردە ئۆزى ئېيىكەلگەن يوغانغىنا بىر خۇرۇم سومكىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى قىياپىتى قايسىدۇر بىر مەسخىرىۋازغىلا ئوخشاپ قالغاندى. ئۇ مېنى كۆرۈپ ئورنىدىن لىككىدە تۇرۇپ كەتتى ـ دە، ئۆيۈمنى ئاستا ئايلىنىشقا باشلىدى. ئۇ دەسلەپ مۇنچامغا كىرىپ ۋاننىدا تازا راھەتلىنىپ يۇيۇندى... يەنە تېخى چىش پاستام، لۆڭگەم، ساقال ئالغۇچۇمنى خۇددى ئۆزىنىڭكىدەك بىمالال ئىشلەتتى...

ئۇ توكلاتقۇنى ئېچىپ: «قورساق تازىمۇ ئاچتىغۇ، قورساقنى توقلىغۇدەك بىرەر نەرسەك يوقمۇ» دېۋىدى،

ــ نان، قايماق، يەنە مېۋە سۇيى بار، ــ دېدىمەن. ئۇ:

ـ تاماق دېگەن تەييار ئىكەنغۇ، مانا بۇ قايمىقىڭ قان بېسىمىنى ئۆرلىتىۋەتىمۇ، مېۋە شەربىتىڭ ئىسسىقىنى ئاشۇرۇۋەتسىمۇ ئىچىۋەردىم ئەمسە، ـ دېدى.

ئەمدى ئۇ ھۇجرامغا كىردى...

ئۇ كىيىم ئىشكاپىنى ئاختۇرۇپ، ئۇخلاش كىيىملىرىمدىن بىرنى ئېلىپلا رۇخسەتسىزلا ئۇستىگە كىيىۋالدى. قېرىشقاندەك كىيىمىم ئۇنىڭ بەدىنىگە خۇددى ئۆزىنىڭكىدەك چېپىدە كەلدى.

ئۇ ئەپلىك بىر يەردە ئولتۇردى ـ دە، ئالدىدا تۇرغان رۇمكىغا فرانسىيە ھاربىي ـ شامپاندىن راسا تولدۇرۇپ قۇيۇپ ھۇزۇرلىنىپ ئىچىشكە باشلىدى. ئۇ شۇ ئىچكىنىچە بىر ئىشنى بوشتىۋەتكەندىن كېيىن دەلدەڭشىگەن پېتى كارىۋىتىمغا چىقىپ، ئورنۇمغا كىرىپ ياتتى ـ دە: «ياخشى ئۇخلا ئەمسە» دەپلا ئۇيقۇغا كەتتى.

مەن ياتقىدەك يەر بولمىغاچ كېيىنلودا ئولتۇرغىنىمچە ئۇخلاپ قاپتىمەن. مانا، ئارىدىن ئەللىك يىل ئۆتكەن بولسىمۇ مەن يەنىلا ئاشۇ كېيىنلودا ئۇخلاپ كېلىۋاتىمەن...

2

شۈئىر دېگەن بۇ نەرسە 1940 ـ يىلىنىڭ مانا مۇشۇ ئايلىرىدا ئۆيۈمگە كىرىۋىلىپ تا ھازىرغا قەدەر چىقىپ كەتكىلى ئۇنىمىدى...

دەسلىپىدە ئۇنى نەدىندۇر كەلگەن بىر مۇساپىر ئوخشايدۇ، ناھايىتى كەلسە بىر ـ ئىككى كۈن، بىر ـ ئىككى ھەپتە ياكى بىر ـ ئىككى ئايلا تۇرار، دەپ ئويلاپتىمەن...

بۇگۈنگە كېلىپ ئۇنىڭ ئۆيۈمنىڭ خوجايىنىغا ئايلىنىپ، ھېنىڭ ئۇنىڭغا قەھۋە دەملەيدىغان، گېزىت، تاماكىلىرىنى سېتىۋالىدىغان، ئېچ كىيىملىرىنى يۇيۇپ، ئايغىنى سۈرتىدىغان چاكىرىغا ئايلىنىپ قېلىشىمنى، يەنە تېخى بۇلارمۇ يەتمىگەندەك ئۇنىڭ ئۆي خىتمىنىمۇ تارتىۋېلىپ ئۆيۈمنى ئۆز نامىغا ئۆتكۈزۈۋېلىپ تا قىيامەتكىچە ھېنى بوزەك ئېتىشنى نەدىن بىلەي.

ئۇ دائىم ھېنى قارىتىپ قويۇپ يەپ ـ ئىچىپ، قارتا ئوينىپ كۆڭۈل ئاچىدۇ، كۆز ئالدىمدىلا خوتۇنىغا چېپىلىدۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇنىڭ نۇرغۇن بالىسى بولدى. ئۇلارنى مەن ئۆزۈم ئېمىتىپ چوڭ قىلدىم، ئۆزۈم مەكتەپكە ئاپىرىپ بەردىم. ئۆزۈم يەنە...

3

مەن شۈئىر بىلەن بىر ئۆيدە ئۆتكۈزگەن بۇ ئەللىك يىلنى خۇددى قۇش قەپىسىگە سولىنىپ قالغاندەك قاچان ئەركىنلىكىگە چىقىشىمنى بىلەلمەي، ئامالسىزلىق ئىچىدە تولىمۇ قىينىلىپ ئۆتكۈزدۇم.

شۈئىر بىلەن ئەللىك يىل بىر ئۆيدە تۇرۇش بەئەينى يانار تاغ ئېغىزىدا تۇرغانغا ئوخشايتتى، سەن ئۇنىڭ قاچان پارتلىشىنى، قاچان تىنجىشىنى بىلمەيتتىڭ.

شۈئىر بىلەن ئەللىك يىل بىر ئۆيدە تۇرۇش سىراڭ ئايال بىلەن ئۆي تۇتقاندەك ئىش ئىدى، قاچان خۇشلىقى تۇتۇپ سېنى قۇچاقلىشىنى، قاچان سىراڭلىقى تۇتۇپ سېنى بوغۇپ ئولتۇرۇپ قويۇشنى بىلمەيتتىڭ.

شۈئىر چاقچاق قىلىدىغان نەرسە ئەمەسكەن.

بىر بولسا ئۇ ساڭا ئالتۇن ئوردىن تەقدىم قىلىدىكەن، بىر بولسا سېنى يۇرەك كېسىلى قىلىپ قويىدىكەن...

1974 ـ يىلى يۇرەك كېسىلىم قوزغىلىپ يېتىپ قالغاندا بېيرۇتتىكى ئامېرىكا ئۇنىۋېرسىتېتى دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ بېرىلدىم. ئۆيۈمگە كىرىۋالغان ھېلىقى يوچۇن ئادەم بىر دەستە گۈل ئېپكېلىپ ماڭا:

ـ I am sorry، ساڭا ئۇۋال قىلىدىم، ھېنى كەچۈر، ـ دېدى. مەن:

ـ ھېچقىسى يوق، مەن زىممەمدىكى شۈئىر قەرزىنى ئادا قىلىدىم. بىر ئادەمنىڭ شۈئىر يېزىۋېتىپ ئۆلۈپ كېتىشى ئۇنىڭ قارتا ئوينىۋېتىپ، چىلىم تارتىۋېتىپ ياكى ئەرەبچە كۆپ قىسىملىق تېلېۋىزىيە فىلىملىرىنى كۆرۈۋېتىپ ئۆلۈپ كەتكىنىدىن مىڭ ياخشى! ـ دېدىم.

4

ئەللىك يىل بۇرۇن شۈئىر دېگىزنىڭ چۈشكەن شۇ چاغدا، غەۋۋاسلىق سەنئىتى ۋە دېگىز ئەخلاقى ھەققىدە ھېچنىمە بىلمەيتتىم.

دېگىز سۈيى تىزىمدىن ئاشمايدىغۇ... سۇغا چۆمۈلۈپ، بىر پەس ئاپتاپسىنغاندىن كېيىنلا ئۆيۈمگە قايتىپ كېتىمەنغۇ دەپ ئويلىغانىدىم.

نىزار قەبباني

بىراق نەدىكىنى، ھازىرغا قەدەر قۇرۇقلۇقتا قايتالمىغىنىم يوق...

كەچ بولغاندا ئاپام مېنى ئىزدەپ كېلىپ ھېچ يەردىن تاپالمىدى. چارلاش ئەتىرىتىنىڭ باشلىقى ئاپامغا:

ـ سەۋر قىلىپ ئاڭلاڭ، خانىم، ئوغلىڭىز بۇلاپ كېتىلدى. ئۇنى سۇ پەرىسى بۇلاپ كېتىپ ئۆزىگە ئېر قىلىۋالدى، ئەمدى ئۇنىڭ قايتىپ كېلەلىشىدىن ئۈمىد يوق، ـ دېدى.

ئاپام يىغلاپ تۇرۇپ:

ـ ئۆتۈنۈپ قالاي ئەپەندىم، ئوغلۇمنى قايتۇرۇپ كەلگەن بولسىڭىز، ـ دېدى.

ئەترەت باشلىقى:

ـ قايغۇرمىنى چۈشىنىمەن، شۇ تاپتا مېنىڭمۇ كۆڭلۈم بۇزۇلۇۋاتىدۇ. سىزگە ئوچۇقىنى ئېيتسام، دېگىز توغرىسىدىكى ئۇزۇن يىللىق تەجرىبەمگە قارىغاندا، سۇ پەرىسى بىلەن تۇيۇ

قىلغانلار ئۆمۈرۋايەت ئاجرىشالمايدىكەن. ئەمەلىيەتتىمۇ، ساقچىخانىمىزنىڭ ئارخىپلىرىدا دېڭىز پەرىسى بۇلاپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كېتەلىگەنلىكىگە ئائىت ھېچقانداق ئۇچۇر يوق،ــ دېدى.

ــ بالىلىرىڭىزنىڭ يۈزى ئۇچۇن بولسىمۇ نېمە قىلسىڭىز قىلىپ ئوغلۇمنى قۇتقۇزۇۋالسىڭىز. مېنىڭ ئوغلۇم مۇھەببەت، نىكاھ دېگەنلەرگە تېخى كىچىكلىك قىلىدۇ. مەن سىزگە ھالقا ـ ئۈزۈك، زىبۇ ـ زىننەتلىرىمنىڭ ھەممىسىنى بېرەي، سىز ئۇلارنى سۇ پەرىسىگە ئاپىرىپ بېرىپ، بۇلار بەدىلىگە ئۇنىڭ قولىدىن ئوغلۇمنى قۇتۇلدۇرۇپ چىققان بولسىڭىز.

ــ خانىم، سۇ پەرىسى دېگەن قىشمۇ ـ ياز قىپيالىڭاچ ياشايدۇ. ئۇ، ھالقا ـ ئۈزۈك، ئالماس سائەتلىرىڭىزگە كۆز قىرىنى سېلىپمۇ قويمايدۇ. سۇ پەرىسى پارا ئالمايدۇ...

ــ لېكىن ئوغلۇم ئەمدىلا تولۇق ئوتتۇرىدا ئوقۇۋاتقان كىچىك بالا تۇرسا، مۇھەببەت، نىكاھ دېگەنلەرنى نېمە بىلسۇن؟...

ئەترەت باشلىقى ھەييارلارچە كۈلكىسىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ:

ــ ئۇنچە ئەنسىرىمەڭ خانىم، سۇ پەرىسى سۇ ئاستىدا ئوغلىڭىزغا ئۇ دېڭىز ئاكادېمىيىسىنى ئەلا دەرىجىدە پۈتتۈرۈپ چىققانغا قەدەر مۇھەببەت سىرلىرىنى ئۆگىتىدۇ،ــ دېدى.

5

سۇ پەرىسىگە ئۆيلىنىپ ئەللىك يىلدىن كېيىن ئەللىك بالىلىق (كىتابلىق) بولدۇم. ھەممىسى شۇنداق ساغلام...

سۇ پەرىسى بىلەن ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ ھەممىسى شېرىن ئاي كۈنلىرى بولمىدى.

بىزنىڭ كۈنلىرىمىز بەئەينى گاھ تارىيىپ، گاھ كېڭىيىپ، گاھ ئاپتاپ چىقىپ، گاھ يامغۇر يېغىپ، گاھ شىددەتلىك دولقۇن كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىغان دېڭىزدەك بىر خىل ئۆتمىدى.

ئۇ بالىلىرى بىلەن دولقۇن تېيىلىپ ئوينايدۇ ...

مەن قەغەز، كىتاب ۋە نەرگىس گۈللىرىم بىلەن مەشغۇل...

دېڭىزدىكى يۇسۇنلار ۋە تاشپاقىلار بىلەن مۇڭدىشىمەن...

سۇ پەرىسى ماڭا يېقىن يولىغان ھەرقانداق چىشى بېلىقنىمۇ قوغلاۋاتقان...

6

شېئىر ـ قەسىدىلەر بىلەن ئۆتكەن ئەللىك يىلدىن كېيىن شۇنى تەن ئالدىمكى، شېئىر ئادەمنى ھاردۇرۇۋېتىدىغان بىشەم ئايال ئىكەن. خالىسا ساڭا ناخشا ئېيتىپ بېرىدىكەن، خالىسا سېنى ئەر قىلىدىكەن .خالىسا ساڭا ئاجرىشىش خېتى ئەۋەتىدىكەن...

شائىرنى سۆيگۈ داستانىنى ئۆزى باشلاپ يازىدۇ، دېيىش توغرا ئەمەس، توغرىسى ــ شېئىر شائىرغا بارمىقى بىلەن ئىشارەت قىلىدۇ ـ دە، شائىر ئۇنى يېزىشقا باشلايدۇ.

شېئىرىيەتتىكى ئالىيجانابلىق شائىرنىڭ قولىدا دەپ قاراش توغرا ئەمەس. ھۆرمەت دەل شېئىرنىڭ ئىلكىدە.

ياتاق ئۆينى رەتلەيدىغانمۇ، رۇمكىلارنى تەييارلايدىغانمۇ، مۇزىكا تۈرىنى تاللايدىغانمۇ، كىيىملىرىنى سېلىپ تاشلاپ، ئۇدۇل كەلگىنىچە ساڭا تاشلىنىدىغىنىمۇ ئەنە شۇ شېئىر.

«پالانى شېئىر ئوغرىلىدى» دېگەندەك سۆزلەرنىڭ ھەممىسى يالغان. ئەكسىچە ھەممىمىزنى ئوغرىلاپ كېتىدىغىنى ئەنە شۇ شېئىر.

شائىرلارنىڭ بىر قىسمى ئۆز تەرجىمھاللىرىدا ئۆزلىرىنى «دونكىخوت» ئوبرازىدا نامايان قىلىشقا ئۇرۇنۇشىدۇ ـ دە، ئۇلار ساڭا «شېئىرىيەتنىڭ پاسىبانلىرى»دەك تۇيۇلۇپ كېتىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ ساختىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. چۈنكى، شائىر دېگەن شۋېتسىيە پادىشاھىدەك پادىشاھلىق قىلىدۇيۇ، ئەمما ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقمايدۇ.

شېئىر بۇيرۇقدارغا ئايلانغان چاغدا سەن شېئىرغا: «ۋۇجۇدقا كەل» دەيسەن ـ دە، ئۇ دەرھال ۋۇجۇدقا كېلىدۇ!

7

ئەللىك يىل ئىلگىرى شېئىر سېخىغا كىرگىنىمدە ئەتراپىمدا خام ماتېرىياللار: كۆرپە، بوياق، لاي، تاشپاختا، ياغاچ، رەخت، ھاكتاش، ئىسكىنە، قېلىپ ۋە خىش پىشۇرىدىغان خۇمداننىڭ ھەممىسى تەق ئىكەن. سېخ باشلىقىغا:

ــ نېمە ئىش قىلىمەن؟ قەيەردىن باشلايمەن؟ــ دەپ سوئال تاشلىدىم. ئۇ:

ــ قەيەردىن باشلىغۇڭ كەلسە شۇ يەردىن باشلاۋەر. قولۇڭنى چىۋەر قىل... ئوڭ ـ سولۇڭغا قارىما... باشقىلارنىڭ قېلىپىغا يېقىنلاشقۇچى بولما. بولمىسا تۇرمىگە كىرىسەن ... ئۆزۈڭنىڭ قېلىپىنى ئىشلەت.... لاي بۇ يەردە، سۇ مانا، خۇمدان ئەنە... ئەگەر ئىشلەۋاتقىنىڭدا قولۇڭ كۆيۈپ قالسا، دەرھال تۇرۇبا سۈيىگە تۇت. سېخىمىزدا داكا، ئىسپىرىت يوق. يەنە ئېسىڭدە بولسۇن، خىزمەت ئارىلىقىدا ئىشداشلىرىڭ بىلەن پاراڭلاشما، چۈنكى مەن سېختا ۋالاقتەگكۈرلەر ۋە قۇرۇق پاراڭلارنى ياقتۇرمايمەن،ــ دېدى. مەن:

ــ لېكىن ئەپەندىم، مەن تېخى ئىش ئۇقمايمەن. مەن ئەمدىلا ئون ئالتە ياشتا، قانداق مەشغۇلات قىلىدىغىنىمنى دەپ بەرمىسىڭىز بولماس،ــ دېسەم، ئۇ ۋارقىراپ شۇنداق دېدى:

ــ ھەي شۇم، بۇ يەر بالىلار باغچىسى ئەمەس، مەندە ساڭا بېرىدىغان ئېمىزگە، سۈت، كەمپۈت ـ شاكلاتلارمۇ يوق. تولا ۋالاقلىماي خىزمەت كىيىمىنى كىيگىن ـ دە، چاپسان ئىشقا چۈش...

8

كۆك رەڭلىك خىزمەت كىيىمىنى كىيدىمدە، ئىشقا چۈشۈپ كەتتىم.

باشلىقنىڭ سۆزلىرى قۇلاق تۆۋىمدە قوڭغۇراقتەك جىرىڭلاپ تۇراتتى:

ــ ئوڭغا قارىما.

ــ سولغىمۇ قارىما.

ــ باشقىلارنىڭ قېلىپىنى ئىشلىتىۋالما.

مانا بۇ سۆزلەرگىمۇ توپتوغرا ئەللىك يىل بوپتۇ، ئەمما ھېلىھەم قۇلاق تۈۋىمدە.

مانا، كۆك رەڭلىك خىزمەت كىيىمى ئىشلىسەممۇ، ئۇخلىساممۇ ھەتتا يۇيۇنساممۇ كېچە ـ كۈندۈز ئۈستۈمدە تۇرۇپتۇ...

سېخ باشلىقى تەۋسىيە قىلغان بارلىق شېئىر تۈزۈملىرىگە ئىزچىل ئەمەل قىلىپ كېلىۋاتىمەن. توغرا، بۇ ناھايىتى قاتتىق

رېجىم ئىدى. لېكىن ئۇ مېنىڭ ئەللىك يىلدىن بېرى شېئىرىي لاياقىتىمنى ساقلاشتا بەك ئەسقاتتى.

باشقىلارنىڭ داستىخىنىدىكى پىسا قاتلىمىسى، ئۈگرە، پاقلان گۆشى ۋە قايماقلىق پېچىنىلەر بىلەن بەھۈزۇر قورساق بېقىپ كېتەلىشىم مۇمكىن ئىدى. بىراق ئۇنداق قىلمىدىم. باشلىقىمنىڭ سىيماسى مەيلى تاماق ئۈستىلىدە، مەيلى يېزىقچىلىق ئۈستىلىدە بولاي، كۆز ئالدىمدىن نېرى كەتمىدى.

9

مېنى تېپقا ئايرىيمىز دەپ ئۆزۈڭلەرنى قىينىماڭلار...

مەن ئىزىم- پىزىم، مۇقىم باھا، ئۆزگەرمەس ئالاھىدىلىكلەرنىڭ سىرتىدىكى شائىرمەن.

مەن ئەنئەنىچىلىك، مودېرنىزم، كلاسسىزم، يېڭى كلاسسىزم، رومانتىزم، سىمۋولىزم، ئۆتمۈشچىلىك، فۇتۇرىزم (كەلگۈسىزم)، تەسىراتىزم، كۇبىزم (تىك تۆت قىرچىلىق)، ھالقىما رېئالىزم دېگەندەك ئېقىم- ئىزملارنىڭ ھېچقايسىسىغا تەۋە ئەمەسمەن.

مەن- «ئارىلاشما ماددا»، تەجرىبىخانىلاردىمۇ ئانالىز قىلغىلى بولمايدىغان.

مەن- خىلمۇ خىل ئەركىنلىكتىن تەركىب تاپقان ئەبجەش ئەركىنلىك....

ھانا بۇ مەن ئەللىك يىلدىن بۇيان ئىزدەۋاتقان سۆز...بۇ سۆزنى تېخى ئەمدى تېپىۋالدىم.

10

ھانا شۇ ئەركىنلىك مېنى تارىخ بارماقلىرىمغا چۈشۈرۈۋاتقان بارلىق بېسىمدىن، قاتناش بەلگە- بەلگىلىمىسىدىن ئازاد قىلىدۇ؛

ئەركىنلىك مېنى ئاۋاز ئېلىش ئۈسكۈنلىرىنىڭ دۆتلىكىدىن ۋە نۇسخىئالغۇلارنىڭ چىشلىرىغا ئايلىنىپ قېلىشتىن ساقلاپ قالىدۇ؛

ئۇ مېنى ھەممە ئادەمگە ئوخشاش كېينىشتىن، ھەممىگە ئورتاق بىر خىل رەختە، بىر خىل رەڭ ئىشلىتىشتىن ساقلاپ قالىدۇ. چۈنكى شېئىر ئەسكەرمۇ، سپىترامۇ ۋە ئايروپىلان كۈتكۈچىسىمۇ ئەمەس.

ئەركىنلىك ماڭا خالىغان ۋاقىتتا خالىغان تىلنى ئىشلىتىش ئىمكانى بېرىدۇ...

مەن شېئىردىكى ئادەت تۈزۈملىرىدىن ھالقىغان، شۇنداقلا ئالاھىدە ھالەت قائىدىلىرىدىنمۇ، كېرىكى يوق زۆرۈرىيەتلەر ئاسارىتىدىنمۇ قۇتۇلغانمەن.

باشقىلارنىڭ مېنىڭ سىياقىمغا كىرىۋېلىشىغا ھەرگىز يول قويمايمەن.

ئۇزۇن ئاسما شېئىرلارنىمۇ يازمەن، قىسقا شېئىرلارنىمۇ يازمەن. ۋەزىنلىك شېئىرلارنىمۇ، يانتۇ شېئىرلارنىمۇ ۋە نەسرىي شېئىرلارنىمۇ يازمەن.

قاپسىلەرنى بىر كېچىلىكلا نىكاھىمغا ئالمەن- دە، ئىككىنچى كۈنى دەرھال تالاق قىلىۋېتىمەن.

مەن بىردە قولۇمنىڭ ئوچۇقلۇقىدىن ئۇرۇۋە ئىبنى ۋەرد[1]كە ئوخشاش گادايلىشىپ كېتىمەن.

بىردە ئىنگلىز بايۇەچچىلىرىدەك مۇراسىم كىيىمى كىيىمەن.

بىردە قىس ئىبنى سائىد[2]قا ئوخشاش يول- يوللاردا نۇتۇق سۆزلەيمەن...

جاز مۇزىكىسى چېلىپ، بىتلىز ئۇسلۇبىدا ناخشا ئېيتىمەن ...

ئەركىنلىكىم مېنى تالاي ھاماقەتلىكنى قىلىشقا ئېلىپ باردۇ...

لېكىن مەن ھاماقەتلىكلىرىم ئۈچۈن ئۆزرىمۇ ئېيتمايمەن... پۇشايمانمۇ قىلمايمەن...

ھاماقەتلىكتىن ئايرىلغان شېئىر چېركاۋدا ئېيتىلىدىغان ۋەزگە، يەنە شۇنداقلا ئوقۇش خۇشياقمايدىغان سايلام بايانلىرىغا ئوخشاپ قالىدۇ...

11

تىل ئارقىلىق دېموكراتىيىنى ۋە تەنھەرىكەتتە بولىدىغان بىر خىل ئەركىن- ئازادە شادلىقنى ئۆزۈمگە ئەرمەك قىلمۇالدىم.

گەپنى ياساپ ئولتۇرمىدىم. پەلسەپىمۇ سۆزلىمىدىم...ئويۇندا كۆز بويامچىلىقىمۇ قىلمىدىم. تىل ئەينىكىنىمۇ چاقمىدىم. لېكىن مەن ئۇنى سۇ، سوپۇن بىلەن يۇيۇپ، سۈرتۈپ قويدۇم.

لۇغەتلەرنى كۆيدۈرمىدىم، لېكىن مەن ئۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئارىسىدا «كۆندۈرۈش» ئوپېراتسىيىسى ئېلىپ باردىم.

دادامنىڭ بۇرۇتى، يەكتىكى ۋە دوپپىسىنى قايچىلىمىدىم.

لېكىن مەن دادامدىن كىيىملىرىمنى بازاردىن ئالماي، تىككۈچىلەرگە بۇيرۇپ تىككۈزۈشنى ئۆتۈندۇم

دادام مەدەنىي ئادەم ئىدى... ئۇ تېخى مەندىن مەن كىيىم تىككۈزىدىغان ماشىنچى ئۇستامنى ئۆزىگىمۇ تونۇشتۇرۇپ قويۇشۇمنى ئېيتقان، كېينچە كىيىم- كېچەكلىرىنى پەقەت شۇ يەردىلا تىككۈزۈپ كىيىدىغان بولغانىدى...

12

باشتىلا مەن شېئىرىيەت دېموكراتىيىسىدىن بەھرىمەن ئىدىم . شېئىرنىڭ بۆلگۈنچى ھەرىكەت ئەمەس، بىرلەشتۈرگۈچى ھەرىكەت ئىكەنلىكىگە ئىشىنەتتىم...

شېئىر ئۇزۇك ھەمزە (ئىزولياتور) ئەمەس، ئۇلاق ھەمزە (كاتالىزاتور)دۇر.

شېئىر باشقىلار بىلەن ئارىلىشىش سەنئىتى، قانداقتۇر تەنھالىق سەنئىتى ئەمەس.

شېئىر يۇمشاق قولدا سىلاش- سىيپاش، مېھرىبانلىق يەتكۈزۈش سەنئىتى، ھەرگىزمۇ باشقىلارنى چاقىگىلىغا كىرگۈزۈش، ئۇلارنى شېئىرىي بۇلاڭ- تالاڭ قىلىش سەنئىتى ئەمەس.

شېئىر دېموكراتىيىسىگە بولغان ئىشەنچىم مېنى ئاخىرى دېموكراتىيىگە ئىشىنىدىغان، ئاممىۋى قەھۋەخانىلاردا ئولتۇرۇپ دارچىن، ئارپىبەدىيان دەملەكلىرىنى ئىچىشنى ياخشى كۆرىدىغان، ئويۇنچۇق ئويناىدىغان، ھۆكۈمەت ئاپتوبۇسىغا ئولتۇرىدىغان، ئۇچ يۇلتۇزلۇق مېھمانخانىلاردا ياتىدىغان، پۇتبول مۇسابىقىلىرىنى، ئادىل ئىمام، دۇرەيد لىھاملارنىڭ درامىلىرىنى كۆرىدىغان، ئەبۇ زەيدىل ھىلالي(ئەرەب قەھرىمانى..ت)نىڭ تەرجىمھالىنى ئوقۇيدىغان باشقا بىر تىلنى ئىزدەپ تېپىشقا ئۇندىگەنىدى...

مەن شېئىرنىڭ كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىدە، ئاۋازلىرىدا، تومۇرلىرىدا، ياش ۋە كۈلكىلىرىدە مەۋجۇد ئىكەنلىكىگە ئىشىنەتتىم. مېنىڭ بىر شائىر بولۇش سۈپىتىم بىلەن

ئورۇندايدىغان مەجبۇرىيىتىم— ئۇلۇغ خەلقىمنىڭ ئەينەن ھالىتىنى ئىپادىلەپ بېرىشتۇر.
مانا بۇ مەن ئەللىك يىل مابەينىدە قىلىۋاتقان ئىشلار!
دەل شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلىماق بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھاياتىنى تەسۋىرلەپ ئىشلىگەن ئۇزۇن سىن لېنتىلىرىنى كۆرۈش ئىستىكىدە شېئىرلىرىم ئەتراپىغا توپلاشتى. مەن ئىشلىگەن شېئىرىي سىن لېنتىلار ئەڭ كۆپ تارالدى. چۈنكى ئاددىي خەلق ئۇز سۆزەتلىرىنى كىرىشتۇرمە سۆزەتلەر، چۈمبەل- چۈمپەردىلەر، پەرداز- بويىقلاردىن خالىي تەبىئىي سىياقتا كۆرۈشنى ياقتۇراتتى.

13

ئوبزور شېئىر ھارۇسىغا ئېسىلماق بولار،
لېكىن قامچا سالار ئاڭا ھارۇبكەش
شۇندا ئوبزورچى زەردە بىلەن يەقلىپ قالار...

14

مەن ھەممە جايدا چەكلەنگۈچى.
دېمەك، مەن ھەممە جايدا ئوقۇلغۇچى.

15

نېفىت مەدەنىيەت مەھەللىسىگە كىرىشتىن بۇرۇن مەھەللىمىز بەختىيار، شاد- خۇرام ئىدى.
كىشىلەر يەپ- ئىچەتتى، بىر- بىرىنىڭكىدە تۇنەپ چىقاتتى، قىز- ئوغۇللىرىنى ئۆيلەپ قويۇشاتتى، ئىشكىلىرىنى قۇشقاچلارغا ۋە ئاي نۇرىغا ئېچىۋېتەتتى...
نېفىت
تۈتۈنلىرىنى ...
باغلام- باغلام چەكلىرىنى...
پۇل چاھادانلىرىنى كۆتۈرۈپ كەلگەندە بولسا...
مەھەللە ئەخلاقى بوزۇلدى. مەدەنىيەت ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرلىرىمۇ نەدىكى لۇكچەك، ئوسال ئادەملەرگە ئايلىنىپ كەتتى...
ئوبزورچىلىقمۇ خۇددى بازار باھاسىغا قاراپ ئىش تۈتۈلىدىغان ھايانكەشلىكتەك بىر ئىش بوپقالدى.

16

ئەرەب شائىرى شەك- شۇبھىسزكى، دۇنيادا ئەڭ بۈيۈك شائىردۇر. چۈنكى ئۇ شېئىر قەرزىنى نەچچە ھەسسە پايدىسى بىلەن قايتۇرىدۇ.
شۋېتسارىيىلىك شائىر جەنۇبىدىكى مەلۇم كۆل ياقىسىدا ئۆرەككە دان تاشلاپ ئولتۇرغىنىدا؛ فرانسىيلىك شائىر سان گېرمان قەھۋەخانىسىدا ئالدىغا بىر قەدەھ كونياك قويۇپ، گولۋاز سگارتىسىنى چىشلەپ ئولتۇرغىنىدا؛ ئەنگلىيىلىك شائىر بىر كوزا قارا پىۋىگە قول سوزۇۋاتقىنىدا؛ ئامېرىكىلىق شائىر نيۇ - يورك شەھىرىنىڭ مانخاتتون رايونىغا جايلاشقان «چىز مانخاتتون بەنك» بىناسىنىڭ ئۆگزىسىدە ئولتۇرۇۋاتقىنىدا، ئەرەب شائىرى شېئىر بومبىسى ئۇستىدە ئولتۇرۇۋاتقان بولىدۇ. ئۇ، بۇ بومبىنىڭ قاچان پارتلاپ كېتىشىنى بىلمەيدۇ...

17

ئاھ ئايال
يازماي بولماس
ساڭا ئاتاپ قەسىدە ھامان.
لېكىن قاچاندۇر
چەكتىن ئېشىپ بېرىلىدىم ساڭا
ئۆلۈپ قالار قەسىدە شۇئان.

18

شۆھرەت مېنىڭ بېشىمغا چىقتى
ماڭا ئەمدى نېسىپ بولۇرمۇ؟
بىرگە ئۇخلىماق
200 مىليون خەلقىم بىلەن
بىر ئۆيدە، بىر كارىۋات ئۈستىدە...

19

بىر قېسىم بىلەرمەن بىزنى: «شائىرنىڭ خەلقچىل بوپكېتىشى— ئۇنىڭ تۇغۇشكىنى» دېگەنگە ئىشەنمۇرمەكچى بولۇشىدۇ.
ھالبۇكى، مەن ئۇلارنى ئۆزۈمنىڭ بىر خەلقچىل شائىر ئىكەنلىكىمگە ئىشەندۇرۇشنى ياخشى كۆرىمەن. مەن مانا شۇ خەلقچىللىقىم بىلەن ئەللىك يىلدىن بېرى نېنىمنى پۇتۇن يەپ ياشاپ كېلىۋاتىمەن.

20

ئەللىك يىلدىن بېرى
مەشۇقۇمدۇر ئايالىلار مېنىڭ
شۇنداق بولۇپ كەلدى ھېلىھەم...
بىراق بۇگۈن
قوشتۇم ئۇلارغا
ۋەتەن ئاتلىق يېڭى كۈندىشىنى.

21

مەيدەم ئۇلار چاپلىغان چاپلاقلارغا لىق تولۇپ كەتتى:
ئايالپەرەس شائىر
كۆكسىخۇمار شائىر
قىزخۇمار شائىر
سۆلەتۋاز شائىر
شاللاق شائىر
ئىشقىۋاز شائىر
ئىشرەتۋاز شائىر
بۇزۇق شائىر
جان باقار شائىر
رەزىل شائىر
خۇدا ئۇرغان شائىر
مەغلۇبىيەتچى، چۈشكۈن شائىر
سىياسىي مەجۇبىچى شائىر...
دېگەندەك سۆزلەر...
ۋەھالەنكى، ئاشۇ چاپلاقلارنىڭ ھەممىسى خۇددى غازاڭدەك تامامەن تۆكۈلۈپ تۈگىدى... دەرەخ يەنىلا قەددىنى تىك

تۇتقان پېتى قېپقالدى!

22

كېينكى يىللاردا...
يېزىقچىلىق قىلىۋېتىپ تىرناقلىرىمدا قەغەزنى تاتىلايدىغان بوپقالدىم.
مەن بىر ئەسەبىيگە، ئوت قويغۇچىغا، ئۇرۇپ ـ چاقىۋەتكۈچىغا ئايلاندىم...
ئىنكاسىمۇ بارغانسېرى ياۋا توشقانىنىڭكىدەك تېزلىشىپ كەتتى...
يىگىرمە يىل ئىشلىگەن دىپلوماتىيە خىزمىتىمنى ئۇنتۇپ قالدىم...
ئەرلەرگە ياخشىچاق بولۇش، ئاياللارنىڭ قولىغا سۆيۈشلەردىنمۇ چىقىپ قالدىم.
ئۇستۇمدىكى پاتلانغان كۆڭلەكنى، ئېغىزىمدىكى يالىما سۆزلەرنى پۈتۈنلەي تاشلىۋەتتىم.
مەن ئەمدى خۇددى تاپانچىغا ئوخشاش ئاتاي دېگەندە دەررۇ ئېتىلغان بىر نەرسە بولماقچى.

23

ھەر قېتىم مەتبۇئات سەھىپىلىرىدە «نىزارچە ئۇسۇلۇب» دېگەن سۆزنى كۆرگىنىمدە كۆڭلۈم بىر خىل كۆتۈرۈلۈپ قالىدۇ. تارىختا شافئىي ئېقىمى، ھەنەفىي ئېقىمى، ھەنبەلىي ئېقىمى، مالىكىي ئېقىمى... دېگەندەك ئېقىملارنى ياراتقانلارغا ئوخشاش مەنمۇ شېئىرىيەتتە «نىزارىي ئېقىمى» دەپ بىر ئېقىمنى ياراتقۇچىغا ئايلانسام تازا قالتىس ئىش بولمامدۇ؟...

24

ھازىرقى زامان شېئىرىيىتىنى ھېچكىم ئۆز ئالدىغا بارلىققا كەلتۈرۈالغان ئەمەس.
ئۇنى شاكىر سەيياب، نازىك مەلائىكە (يېقىنقى زامان ئەرەب شېئىرىيىتىدىكى خاس ئۇسلۇب ياراتقان داڭلىق شائىرلار...ت) ۋە ياكى پالان ـ پۈستانلارمۇ بارلىققا كەلتۈرگەن ئەمەس.
يېڭى شېئىرىيەت ھەرىكىتى 1930 ـ يىللاردا باشلانغان خور مۇزىكىسىدۇر. ئۇنى ۋەتەن ئىچىدىكى ۋە سۈرگۈندىكى بارلىق ئەرەب شائىرى ئورتاق ئورۇندىغان...
ھەر بىرى بىرخىل ئەسۋاب بىلەن
ھەر بىرى بىر خىل ئاھاڭدار جۈملە بىلەن
قايسىبىر زۇرۇر نەرسە بىلەن
ياكى بىرەر قارار بىلەن
ۋە ياكى قارارغا بېرىلگەن جاۋاب بىلەن ئورۇندىغان...
قانداق بىر ئادەم ئۆزىنى ئەرەب شېئىرىيىتىنىڭ بېتخوۋىنى قىلىپ كۆرسەتمەكچى، بۇنداق ئادەمنى گەپ يوق بۇلاڭچى ۋە ئالدامچى دېيىش كېرەك.

25

مەنچە، ئۇ يەردە بىرخىللا ئەرەب تىلى بولماستىن، بەلكى نۇرغۇن تىل...
جاھىزنىڭ تىلىمۇ
ئىبنى مۇقەففەئنىڭ تىلىمۇ
ئىبنى قۇتەيبەنىڭ تىلىمۇ
يەنە تېخى جۇرجانىينىڭ (كلاسسىك ئەرەب ئەدەبىياتشۇناسلىرى.ـ ت) تىلىمۇ مەۋجۇد.
ئۇ يەردە بوھتەرىنىڭ تىلىمۇ، ئەبۇ نۇۋاسنىڭ تىلىمۇ، مۇتەنەببىنىڭ تىلىمۇ، ئەممەد شەۋقىنىڭ تىلىمۇ، ئەمىن نەخلە، ئىلياس ئەبي شەبكە، بەششار خورىي، سەئىد ئەقىل ۋە ئەدۇنىسلار (قەدىمدىن ھازىرغىچە بولغان داڭلىق ئەرەب شائىرلىرى.ـ ت)نىڭ تىللىرىمۇ بار.
ئەنە شۇلارنىڭ ھەربىرى پەقەت ئۆز تىلىدا ئىجاد قىلغان، ئەسەر يازغان، ئۆزلىرى ياقتۇرغان ئۇسلۇب ۋە شەكىللەر بويىچە ھەر خىل ئەدەبىي مەشغۇلات ئېلىپ بارغان.
ئەگەر مەندىن:
ـ سەنچۇ؟... بۇ جەھەتتە سەن نېمە ئىش قىلدىڭ؟ ـ دەپ سوريغۇدەك بولساڭلار، مەن ئاددىيلا قىلىپ:
ـ مەن شېئىرىيەتتە ئۆز تىلىمنى يارىتتىم، ـ دەپ جاۋاب بەرگەن بولاتتىم.
ئەلۋەتتە، مەن بۇ يەردە كونستانتىنوپولنى پەتھ قىلدىم ۋە ياكى ئالفېرد نوبېلدەك پۈرۈخنى ئىجاد قىلدىم دەپ تۇرۇۋالمايمەن. لېكىن مەن كەمتەرلىك بىلەن شۇنداق ئېيتالايمەنكى: «مەن ئۆزۈم ئۈچۈن ئارامبەخش، كىچىككىنە بىر ئۆينى سېلىپ، ئۇنىڭ ئىشكىگە ئۆز ئىسىم كارتۇچكامنى ئاستىم».
مەن شېئىر ئىجادىيىتىدە گاھىدا ئەك ئادەتتىكى سەۋىيىگە چۈشۈپ قالىمەن، تېخى گاھىدا باشقىلارنىڭ نەسرچى، ئوچېركچى دېگەندەك ناھەق باھالىرىغىمۇ دۇچ كېلىمەن. لېكىن قانداقلا بولمىسۇن مېنىڭ بۇ ئىشلارغا ئاچچىقىم كېپىكەتمەيدۇ. چۈنكى مەن شۇنىڭغا تولۇق ئىشىنىمەنكى، شېئىر بىلەن نەسىر ئارىسىنى ئايرىپ تۇرۇۋاتقان پاسىل تام پات ئارىدا خۇددى بېرلىن تېمىدەك ئۆرۈلۈپ چۈشىدۇ.
شېئىرنىڭ «قايتا قۇرۇش» دەۋرى چوقۇم كېلىدۇ...
گورباچېف سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ساھەلەردە «قايتا قۇرۇش» دولقۇنىنى قوزغىغان بولسا، مېنىڭ شېئىر تىلى جەھەتتە ئەللىك يىلدىن بېرى ياراتقان يېڭىلىقلىرىممۇ مەن ـ نىزار ئېلىپ بارغان نىزارچە «قايتا قۇرۇش» ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسىدىن ئىبارەتتۇر.
1990 ـ يىل 15 ـ يانۋار، جەنۇبىي ئۇرال

ئىزاھاتلار

[1] ئۇرۇۋە ئىبنى ۋەرد ـ جاھىلىيەت دەۋرىدە ياشىغان ئەرەب شائىرى. ئوغرىلىق، قاراقچىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرگەن. پىخسىق بايلارنى بۇلاپ، كەمبەغەللەرگە خەيرىخاھلىق قىلىپ، سېخىيلىك، مەردلىك بىلەن داڭق چىقارغان.
[2] قىس ئىبنى سائىدە ـ مىلادىدىن بۇرۇنقى 6 ـ ئەسىردە ياشىغان داڭلىق سۆزمەن ۋە دانىشمەن.

ئاپتورنىڭ 1992 ـ يىلى لوندۇن بېيروت ئەدەبىيات نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئەزىزىم، دەردلىك نالىلىرىمنى ئاڭلاۋاتامدىغانسەن؟» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنىڭ كىرىش سۆزى. ئەرەبچىدىن **ئابدۇقادىر ئابدۇۋارىس مەھزۇن** تەرجىمىسى (M3)،(M1)

ئىككى شېئىر ۋە ئىلىدىكى ئىككى پېشقەدەم ئەزىمەت شائىر

ئابلەت مۇھەممەت

مەن شائىر ئابلەت ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 1993- يىل 12- فېۋرال سانىدا ئېلان قىلىنغان «رىقابەتلىك بۇ دۇنيا» دېگەن شېئىرىنى ئىلگىرى كۆرمىگەنىكەنمەن. يېقىندا بۇ شېئىرنى ئوقۇشقا مۇۋەپپەق بولدۇم. روشەنكى، مەزكۇر شېئىر ئىپادىلىگەن پىكىر ئۆزگىچىلىكى مېنى بۇ شېئىرنى قايتا- قايتا ئوقۇش، پىكىر يۈرگۈزۈش، قەلەم تەۋرىتىشكە باشلىدى. ئەلۋەتتە، مەن بۇ يەردە شېئىردىكى مۇئەييەن پەلسەپىۋى قاراش، مەزمۇن، ئىپادىلەش كۈچى، تىل، تەسۋىر ئالاھىدىلىكى ۋەھاكازالار ئۈستىدە توختالمايمەن. چۈنكى مەن بىر ئېستېتىك زوقلانغۇچى. شېئىر ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدە نىسبەتەن چوڭقۇر پىكىر بايان قىلغۇدەك سالاھىيەت ھازىرلىغان ھەقىقىي كەسپ ئەھلى- شائىر ياكى ئەدەبىيات ئوبزورچىسى ئەمەسمەن. بىراق، شەخسەن تەسىراتىمدىن مەن شائىرنىڭ بۇ شېئىرىغىمۇ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1988- يىل 3- سانىغا بېسىلىپ تا ھازىرغىچە ئۆزىنىڭ تەسىر كۈچىنى يوقاتماي كەلگەن «چىدىساڭ ياشا» دېگەن شېئىرىغا ئوخشاشلا مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان يېڭى پىكىرلىك ئېسىل شېئىر ئىكەن، دەپ قايىل بولماي تۇرالمىدىم. ئەمما مۇشۇ شېئىرنى قايتا- قايتا ئوقۇش جەريانىدا توساتتىن كاللامغا ئۇيغۇر بۈگۈنكى دەۋر شېئىرىيىتىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى ۋەكىللىرىدىن بىرى، مۇرەككەپ كىشىلىك دۇنيادىكى ھەرخىل ئىجتىمائىي تۇرمۇش ھادىسىسىنى يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت ۋە ئېنىق، كەسكىن تىل بىلەن يورۇتۇپ بېرىپ ئەل قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان ھۆرمەتلىك شائىرىمىز مۇھەممەتجان راشىددىن ئەپەندىنىڭ 1974- 1980- يىللاردا يازغان «بۇ دۇنيا» دېگەن شېئىرى كاللامدىن كەچتى.

مەلۇمكى، مىللىتىمىزنىڭ بۇ ئىككى پېشقەدەم ئەزىمەت شائىرى دۇنيانى، ئىجتىمائىي تۇرمۇش قانۇنىيەتلىرىنى نىسبەتەن چوڭقۇر چۈشىنىدىغان، ئۆز شېئىرلىرى ئارقىلىق بۇ قانۇنىيەتلەرنى ھەرخىل ئۇسلۇبتا ئېچىپ كۆرسىتىپ كېلىۋاتقان ئىزچىللىققا ئىگە شەخسلەردىندۇر.

ھەر ئىككىلا شېئىر «دۇنيا»دىن ئىبارەت تېمىغا مەركەزلەشكەن. ئابلەت ئابدۇللا ئەپەندى 50 مىسرالىق «رىقابەتلىك بۇ دۇنيا» دېگەن شېئىرىدا:

تالىشىڭلار، تالايغا رىقابەتلىك بۇ دۇنيا،
تالاشمىغان ئادەمگە نادامەتلىك بۇ دۇنيا.
ھېچ قىزىقى بولمايدۇ تالاشمىغان ئويۇننىڭ،
پومزەك توپقا ئوخشايدۇ كارامەتلىك بۇ دۇنيا.

تالاشسۇن دەپ دۇنيانى ئادەمىزات يارالغان،
ھابىل بىلەن قابىلدىن بۇ تالىشىش تارالغان.
خىرىس قىلىپ كۈچۈكمۇ تالشىدۇ سۆڭەكنى،
ئاي بىلەن كۈن قاراڭلار بۇ پەلەكنى تالاشقان.

مۇتالىئە قىلساڭلار ئىلىم- ھېكمەت سىرىنى،
پەقەت بىرلا يەكۈنى تالاش، يەنە چىڭ تالاش.
شەيئىلەرنىڭ قىرىققا يارساڭ ئەگەر قىلىنى،
زەررىلىرى تالىشىپ پەيدا بولۇر ئويۇلتاش.

دەيدۇ. مۇھەممەتجان راشىددىن ئەپەندى بولسا «بۇ دۇنيا» دېگەن 52 مىسرالىق شېئىرىدا مۇنداق دەيدۇ:

تالاشماڭلار، تالايدىن قالار ئىكەن بۇ دۇنيا،
بىلىپ بولماس نەگىدۇر بارار ئىكەن بۇ دۇنيا.
مەيلى گاداي، مەيلى شاھ، بىر قىيامەت بىر جانغا،
بىر ئىنساندىن بىر جەسەت ئالار ئىكەن بۇ دۇنيا.

ۋاپاسىز دەپ كايىيدۇ شۇڭا ئۇنى ئادەملەر،
ئاغرىنغاننى قامچا بوپ ئۇرار ئىكەن بۇ دۇنيا.
يۇلتۇز كۆزلۈك ئاسمانغا تۈندە باقسام ئۈنچىقماس،
پايانى يوق تىلسىمدەك تۇرار ئىكەن بۇ دۇنيا.

كېلىپ كېتەر مېھمانسەن، ياخشى قونۇپ ياخشى كەت،
سېخىي ئۈچۈن بىر قالام چاۋار ئىكەن بۇ دۇنيا.
رەقىبلىشۇر ئىككى جان ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىپ،
توۋا دەڭلار ئۇلارغا تۇمار ئىكەن بۇ دۇنيا.

نۇقتا- «تالىشىڭلار» بىلەن «تالاشماڭلار». ئېنىقكى، ئوت

بىلەن سۈرەتلىك ئۇقۇملار. قارىماققا كلاسسىك مۇتەپەككۇر سىياسىيونلار تېپىپ چىققان «قارىمۇ قارشى تەرەپلەرنىڭ بىرلىكى ئالەمنىڭ تۆپ قانۇنىيىتى» دېگەندىن ئىبارەت زىددىيەتلەر قانۇنى بۇ شېئىرلاردا ئۆز ئەكسىنى تېپىپتۇ، دەپ ھېس قىلدىم. شۇنىڭ بىلەن ھۆرمەتلىك شائىرنىمىز مۇھەممەتجان راشىددىن ئەپەندىنىڭ ھەرخىل تېمىدىكى شېئىر ئىجادىيىتى ھەققىدە يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تونۇشۇش، چۈشەنچە ھاسىل قىلىش ئۈچۈن 1990 ـ يىلى نەشرىدىن چىققان «يىللار ئىزى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى قايتا ئوقۇپ چىقتىم. ھېس قىلغان چۈشەنچىلىرىمدىن كەلگەن ئاخىرقى يەكۈن يەنىلا ئەسلى ھېس قىلغىنىمغا ئوخشاشلا بىر جۈملە سۆز ـ مەزكۇر توپلامدىكى ھەر خىل تېمىدا يېزىلغان شېئىرلاردا شائىرنىڭ ئىنسانىيلىق، راستچىل پەزىلىتى روشەن ھالدا ئىزچىللىق روھى بىلەن مۇجەسسەملىنىپتۇ، دېگەن يەكۈنگە كەلدىم.

روشەنكى، ھەرقانداق بىر ئەدەب مۇئەييەن بىر ئەسەرده مۇئەييەن بىر تېمىنى يورۇتۇپ بېرىشى مۇمكىن. بىز بىر پارچە ئەسەرگە قارىپلا ھەرقانداق بىر ئاپتور ۋە ئۇنىڭ ھاسىلاتلىرىنى مۇتلەق ھالدا ئۇنداق ياكى مۇنداق دەپ توغرا ھۆكۈملۈك باھاغا ئىگە قىلالمايمىز، ئەلۋەتتە.

«تالىشىكلار» بىلەن «تالاشماكلار» قارىماققا ئېلىشىۋاتقان مۇئكۈزلۈك قوچقارلارنى ئەسلەتكەندەك قىلىدۇ. بىزده «ئىككى قوچقارنىڭ بېشى بىر قازانغا سىغمايتۇ» دېگەن تەمسىل بار. بىز مەسىلىگە بۇنداق قاتمال، ئەنئەنىۋى تىنچلىق ھالىتىده قارىساق ئەلۋەتتە سىغمايدۇ ـ ده. ئەگەر قازان كىچىك بولسا، چوكىمۇ تېپىلمدۇ. ئەمەلىيەتتە، ھېچكىم قوچقار باشلىرىنى مۇئكۈزلەرنى بىلەن قازانغا سالمايدۇ. بەلكى بۇ چاتاقچى مۇئكۈزلەرنى چېقىپ ئېلىۋېتىدۇ. بۇ بىر ئوبرازلىق تەمسىل. ئەمەلىيەتتە، دۇنيا دېگەن تۇرلۇك ـ تۇمەن نېمەتنى ئۆزىگە سىغدۇرۇپ پىشۇرىدىغان، نەۋرۇزلۇق ئېشى ئېتىلىدىغان داشقازانغا ئوخشايدۇ. بۇ داشقازاندىكى ھەرقايسىسى ئۆزىگە خاس تەمگە ئىگە خىلمۇ ـ خىل نېمەت ئارىلىشىپ پىشىپ، مىكىلغان نەۋرۇز ئەھلى ئېغىز تېگىدىغان مەززىلىك نەۋرۇز ئېشىنى ھاسىل قىلىدۇ. يۇقىرىقى ئىككى شېئىرمۇ ئەمەلىيەتتە شۇنداق خاسلىققا، تەمگە ئىگە شېئىرلاردۇر.

بىز شېئىرلاردا نېمە ئوتتۇرىغا قويۇلسا شۇ دائىرىده شۇنداق چۈشەنسەك ئازادە بولغان چۈشەنچە سەممىيىتىگە ئىگە بولىدىكەنمىز، شۇنداقلا بۇ ئۆز نۆۋىتىده يەنە بىزنى توغرا بولغان پايدىلىنىش قىممىتىگە ئېرىشتۇرىدۇ. ئىلگىرى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى قانداقتۇر «ئىدىيىۋى مەزمۇن» دەپ بىر تەرەپلىمە ھالدا چەكسىز «تۇتقا»، «پرىنسىپ»قا كۆتۈرۈش ھادىسىلىرى ئېغىر بولغانىدى. نەتىجىده، تۇخۇمدىن تۇك ئۇندۇرىدىغان، «چاپقىنى ئالمەن دەپ كۆزنى قارىغۇ قىلىپ قويىدىغان» «دوپپىسنى ئەكەل دېسە بېشىنى ئەكېلىدىغان» قاباھەت ئىجتىمائىي تەتۇرلۇكلەر جەمئىيەتلىشىپ كەتكەنىدى (مەسئۇل مۇھەررىردىن). ئەسلىي بۇ يەردە گەپ چۈشىنىشتىكى سەممىي پوزىتسىيىنىڭ بار ـ يوقلۇقىدا ئىدى.

مەن بۇ ئىككى پارچە شېئىرنى ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك شېئىرلارنى ئوقۇش ۋە تەھلىل قىلىش جەريانىدا، بۇلار نوقۇل ھالدا بىر تەرەپلىمىلىككە يول قويۇلغان شېئىرلار بولماستىن، بەلكى ئۆز ئالدىغا مۇئەييەن تۇرمۇش قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىپ بېرىپتۇ. شۇڭا بىر ـ بىرىنى رەت قىلىش ھالىتىده تەسەۋۋۇر قىلىش توغرا بولمىغان بىر تەرەپلىمە ھېسسىياتنىڭ ئىنكاسى بولىدۇ، دېگەن تونۇشقا كەلدىم.

ھەرقانداق بىر قىۋۇم مۇئەييەن مۇھىت شارائىتىدا تەدرىجىي يېتىلىپ ئادەت كۆچمىگە ئايلانغان ئۆزىگە خاس مىللىي خاراكتېر پىسخىكىسى ئىلكىده ياشايدۇ. شۇنداقلا ئۇ ئىككىنچى بىر يېڭى ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي مۇھىتتا ئۆزگىرىشسىز تەسەۋۋۇر قىلىنىدىغان قاتمال نەرسىمۇ ئەمەس. ئاپتورلار مۇشۇ قىۋۇمنىڭ ئەزاسى بولغاچقا، بۇنىڭدىن مۇستەسنا بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا ئەسەرلەردە مۇئەييەن مىللىي قىۋۇمنىڭ مۇئەييەن پىسخىكىسى تەبىئى رەۋىشته ئەكس ئەتمەي قالمايدۇ. بىزنىڭ مىللىي قىۋۇمىمىز ئاق كۆڭۈل، مېھماندوست، قوينى كەڭرى خەلق. بىزنىڭ مىللىي خاراكتېرىمىزده كۆڭۈل بوشلۇقى، تەسىرچانلىق كۆچلۈك ئەكس ئېتىدۇ. پىسخىكىمىز قاتتىقلىققا ئەمەس، ئېرىشچانلىققا مايىل. بىز قاتتىق مىللىي خاراكتېرلىق، پرىنسىپاللىقى كۆچلۈك خەلقلەردىن مۇشۇ جەھەتلىرىمىز بىلەن پەرقلىنىپ تۇرىمىز. بىلىشىمچە، بىز نىسبەتەن ئوبدانراق بىلىدىغان ئەتراپىمىزدىكى خەلقلەردىن رۇسلار قاتتىق مىللىي خاراكتېرلىق خەلقلەردىن ئىكەن. ن. ۋ. گوگول (1809 ـ 1852)نىڭ «تاراس بولبا» پوۋېستىنى ئوقۇغان كىشىلەر بۇنى ھېس قىلالايدۇ. غەرب مىللەتلىرىده ئومۇمەن پرىنسىپاللىق پۈتكۈل تۇرمۇش ئۇسلۇبىدا كۆچلۈك ئەكس ئېتىدىكەن. ئەنئەنىۋى جۇڭگولۇقلار، يەنى خەنزۇ خەلقىمۇ نىسبەتەن شۇنداق خەلقلەر تېپىدىنكەن. مەن مۇشۇ بىر ـ ئىككى يىل جەريانىدا شەرقىي، جەنۇبىي جۇڭگودا ئۆي ئىجارە ئېلىپ تۇردۇم. شۇ جەريانىدا بايقىدىمكى، ئۇلار بىر قويغان باھانى ئاسانلىقچە ئۆزگەرتمەيدىكەن. ھەرئاينىڭ ئىجارە توشىدىغان شۇ كۈنى كېلىپ بەش كۈن تۇرسىڭىزمۇ بىر ئايغا ھېساب قىلىپ، بىر كۈن ئۈياق ـ بۈياق قىلماي يىغىپ كېتىدىكەن. پايدا ـ مەنپەئەت مەسىلىسىده «يۈز خاتىرە»گە ئومۇمەن ئورۇن بولمايدىكەن. بىز ئۇيغۇرلار ئىجارە ئولتۇرغۇچى مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن ئىجارە ھەققىنى ۋاقتىدا تۆلىيەلمەي ئۆزرە ئېيتسا، كەينىگە سۈرۈشكە ماقۇل كېلىمىز. بەزىلىرىمىز ئەھۋالغا قاراپ كۈنلەپ ئەمەس ئايلاپ، ھەتتا يىللاپمۇ سۈيلەپ كەتمەيمىز. بەزىده «بولدىلا»مۇ قىلمۇېتىمىز. ئەمما ئۇلار ئۇنداق ئەمەس. سەۋەبكە، ئۆزىگە ئاسانلىقچە يول قويمايدۇ.

چەكتىن ئاشقان تولىمۇ كەڭ قورساق مىللىي خاراكتېر ۋە تولىمۇ بوش كۆڭۈللۈك (سېنتىمېنتال) خۇسۇسىيەت كىشىلەرنى ئىجابىي ھاسىلاتقا ئېرىشتۇرۇشتىن كۆره سەلبىي ھاسىلات بىلەن تۇگەللەپ كەلدى. نېمە ئۈچۈن خوجنىياز ھاجى، تۇمۇر خەلىپىدەك ۋە باشقىمۇ غالىبلار غالىبلىق ئورنىدىن ئاسانلا ئايرىلىپ، ئۆز پۇتى بىلەن يولۇاس ئېغىزىغا كىرىپ يەم بوپكېتىدۇ؟ تارىختىن بۇيان ئىنسانىيەت دۇنياسىدا شەرت قويۇش ھوقۇقى غالىبلارنىڭ قولىدا بوپكەلگەن. ئەمما بۇ قۇۋمدا يۈز بەرگەن شەرت قويۇش ھوقۇقىنى مەغلۇبلارغا بېرىپ قويۇشتەك سرلىق ئەھۋال دۇنيا تارىخىدا ئانچە ئۈچرىمىسا كېرەك. گەرچە كىشىلەر بۇنى ئۇنداق ياكى مۇنداق ئىجتىمائىي تارىخىي سەۋەبلەر بىلەن چۈشەندۇرۇپ كەلگەن بولسىمۇ، تۇپكى سەۋەبنى يەنىلا ئۆزىمىزنىڭ مىللىي پسىخىكىمىزدىكى ئېرىشچانلىقتىن ئىبارەت كۆڭۈل بوشلۇق خۇسۇسىيىتىدىن ئىزدىمەيمۇ تۇرالمايمىز. ئەگەر

بىر قوۋمدا بۇنداق ھالەت يەنىلا ساۋاق قىلىنىدىغان ئۆزگىرىش قىممىتىگە ئىگە قىلىنمايدىكەن، ئۇنداقتا زامانىمىزدا بولۇشقا تېگىشلىك ھەقلىق ۋە ھەققانىي ئېرىشىش ھوقۇقى ۋە رىقابەت ئېڭىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنىغا ماس ھالدا داۋاملىق تارىخىدا ھەر زامانىدا ئۆزىنى كۆرسىتىپ بېرىۋېرىدۇ. شۇڭا بىزدە پرىنسىپلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە بولۇشى جىددىي زۆرۈر بولغان قەتئىي پوزىتسىيىدىن كۆرە ئىككىلەمچى مەسىلىلەردە ئازراق مەنپەئەت، ئۆتكۈنچى نام-نىشان ئۈچۈن تالىشىدىغان، ھەسەت قىلىدىغان ئۇمۇمىي ئىللەتلەردىن خالىي بولۇشىمىزمۇ تەس ئىدى. دېمەك بۇ ھالەت قووم ئەزالىرىنىڭ كۆزىنى غۇۋالاشتۇرۇپ، چوڭ-چوڭ تۆپكى ئىشلاردىن كۆرە كۆز ئالدىدىكى سىكار- پىشتى ئىشلارنىلا كۆرۈپ، ئاقىۋەت ئەجدادنى ئەۋلادقا قاششاق ھالەتتە ئۇلاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان پسىخىكىلىق ھالەت پاتقىق ئىدى. روشەنكى، بىر قووملۇق ئەگەر مۇئەييەن پسىخىكىلىق كېسەللىك ھالىتى كۆرۈلسە، مۇناسىپ بولغان پسىخىكىلىق ئۇسۇل بىلەن داۋالاشقا توغرا كېلىدۇ. مېنىڭچە، مۇھەممەتجان راشىددىن ئەپەندى مىللىي قووم پسىخىكىسى نۇقتىسىدا تۇرۇپ مەزكۇر شېئىرىدا روھىيەت مەسىلىلىرىگە يۈرۈش قىلغان. دۇنيانى بىل، چۈشەن، سۆزەك تالاشما، سەن دېگەن بىر ئىنسان، نەزەر دائىرەڭنى يىراقلىققا تىك، ئىنتىپاقلاش، دەپ خىتاب قىلىدۇ. قووملۇقنىڭ ئانىسى تۇمارىس مىلادىدىن ئىلگىرىكى 5- ئەسىردە دۇنياغا تويمىغان قانخور ئىستىلاچى- پېرسىيە پادىشاھىسى كورش دىيارىمىزغا باستۇرۇپ كەلگەندە قووملىنى ئىنتىپاقلاشتۇرۇپ، بۇ چوڭ ئىستىلاچنى مەغلۇب قىلىپ تۇتۇۋالغاندا: «دۇنياغا تويمىغان بولساڭ، ئەمدى توي» دەپ ئېغىزىغا ئېرىتىلگەن ئالتۇننى قۇيغانىكەن. قانخور- ياۋۇزلارنىڭ تالىشىشى دۇنيانى قانۇنىيەتلىك ھالدا ئىلگىرىلىتىپ كېلىۋاتقان ئوڭ رىقابەتلىك تالىشىشقا ئەلۋەتتە ئوخشايدۇ. شۇڭا كورشقا ئوخشاشلارنىڭ ئىستىلاچىلىق تالىشىشى ئاقىۋەت ئۆزلىرىنىڭ بېشىنى يېيىش بىلەن تۈگەللىنىشىمۇ مۇقەررەر ئىدى.

ئابلەت ئابدۇللا ئەپەندىمۇ دۇنيانى يەنە بىر خاس نۇقتىدا تۇرۇپ كۆزىتىدۇ.

مەلۇمكى، ئومۇمىي قانۇنىيەت مۇئەييەن بىر مىللەت پسىخىكىسىنىڭ مەھسۇلى ئەمەس. ئۇ، كىشىلەر ئىرادىسىغا بېقىنمىغان ھالدا ئۆز ھەرىكىتىنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىدۇ. شۇڭا ئابتور مۇشۇ قانۇنىيەت تەلىپى بويىچە «رىقابەتلىك بۇ دۇنيا» دېگەن شېئىردا دۇنيانى چۈشەن، بۇ دۇنيا رىقابەتنىڭ دۇنياسى، كېيىن ھەسرەت- پۇشايماندا قالماي دېسەڭ ھەقلىق ۋە ھەققانىي ئېرىشىش ھوقۇقۇڭ ئۈچۈن «تالاش، يەنە چىڭ تالاش» دەپ خىتاب قىلىپ، شەخس، قووم ئۈچۈن تەرەققىيات كۈچلىنىشىنىڭ تۈپكى ھەل قىلغۇچى تەقدىر ئۆزگەرتكۈچى تېما ئىكەنلىكىنى جىددىي قەيت قىلىدۇ.

كۆرىمىزكى، ھەر ئىككىلا شېئىر روشەن مەناغا، كونكرېت ھاياتلىق ھادىسىلىرىنى كونكرېت چۈشەنچىگە ئىگە قىلىش خاراكتېرىگە ئىگە. ئەمما بۇ ئىككى شېئىر يېزىلىش ۋاقتى جەھەتتە ئىلگىرى- كېيىنلىككە ئىگە. شۇڭا بۇ ھال تەبىئىي ھالدا بىر قىسىم ئوقۇشماسلىقنى پەيدا قىلىپ قويۇشىمۇ مۇمكىن ئىدى.

ئالەم دېگەن نېمە؟ دۇنيا دېگەن زادى نېمە؟ مېنىڭ نەزەرىمدىكى ئالەم- دۇنيا سانسىزلىغان ئوخشىمىغان مۇستەقىل تۈر ۋە قارىمۇ قارشى شەيئى- ھادىسىنىڭ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە سغىشچانلىق ھاسىل قىلىش ھالىتىدە بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە قىلىنغان تەسەۋۋۇردىن ئىبارەت. دۇنيانىڭ، شەيئىلەرنىڭ ھەرمۇنلىرى ئۇلارنىڭ ئاشۇ خىلمۇ خىللىق، رەڭدارلىقتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىدە. ئۇلار بىر- بىرىنى تولۇقلاپ، بىر- بىرىنى چەكلەپ، بىر پۈتۈن ئورگانىك ھالدا دۇنيانى تەڭپۇڭ ھالەتتە تۇتۇپ تۇرىدۇ. مانا بۇ دۇنيانىڭ ماھىيەت ھەرمۇنى. مانا مۇشۇ ھەرمۇن دۇنيانىڭ قىزىقارلىقى، جەلپكارلىقىنى بەلگىلىگەن. مانا بۇ بىزنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۇنيانىڭ مەۋجۇدىيەت تەسەۋۋۇرى. ئەكسى ھالدا ئاتالمىش «تىنچلىق» ھالەتتىكى بىر خىللىق ھالەت تەسەۋۋۇرى تەلەپ قىلىنىدىغان بولسا، دۇنيا ئاللىقاچان گۈمران بولغان، ھەقىقىي تىنچ- ئاسايىش ھالەتتىكى ئىنسانلارمۇ مەۋجۇد بولمىغان بولاتتى. شۇڭا بىز ئۆزىمىزنىڭ مەۋجۇدلۇقىمىزنى كاپالەتكە ئىگە قىلىپ تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان دۇنيا رەڭدارلىقى ئالدىدا مۇناسىپ ماسلىقا ئىگە بولماسلىقىمىز مۇمكىنمۇ؟ ئەلۋەتتە ئىنسانىيەت دۇنياسىمۇ مۇئەييەن ئۆلچەم نۇقتىسى ئەتراپىدا دەۋر قىلىپ ئايلىنىپ تۇرىدۇ. بىز «تالىشىش» ۋە «تالاشماسلىق» مەسىلىلىرىدە ھەقىقەتنى، ھەققانىيەتنى تالىشىلىدىغان ئارقانىنىڭ ھەركىزىي نۇقتىسى قىلىمىز. مەيلى قانداقلا بولمىسۇن، مۇھىمى شەيئىلەرنى مۇرەككەپلىك ئىچىگە قويۇپ چۈشەنگەندىن ئەسلىي ھالىتى بويىچە ئاددىيلىق، رېئاللىق ئىچىگە قويۇپ چۈشەنگەن، ئەركىن سەممىي پوزىتسىيىدە چۈشەنگەن ياخشى. بولمىسا، دۇنيانىڭ ئەڭ ئاساسى مەزمۇنى بولغان بىز ئىنسانلار ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز جاپا سېلىپ قويىمىز.

يىغىپ ئېيتقاندا، مۇھەممەتجان راشىددىن بىلەن ئابلەت ئابدۇللانىڭ بۇ شېئىرلىرى ياخشى يېزىلغان دادىل مۇھاكىمىلىك شېئىرلاردۇر.

ئەسلىدىلا مۇھەممەتجان راشىددىن ئەپەندى بىلەن ئابلەت ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ شېئىرلىرى ئەستايىدىل مۇھاكىمە ۋە تەتقىق قىلىنىش قىممىتىگە تالىق خاسلىققا ئىگە ئىجادىيەتلەر ئىدى. يۇرەكلەرنى تىترىتىپ، قەلبلەرنى لەززىگە سالىدىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرىي، لۇتپۇللا مۇتەللىپ شېئىرلىرى، ئاندىن ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى يازغان «ئىز»دىن كېيىن بۇ ئىككى پىشقەدەم ئەزىمەتنىڭ شېئىرلىرى تىللاردا دەستۇر بولۇپ چوڭقۇر تەسىر قوزغىغان. شۇڭا جامائەت سورۇنلىرى- رېستوران، ئاشخانىلارنىڭ، ئۆيلەرنىڭ تۆرىدە قوۋمىمىزنىڭ بۇ ئەجداد ۋە ئەۋلاد تۆھپىكارلىرىنىڭ شېئىرلىرى مەخسۇس رامكىلار ئىچىگە ئېلىنىپ يېزىلىپ، كىشىلەرنى ئېزگۈلۈككە، جەڭگىۋارلىققا ئۈندەپ تۇرۇپتۇ.

مەن يېقىندا شايار ناھىيە «دۆڭكۆۋرۈك» بازىرىدىن توختى ئىمىن غەنىزاتنىڭ بۇ ئىككى شائىرغا قىزغىنلىققا تولغان خەت بىلەن ئىككى دانە قەلەمتىراج ۋە بىردىن فوتو ئاپاراتى ئەۋەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتىم. لوپ ناھىيە چاھارباغ يېزىسىدىكى دېھقان ياسىن راشىددىنىڭ شائىر ئابلەت ئابدۇللاغا يازغان قىزغىنلىققا تولغان خېتىنى كۆردۈم. يەنە يەل- يېمىش ۋە قاشتېشى قاتارلىق سوۋغا- سالاملارنىمۇ ئەۋەتىپتۇ. يۇقىرىقىلاردىن بۇ تۆھپىكار شائىرلارنىڭ كىشىلەر قەلبىدىكى ئورنىنىڭ قانداقلىقىنى، كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى قانداق چۈشەنگەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى

بولىدۇ.

شۇنداق. ئىنسانلار بىر ـ بىرىنى چۈشىنىشكە، ئۆزئارا مەدەتكە، دوستلۇققا موھتاج. بىر مىللىي قوۋۇم ئەھمىيىتىتە بىر قان ـ قېرىنداش، ئۈيۇشقان توپ. بىز بۇ قوۋۇم ئەزالىرى نەزەر دائىرىمىزنى نىسبەتەن كەڭرىلىككە ئىگە قىلالىساقلا «تالىشش»نىڭ زۆرۈرىيتى ۋە «تالاشماسلىق»نىڭ زۆرۈرلۈكى ھەققىدە ئەھمىيەتلىك بىرلىككە كەلمەي قالمايمىز. «تالىشش ۋە تالاشماسلىق» دائىم ۋە مەڭگۈلۈك تېما. ئاكتىپ تۇرمۇش قارىشى ۋە پاسسىپ تۇرمۇش پەلسەپىسى دېگەنلەرمۇ شۇنداق. بىز دۇنيانى ئىستېلا قىلماقچى بولغان ئىسكەندەر زۇلقەرنەين (ئالېكساندىر ماكىدونسكىي) قېنى؟ چىڭگىزخان قېنى؟ يېقىنقى زامان دۇنيا تارىخىدىكى دۇنيانى بۆلۈشۈۋالغان ئىمپېرىيىلەر، ئۇلارنىڭ قۇرغۇچىلىرى قېنى؟ دېگەن سوئاللارنى دائىم قويۇپ تۇرىمىز. بۇنىڭدىن قۇرغۇچىلار روھىيىتىدىكى ئاكتىپچانلىق بىلەن سوئال قويغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى پاسسىپ تۇرمۇش قارىشىنىڭ روھىناتىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئەمما بۇنىڭدا يەنە رەزىللىك بىلەن ھەققانىيەتنىڭ روھىناتىمۇ بار. بىز تالاشماسلىقنى رىقابەت دۇنياسىدىن ئايرىۋېتىپ پاسسىپ تۇرمۇش پەلسەپىسى نۇقتىسىدىن تەھلىل قىلىپ چۈشەنمەيمىز. بەلكى ئاپتور ئەسلىي ماھىيەتتە كۆرسەتمەكچى بولغان ئىنسانىي پەزىلەت، بىرلىك، خەلقلەر دوستلۇقىدىن ئىبارەت ئەسلىي مەنىسى بويىچە چۈشىنىمىز، مۇھاكىمە قىلىمىز. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، مۇھەممەتجان راشىددىن ئەپەندىنىڭ بۇ شېئىرى قوۋۇمىمىز پسىخىكىسىغا نىسبەتەن مۇناسىپ ماسلىشىچانلىققا ئىگە بولغان جانلىق، ئاممىباب، ئەركىن يېزىلغان، ئىنسانىيلىق يولىغا سېلىنغان يېشىل پايانداز، دەپ قارايمەن.

يۇقىرىقى ئىككى شېئىرگە مۇناسىۋەتلىك شەخسىي مۇھاكىمىدىن كېيىن ئۆزۈمنىڭ بۇ ھەقتىكى خاس قاراشلىرىمنىمۇ ئاخىرقى يەكۈن سۈپىتىدە قويۇپ ئۆتەمكچىمەن.

يۇقىرىدا دېيىلگەن مىللەت پسىخىكىسىنى تەكتلەپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ نۇقتىنى مۇتەخەسسىس ـ تەتقىقاتچىلار قانداق چۈشەندۈرىدۇ، بۇنىسى ماڭا نامەلۇم. ئەمما ئاشۇ مىللىي پسىخىكىغا قانداق مۇئامىلىدە بولۇش، ئاپتورنىڭ قانداق ئىپادىلەپ، قانداق رەت قىلىشى بۇ باشقا گەپ، ۋە بەلكى ئەڭ مۇھىم تەرەپتۇر. مېنىڭچە، قوۋۇم پسىخىكىسىنى ئايرىم ھادىسە سۈپىتىدە دەققەتتىن مۇستەسنا قىلىپ، ئومۇمىي تارىخىي جەريان قانۇنىيەتلىرى بويىچە قارىغاندا، تالىشش ۋە يەنىمۇ قاتتىق تالىشش دۇنيانىڭ جەريانىغا سىڭىشكەن مەزمۇن. خوجىنىياز ھاجى «تالىشش»تىن ۋاز كېچىۋېدى، ئاقىۋەت ئۆزىنى ھالاك قىلىش بىلەن تۈگەللىدى. بىر تارىخىي جەريان داۋاملاشقان خەلقنىڭ داغدۇغىلىق ئىنقلابىي ھەرىكىتىمۇ شۇنىڭ بىلەن تۈيۇق يولغا كىرىپ كەتتى. ستالىننىڭ تالىششى ئۇنىڭ ھاكىمىيەتتىكى ئورنىنى مۇستەھكەملىدى. سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنى قىسقىغىنە 20 يىلدا دۇنيادىكى قۇدرەتلىك ئىككىنچى چوڭ دۆلەتكە ئايلاندۇردى. ماۋزېدۇڭنىڭ «ئالىقانچىلىك يەرنىمۇ تالىشش» ۋە «ئىنقلابنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بېرىش» ئىدىيىسى جۇڭگو ئىنقلابىنى غەلىبىگە ئېرىشتۈردى، دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى قوغدىدى. دېمەك، تالاشقانلار دەۋرگە مۇناسىپ ئىلگىرىلەپ كەلدى. تازا قاملاشتۇرۇپ تالىشالمىغان، بەكلا قانائەتچان شۇكرىكويلۇق خەلق دەۋرنىڭ ئارقىسىدا قالدى. بۇلارنىڭ كۆزى قان ـ ياشلىق تارىخنىڭ ئىگىسى بولۇپقېلىشى مۇقەررەر ئىدى.

دېمەك، مەيلى ھەرقانداق تۈستكى ئىجتىمائىي ھەرىكەت بولسۇن، ھەممىسلا مۇئەييەن تالىشىشتىن ئىبارەت چوڭ ئۇقۇم دائىرىسىدىن چىقىپ كېتەلمىدى. دېمەك، بۇ يەردە تەكتلىنىدىغان نەرسە يەنىلا نوقۇل بىر قوۋۇم پسىخىكىسىغا بېقىنمايدىغان ئومۇمىي قانۇنىيەت تۈسىنى ئالغان ھادىسە بولدى. شۇڭا مەلۇم قوۋۇم ياكى شەخس بولغان بىز تالاشمايمىز دەپ تىنچ بۇلۇڭلارغا ھەرقانچە ئىنتىلسەكمۇ، بۇ دۇنيا ئىرادىمىزگە باقماي ئۆزىنىڭ زۆرۈرلۈك مەزمۇنى بىلەن بىزنى مەجبۇرىي يوسۇندا ئۆزىنىڭ تالىشش قاينىمىغا سۆرەپ كىردى ۋە سۆرەپ كىرىدۇ. بۇنىڭدىن شۇنداق يەكۈن چىقىدۇ: مۇئەييەن تالاشماسلىق مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن مۇئەييەن بىر تالىشش جەريانىدىن ئۆتۈلىدۇ. ھەممىلا ئادەمنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان دۇنياۋى تىنچلىقمۇ رەزىل، زوراۋان مۇستەبىت كۈچلەر بىلەن جىددىي كۈرەش قىلىش ئارقىلىق يەتكىلى بولىدۇ. بۇ ئەزەلدىن بار قائىدە.

كىشىلەر ئەزەلدىن ئىنتىلىۋاتقان ئارمان ـ بەختلىك ياشاش، يەنى تەرەققىيات ھوقۇقى ماھىيەتتە ئېرىشىش ئۈچۈن تالىشش ھوقۇقىدۇر. بۇ كۈرەش ئاخىرى ھەربىر ئادەمنىڭ جانجان ھەنپەئىتى ۋە تەقدىرىگە زىچ باغلانغان تۈرلۈك تۈزۈم ۋە تۈزۈلمىنىڭ كەينى ـ كەينىدىن يېڭىلىنىشى ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ دەۋرىي ھالدا مۇناسىپ تەڭشىلىشىگىمۇ تۈرتكە بولدى ۋە دەۋرنى ھەتتا ھەربىر قوۋۇم، شەخسنىمۇ مۇناسىپ ئالغا سىلجىتىپ كەلدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە قۇللۇق، فېئودالىزىم، كاپىتالىستىك ۋە سوتسىيالىستىك تۈزۈملەر بىر ـ بىرىنى ئىگىلەپ كەلدى. بۇ ھالەت يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ، يەنىمۇ تەرەققىي قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ھەر تەرەپلىمە ئىنسانىي ۋە ئىقتىسادىي ھوقۇقلىرى تېخىمۇ كاپالەتكە ئىگە قىلىنىدىغان يېڭى بىر دەۋرىي يۈزلىشىكە قاراپ تەرەققىي قىلماقتا. مانا مۇشۇلارنىڭ ھەممىسىگە كونا بىلەن يېڭى (ھەق بىلەن ناھەق)نىڭ كۈرىشى دېگەن تالىشش سىڭگەن. ئەلۋەتتە، بۇنىڭدىكى ھەل قىلغۇچ كۈچ ئاملى دەل ئاشۇ ئۆزىنىڭ ھايات شارائىتلىرىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئاشۇ تالىشش جەمبىرىكى ئىچىدە ئاكتىپ ئىشتىراك قىلىشقا مەجبۇر بولغان ئىنسانلار توپى ئىدى.

يۇقىرىقىلارغا بىنائەن «تالىشش» ۋە «تالاشماسلىق»نى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇنداق بىر نەچچە نۇقتىغا تۈگەللەش مۇمكىن.

1. تالىشش ـ قانۇنىيەتسىز نەرسە ئەمەس. ئۇ ئىنسانلار جىددىي ئەھەل قىلىشى زۆرۈر بولغان قانۇنىيەتلىك ئىلمىي مۇئامىلە قىلىش ھادىسىسىدۇر.

2. تالىشش ـ ئىنسان تەبىئىتى بولغان قانائەتسىز، رىقابەت كۈچىنىڭ مەھسۇلى.

3. زۆرۈر تالاشماسلىق كۆپىنچە ھالدا ھەقنى ناھەق، ناھەقنى ھەق قىلىپ قويىدۇ. بۇ، زوراۋان كۈچلەر ئۆچۈن تېخىمۇ پايدىلىق يول ئېچىپ قويىدۇ. تېگى ـ تەكتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ھەق ۋە ناھەق مەسىلىسىدە مۇرەسسەگە ئورۇن بولمايدۇ. سۈكۈت مەلۇم مەنىدە شەخسنىڭ ۋىجدان ۋە غۇرۇر سىنىقى ئالدىدا توختاپ قالغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

4. زۆرۈر تالاشماسلىق ئېنىقلىما بېرىشكە تېگىشلىك جىددىي ئىشلارنى ئېنىقسىز ھالەتتە قويىدۇ. سەپسەتە، ئويدۇرما، ساختىلىقنى بازارغا ئىگە قىلىدۇ. نەتىجىدە جەمئىيەتتە ئىنسانلار ۋە ئىنسان توپلىرى ئارىسىدا گۇمان، غۇم ساقلىنىپ قالىدۇ. ئۆتكۈنچى زىددىيەتلەرمۇ ھەل قىلىنىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمەي شۇ پېتى قېپقالىدۇ.

بىز «تالىشىش» ۋە «تالاشماسلىق»نى راستچىللىق، سەمىمىيەت بويىچە ھەققانىي ئىنسانىيەت تۇيغۇسىغا ئىگە قىلىپ مېڭىش كېرەك دەپ قارايمىز. بۇ يەردىكى مەسىلە تارازىنىڭ مەركىزىي پەللىسىنى ئىگىلەپ چىڭ تۇرۇشتا. مۇئەييەن ئەسەرلەرگە، مۇئەييەن ۋەقەلەرگە بولغان باھا كۆپىنچە ھالدا ئاكتىپ پوزىتسىيە بىلەن پاسسىپ قوغدىنىشچان پوزىتسىيە ئىلكىدە بولىدۇ. مۇئەييەن ئىجتىمائىي رامكا ۋە ئېقىمپەرەسلىك ئۆتكۈنچى ھالەت بولسىمۇ، ئەمما كىشىلەر كۆپىنچە ھالدا ئېقىمغا ئەگىشىش ھالىتىدە، ھەممىبابلىققا مايىل كېلىدۇ. بۇ، مۇئەييەن تەرەپ ۋە مۇئەييەن قاراشنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ دېگەنلىكتۇر. كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي ئورۇن ھالىتى ۋە ماس ھالدىكى روھىي ھالىتىگە بىنائەن تالاشتىكى نۇقتا ھەرقانچە ھەقىقەت بولسىمۇ، ئەمما كىشىلەرنىڭ ھەممىسىدىن ئاشۇ بىرلا تەرەپ ۋە بىر خىل قاراشنىڭ ھەقىقىتىنى ئېتىراپ قىلىشىنى تەلەپ قىلالمايمىز. كىشىلەر مۇئەييەن كۆزىتىش جەريانى ئارقىلىق ئاندىن ئىشەنچ قىلغان ئەڭ توغرا يولنى تاللاپ چىقالايدۇ. شۇڭا دۇنيادا ھەممە قوۋم ئىچىدىن ئەڭ ئاۋۋال ئويغانغان كىشىلەردىن تەشكىللەنگەن ئاۋانگارتلار مەيدانغا كەلگەن. كوممۇنىستلار، سوتسىيالىستلار، دېموكراتلار، دىنىي مەزھەبلەر ۋەھاكازالار مۇئەييەن ئىدىيىۋى ئېتىقاد ئىلكىدە جىددىي يول تالاشقۇچىلاردۇر، ئاممىنى ئەگەشتۇرۇپ ماڭغان يېتەكچىلەردۇر. بىر خەلقنىڭ مۇتەپەككۇر، سىياسىيون، يازغۇچى-شائىرلىرى جەمئىيەتنىڭ، روھىيەتنىڭ ئاۋانگارتلىرى، مەنىۋى يېتەكچىلىرىدۇر. «تالشىڭلار» بىلەن «تالاشماڭلار» ئەنە شۇنداق تۇرلۇك نۇقتىدا كۆرسىتىلگەن يولدۇر.

ئەمەلىيەتتە بۇ مەسىلىگە قانداق مۇئامىلە قىلىپ، قانداق ئۇسۇل قوللىنىشنى ئوبيېكتنىڭ خاراكتېرى بەلگىلەپ قويغان بولىدۇ.

دۇنيادا، جۇملىدىن بىزدىمۇ تالاش- تارتىشتىكى ئوبيېكتلار خېلى بار. ئۆزىڭىزگە مەنسۇپ دەپ قارايدىغان نەرسىلەر ئۇستىدە باشقىلارنىڭ تالاشماسلىقى كېرەك بولسىمۇ، بۇ دۇنيادا سىز بىلەن مەن ئىرادىمىزنىڭ ئەكسىچە ئاشۇ تالاش ئىچىگە سۆرەپ كىرىلىپ كېتىدىكەنمىز. بىز 11- ئەسىرلەردە ياشاپ ئۆتكەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىملىرىمىزدىن مەھمۇد قەشقەرىي، يۇسۇپ خاس ھاجىپ ۋە 15- ئەسىردە ياشىغان ئەلشىر نەۋائىي قاتارلىق بۇيۇك مۇتەپەككۇر ئەدىبلەرنىڭ قايسى قوۋمغا مەنسۇپلۇقى ھەققىدە تۇركىي خەلقلەر ئىچىدە تالاش- تارتىش بوپكەلگەنلىكىدىن خەۋەردارمىز. مۇشۇ كۆز ئالدىمىزدىكى «ئىلى ‹ئاق ئۆستەڭ›ىنى كىم چاپقان؟» دېگەندەك ھەقلىق ئېنىقلىما بېرىپ كېلىنگەن تارىخىي ئىشلارمۇ كىشىلەرنىڭ دىققەت نەزەرىدە بوپكەلگەنىدى. ئېتىراپ قىلىش- ھەقنى ئېتىراپ قىلىشتۇر. ئەمما بۇنداق مەسىلىلەر ھەل قىلىنىش جەريانىدا مۇقەررەركى، مۇناسىپ ئىلمىي تالاش- تارتىش ئۆتكىلىدىن ئۆتمەي قالمايتتى. سۇكۇت- ھەقىقەتنىڭ ئېتىراپى ئەمەس. يوللۇق تالاش- تارتىش ئۇسۇلىلا كىشىلەرنى ھەقىقەتنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، ئەڭ قايىل قىلارلىق نەتىجىگە ئېپكېلەتتى. مىسالەن، مەن ئابدۇساتتار ناسىرىينىڭ 1987- يىلى سېنتەبىردە «ئىلى گېزىتى»دە بېسىلغان «ئىلى ‹ئاق ئۆستەڭ›ىنى كىم چاپقان؟» ناملىق ماقالىسىنى ئوقۇغاندا، بۇ ماقالە يېزىش ئۇسۇلىدا ھەققانىي، تارىخىي مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن تارىخىي دەلىللەر ئارقىلىق مەنتىقىلىق گەۋدىلەندۇرۇشنى چىقىش قىلغان بىر ئوبدان ماقالە ئىكەن، دەپ قايىل بولغانىدىم. «ئىلى گېنېرال مەھكىمىسى كونا كۇرەدە تەسىس قىلىنىپ 3- يىلى، يەنى 1765- يىلى تارماق ئۆستەڭلەر بويىچە قېزىلىشقا باشلىنىپ 1825- يىلى ئاساسەن تاماملانغان. 1843- يىلى رېمونت قىلىنىپ توما ياسالغان»(«ئىلى گېزىتى»نىڭ 1987- يىل سېنتەبىر سانىدىن). مۇشۇنداق بىر ئەزىم ئۆستەڭدىن ئىبارەت زور قۇرۇلۇشنى قانداقتۇر بۇيۇك زاتلارنىڭ «تۆھپە»سى شەرىپى بىلەن تۇگەللەش تازا ئەقىلغە سىغمايدىغان ئىش ئىدى. ئۇنى پىلانلاش، تەشكىللەش، چېپىپ پۇتتۇرۇش، رېمونت ئىشلىرىغا ئەينى ھاكىمىيەت، خۇشىنزات، چورۇق ھېكىم... قاتارلىق مەنسەپدار ئاقساقاللاردىن تارتىپ لىن زېشۇگىچە كىشىلەر ئىشتىراك قىلغان. مۇھىمى، كەڭ ئىلى دېھقانلىرىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى، قان- تەرى بەدىلىگە پۇتكەن. مانا بۇ ئادىل، ئوبيېكتىپ ھۆكۈم ئىدى. دېمەك، دۇنيادا ئەنە شۇنداق تەۋەلىك ۋە ئېنىقلىما بېرىشكە تېگىشلىك مەسىلىلەرگە كىشىلەر داۋاملىق دۇچ كېلىپ تۇرىدۇ. زادى قانداق قىلىش كېرەك؟ مۇناسىپ ئېنىقلىما- تالاش- تارتىش زۆرۈرمۇ- يوق؟

مەلۇمكى، سىز، مەنلا ئەمەس، دۇنيادىكى ھەممىلا خەلق تالىشىدۇ. بولۇپمۇ ئۆزىگە تەۋە ھەقىقەتلەرنىڭ يورۇققا چىقىرىلىشى ئۈچۈن زۆرۈرەن تالىشىش كېرەك. بۇ سىزنىڭ ھېچكىم تارتىۋالالمايدىغان يوللۇق ھوقۇقىڭىز. بۇگۈنكى «تالىشىش»تىن مەقسەت ئاخىرقى ھېسابتا تالاشمايدىغان ئەتىكى دۇنيانى بەرپا قىلىش ئۈچۈندۇر. بىز بۇ يەردە توختىلىۋاتقان، نەقىل ئېلىۋاتقان ئىككى شېئىرغا كەلسەك، مېنىڭچە، ھەر ئىككىلا ئاپتور باشتا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، مۇئەييەن مەقسەتنى چىقىش قىلىپ ئىجتىمائىيەتتىكى بۇ دائىمىي مەسىلىدە بىر- بىرىنى قارشى نۇقتىدا تولۇقلاپ، چۈشۈنۈكنى ئىلگىرى سۈرۈپ، تەرەپلەرنىڭ ھاياتلىق پەلسەپىسىدىكى مۇكەممەل بىرلىكنى كۆرسىتىپ بەرگەن.

مۇھەممەتجان راشىددىن بىلەن ئابلەت ئابدۇللا ئەلنىڭ ھۆرمەت ئىناۋىتىگە ئىگە پېشقەدەم ئەدىبلەردۇر. ئۇلارنىڭ ۋەكىل خاراكتېرىگە ئىگە شېئىرلىرى مۇئەييەن خاسلىق بويىچە تىكلەنگەن نامايەندىلەردۇر. شۇڭا مەن مۇھەممەتجان راشىددىن ئەپەندى بىلەن ئابلەت ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ شېئىرلىرىنى ئۇنىۋېرسال تەتقىق قىلىنىش قىمىتىگە ئىگە ئىكەن، دەپ قارايمەن. بۇ ئىككى پېشقەدەم ئەزىمەتكە يېڭىدىن يېڭى ئىجادىيەت تەپەككۇرى ۋە ھۆرمەت يار بولسۇن.

2007- يىل ئۆكتەبىر، غۇلجا

ئاپتور: غۇلجا شەھەر ستالىن غەربىي يولى 6- يان كوچا 15- نومۇرلۇق قورۇدا، شەھەر پۇقراسى (M1)

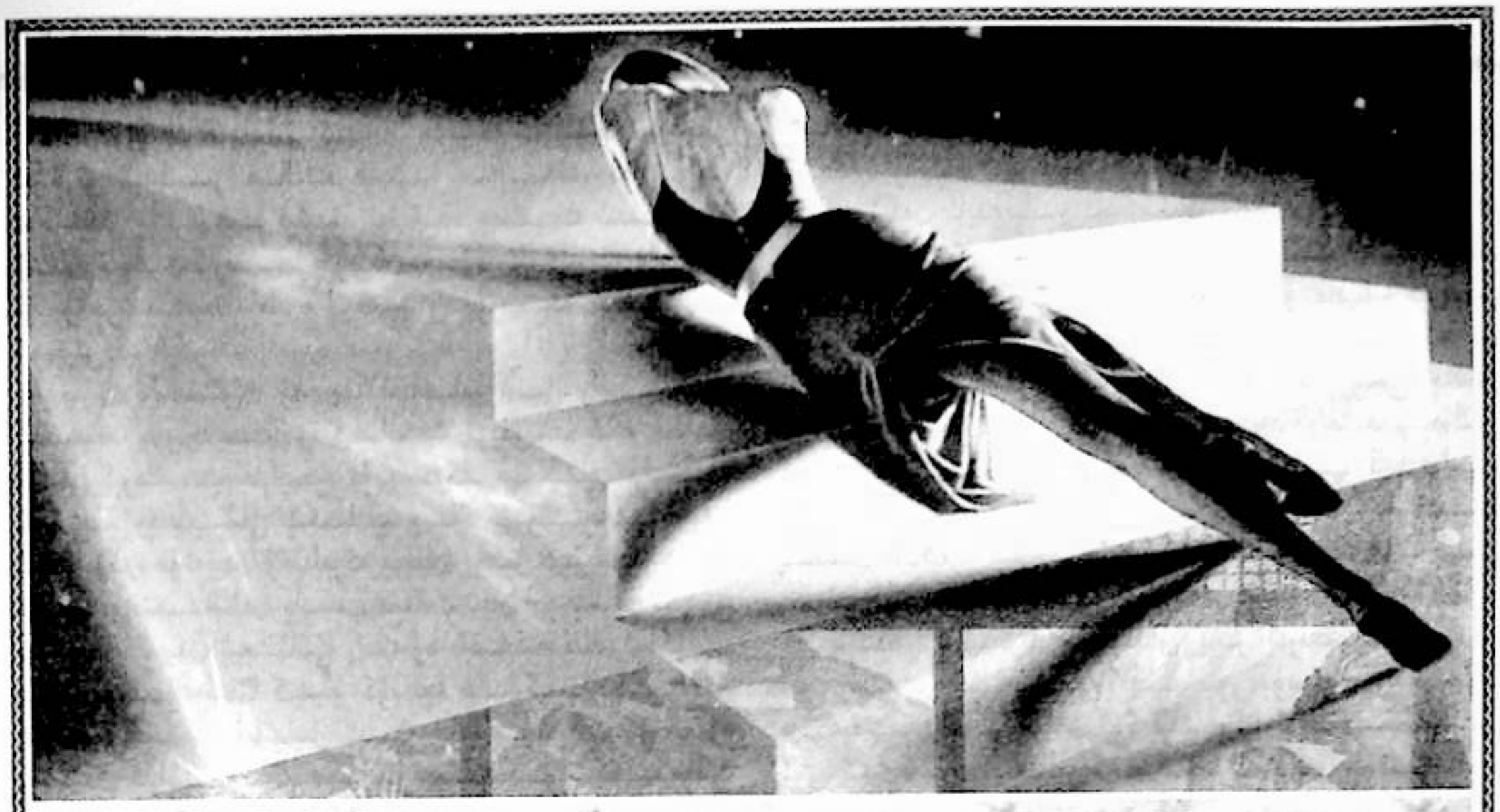

تەپەككۇر مبۇنلىرى

تەپەككۇردىن چەشمىلەر

▲ ئادەم ئاچچىقلانغاندا كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيدۇ، كۆلگەندە ھەممىنى ئۇنتۇيدۇ، شۇڭا ئاچچىق بىلەن كۆلكە بىر-بىرىگە دۇشمەن.

▲ تەرىشتىك ئېرىشتىك: ئويلىنىپ قالدىك، ئولتۇرۇپ قالدىك.

▲ سائەتنىك ھەر بىر چىكىلدىشى يۈرەكنىك سوقۇشى بىلەن ئوخشاش، لېكىن توختىشى تۇيۇتىن ئوخشمايدۇ. بىرى، ۋاقتلىق، بىرى، مەڭگۈلۈك.

▲ چۈشىنىش كۆپ پىكىر ئالماشتۇرۇشتىن، ئىشىنىش سەممىي بولۇشتىن ئۆز ئورنىنى تاپىدۇ.

— ئابلەتجان توختى

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئاخبارات 2005- يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

※ ※ ※

▲ ئېغىزدا دەپ ئەمەلدە قىلمىغان ھەرىكەت— ئۆتكۈنچى بوران.

— تالىبجان ھۈسەيىن

ئاپتور: خوتەن شەھەر «ئەلائۇددىن» ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك شىپاخانىسىدا

▲ بەزى ئوقۇغۇچىلار تىكتاك توپقا ئوخشاپ قېلىۋاتىدۇ، ئاتا-ئانىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار بولسا پالاقتا.

— ئوسمانجان ئەبەيدۇللا

ئاپتور: چىرا ناھىيە 1- ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 2- يىللىق 2- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

يارقىن پىكىرلەر

▲ مەن ئۇخلايدىغان قېرىندىشىمدىن، مېنى سوتلاپ تۇرىدىغان دۇشمىنىمنى ياخشى كۆرىمەن.

▲ بىرگە بىرنى قوشساق بىر بولۇشى مۇھەببەت، ئىككى بولۇشى ھەقىقەت، ئۈچ بولۇشى سەنئەت.

▲ ئەلەمدارنىك قەھرىدىن قەلەمدارنىك زەھرى يامان.

▲ ساۋاتسىزغا ئالدىم تېپىلغاق.

▲ ئەلەمدار ئۇرسا قان چىقىدۇ، قەلەمدار ئۇرسا جان.

▲ بىلىم، جاسارەت ۋە ئىقتىساد ھازىرقى زامانىدىكى كىملىك.

▲ پەقەت ئەخلاق ۋە ئەقلىگىدىنلا «كىملىك» مۇھۇرۇك ئويۇلمىدۇ.

— ئابدۇۋەلى ئابدۇغەنى خاتىپ

ئاپتور: كېرىيە ناھىيە لەڭگەر يوز يەر مەيدانى باشلېرىق كەنتىدە، دېھقان

※ ※ ※

▲ ئادەمنى ماشىنغا ئوخشاتساق، ئېتىقاد ئۇنىك رولى، ئىشەنچ ماتورى، مۇھەببەت سىلىقلاش مېيى.

— ئابلەت ئوبۇل (مۇنزەر)

ئاپتور: شىنجاڭ ئىلام دىنى ئىنستىتۇتى 2005- يىللىق 1- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ كەتكەنلەر كەلمەيدۇ، قالغانلارمۇ تۇرۇۋەرمەيدۇ.

— ئەھمەتجان ياسىن ئىقبال

ئاپتور: بورتالا شەھەر 1- ئوتتۇرا مەكتەپنىك مۇئەللىمى

ئۆزۈم بىر دۇنيا، ئۆزۈم بىر يېشىم

▲ بەزىلەرنى سۆز بىلەن، بەزىلەرنى پۇل بىلەن، بەزىلەرنى كۆز بىلەن ئالدايدۇ بۇ دۇنيا.

▲ ئۆزۈمنى تونۇغان كۈنۈم— قەلبىمدىن باشقا بارلىق نەرسىگە باشقىلار ھۆكۈمران ئىكەن.

▲ بەخت ۋە بەختسىزلىك كۈتۈلمىگەندە كېلىدۇ.

▲ تەلمۇرۇش— تېڭىرقاش ئىچىدىكى ئۇمىد.

▲ ئۆتكەن ياخشى ئىشلاغا پەش، خاتالىقلارغا چېكىت قويۇپ مېڭىشنى ئۆگەن.

▲ ئىنسانلارنى ئىرادىسى بىلەن بويسۇندۇرالمىغان كىشىلەر

تەبىئىتنى بويسۇندۇرۇش بىلەن بىزنى قايىل قىلىشقا كىرىشتى.
▲ ئىنسان ئېرىشىش بىلەن يوقىتىشنىڭ مەھسۇلى.
▲ ھەربىر «سەن نېمىنى بىلەتتىڭ»لەر ئىچىدىن يېڭى بىر ھاسلاتقا ئىگە بولغىن.
▲ ئەرزىمەس نەرسىنىڭ ئەلىمىنى يەتكۈچە تارتىسەن.
▲ تەڭرى قەلبىگىدە ياندۇرغان ئوت ئىزدىنىش ئوتى بولسۇن.
▲ تەڭرىدىن قورق، لېكىن قىممىتىگىدىن كۆمانلانما.
▲ ئۆزۈڭ ئاسمانپەلەك ئېگىزلىكتە بولساڭمۇ، رەنجىيدىغىنىڭ تېرىقتەك نەرسە.
▲ نادان نادانلىق قىلسا ئېچىنىسەن، ئاقىل نادان بولۇۋالسا چېچىلىسەن.
▲ سىز يەنىلا ئۆزىڭىزنىڭ باش تېمىسى— بارلىق يېقىن كىشى سىزنىڭ ۋاقىتلىق ھەمراھىڭىز ،خالاس.
▲ «مېنى تونۇمسەن؟» دېيىشتىن ئاۋۋال ئۆزۈڭنى تونۇتۇۋال.
▲ سەن ئۆزۈڭنىڭ نەزەرىدىلا ئەمەس، باشقىلارنىڭ نەزەرىدىمۇ كۆزىتىپ تۇر.
▲ ئانا بولۇش ئۈچۈن يۈكسەك مەسئۇلىيەت، ئاتا بولۇش ئۈچۈن ئۈلۈغ ۋىجدان، دەھشەتلىك قەھرگە ئىگە بول.
▲ يېرىم خاراكتېرلىك ياخشىلىق، يېرىم خاراكتېرلىك يامانلىق ئىنسانسەن. شۇڭا سەن تېخى ئېچىلمىغان سىر.
▲ باشقىلار سىزنىڭ ئۆتمۈشىڭىزگە قىزىقمايدۇ، قىزىقسىغىنى، دەل ھازىرقى تەقدىرىڭىزدۇر .
▲ باشقىلار ئالدىدا گۈناھ ئۆتكۈزسەڭ «كەچۈر» دېيىشكە پۈرسەت بار ھەم دېيەلەيسەن، ئۆزۈڭ ئالدىدا گۈناھ ئۆتكۈزسەڭ كەچۈرەلمەي ئۆلۈپ كېتىسەن.
▲ بىز ئىككى ئىشقا ئىشەنمەي قالىمىز: بىرى، ياخشى ئادەم يامان ئىش قىلسا، بىرى، ئوسال ئادەم ياخشى ئىش قىلسا.
▲ بىزدە ھاياتنىڭ «ئىز» سالىدىغانلار كۆپ بولسىمۇ، تارىخنىڭ ئىز سالىدىغانلار بەكمۇ ئاز .
▲ بالانىڭ گەپ ئۆگەتمەي خەت ئۆگەت.
▲ گۈناھ تۇيغۇڭ يوقالغان كۈنۈڭ— ئادەم ئەمەسسەن، ئادەمىي ھايۋان؛ گۈناھ تۇيغۇڭ تۇغۇلغان كۈنۈڭ— ئادەمدىن ئۆلۈغسەن، پەيغەمبەردىن تۆۋەن.
▲ ئاغرىغان چېغىڭدا بىر بولسا پۇلىڭ كۆزىگە قارىسام، بىر بولسا جانىڭ كۆزىگە قارايسەن.
▲ سەن كۆڭۈلدىكىدەك ئادەم ۋە كۆڭۈلدىكىدەك ئىشقا يولۇققىچە كۆڭلۈڭ ئۆلۈپ بولىدۇ.
▲ ئەڭ ئاچچىق ئازاب— ئائىلە ئازابى،
ئەڭ تاتلىق ئازاب— مۇھەببەت ئازابى.
▲ ھەقىقەتچى— ھەقىقەتچى ئەمەس، سېنى ھەقىقەت يولغا باشلىيالمغان ھەقىقەتچى.
▲ ئوخشىمىغان ئورۇندا ئوخشىمىغان خاراكتېر يارىتىش— يېڭىلىق.
— شەمسىقەمەر ئەبەيدۇللام

ئاپتور: موڭغۇلكۆرە ناھىيە 3- ئاھالىلەر رايونى ئورگىنىنىڭ ۋاقىتلىق خادىمەسى

* * *

▲ دۇنيادىكى ھەممە ئىش نىسپىي بولىدۇ. ئەگەر مۇتلەقلىق بار دەپ قارالسا، ئۇ، ئۆلۈمدۇر.
▲ كىتاب ساڭا بىلمىگەن نۇرغۇن بىلىمنى ئاتا قىلسا، ئاتا— ئانا نەسىھىتى سەن تېخى بېسىپ باقمىغان ھايات مۇساپەڭنىڭ بېشارىتىنى ئاتا قىلىدۇ.
▲ سەن ئەينەك ئارقىلىق ئۆز چىرايىڭنى ، ئەخلاقىڭ ئارقىلىق ئۆز گۈزەللىكىڭنى كۆرەلمەيسەن.
— ساھىرەم پەيزىرەھمان

ئاپتور: غۇلجا شەھەر 3- ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3- يىللىق 5- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ چوڭلاردىكى سالام- سەھەت ئازلاپ كەتسە، بالىلاردىكى جېدەل- ماجرا كۆپىيىدۇ.
— ئەزىمەت ئەھمەت

ئاپتور: قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى 1- ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3- يىللىق 7- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

ھاياتتىن تەپەككۇرلىرىم

▲ كېينىڭدىن تىغ ئۇرالمىغان دۈشمىنىڭ ئالدىڭدىن زەھەر بېرىدۇ.
▲ ساختا مۇھەببەت مەقسەتكە يەتكەندىلا ئاشكارىلىنىدۇ.
▲ نادان ئۆز غېمى بىلەن ئاۋارە، دانا ئەل غېمى بىلەن بىچارە.
▲ ئىنسان بىر بولسا تەلىمى كەلگەندە، بىر بولسا تەلىمى قاچقاندا ئۆز ماھىيىتىنى ئاشكارىلايدۇ.
▲ خىجالەتچىلىك روھىڭنى سىنايدۇ، كىسەللىك تېنىڭنى.
▲ دوستۇڭنىڭ كەينىدە، رەقىبىڭنىڭ ئالدىدا گەپ قىلما.
▲ بەش خىل كىشى ساڭا پۈشايمان سوۋغا قىلىدۇ: نادان، ۋاپاسىز، قورقۇنچاق، خائىن، ئەخلاقسىز.
▲ تېنى ئاچ يەپ تويار، روھى ئاچ ئۆلۈپ.
▲ قانداق ياشاشنى بىلگەن— دانا كىشى،
قانداق ئۆلۈشنى بىلگەن— قەھرىمان كىشى.
▲ رەقىبىڭنىڭ بولۇشى سېنى تېخىمۇ مۇكەممەل قىلسا، دوستۇڭنىڭ بولۇشى سېنى تېخىمۇ خاتىرجەم قىلىدۇ.
▲ ئاۋۋال كۆچلىنىپ ئاندىن غەزەپلەن.
▲ شادلىقىڭنى دۈشمىنىڭگە، شاپائىتىڭنى دوستۇڭغا كۆرسەت.
▲ دۈشمىنىڭدىن زەربە يېسەڭ قابىلىيەتسىزلىكىڭدىن، دوستۇڭدىن زەربە يېسەڭ ھاماقەتلىكىڭدىن كۆر.
▲ بالىلىقىڭدا ئويۇنغا قانماي، ياشلىقىڭدا مۇھەببەتكە قانماي، قېرىغىنىڭدا ئۆمۈرگە تويماي ئۆتۈپ كېتىسەن.
▲ ئەڭ يېقىن ئادىمىڭدىن زەربە يېسەڭ، ھەممە ئادەم ئىشەنچسىز كۆرۈنەر.
▲ ئاۋامنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن قوزغالغان غەزەپ شەرەپ ئاتا قىلسا، ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن قوزغالغان غەزەپ نومۇس ئاتا قىلىدۇ.
▲ ئەقىل- پاراسەتتىن پەيدا بولغان روھ ئۇلۇغلۇققا، غەزەپ- نەپرەتتىن پەيدا بولغان روھ پۈشايمانغا ئېلىپ بارىدۇ.
▲ ئەمەلىيەت— ھەممە ئىشنىڭ ئاشكارىلىغۇچىسى.
▲ بىراۋنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى تەھلىل قىلىش ئەقىللىقلىقنىڭ، بىر تەرەپلىمە ھالدا كەمچىلىكىنى تەھلىل قىلىش ھەسەتخورلۇقنىڭ ئىپادىسى.
▲ دانانىڭ ئىككى يانچۇقى كەچۈرۈم بىلەن، نادانىڭ «خەپ» بىلەن تولغان بولىدۇ.
▲ دوستىنىڭ جاراھىتى يۈرەكتە، دۈشمەننىڭ تېنىڭدە بولىدۇ.
— ئەسقەر ھوشۇر

ئاپتور: بورتالا شەھىرى چىندىل يېزا رادىئو- تېلېۋىزىيە پونكىتىنىڭ خادىمى

ئېتىزدىكى تەپەككۇر

▲ ئەرنىڭ لالىمسى ئۆي بۈلغايدۇ، ئايالنىڭ لالىمسى يۈرت.

▲ دەرەخ يىلتىزى سۇ ئىچكە يەردە، ئادەم دىلى سۇ ئىچكەن يەردە كۆكلەيدۇ.
▲ خەلقنىڭ ئادىل تارازىلىقى شۇ يەردىكى، ياخشىلارنى گۈرىگىچە يوقلايدۇ، يامانلارنىڭ تۆرىگىمۇ يېقىن يولىمايدۇ.
ـ مۇنەۋۋەرگۈل تۇرسۇن

ئاپتور: يېڭىشەھەر ناھىيە يامانيار يېزا گەمسىڭ كەنتىدە، دېھقان

زامانداشلىرىمغا دەيدىغانلىرىم

▲ مەنسەپدارلار بىلەن مەنسەپسىزلەرنى بىلىشنى خالامسىز؟ بۇ ئاسان: مەنسەپدارلار سالاملاشقاندا بىر قولىنى سۇنىدۇ، مەنسەپسىزلەر ئىككى قولىنى.
▲ ئاتىنىڭ ئوغلى بولۇش ھەر كىشىنىڭ ئىشى، يۇرت ئوغلى بولۇش ئەر كىشىنىڭ ئىشى.
▲ ياپونلار «بالىنى يىلىكتىن تەربىيىلەش» نەزەريىسىنى قوللانغان بولسا، ئىنسانىيەت سەھنىسىدىكى پىگانە ئۇستاز بولمىش مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «ياخشى جۆرە تاللاڭلار» دېگەنىدى. بۇنىڭدىن قارىغاندا، بىزنىڭ بالا تەربىيىلەش جەھەتتىكى كۆرسەتمىمىز ياپونلارنىڭكىدىن ئۈستۈن ئىكەنلىكى ئۆز- ئۆزىدىن مەلۇم. ئەمما بىز شۇنى تونۇپ يېتەلىدۇقمۇ؟...
▲ «كىچىك بالا ھېچنېمنى بىلمەيدۇ» دېيىش، بالىلىرىمىزنىڭ يارامسىز بولۇشى ئۈچۈن بېسىلغان ئۇلتاش.
▲ بىر نەرسىنى بىلىپ تۇرۇپ كەم سۆز بولۇڭىز «تەمكىن»، بىلمەي تۇرۇپ كەم سۆز بولۇڭىز «دېۋەك- گالۋاڭ» ھېسابلىنىسىز.
▲ ئېرىنى چۈشىنەي دېسىڭىز ئۆيىنىڭ سىرتىغا، ئايالىنى چۈشىنەي دېسىڭىز ئىچىگە قارىڭ.
▲ ئايالىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلەي دېسىڭىز ئېرىنىڭ ياقىسىغا قارىڭ.
ـ خەلىل ھۇسەن مۇجاۋىرىي

ئاپتور: قىرغىز، ئاقچى ناھىيە سەيەربای يېزىسى قارا بۇلاق كەنتىدە، دېھقان

* * *

▲ كۆپ ھالدا مەغلۇب بولۇشىمىزدىكى سەۋەب ئىككى خىلا بولىدۇ: بىرى، تەجرىبىمىزنىڭ كەملىكى، يەنە بىرى، تەجرىبىمىزنىڭ زىيادە كۆپلۈكى.
▲ بەزىدە بىزنى ئالقىش سەھنىسىگە ئەڭ يېقىن دوستىمىز ئەمەس، بەلكى دۈشمىنىمىز ئېلىپ چىقىشى مۇمكىن.
ـ بەھرىنسا ئادىل دىلەفكار

ئاپتور: ئۇرۇمچى «پىدا» شىركىتى «پىدا» كىتابخانىسىنىڭ خادىمەسى

▲ ھايات ـ سەن تېكىستنى ئىجات قىلىپ، مۇزىكىسىنى ئىشلىمىگەن ئەسەرگە ئوخشايدۇ.
▲ تىرىشقىن، ئۈچاغدا كۆزلىگىنىڭگە ئېرىشەلەيسەن؛ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنى ئوقۇ، بىلمىگىنىڭنى بىلەلەيسەن.
ـ ماھىرە تۇراخۇن

ئاپتور: غۇلجا شەھەر 17- ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 2-يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

ئەقىلدىن ئۈنچىلەر

▲ ساختا تاۋارنىڭ پايدىسى بىرگە، زىيىنى مىڭغا يېتىدۇ.
▲ كۆزىمىز يىراققا قارىسۇن، پۇتىمىز ئالدىغا چامدىسۇن، قولىمىز ئالدى- كەينىمىزنى تەڭشىسۇن.
▲ سەھەردە ئۇچقان قۇشنىڭ قورسىقى توق، بالدۇر ئويغانغان ئادەمنىڭ يولى ئوچۇق.
▲ مەجبۇرىي قىلىنغان ئىش ـ قىلىپسىز خىش.
▲ ئەجدادىڭنى دۇربۇندا، ئەۋلادىڭنى مىكروسكوپتا، كەلگۈسىنى كۆپىنگۈ ئەينەكتە كۆزەت.
▲ قانۇن ئائىلىڭىزنىڭ ئىشكى، ئەخلاق دېرىزىسىگە ئوخشايدۇ.
▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنى دائىم ئوقۇپ، «شىنجاڭ ناخشا- ئۇسۇل ماكانى»لا ئەمەس، ئاقىل- پەيلاسوپلارنىڭمۇ ماكانى ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم.
▲ پاشا تازىغا ئامراق، پاھىشە نازىغا.
▲ مەكتەپتىن نەزەريىچى چىقدۇ، جەمئىيەتتىن ئەمەلىيەتچى.
▲ ئاگاھ بولغىنكى، سۈيىقەستچىلەر نىقابلىق، پارا بەرگۈچىلەر نىشانلىق، خۇشامەتچىلەر ھارام نىيەتلىك كېلىدۇ.
▲ يېڭىلمەيمەن دەيدىكەنسەن، يەڭگۈچىدىن ئۇلگە، يېڭىلگۈچىدىن ساۋاق ئېلىشنى بىل.
ـ ياقۇپ ھەمدۇللا

ئاپتور: موري قازاق ئاپتونوم ناھىيە ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ يېنسىيىدىكى مۇئەللىمى

* * *

▲ بۇگۈنكى دۇنيا سىز ئۈچۈن ئىمتىھان، كېيىنكىلەر ئۈچۈن ساۋاقتۇر.
ـ ئادىلجان ئابلىز

ئاپتور: قۇمۇل شەھىرى غەربىي ئۆستەڭ مەھەللىسىدە، شەھەر پۇقرالىسى

▲ بۇگۈنكى ئىشنى ئەتىگە قويغان ئادەم بىر بولسا ھۇرۇن، بىر بولسا قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان ئادەمدۇر.
ـ غۇلامقادىر ئەمەت

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى 2006- يىللىق 1- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ دۇنيادا ئەڭ تەس ئىش ئۆزىنى ئاقلاش، ئەڭ ئوڭاي ئىش قۇسۇر تېپىش.
ـ ئابدۇخالىق ئىمىن (مۇغالىي)

ئاپتور: يوبۇغا ناھىيە تېرىم يېزا مۇغال كەنتىدە، دېھقان

ئەلەملىك ئۇنچىلەر

▲ ھايۋاننىڭ ھايۋانىنى دورىشى ئەقىللىقلىقىدىن بولسا، ئادەمنىڭ ئادەمنى دورىشى ئىشەنچسىزلىكىدىن بولىدۇ.
▲ تاشپاقا بىلەن ئۆمۈر چولپانلىرىمىزنىڭ ياشاش ئۇسۇلىدا ئوخشاشلىق مەۋجۇد.
▲ بازار ئەخمەقلەر چاچىدىغان، دانالار يىغىدىغان جاي.
ـ ئىمىننىياز ھەسەن

ئاپتور: ئاۋات ناھىيە ئايباغ يېزا تۆۋەنكى ئەلمىقوۇدۇق كەنت باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇئەللىمى

* * *

▲ بۇگۈن كىشىلەرگە ياخشى تەسىر بەرگىنىڭ، ئەتىكى يولۇڭنى ئاچقىنىڭ.
▲ سەن بىرسىنى يوشۇرۇن ياخشى كۆرۈپ يۈرۈپ، پەيتىدە

كۆڭلۈڭنى ئىپادىلىيەلمىگىنىڭ ئۆزۈڭنىڭ بەختسىزلىكى.
ــ ئالىمجان ئاقنىياز

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى فىزىكا ئاكۇلتېتى ماتېماتىكا باشلانغۇچ ماڭارىپ 2006ـ يىللىق 1ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ «شنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۆسمۈرلەرگە ساپا، ياشلارغا تەدبىر، ياشانغانلارغا يېڭىلىق بېرىدىغان ئەقىل- پاراسەت مەكتىپى.
▲ سەن باشقىلارغا ھەرىكىتىڭ بىلەن ئۈلگە بولۇپ، سەمىمىيىتىڭ بىلەن سۆز قالدۇر. شۇندىلا سەن ئادەم بولىسەن.
ــ ئەزىمەت مەشرەپ

ئاپتور: تاجىك. ئاقتو ناھىيە تارتاجىك مىللىي يېزىسىدا مۇئەللىم

▲ بىكارچىلىق كۆپ ھالدا قىلىدىغان ئىش بولمىغانلىقتىن ئەمەس، بەلكى نېمە ئىش قىلىشنى، قانداق قىلىشنى بىلمىگەنلىكتىن بولىدۇ.
ــ ھۈسەنجان مۇھەددىن

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئاخبارات- تارقىتىش ئىنستىتۇتى رادىئو- تېلېۋىزىيە ئاخباراتچىلىقى 2004ـ يىللىق 2ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ دوستلار ئارىسىدىكى زىددىيەت كۆپىنچە ئەيىبىنى ئالدى بىلەن قارشى تەرەپتىن ئىزدەشتىن كېلىپ چىقىدۇ.
ــ شەرىپە سەمەت

ئاپتور: بېيجىڭ مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل- ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئۇيغۇر تىلى 2003ـ يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ ئانا تىل- مىللەتنىڭ ئېيىتى.
ــ ھەسەنجان ئوبۇل

ئاپتور: شەندۇڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تەييارلىق 2007ـ يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۇر ھاسلاتلىرى

▲ كۆز- سۆز.
▲ ئاددىي ئىش ئۇلۇغلىنىپ قېلىش، ھاياتلىقنىڭ ئۆز قەدرىنى بىلدۈرگەنلىكىدۇر.
▲ ئەگەر چوڭ رەزىللىك- رەزىللىك قىلغۇچى ئۆلگەندىن كېيىن ياخشى نام بىلەن پەردازلىنىپ قېلىشتۇر.
▲ ھەقىقىي تۇرمۇش نەدە؟ ئۆزۈڭگە يۈز كېلەلىگەن يەردە.
▲ ساڭا مۇشت ئاتالمىغانلار گەپ ئېتىشى مۇمكىن.
▲ قارشىلىقنىڭ كۆپىنچىسى يوشۇرۇن بولىدۇ.
▲ ئۇنۇم (نەتىجە) بەرمەيدىغان ئىش بىرەمىلىكتۇر.
▲ ئەگەر ئېگىز جاي ۋە ئېسىل ئورۇن ئادەم ئىنتايىن تەستە ئېرىشىدىغان ياكى بىرەمىلىك ئىگە بولىدىغان ئورۇندۇر.
▲ سۆزلىگەنلىرىڭ كۆزلىگەنلىرىڭ ئۈچۈن.
▲ دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر قووۇمنىڭ يات كۆرمەيدىغىنى بايلىقتۇر.
▲ ھايات كىشىنىڭ ئويلايدىغىنى خۇشھاللىق، سەكراتتىكى ئادەمنىڭ ئويلايدىغىنى پۇشايمان بولىدۇ.
ــ غوپۇرجان ياقۇپ (سەگەك)

ئاپتور: يېڭىشەھەر ناھىيە يېڭىشەرق يېزا قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇئەللىمى

تۇن تېۋىشلىرى

▲ ماڭارىپ قەدىرلەنمەي تۇرۇپ، مىللەت ئەزىزلەنمەيدۇ.
▲ ئاياللارنىڭ ئالدىدا كۆز ياش قىلىش ئاجىزلىقتىن ئەمەس، غۇرۇرسىزلىقتىن.

▲ زىيادە پول قويدۇڭمۇ، مەجبۇرىي ئېتىراپ قىلىسەن.
▲ شېخىنى پۇتاۋەرمە، يىلتىزىنى قۇرۇتىسەن.
▲ توخۇيۇڭغا دان چاچمىساڭ، توخۇمنى قوشنىڭ يەيدۇ.
▲ ساختىلىق نىقابلانغان بولغاچقا، ھەقىقەت كۆپ ھالدا يالىڭاچ قالىدۇ.
▲ ئەل ئارىسىدا ئىككى نەرسىنىڭ قىممىتى بولمايدۇ: بىرى، يالغانچىنىڭ سۆزى، يەنە بىرى، خائىننىڭ جېنى.
▲ نادان مىڭدەن دۆلدۈلنىڭ يېيىشى قامچا.
▲ مۇشۇك يولۋاس بولالمىغىنى بىلەن، چاشقان مۇشۇكنى يولۋاس دەپ تونۇيدۇ.
▲ شەيتاننى ئۆچ نەرسە قورقىتىدۇ: تەۋەككۈلچىنىڭ توقمىقى، ئىخلاسمەنلەرنىڭ ئىبادىتى، كاللىسى ئويغاقلارنىڭ تەپەككۇرى.
▲ تارىختىن ساۋاقكى، باراۋەرلىك بولمىغان مۇستەبىت جەمئىيەتتە ئاشكارا قەتىل قىلىنىدىغىنى بىر، يوشۇرۇن قەتىل قىلىنىدىغىنى مىڭ بولىدۇ.
▲ رەنجىمە، ئوچاقمۇ ئاۋۇال ئۆزىنى ئىستېپ ئاندىن ساڭا ھارارەت بېرىدۇ.
▲ ھوقۇق ئاجىزلىقىنى ياپالمىغىنى بىلەن، ئېغىزنىڭ ئاجىزلىقىنى ياپالمايدۇ.
▲ ئوغرىنىڭ غەلبىسىنى قاراقچى قۇتلۇقلايدۇ.
ــ قاسىمجان ئەمەت

ئاپتور: ئاقتو ناھىيەبارىن يېزا ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇئەللىمى

غېرىبلىقتىكى غېرىبانە تۇيغۇلار

▲ پۇرسەتنى قەدىرلىمىگەنلەر ئۆز بەختىنىڭ گۇناھكارى.
▲ زۇلمەت- قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ھەممىدىن بەك جەلەپ قىلىدىغان نەرسە- بىر زەررە نۇر.
▲ ئۆزۈڭنى باشقىلارنىڭ كۆزىدىن ئىزدىمەي ئۆز ئەمەلىيىتىڭدىن ئىزدىگىن. مانا بۇ ھەقىقىي ئەزىزلىك.
▲ خورلۇق ھاماقەتلەرنى ئۇمىدسىزلىك پاتقىقىغا پاتۇرىدۇ، ئەقىل ئىگىلىرىنى بولسا ئورنىدىن دەس تۇرغۇزىدۇ.
▲ رەقىبنى سەل چاغلاشنىڭ ئۆزى تۇنجى قەدەمدىكى مەغلۇبىيەت.
▲ ئەگەر ھالقىلىق پەيتتە تاللاشنى بىلمىسەڭ باشقىلارنىڭ قۇلى بوپقېلىشىڭ مۇمكىن.
ــ ئابدۇشۇكۇر ئەھمەت

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى خەنزۇتىلى تەييارلىق 9ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تۇيغۇ ئۇچقۇنلىرى

▲ قاچان ئەقلىڭ ئادىتىڭنى بويسۇندۇرغاندا، شۇ چاغ ئۆز ھەسئۇلىيىتىڭنى تونۇغان ۋاقتىڭ.
▲ بىرەر ئىش قىلىشنى ئويلىساڭ، ئاخىرلاشتۇرۇشقا كۆزۈڭ يەتسە قىل.
▲ بۇ دۇنيادا ئادەمنى ئادەم باشقۇرۇپ بولالمايدۇ، پەقەت تۇرمۇشلا ھەممە ئادەمنى باشقۇرۇپ قېلىپقا سالىدۇ.
▲ ئۆزىنىڭ قىممىتىنى تونۇپ يەتكەنلەرلا ھەرقانداق پۇرسەتنى قولدىن بەرمەيدۇ.
▲ دوستى كۆپ ئادەم بېشىغا كۈن چۈشكەندىلا ئاندىن ئۆزىنىڭ يالغۇزلۇقىنى ھەقىقىي ھېس قىلىدۇ.
▲ باشقىلارنى قايىل قىلاي دېسەڭ، باھا بەرگۈچى بولماي، ئەمەلىيەتچى بول.

▲ ئۆز بالىسىنىڭ بەختىگە ئولتۇرغان ئاتا- ئانا- يورۇق دۇنيادىكى دوزاخ.
▲ ئوقۇتقۇچى، سىزنىڭ ۋەزىپىڭىز ئەڭ ئۇلۇغ، مەسئۇلىيىتىڭىز ئەڭ ئېغىر، ھەرگىزمۇ بىر يىلنى 30 قېتىم تەكرارلاش ئەمەس.
▲ ئاددىي ئىشلارنىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ قىلالمىغان ئادەم مەڭگۈ گۈزەل ئارزۇ- ئارمانىنىڭ قۇلى بولۇپ ئۆتىدۇ.
▲ ئاق كۆڭۈل بولمەن دەپ ئەخمەق بولما، مۇستەقىل بولمەن دەپ ياۋايى بولما.
▲ ئالدىراڭغۇلۇق قىلما، ئالدىراپ قىلغان گېپىڭ ۋە ئىشىڭ تاغ چوققىسىدىن غۇلاپ چۈشكەن تاشقا ئوخشايدۇ.

— رازىيەگۈل قۇدرەت

ئاپتور: كوناشەھەر ناھىيە 1- ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 2- يىللىق 8- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

* * *

▲ سۆيگۈ- مۇھەببەت ئۈچ پۈتلۈق داڭقانغا ئوخشايدۇ: بىر پۈتى ئىشەنچ، بىر پۈتى چىدام، بىر پۈتى ۋاپادارلىق. ئەگەر بىر پۈتى سۇنۇپ كەتسە، داڭقان ئۆرۈلۈپ كېتىدۇ.

— سەييارە ئوسمان

ئاپتور: ئۈرۈمچى شەھەر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ 3- يىللىق 10- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ مىللەتنىڭ مەۋجۇدلۇق ئورنى ۋە ئۇنىڭ ئارتۇقچىلىق، يېتەرسىزلىكلىرىنى شۇ مىللەت ياشاۋاتقان ماكاندىن ئۆزگە مۇھىتتا ھەقىقىي ھېس قىلغىلى بولىدۇ.
▲ بىرەر مەسىلىگە باھا بېرىشتە ئايالالار كۆپىنچە ھېسسىيات نۇقتىسىدىن، ئەرلەر كۆپىنچە ئەقلىي نۇقتىدىن تۇرۇپ مۇئامىلە قىلىدۇ. شۇڭا ئەرلەرگە قارىغاندا ئايالالارنىڭ تارتىدىغان ئازابلىرى كۆپ بولىدۇ.
▲ ھەقىقىي ئەزىمەتلەر يۇرىكىدە كۆيىدۇ، قەلبىدە پارتلايدۇ، ھەرىكىتىدە ئىسپاتلايدۇ.
▲ كەچۈرۈۋېتىشنى بىلمەسلىك، يېڭى ئەسلىمىلەرگە ئېرىشەلمەيسەن.
▲ ئىقتىساد ئېڭى بولمىغان مىللەت نامرات، سىياسىي ئېڭى بولمىغان مىللەت قۇل بولىدۇ.
▲ پۈرسەت سەن كۆيگەن قىزغا ئوخشايدۇ، ئۇنى چىڭ تۇتماي ئۆتكۈزۈۋەتسەڭ، شۇنىڭ ئوتىدا مەڭگۈلۈك كۆيۈپ ئۆتىسەن.
▲ ئۆزىگە ئىشىنىش ئۈچۈن ئۆزىنى ئىشەندۈرەلەيدىغان ئارتۇقچىلىق ۋە يۈرەك كېرەك.

— مېھرىبان نىياز چوغلۇق

ئاپتور: شايار ناھىيە 1- ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇئەللىمەسى

▲ قىز— شائىر مەڭگۈ يازالمايدىغان شېئىر.
▲ دىل چۈشەنمەسەڭ يۈزۈڭ چۈشەر ئادەم ئالدىدا،
تىل چۈشەنمەسەڭ يۈزۈڭ چۈشەر ئالەم ئالدىدا.
▲ تەشتەكتىكى گۈل— قەپەستىكى قۇش.

— ئابدۇرەشىد مۇتەللىپ

ئاپتور: قورغاس ناھىيە لەڭگەر يېزا يېڭىئاۋات كەنتىدە

ئالەمدىن ئاجراتقان ھېكمەتلەر

▲ ياشلاردا ئەيىش- ئىشرەت كۆپەيدى، قېرىلاردا بولسا قايغۇ- ھەسرەت.
▲ ياۋاشنى بوۋاقنىڭمۇ ئۇرغىسى كېلەر، ئوماقنى ھەممە كىشىنىڭ سۆيگىسى.
▲ بوۋاينىڭ ئىشى پەملىك كېلەر، موماينىڭ ئېشى تەملىك.
▲ ئاچ قالغاندا ئاناڭنىڭ، ئۆلگەندە ئاۋامنىڭ قەدرى بىلىنەر.
▲ ھازىرقىلاردا پىلنى يەڭگۈدەك كۈچ بولمىغان بىلەن، قىلنى يارغۇدەك ئەقىل بار.

— تۇردى ئالاۋۇش

ئاپتور: كۇچا ناھىيە خانىقىتام يېزا چىمەن كەنتىدە، دېھقان

تەپەككۇرۇمغا تېز سىزما

▲ ئۆتمۈشنى پەقەت ئەسلەش بىلەنلا چەكلەنگەن مىللەت تارىخنىڭ ئىبرىتىنى، بۈگۈننىڭ پۇرسىتىنى ھېس قىلالمايدۇ.
▲ قەھرىمانغا تەككەن پەشۋا ئەۋلادنى يېقىتىدۇ.
▲ قەلبىنى كۈچ بىلەن ئىگىلىۋالغىلى بولىدىغانلار ئاجىز، پۈل بىلەن ئىگىلىۋالغىلى بولىدىغانلار ئاچ كۆز، ھىيلە بىلەن ئىگىلىۋالغىلى بولىدىغانلار نادان.
▲ دۈشمەننىڭ سەۋرچانلىقى مۇشۇكنىڭ چاشقان تۇتۇش ئالدىدىكى سەۋرچانلىقىغا ئوخشايدۇ.
▲ بىكار يۈرۈش— كۆزى ئوچۇق ئۆلۈش.
▲ ئادەم ھېسداشلىققا ئېرىشكەندە ئاجىز، ئىشەنچكە ئېرىشكەندە كۈچلۈك سانىلىدۇ.
▲ ئۆزىدىن ھېساب ئالالىغان كىشى باشقىلاردىنمۇ ھېساب ئالالايدۇ.
▲ مەدەنىيەتلىك ئەللەردىكى ئەڭ قىس نەرسە ۋاقىت.
▲ قىممەت قارىشىمىز ئوخشىمىغاچ تۇرقىمىزمۇ ئوخشمايدۇ.
▲ ئائىلىدە ئادەمنىڭ ئەيبى ئاشكارا بولىدۇ.
▲ ئەرقىنىڭ ئاجىزلىشىشى ئىدىيە ئىختىلاپىدىن، غەربنىڭ تەرەققىياتى ئەقلىي كۈچىدىن بولغان.
▲ ئەقلىي كۈچ ۋە رەھبىرىي تالانت— مەزلۇم ئەللەرنىڭ قۇياشى.
▲ قەھرىمانىنى يارىتالمىغان جەمئىيەت (مىللەت) قەھرىمانىنى ئەسلەش بىلەنلا كۈپايىلىنىدۇ.
▲ روھى ئويغاق كىشىلەرگە قەدەمدە بىر ھېكمەت بار.
▲ دىلى كور ئادەم پۈرسەتكىمۇ پۇتلىشىپ يۈرىدۇ.
▲ ئىجادچانلىق ۋە يېڭىلىق يارىتىش— روھىي تەرەققىياتنىڭ ئاساسى.
▲ مىللەتنىڭ قارا تۇنى ئالىمدىن ئىبارەت مەنىۋى قۇياشنى پاتۇرغانلىقىدا.
▲ ئەقىلنىڭ ئۆگدىشى— ھېسسىياتنىڭ پەپىلىشىدىن.
▲ ھاراقكەش، قىمارۋازلارنىڭ «سېپىدىن چۈشۈپ قالغان»لارنى ئاقىلانە يول تۇتتى دېگۈلۈك.
▲ قەھرىمانىنىڭ مۇھىتقا بولغان ئىجابىي تەسىرى مەكتەپ ۋە مەسچىتتىكى «ۋەز- نەسىھەت»تىن ئەلا.
▲ ئىدىيە ئورتاقلىقى بولمىسا قېرىنداشلىق تۇيغۇسى بولمايدۇ.
▲ ئەركىلەشلىرى غەرەزسىز، قېيداشلىرى نەپرەتسىز ئايال ئۆزىدە ئايالالىق خۇلقىنى ھازىرلىغان بولىدۇ.
▲ ھەقىقەتكە ئېگىلگەن نوپۇزغا ئېگىلمەس.
▲ ئەقىل تەمكىن بوۋايغا، ھېسسىيات ئالدىراقسان بالىغا ئوخشايدۇ.
▲ تارىخ پەقەت خاتىرىلەش بىلەنلا كۈپايىلەنسە، ئۇ ئەسلەشتىن ھالقىيالمايلا قالىدۇ.
▲ زىيادە كۈنلەش نەپرەتكە، لايىقىدا (يولىدا) كۈنلەش مۇھەببەتكە ئېلىپ بارىدۇ.
▲ ئېگىلىدىغانلار تۆگىمىگىچە، غادىيىدىغانلارمۇ تۆگمەيدۇ.
▲ ھاقارەتكە كۆنگەن ئادەمگە ئەركىنلىك ئارتۇقچە.
▲ ھەقىقەت چۈمۈلىنىڭ قولىدا بولسا، پىلمۇ سالامغا كېلىدۇ.
▲ بۈگۈندىن زارلانغان ئادەمنىڭ ئەتىدىن ئىسىۋىسى يوق.

▲ مىللەتنى سۆيىدىغان «قېرىنداش بىز» دېگەننى، ئۆزۈڭنى سۆيىدىغان «سەندىن قالامتىم» دېگەننى ياشاش پرىنسىپى قىل.
▲ قورقۇنچاق ئادەمدىن ۋاپا كەلمەيدۇ .
▲ ئەل سۆيگەن ئەلمەدە، پەن سۆيگەن يەردە قالماس.
▲ يۇرتداشلىرىڭغا چوڭچىلىق قىلىشتىن ئاۋۋال مېيىت نامزىڭنى ئويلاپ قوي.
▲ قېرىلىق- ئۆلۈمنىڭ سايىسى.
▲ باشقىلارنىڭ ساڭا قاتتىق تېگىشى، بىر بولسا سېنى پەس كۆرگەنلىكتىن، بىر بولسا ،سېنى ئۆز كۆرگەنلىكتىن بولىدۇ.
▲ تىل بىلمەسلىك ئۇزۇنگە، تارىخ بىلمەسلىك مىللەتكە ئاسىلىق قىلىشتۇر.
▲ ئەپتىڭنى ئەينەككە قاراپ تۇز، ئەيىبىڭنى «شىنجاڭ مەدەنىيتى» ژۇرنىلىغا قاراپ.
▲ ئادەم بىر ئىشتا نەتىجە قازانغانسېرى تەدبىرگە، نەتىجە قازىنالمىغانسېرى تەقدىرگە بولغان ئىشەنچىسى كۈچىيىپ بارىدۇ.
▲ ئاياللارنىڭ قورساق سېلىشى ھامىلدارلىقتىن، ئەرلەرنىڭ قورساق سېلىشى يارىماسلىقتىن.
▲ ئادەمنىڭ كۆڭلى، بىرى، مۇڭدىپەقىيەت قازانغانسېرى، بىرى، ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغانسېرى بەك نازۇكلىشىپ كېتىدۇ.
▲ ئادەمنىڭ كاللىسىنى بىرى، پۇل، يەنە بىرى، كىتاب ئاچىدۇ.
▲ خۇدادىن قاقشىغۇچە خۇيۇڭدىن قاقشا.

— ئابدۇغەنى توختى توغرۇل

ئاپتور: يوپۇغا ناھىيە بايئاۋات يېزا گۈلباغ كەنتىدە

تەپەككۇردىن تامچىلار

▲ قەبرىستانلىقنى سۈرلۈك دېمە، ئۇ يەردە ياراتقۇچىنىڭ بۇيۇكلىكى ۋە ئۇلۇغۋار تەنھالىقى بالقىپ تۇرىدۇ.
▲ ئادەم ئۆزى ئېرىشەلمەيدىغان نەرسىگىلا شۇ قەدەر تارتىشىدۇ.
▲ نۇرغۇن ئەر ئاياللارنى قورقىتالىغان بىلەن ئەيمەندۇرەلمەيدۇ. قورقۇش بىلەن ئەيمىنىش ئەسلىدىلا ئىككى خىل مەنا!

— بۇۋىخەلىچەم تۇردى

ئاپتور: كېرىيە ناھىيە كۆكيار يېزا باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ مۇئەللىمەسى

تەپەككۇردىن بىر دەستە گۈل

▲ «چوقۇم»دىن ئۈمىد تۇغۇلسا، «ئەگەر»دىن ئىشەنچ ئۆلىدۇ.
▲ ئوغۇللار ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشتا، قىزلار ئۆزىنى بېغىشلاشتا سىنىلىدۇ.
▲ «نازىنىلار»نىڭ ھېيىسى نارەسىدىلەرنىڭ يىغىسىدا ئاخىرلىشىدۇ.
▲ ئوغۇللار چېقىمچىلىقتا، قىزلار چىدىماسلىقتا چانىدۇ.
▲ كۈلۈپ تۇرۇپ يىغلىيالايدىغانلار بىلەن يىغلاپ تۇرۇپ كۈلەلەيدىغانلار بىر بولسا ئارتىس، يەنە بىر بولسا ئۆز يۈرىكىنى يېتىۋرۇپ قويغۇچىلاردۇر.
▲ مۇھەببەتنى مۇھەببەتلا ئۇنتۇلدۇرالايدۇ، ۋاقىت بولسا جاراھەتنى ساقايتالايدۇ.
▲ تۇنجى مۇھەببەت— چالا تەككەن ئوق.

— گۈلمېھرى ئابدۇرەشىد

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتى تىل-ئەدەبىيات 2004- يىللىق 9- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى (M1)

ئاپتور: پەيزاۋات ناھىيە خۇشئاۋات يېزا يۆگمەچلىك كەنتىدە، دېھقان

* * *

▲ پۇرسەت تۆت يەسىل ئەمەس ئالمىشىپ كېلىۋېرىدىغان. ئۇ، قىشتىكى ئاپتاپقا، يازدىكى يامغۇرغا، كۈزدىكى سايىگە، باھاردىكى ئېقىن سۇغا ئوخشايدۇ.

— مۇھەممەت تۇرغۇن تۇركىنۇر

ئاپتور: قەشقەر شەھەر 4- ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3- يىللىق 3- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ بەزىلەرنى نېمىشقا مۇڭدىپەقىيەت قازىنالمىدىكىن دېسەم، ئۇلار تېخىچە ئىش باشلىماي، «قانداق قىلغاندا مۇڭدىپەقىيەت قازانغىلى بولىدۇ» دېگەننى كىتابتىن ئىزدەۋېتىپتۇ.

— ئىلشاد ئەنۋەر

ئاپتور: توقسۇ ناھىيە 1- ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 2- يىللىق 4- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

▲ قايتىدىن ئورنىتىلغان دوستلۇق— قادالغان چىنە.

— ھەببە مۇھەممەتئىلى

ئاپتور: قەشقەر شەھەر 1- ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇق 3- يىللىق 6- سىنىپ ئوقۇغۇچىسى

تەپەككۇر مېۋىلىرى

▲ «ئۇنداق قىلىش تەس» دېگۈچىلەر ئاللىنىشقا، «ئاسان ئىش نەدىكەن» دېگۈچىلار تاللىنىشقا يۇز تۇتقان كىشىلەردۇر.
▲ ئىشنىڭ قىيىن تەرىپىنى ئويلىغان قورقۇنچاق، ئاسان تەرىپىنى ئويلىغان تەۋەككۈلچى، ھەر ئىككىسى تەرىپىنى ئويلىغان ئەقىللىق ئادەمدۇر.
▲ بالا-ۋاقاڭنى ئوقۇتساڭ كۆچكە، ئوقۇتمىساڭ يۈككە ئېرىشىسەن.
▲ بىر گەپنى ئۇچ قېتىمدىن ئارتۇق قىلغان ئادەم بىر بولسا ماختانچاق، يەنە بىر بولسا ئۇنتۇغاق ئادەمدۇر.
▲ بىر ئادەمنىڭ قىزىقىشىنى بىلمەي تۇرۇپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئالالمايسەن.

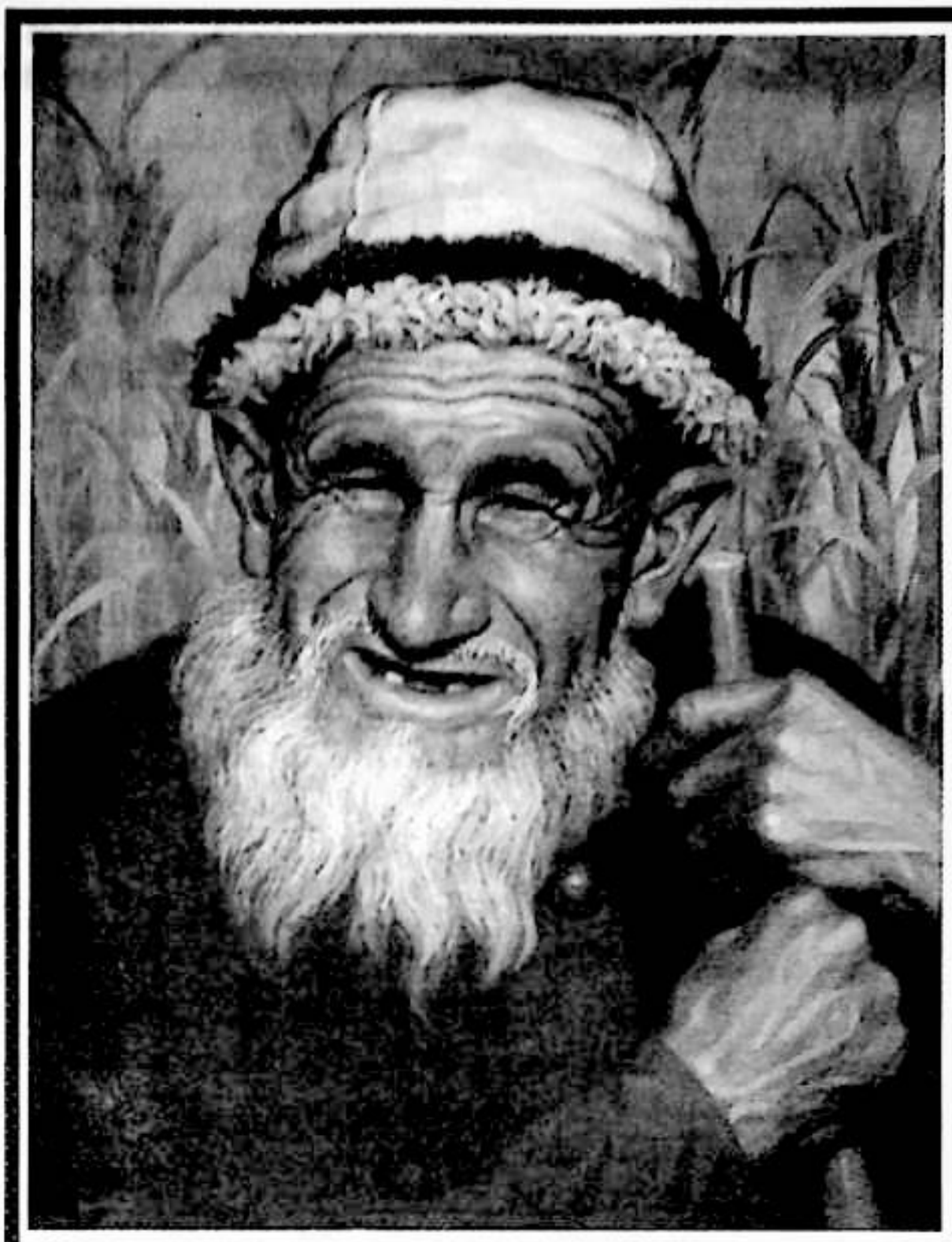

تاغامنىڭ شاپتوللىرى

(هېكايە)

تۇرسۇن مەھمۇت

كىچىككىنە سەھرا بازىرى باش كۆزنىڭ كۆيدۈرگۈچى ئاپتىپىدا ھالسىراپ ياتىدۇ. ئادەملەر ۋە مال- ئۇلاغلارنىڭ ئايىغىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ -توزانلاردىن بۇلغانغان ھاۋا دەمنى سىقىدۇ. مەن قىستاڭچىلىق ئارىسىدا ئۇرۇلۇپ- سوقۇلۇپ كېتىۋېتىپ، تاغامنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن مىستەك پىشانىسىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇ، چۆرىلىرى قىرچىلىپ كەتكەن تۇمقىنى بۇرۇنقىدەكلا كەينىگە سۈرۈپ كىيۋالغانىدى. ماڭا تونۇش شۇ ھالىتى كۆزۈمگە سىغمىلا قالغاندى. ئۇنىڭ ئاپتاپتا كۆيۈپ مسرەڭگە كىرىپ قالغان پىشانىسى ھەققىدە تولا ئويلايتتىم. كۆزۈمگە سىغىپ،خىيالىمغا ئۆيۈپ قالغان پىشانىسى ماڭا ئۆتمۈشكە تەئەللۇق ئاجايىپ كەچمىشلەرنى ھەم كەلگۈسىنىڭ مەن چۈشىنىپ بولالمايدىغان سىرلىرىنى نامايان قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. كىشىنىڭ كۆرمىشلىرى پىشانىسىگە يېزىلغان بولىدۇ، دېيىشىدىكەن. تاغامنىڭ ئاپتاپتا كۆيۈپ قارايغان پىشانىسىگە ئىنسان ئاددىي كۆزى بىلەن كۆرەلمەيدىغان، ئاددىي ئەقلى بىلەن ئويلاپ يېتەلمەيدىغان قانداق قىسمەتلەر پۈتۈلگەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئەمما يۈزىدىكى بولۇپ ياشاش، ھەر بىر تىنىقىنى شۇكۇر- قانائەت ئىچىدە ئۆتكۈزۈشتەك ھازىرقى ئادەملەر ناھايىتى بۇرۇنلا ئۇنتۇپ كەتكەن، بۇگۈنكى كۈندە پەقەت قوبۇل قىلالمايدىغان كەچمىشلەر تاغامنىڭ ئاشۇ پىشانىسىگە پۈتۈلۈپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن. تاغام بىلەن ئوخشاشلا ئىنسانلىق سۈپىتىگە ئىگە بەزى ئادەملەر ئولتۇرغان ماشىنىلارنىڭ چاقلىرى تېگىدىن پۈرقىغان توپا- توزانلار تاغامنىڭ ئۇستىۋېشىنى ئايلىنىپ ئۇنى مەسخىرە قىلغانلىرىدا، تاغامنىڭ بىر ئۆمۈر تىرمىشىپ يەنە شۇ قىرچاڭغۇ- ئۆلەمجان ئىشكى بىلەن جابدۇقلىرى يەتمىش يەردىن ئۇلاقلىق ئەبجەق ھارۋىسىنى كۆرگەندە مەن ئىنسانىنىڭ تەقدىر پىشانىسىنىڭ پەقەتلا ئادىل بولمايدىغانلىقىدىن ئاغرىنغان يەرلىرىم تالاي. بىراق بۇنداق گەپلەرنى كىمگە سۆزلەپ، دەردىڭنى كىملەرگە تۆككۈلۈك؟ تاغام ئالدىدىكى يوغان سېۋەتكە لىققىدە قاچلىۋالغان شاپتوللىرىغا قاراپ قويۇپ،ئۆتكەن- كەچكەنلەرگە نەزەر سالاتتى. ئۇزۇن چۆپۈر قاشلىرى سايە تاشلىغان ئورا كۆزلىرىدىن يوقاپ كەتكىلى بەك ئۇزۇن بولغان بىر نۇر ئەلەڭگىپ تۇراتتى. بوۋام رەھمىتىدىن قالغان كىچىككىنە شاپتوللۇق باغنىڭ مېۋىسى بولغان بۇ مەنىشەتلەر قىستاڭچىلىقتا تىن تارتقىلى بولمايدىغان بۇ بازاردا ئانچە كۆزگە چىلىقىپ كەتمەيتتى.

— تېچلىقمۇ ھېلىم دادا،— مەن تاغامنىڭ ئالدىغا بارىدىم. سەل نېرىدىكى سمىتاناپ تۆۋرۈكىگە باغلاپ قويۇلغان ئېشەك سالپاڭ قۇلاقلىرىنى پات- پات سىلكىپ قويۇپ مۇگدەپ تۇراتتى. ھارۋىدا ئىككى سېۋەت شاپتۇل بار ئىدى.

— ھوي، مەمتاخۇنمۇ سەن، ئوبدان تۇردۇڭمۇ، باللىرىڭ تېچلىقتۇ؟

تاغام ئىنجىقلاپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇزۇن چىبەرقۇت چاپىنىنىڭ سىرتىدىن باغلۇالغان چىت پوتىسىنىڭ بىر ئۇچى تىزىدىن ئېشىپ سالىڭغىلاپ تۇراتتى. تاغامنىڭ قورۇق باسقان چىرايىدا ماڭا تونۇش مېھرىلىك كۆلۈمسىرەش پەيدا بولدى. ئۇنىڭ كۆلۈمسىرىشىدە دۇنيا- پۈتكۈل ئالەمگە بولغان ئەڭ

ئېغىر تىنىقلار

ساددا، ئەڭ كونا مېھرىنىڭ ئىزناسى جىلۋە قىلاتتى. مەن چىرايىدىن قىش كۆنلىرى تار كوچىلاردىكى مەيىنەت ھەم قارامۇزلاردەك سوغۇقلۇق چىقىپ تۇرغان ئادەملەر ئارىسىدا جېنىم سىقىلىپ، جىددىي، ئايىغى چىقمايدىغان شاۋقۇن-سۈرەنلەردىن غېرىبسىنىپ، بوغۇقۇپ كەتكەن چاغلىرىمدا تاغامنىڭ ئاشۇ چىرايلىق، ھېچنېمە بىلەن تەڭلەشتۈرۈپ بولمايدىغان تەمەسىز كۆلۈمسىرەشلىرىنى سېغىنىش بىلەن ئەسلەپ قالاتتىم. بىز ھەقىقىي كۆلكە- تەبەسسۇمنى يوقتىپ قويغان چېغىمىزدا بەكلا بىچارە بوپكېتىمىز، قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرى بىلەن غەزەرسىز تەبەسسۇمنى تاپالمىساق ھايات بىز ئۈچۈن تولىمۇ ئېغىر ھەم سوغۇق بىر يۇك بوپقالىدۇ.

چوڭلاردىن ئاڭلىشىمچە، بۈرۈنلاردا بوۋام رەھمىتي مۇشۇ بازاردا شاپتۇل ساتاتتىكەن. ھازىر ئۇنىڭ ئىزىنى بېسىپ تاغام شاپتۇل سېتىپ يۈرىدۇ. بوۋامدىن قالغان كىچىككىنە شاپتۇللۇق باغقا دادام بىلەن تولا باراتتىم. ئەتىيازدا شاپتۇللار ھۆپپىدە چېچەكلەپ كەتكەندە باغقا كىرىدىغان بولسا ئادەم يەڭگىلەپ، كۆڭلى پاللىدە يورۇپ كېتەتتى. باغنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە دەريانىڭ تۆتاش كەڭ كەتكەن سازلىق بولىدىغان. سازلىق بىلەن كىشىگە ئاجايىپ سىرلىق بىلىنىدىغان پايانى يوق قۇملۇق ئارىسىدا سارغۇچ سۇلىرى شاۋقۇنسىز ئاقىدىغان دەريا بار ئىدى. دەريا بويىدا، سازلىقلاردا مال- چارۋىلار ئوتلاپ يۈرۈشەتتى. ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى دەريا بويىدىن كېلىدىغان سالقىن شامال جانغا ھۇزۇر بېرىپ شاپتۇل چېچەكلىرى بىلەن باغلارنى ،مېھرى ئىسسىق مەھەللىنى سۆيۈپ ئەركىلىتىپ، غۇرۇلداپ ئۆتۈپ كېتەتتى.

ــ بۇ بىزنىڭ ماكانىمىز. مەن مۇشۇ جايدا، بوۋاڭلارنىڭ مۇشۇ كونا ئۆيىدە تۇغۇلغان،- دادام يېزىغا چىققان چاغلىرىمدا شۇنداق دەپ قوياتتى. دادام بىر تۇرلۈك سېغىنىش ھەم مەيۈسلۈك ئىچىدە بىزگە كۆرسىتۈاتقان بۇ ئۆيلەر مەن كۆرۈپ باقمىغان بوۋام ئۆز قولى بىلەن سالغان يېرىمى ۋادەك، يېرىمى لاي تاملىق پاكار ھەم كىچىك ئۆيلەر ئىدى. كونا زامانچە ئېغىر تاختايلىق ئىشكىلەر ھەر قېتىم ئېچىلغاندا يېقىمسىز غىچىلدايتتى. مورا ئوچاق ئۈستىدىكى يوغان جىنچىراغنى ھەرقاچان توپا بېسىپ تۇراتتى. دادام پېنسىيگە چىققان يىللاردا ئۆزى تۇغۇلغان مەھەللىسىنى، ئاتا- ئانىسىنى، قېرىنداشلىرىنى تولا ئەسلەيدىغان بوپقالغاندى. دادامنىڭ دېيىشچە، شاپتۇللۇق باغنى بوۋام ياش ۋاقلىرىدا ئۆز قولى بىلەن بىنا قىلغانكەن. ھاياتنىڭ ئېغىر دەملىرى جانىنى قىينايدىغان ئاشۇ قارا يىللاردا كىچىككىنە شاپتۇللۇق باغ ئۇلارنى سېرىقتال بولسىمۇ بېقىپ كەلگەنكەن. بوۋامنىڭ زامانىدا كېچە- كۈندۈز ئىشلەپمۇ قورساق تويمايدىغان قارا كۈنلەر بولغان. ئاشۇ يىللاردا خۇدا ئەزىز قىلىپ ياراتقان بەندىلەر ئۆزىنى خۇدانىڭ ئورنىدا كۆرىدىغان قارا يۈرەكلەرنىڭ تاپىنى ئاستىدا خار بولۇپ ئۆتكەن. ئىنسانىنىڭ ھاياتى قارا تۇمان بىلەن بۇلغانغاندا قورقۇنچلۇق پاجىئەلەر يۈز بېرىدۇ. كېچە- كۈندۈز ئات- ئېشەكنىڭ ئورنىدا ئىشلىگەن ئادەملەر ئاچلىقتىن ئۆلۈپ، جەسەتلىرى قىر- سايلاردا قالغان. «تۇڭگان يېغىلىقى»دا يۇرتقا ئالتۇن ئالۇنكى كەلگەندە شۇ زامانىدىكى بايلار بوۋامدەك ئىگىسىز كىشىلەرنى ھەيدەپ كېلىپ بىر سىر ئالتۇن ھېسابىغا قاراقچىلارغا تۇتۇپ بەرگەندە، بوۋام ئۆز قولى بىلەن بىنا قىلغان شاپتۇللۇق باغنىڭ يېرىمنى بىر سىر ئالتۇنغا سېتىپ گۆر ئاغزىدىن قۇتۇلۇپ قالغانكەن. بۇ، بوۋامنىڭ ياش ۋاقلىرىدا بولغان ئىشلار ئىكەن، ئۇ چاغلاردا تېخى دادامنۇ تۇغۇلمىغانكەن.

ئارىدىن نۇرغۇن يىل ئۆتتى، بوۋامنىڭ ئەجر- مېھنىتىدىن بىنا بولغان شاپتۇللۇق باغ ھەر يىلى باھاردا شۇنداق چىرايلىق گۈللەپ، كۈزدە كىشىنىڭ زوقىنى قوزغايدىغان شاپتۇللار بىلەن تولۇپ تۇردى، تاغام يەنە شۇ بۇرۇنقىدەك چاڭ- بوغۇناق بىلەن تولغان سەھرا بازىرىدا شاپتۇل سېتىپ يۈردى. نەزەرىمدە، تاغام ئاشۇ بازارنىڭ مۇھىم بىر قىسمى ئىدى. ئۇ بولمىسا بۇ بازارمۇ بولمايدىغاندەك،بازار بولمىسا تاغامۇ بولمايدىغاندەك ئىدى. ۋاقىت شۇ تەرىقىدە ئۆزىنىڭ يولى بىلەن سۈرۈلۈپ ئۆتۈپ كېتىۋەردى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەن يەنە دادامنىڭ باشلىشى بىلەن يېزىدىكى بوۋامنىڭ قەدەمجايىغا بېرىپ، بالىلىق خاتىرەمدە ساقلىنىپ قالغان شاپتۇللۇق باغنىڭ چىرايلىق ھالىتىنى يەنە بىر قېتىم كۆرگەنىدىم. شۇ چاغدىمۇ تازا باھار پەيتى ئىدى. شاپتۇللار باھار ئاپتېپىغا تويۇنۇپ ھۆپپىدە چېچەكلەپ كەتكەن. نازۇك چېچەكلەرنىڭ يۈرەكنى مەپتۇن قىلىدىغان يۇمران بەرگلىرى يەڭگىل شامالدا مەيىن تەۋرىنىپ، چىرايلىق پىلدىرلىشىپ تۇراتتى. بۇ قېتىم مېنى ئەجەبلەندۈرگەن ھەم قىزىقتۇرغان ئىشنىڭ بىرى، تاغامنىڭ شاپتۇللۇق بېغىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى كەڭ كەتكەن سازلىقتا جىددىي ئەمگەك كېتىپ باراتتى. توپا ئىتتىرىش ماشىنىلىرى، توپا قېزىش ماشىنىلىرى قاپقارا ئىس پۈرقۇپ، زېمىننى تىتىرىتىپ يەر تۇرتۇپ يۈرەتتى. ئېگىز قىر- تىرگەنلەر سېلىنىۋاتاتتى. زەيلىكلەر كولىنىۋاتاتتى.

دادام سازلىقتىكى مەنزىرىنى كۆرۈپ تاغامغا قارىدى. تاغام ئوڭايسىز بىر ھالدا چىرايلىق كۆلۈمسىرەپ، ئاكسىنىڭ ئالدىدا قول باغلاپ تۇراتتى. كەينىگە سۈرۈپ كىيىۋالغان تۇمىقىنىڭ چۆرىسى مايلىشىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى.

ــ بۇ يەردە نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ؟

ــ تاڭ، مەنمۇ بىلمىدىم. ئاكلىسام، خەقلەر سازلىقنى تۆزلەپ يەر ئېچىۋاتقۇدەك.

تاغامنىڭ كۆلكە ئارىلاش سۆزىدىن بۇ دۇنيانىڭ ئازادىلىكى، بىغەملىكى چىقىپ تۇراتتى.

ــ سەنمۇ ئېچىپ قويمامسەن، باغنىڭ كەينىنى ئىگىلىسەڭ خېلى كۆپ يەرگە ئىگە بوپقالسەن.

ــ ئەمدى شۇ،ــ دېدى تاغام قۇلاق تۈۈنى قاشلاپ ئوڭايسىز بىر ھالدا.

ــ نېمە بولدى، ساڭا رۇخسەت قىلمامدۇ- يە؟

ــ ياق، ئۇنداق ئەمەس، دادۇيدىكىلەر خېلى سۆيلەپ باقتى بولمىسا.

ــ ياخشى گەپكەن، ئەمسە سەنمۇ ئىش باشلا، بولمىسا كېيىن پۇشايمان قىلسەن.

ــ بىراق شۇ، يا بۇ چاغقىچە قىلماپتۇق بۇ ئىشنى. ئەمدى بۇ چاغ بولغاندا.

تاغام كۆلۈمسىرەپ تۇراتتى، تەبەسسۇمى شۇنداق يېقىملىق، شۇ قەدەر چىرايلىق. تاغامنىڭ چىرايىدىكى كۆلكىگە قارىغان ئادەم خۇددى بۇ دۇنيادىكى تاش ـ تۇپراق، ئوت ـ گىياھ، قۇش ـ قانات ھەممە ـ ھەممە نەرسە كۆلۈڭاتقانىدەك، كۆلۈمسىرەڭاتقاندەك، دۇنيا كۆلكىگە، غەرەزسىز، تەمەسسىز كۆلكىگە تولۇپ، ھايات شۇ قەدەر شېرىن ـ تاتلىق بوپكەتكەندەك تۇيغۇغا كېپقالاتتى. تاغامنىڭ شۇ ھالىدا يەر ئىگىلەشكە رىغبىتىنىڭ يوقلۇقىنى باشقىلارغا يول قويغانلىق ياكى بۇنداق ئىشلارنى ياقتۇرمىغانلىقى دەپ چۈشىنىشنى بىلمەيتتىم. بەلكىم بۇ تەرەپلىرىنى تاغاممۇ ئويلىمىغانىدۇ، تاغاممۇ ماڭا ئوخشاش نۇرغۇن نەرسىنى ئويلىيالمايدىغانىدۇ، ئويلاشنى خالمايدىغاندۇ، ياكى بولمسا ئۆلۈپ كېتىدىغان جاھانغا بىر پاتمان مال ـ دۇنيا توپلاپ نېمە كەپتۇ دەپ ئويلايدىغانىدۇ. بىراق ھازىر يەنە مۇشۇنداق ئويلسا شۇنداق ئويلايدىغاندىن بۇ جاھاندا پەقەت ئۆزىلا قالىدىغانلىقىنى، ئەتراپىدىكى ئادەملەر نېمىنى ئويلسا شۇنى ئويلاپ، خەق ماڭغان يولدا قىستىلىپ ـ كەپلىشىپ بولسىمۇ مېڭىپ، قىستىلاڭغۇ مۇشۇ دۇنيادىن بىر كىشىلىك نېسىۋىسىنى تالىشىپ، قىزغىنىپ تېپىپ يېمىسە ئادەم قىسقا ئۆمۈرنى خاتىرجەم، ئىنسانەك ئۆتكۈزەلمەيدىغانلىقىنى تاغام بىلمەيدىغانەك قىلاتتى. مەنمۇ شۇ چاغلاردا تېخى بىلىپ يېتەلمىگەنىدىم. مەن بۇلارنى ناھايىتى كېچىكىپ بىلدىم. بىراق مەن بىلگەن چاغدا تاغامغا بۇ دۇنيادا مۇشۇنداق ھەقىقەتلەرنىڭ بارلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمىگۈدەك پۈرسەت بولمىدى. بولغان تەقدىردىمۇ تاغام يەنە شۇ چىرايلىق كۆلۈمسىرىشى بىلەن، ئاق كۆڭۈل، ساددا دېگەن مۇشۇ ئىككى سۆزگە يېغىنچاقلىغىلى بولىدىغان ئاشۇ يۇرىكى بىلەن پەقەت كۆلۈپلا تۇرۇۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. مۇشۇ يەردىكى ئۆزىگە ئوخشاشلا قولۇم ـ قوشنىلىرى ئارىسىدا، ساددا دادىسىنىڭ تەربىيىسىدە، ئاق كۆڭۈل ئانىسىنىڭ پەرۋىشىدە، ئەللىيىدە چوڭ بولغان، مەكتەپ قارىسى كۆرمىگەن تاغام بەلكىم نۇرغۇن نەرسىنى ئويلىيالمىغان بولغىيدى. يولدا بىر تال تىكەننى كۆرسە ئاتايىن ھارۋىسىدىن چۈشۈپ خەقلەرنىڭ پۇتىغا كىرىپ كەتمىسۇن دەپ يولنىڭ ياقىسىغا تاشلۇېتىدىغان، خەقلەر يولنى كولاپ ئېرىق ئېلىپ سۇ تۇتسا، ساقلاپ تۇرۇپ ئېرىنمەي تۆزلەپ قويىدىغان تاغام نۇرغۇن نەرسىنى ئويلىيالمايتتى. ھازىر خەقلەرنىڭ كەينىمدىكىلەر يېتىشۇالمىسۇن دەپ ئۆزى مېڭىپ بولغان يولغا تىكەن تاشلاپ، ئورەك قېزىپ قويىدىغانلىقىنى تاغامدەك ئادەملەر بۇ دۇنيادا چۈشىنەلمەيدۇ ھەم مەڭگۈ ئەقلىگە سىغدۇرالمايدۇ. تاغام ئىش قىلىشقا چىدامлىق، جاپا كۆتۈرۈشلۈك بولسىمۇ بىراق ئويلاشقا، كاللا قاتۇرۇشقا ئېرىنچەك ئادەم بولسا كېرەك. بۇنداق ئادەملەر خاپىلىقتىن نېرى بولالماي، جاپادىن قۇتۇلالماي، بەك بالدۇر قېرىپ كېتىدىكەن. ئەگەر يامان يېرى، ئۇلار ئۆزلىرى تارتقان دەردىسەرلەرنى قېتىغا ئالماي، خۇددى شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىكتەك يەنە بىر خىلا ياشاپ كېتىۋېرىدىكەن. ئۆزلىرىنىڭ دەرد تارتقانلىقىنى بىلەلمەيدىكەن. مەن بۇلارنى چوڭ بولۇپ، يېقىلىپ ـ قوپۇپ، ياشىماقنىڭ ئاسان ئەمەسلىكىنى بارا ـ بارا ھېس قىلىشقا باشلىغاندىن كېيىن چۈشىنىپ يەتكەندەك بولدۇم.

ئاردىدىن بىر ـ ئىككى يىل ئۆتكەن بولسا كېرەك، ئەتىيازدا ھۆپپىدە ئېچىلغان شاپتۇل چېچەكلىرىنىڭ ئاچچىقىغا مايىل ھىدى بىلەن تويۇنغان باغ ھاۋاسى دادامنىڭ زەردىلىك ئاۋازى بىلەن تەۋرەپ كەتتى:

ــ باغنىڭ كەينىدىكى ئاۋۇ بوش يەرلەرنى بولسىمۇ ئىگىلەپ قوي، تىرىكەن سېلىپ سۇ باشلا، بولمىسا پۇشايمان قىلسەن.

دادامنىڭ گەپلىرىنىڭ شۇ چاغدا تاغامغا قانچىلىك تەسىر قىلغانلىقىنى بىلمەيمەن. ئەمما تاغامنىڭ ئاشۇ كۆلۈمسىرەش، چىرايلىق تەبەسسۇمىنىڭ تېگىدە ئۆلۈپ كېتىدىغان جاھانغا مۇنچۇالا نەپسى بالالىق قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى دېگەن مەنىلەرنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەندەك بولغانىدىم.

ــ بالىلىرىڭ چوڭىيۇاتىدۇ، ئۇلارغىمۇ روزىنغار كېرەك، شۇلارنى بولسىمۇ ئويلاپ قوي.

ــ بالىلارنىڭ رىزقىنىمۇ خۇدايىم بېرەر، ئاكا.

ــ خۇدامۇ ئوڭدا ياتقانغا بەرمەيدۇ.

ــ كىشى دۇنياغا ئۆز رىزقى بىلەن تۇغۇلىدۇ، كىشىنىڭ ھەققىنى كىشى يېيەلمەيدۇ، ئاكا. بالىلارغىمۇ خۇدا بىر يولدا بېرەر.

تاغام مانا شۇنداق ئويلايدىكەن. تاغام شۇ چاغلاردا بۇ دۇنيادا خۇدانىڭ بەندىلىرىگە چاچقان رىزقىنىڭ چەكلىك ئىكەنلىكىنى، ئۇنى بىر ـ بىرىدىن تارتىۋېلىپ، چىڭ تۇرۇپ، تۇرتۇشۇپ، ئۇسۇشۇپ تېپىپ يېمىسە، ماۋۇ مېنىڭ رىزقىم ئىدى دەپ قاراپ تۇرسا خەقلەرنىڭ ئۇنداق ئويلىمايدىغانلىقىنى، ماۋۇ پۇستانىنىڭ رىزقى ئىدى، مەن ئېلىۋالسام بولمايتتى، دەپ قاراپ تۇرمايدىغانلىقىنى ئويلاشقا ئۇلگۇرمەيلا جاھاندىن كەتكەن بولسا كېرەك. ئەگەر تاغام بۇلارنى بىلگەن تەقدىردە بەكلا ئەجەبلەنگەن بولاتتى، دۇنيانىڭ ئەسلىدە ئۆزى ئويلىغانىدەك ئەمەسلىكىنى ئۇقسا بەكلا ئۇمىدسىزلىنىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. بىراق تاغامنىڭ ئۆمرى بۇلارنى ئويلاشقا يار بەرمىدى. تاغام بىلەن دادام ئوتتۇرىسىدا يەنە بىر قېتىم مۇشۇ گەپ چىققاندا تاغام:

ــ قولۇم ـ قوشنىلارنىڭ يېرى ئاز بولغاچقا يەر ئېچىۋاتىدۇ، بىزنىڭ بېغىمىز بولغاندىكىن تالاشمايلى دېدۇق، ــ دېگەن گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تاغامنىڭ ئۆتۈپ كەتكەن ساددا ئىكەنلىكىنى، جاھانىنىڭ ئىشلىرىغا ئۆزىنىڭ ئاقىلىقى، پاكلىقى بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان، بۇ دۇنيانى شۇنداق ئاق ھەم پاك ھېسابلايدىغان روھى ھەم كۆڭلى بارلىقىنى چۈشەندىم.

سازلىق يىلىرى ئېچىلىپ تاغامنىڭ بېغىغا يەتتە ـ سەككىز قەدەم قالغاندا دادام چىداپ تۇرالماي يەنە بىر قېتىم ۋارقىرىدى:

ــ مۇشۇ يەرنى بولسىمۇ ئىگىلەپ قوي، بىلىشىڭ كېرەك، يەر دېگەن ئالتۇن قوزۇق.

تاغام كەينىگە سۈرۈپ قويغان تۇمقىنىڭ سىرتىدىن بېشىنى قاشلاپ قويۇپ يەنە شۇنداق چىرايلىق كۆلۈمسىرىدى:

ــ يا بالدۇرراق تۇتۇش قىلماپتۇق. ئەمدى بۇ چاغ بولغاندا خەقلەردىن يەر تالىشىپ يۈرسەك سەت تۇرارمىكى مانا.

بۇ كۆنلەردە تاغامنىڭ تۇرمۇشىدىمۇ ئۆزگىرىشلەر بولغان، ئۇنىڭ ئۆزىگە ئوخشاشلا كۆلۈمسىرەپ تۇرىدىغان ئايالى تۇغقان، ئوغۇلمۇ ئوننەچچە ياشنىڭ قارىسىنى ئېپقالغانىدى. بۇ

بالا بەكلا ئوماق، كونا، ئۆزىگە چوڭ كىپقالغان كىيىملەر ئارىسىدىمۇ ئادەمگە شۇنداق يېقىشلىق كۆرۈنەتتى. كۆزلىرىدىن ئەقىللىقلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ كېينىكى كۇنلەردە ئۆيۈمدە تۆت كۈن تۇرۇپ مەكتەپنىڭ ياتقىغا كۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ تومۇرىدا ئېقىۋاتقان قان بىلەن مېنىڭ قېنىم بىر. ئەمما بىزنىڭ دىلىمىز، كۆڭلىمىز، مېھىر- مۇھەببىتىمىز بىر يەردىن چىقالمىدى. مېنىڭدەك بىر ئاكىسىنىڭ، قېنى بىر، يىلتىزى بىر ئاكىسىنىڭ ئۆيىدىن ئۇنىڭغا ياتقۇدەك جاي، داستىخىنىدىن ئۇ يېگۈدەك غىزا چىقمىدى. ھاياتتا نۇرغۇن ئىشنىڭ تاينى قالمىدى. خۇشھاللىقنىمۇ تەمى قالمىدى. مۇشۇ كۈنلەردە قانچىلىغان ئادەمنىڭ يۈرەك كېسىلى، مېڭىسىگە قان چۈشۈش بىلەن ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرسەم مۇشۇنداق بىمەھەل ئۆلۈمنىڭ يۈرەك كېسەللىرىنىڭ، مېڭىسىگە قان چۈشىدىغان قورقۇنچلۇق ئەھۋاللارنىڭ خۇددى جىيەن ئىنىم بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدا ساقلىنىپ قالغاندەك قارىماققا بار، ئەمما ئەمەلىيەتتە توزۇپ كەتكەن مېھىر- مۇھەببەت سەۋەبىدىن بولۇۋاتىدۇ دەپ چۈشىنىپمۇ قالمەن. يۈرەك ئۆزىنىڭ ئوزۇقى- ھاۋاسىدىن ئايرىلىپ قالغان. ئەمما بۇنى خەقلەر ئاڭلىسا مېنى مەسخىرە قىلىشى تۇرغان گەپ. شۇڭا بۇ خىياللىرىمنى ھازىرغىچە ھېچكىمگە دەپ باقمىدىم.

— مۇنۇ قالتىس يىگىت بوپتۇغۇ،— دېدى دادام بىر قېتىم تاغاملارنىڭ ئۆيىگە بارغاندا جىيەنىمنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ زوق بىلەن،— نەچچىدە ئوقۇۋاتسەن، بالام؟

— ئالتىنچىدە،— دېدى ئۇ خىجىل بولغان ھالدا يەرگە قاراپ.

— يارايسەن. بۇ بالىنى چوقۇم ئوقۇتقىن جۇمۇ،- دېدى دادام تاغامغا قاراپ.

— ئۇ، خەتنى ئوبدان ئۆگەنسىدى، بولارمىكىن ئەمدى. قويلارنى باقمىدىغان ئادەم يوق.

— شۇمۇ گەپ بولدىمۇ، بېقىپ بولالمىغۇدەك نەچچە قويۇڭ بارتى سېنىڭ ؟ قارىسام، شۇ بارى- يوقى تۆت تال چىچقاق پاقلانكەنغۇ. بىلىپ قوي، بۈگۈنكى كۈندە ئوقۇمىغان ئادەم نېنىنى تېپىپ يېيەلمەيدۇ. ئوقۇمسا بولمايدۇ.

— ئۇ ئوقۇپ بولدى، ئاكا. خەت تونۇپ بولدى.

دادامنىڭ سەپراسى يەنە ئۆرلىدى. ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان تاغامغا ئاچچىق بىلەن بىرمۇنچە ۋارقىرىدى. تاغامنىڭ مەستەك پارقىراپ تۇرىدىغان پىشانىسىدىن تەر ئاقتى. ئۇ، ئاكىسىنىڭ راستلا ئاچچىقلاپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ئارتۇقچە بىرنېمە دېمىدى. كېينىكى كۈنلەردە ئاڭلىشىمچە تاغامنىڭ چوڭ ئوغلى- مېنىڭ جىيەنىم، مۇشۇ كۈنلەردە خېلىلا بوي تارتىپ قالغان ئوماق بالا بىلەن كۈلۈمسىرەپلا يۈرىدىغان تاغام ئوتتۇرىسىدا خېلى جىدەللەر بولغانمش. تاغامچە بولغاندا، خەت يېزىشنى بىلگەن، گېزىت ئوقۇيالايدىغان بالىنىڭ يەنە ئوقۇپ يۈرۈشىنىڭ ھاجىتى يوقكەن، شۇڭا ئۇ مال- ئۇلاغلارغا قاراپ، قوي بېقىشى كېرەككەن. ئەمما جىيەنىم دەيدىكەن: مەن چوقۇم مەكتەپتە ئوقۇيمەن، بازاردىكى مەكتەپكىچە ئوقۇيمەن، ئەگەر يول قويمىسا قېچىپ كېتىمەن، سەن تاپالمايدىغان يەرگە قاچىمەن. جىدەلنىڭ نەتىجىسى شۇنداق بوپتۇ. بالا ناھىيە بازىرىدىكى مەكتەپنى پۈتتۈرگىچە ئوقۇيدىغان، ئۇنىڭدىن كېيىن قايتىپ كېلىپ قوي باقىدىغان بوپتۇ. مەن ئۆمرۈمدە تاغامنىڭ ئاچچىقلىغانلىقىنى كۆرۈپ باقمىغان، بەلكىم ئۇ شۇ چاغدا ئاچچىقلانغاندۇ. ئەمما ھەرقانچە ئويلاپمۇ ئۇنىڭ غەزەپلىك چىرايىنى تەسەۋۋۇر قىلالمىدىم. مانا شۇ چاغدا تاغام بىلەن جىيەنىم ئوتتۇرىسىدىكى شۇ جېدەلدە جىيەنىمنىڭ بازاردىكى ئۆيۈمدە تۆت كۈن تۇرۇشى بەلگىلىنىپ بولغاندەك قىلىدۇ. بىراق، پەقەت تۆت كۈن.

تاغامنىڭ ئوغلى مەن تۇرۇۋاتقان مۇشۇ ناھىيە بازىرىدا ئوقۇيدۇ. ئۇنى كوچىلاردا ئۇچرىتىپ قالغانلىرىمدا، ئۆزىگە بارمىدىكى دەپ خاپا بولمەن. ئۇمۇ بارالمىغانلىقىدىن ئۆزىرە سورايدۇ. ئۆيگە چوقۇم بار، بارمىسام رەنجىپ قالمەن دەيمەن. ئۇمۇ چوقۇم بارىمەن، دەپ ۋەدە بېرىدۇ ئەمما بارمايدۇ. مەنمۇ ئۇنى ئىزدەپ سوراشتۇرۇپ، ئۆيۈمگە ئەكەلمەيمەن. ئۇنىڭ نېمىشقا ئۆيۈمگە كەلمەيدىغانلىقىنى مەنمۇ بىلمەمەن، ئۇمۇ مېنىڭ ئۆيگە بار دېگىنىم ئۈچۈنلا ئۆيۈمگە كەلسە بولمايدىغانلىقىنى بىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ مۇشۇنداقلا بىر گەپ، سۆزلىرىمنىڭ چىن مەنىسە ئېيتىلمىغانلىقى ھەر ئىككىمىزگە ئايان.

ئۇ، يېزىدىن ناھىيە بازىرىغا كېلىپ ئوقۇغان دەسلەپكى ھەپتىسە بىزنىڭ ئۆيدە تۆت كۈن تۇردى. تۆت تېمىدىن يىلمانلىق، ياسالمىلىق تەپچىپ تۇرىدىغان ياسداق ئۆيىمىزگە بۇ يېڭى مېھمان مېنىڭ دىلىمنى سۆيۈندۈرۈپ ساددا سەھرا ھىدىنىمۇ بىللە ئېلىپ كىردى. ئۆيىمىز تار ھەم كىچىك ئىدى. شۇڭا جىيەن ئىنىم سقىلىپ قالدى. ئايالىم ئۇنىڭغا كۈلۈپ تۇرۇپ مۇئامىلە قىلسىمۇ بىراق بۇ كۈلكىسى، كۆرسەتكەن ئىلتىپاتىنىڭ يالغانلىقىنى قارىغۇمۇ بىلمۇالاتتى. ئۆيىمىزدىنمۇ تار، ئۆيىمىزدىنمۇ يىلمان كۆڭلىمىز بۇ ئەقىللىق ئىنىمنى سىغدۇرالمىدى.

— ياتاققا كۆچۈپ كېتەيمىكىن.

— بىر ئوبدان ئۆي تۇرسا ياتاقتا نېمە بار ساڭا، تاغاملار ئاڭلسا نېمە دەيدۇ.

— مەكتەپ سىرتتا يېتىشمىزغا قوشۇلمايدىكەن، ياتاقتا يېتىش كېرەككەن.

مەكتەپ قوشۇلمايدىغان ئىش يوق. ئەقىللىق ئىنىم، ئۇنىڭغا مەن، مېنىڭ ئەبجەش روھىم، چىن مەنىدىكى قېرىنداشلىق مېھرىنى ئۇنتۇپ كەتكەن يۇرىكىم، يەنە تار ئۆيدە چوڭ بولۇپ، تار روھ بىلەن ئۆسكەن يەكگەنلىگە مېنىڭ ماۋۇ كۈلۈپ تۇرۇپ جاننى ئالىدىغان خوتۇنۇم قوشۇلمايدۇ. سېزىپ تۇرىمەن، ھەممەيلەن ئۆزىمىزنىڭ تولمۇ تار، گۇگۇم قاراڭغۇسىدەك روھىمىزغا قاپسىلىپ قالدۇق. بارغىن ئىنىم، سېنى تۇتۇپ قالسامۇ ئۇزۇنغا بارمايدۇ، بىز يوقتىپ قويغان مېھرىنىڭ ئورنىنى ھېچنېمە تولدۇرالمايدۇ. ئەمەلىيەتتە يوقتىپ قويغىنىمىز باشقا نەرسە ئەمەس، بىزنىڭ قېرىنداشلىقتىن مەنە تاپىدىغان كۆڭۈل توقلىقىمىز، خۇشھاللىقلىرىمىز، يەكگىل ھەم ئىسسىق ھاياتىمىز.

مەن ئۇنى ئۆزىتىپ قويۇپ جىممىدە ئولتۇرۇپ تاماكا چەكتىم. تاماكىنىڭ كۆكۈش ئىسلىرى بىلەن قوشۇلۇپ چىققان ھەسرەتلىرىم تار ئۆيۈمنىڭ بۇلۇڭ- بۇلۇڭلىرىدا ئايلىنىپ ماڭا

سوغۇق نەزەردە قاراۋاتاتتى.

ــ ئاۋۇ بالىغا ئېيتىڭ، پۇتنى يۇيۇپ ياتسۇن.

ئايالىم مۇشۇنداق دېگەن چاغدا ئىنىم ياندىكى ئۆيدە تاپشۇرۇق ئىشلەۋاتاتتى. ئىشىك ئوچۇق ئىدى. ئۇ هەممىنى ئاڭلايتتى. ئايالىم ئۇنىڭ پۇتنى يۇيۇپ بولغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ يەنە شۇنداق دەۋاتاتتى. يەنە ئىشكىنىڭ ئوچۇقلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، بۇ گەپلەرنى ئۇ ئاڭلىماي قالمىسۇن دېگەندەك قەستەن ئۇنلۇك ئاۋازدا دەۋاتاتتى.

ــ بۇ ئۆيدىن بەرىكەت كەتتى، يەنە ئۇن تۆگەپتۇ،ــ ئاشخانىدىن ئايالىمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. تاغام جىيەن ئىنىمنى ئەكەلگەن چاغدا چوڭ بىر تاغار ئۇننىمۇ بىللە ئېپكەلگەنىدى. مەن يالغاندىن تاغامنىڭ مېنى يات كۆرگەندەك ئۇن كۆتۈرۈپ يۇرگەنلىكىدىن بىرمۇنچە خاپا بولغانىدىم. تاغام يەنە كۆپ ئۆتمەي گۆش، ماي، كۆكتات دېگەندەك نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. تاغامنىڭ ئىچ ـ ئىچىدىن چىقىۋاتقان خۇشھاللىقىنى ئۇنىڭ هازىرلا ياش تۆكۈلدىغانىدەك بىلىنىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن، مۇلايىم پىشانىسىدىكى هاياجانلىق قورۇقلاردىن، ئۇمچىيىپ كەتكەن لەۋلىرىدىن، يەنە ئۇنىڭ تۆمۈردەك قاتتىق، جاپادىن ئېگىلمەس، ئۆزىنىڭ ئەسلى شەكلىنى يوقاتقان بارماقلىرىنىڭ سىزىلەرلىك تىترىشىدىن كۆرگىلى بولاتتى. بازاردا ئىشلەيدىغان مېنىڭدەك بىر تۇغقىنىڭ بولغانلىقى، ئەمدى ئوغلىنىڭ بۇ يات يەردە هەرگىز بويۇن قىسىپ قالمايدىغانلىقىغا بولغان ئالەمچە سۆيۈنۈشىنىڭ يارقىن بىر نۇرى پارلايتتى.

ئايالىم توغرا ئېيتىدۇ، بەرىكەت كەتتى، بەرىكەت ئۇن تاغىرىدا ئەمەس بىزنىڭ يۇرىكىمىزدە قالمىدى. بۇنداق يۇرەكلەر بار يەرگە هېچنېمە سىغمايدۇ، ئۆزىمىزدىن باشقا هېچنېمە سىغمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىز يالغۇز قالىمىز. ناهايىتى قورقۇنچلۇق جائگالدا يالغۇز قالىمىز.

تاغامغا بوۋام رەهمىتىدىن قالغان شاپتۇللۇق باغ كىشىنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىپ بارا ـ بارا بۇرۇنقى ئىسكەتتىدىن قېلىۋاتاتتى. شاپتۇللارنىڭ قىزغۇچ غوللىرىدا، نوتا شاخلىرىدا ساپسېرىق يىلىملار قاينام چېقىشقا باشلىدى. كىشىنىڭ هەۋىسىنى قوزغايدىغان چىرايلىق هەم يوغان شاپتۇللار بارا ـ بارا يىگىلەپ، هۇررەك ـ هۇررەك يىلىملار پەيدا بولۇپ، بۇرۇنقىدەك كۆرگەن ئادەمنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كەلتۈرىدىغان تەمىدىن كەتتى. ئەمما تاغام دادىسىدىن قالغان كىچىككىنە شاپتۇللۇق باغنى بۇ دۇنيادىكى ئەڭ كاتتا بايلىقى، بارلىق روزىغارىنىڭ بىردىنبىر مەنبەسى دەپ بىلەتتى.

ــ باغنى ئوڭشىمىساڭ بولمىغۇدەك،ــ دېدى دادام بىر قېتىم بوۋىمزنىڭ قەدەمجايىغا بارغىنىمزدا شاپتۇللۇق باغنىڭ بارا ـ بارا قۇرۇپ ـ چوخراپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ خۇرسىنغان هالدا. بىر چاغلاردىكى باراقسانلاپ تۇرىدىغان، جاھاندىكى جىمى گۈزەللىكنى ئۆزىگە يىغقاندەك رەڭ جۇلاسى بىلەن هۇپپىدە چېچەكلەيدىغان شاپتۇللارنىڭ شاخ ـ نوتىلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى قۇرۇپ كەتكەن، چېچەكلىرىمۇ ناهايىتى ئاز ئىدى.

تاغام ئېغىر تىنىپ چىكسىنى قاشلاپ قويدى. چەت ـ چۆرىلىرى مايلىشىپ كەتكەن تۇمشۇق پۇرلىشىپ تۇراتتى. يۈز ئۆڭىدە غېرىب چىراي كۆلۈمسىرەش پىرىلدايتتى.

ــ ئەمدى شۇ، بۇ شاپتۇللارنى دادام رەهمىتي ئۆز قولى بىلەن تىككەن، كۆكلەتكەنىكەن، دادام كۆرگەن شاپتۇللار ئىدى. شۇڭا...

ــ بۇنى بىلىمەن. دادام كۆرگەن دەپ قاراپ تۇرساڭ هەممىسى قۇرۇپ تۆگسە، باغ ۋەيران بولسا ئاندىن قانداق قىلسەن؟

ــ ئۇنداقمۇ بولماس، ئوڭشىلىپ قالار.

مېنىڭ مۇشۇ سۆيۈملۈك تاغام هەم مۇشۇ تاغامغا ئوخشايدىغان ئادەملەر ئۆزى خالىمايدىغان نۇرغۇن ئىشنىڭ بىر كۈنلەردە ئۆزلىكىدىن ئوڭشىلىپ قالىدىغانلىقىغا سەۋەبسىز ئىشىنىپ هەم شۇنداق بولۇشنى سۈس بىر خىل ئۈمىد بىلەن خۇدادىن تىلەپ هاياتقا، دۇنياغا پەرۋاسىز هەم يىلمان بىر نەزەردە تىكىلىپ كۈنلىرىنى ئۆتكۈزىدۇ. دەرەخ قۇرۇپ كەتسە ئورنىغا يېڭىسىنى قويۇش ئۈلار ئۈچۈن بىھاجەت، بىر كۈنلەر كەلگەندە قۇرۇپ كەتكەن دەرەخ باشقىدىن ياشىرىپ ئەسلي هالىتىگە كېيىقالىدۇ. دادىسى تىككەن دەرەخ ئۆز جايىدا قۇرۇپ كەتسە مەيلى، بىراق ئۇنى قومۇرۇۋەتسە ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ روهى قورۇنۇپ قالىدۇ. دادىسى كۆرگەن كالا ياكى ئات موزايلىماي، تايلىماي بىرسى بىر پېتى قېلىۋەرسە، هەتتا ئۇ قېرىپ پېچاققا يارىماي تاپ بوپكەتسە مەيلىكى، ئۇنى سېتىپ پۇل قىلسا ياكى ئۆلتۈرۈپ گۆشنى يېسە توغرا ئەمەس. ئەمما باغ قۇرۇپ، ئۆلەمجان مال ـ چارۋىلار ئۆلۈپ تۆگەپ، يامان كۈنگە قالغان بالا ـ چاقىلىرى خار ـ زەبۇن بوپكەتسە بۇنىڭ هەممىسى ئاللانىڭ ئىرادىسى، بۇنىڭغا بەندە بەقۇۋۇل. ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭمۇ روهى قورۇنمايدۇ. ئىشلار تەتۈرگە مېڭىپ قالسا ئاتا ـ بوۋىسىدىن قالغان شاپتۇلنى قومۇرۇۋەتكەنلىكى ياكى كالىنى سويۇۋەتكەنلىكىدىن بولدى دەپ ئويلايدۇ. مەن تاغامنىڭ كۆڭلىگە تىڭ كەلمەسۇن دەپ بۇ گەپلەرنى ئۇنىڭغا دېيىمگەنىدىم. ئويلاپ باقسام، تاغامغا دەيدىغان نۇرغۇن گېپىم بار ئىكەن، ئەمما دېيەلمەپتىمەن. بىرسى ئوتتا كۆيۈۋاتسا بىچارە ئەجەب كۆيۈپ كەتتى، دەپ قاراپ تۇرماي بىرەر چېلەك سۇ تۆكۈپ قويۇش بەك مۇهىم ئىشكەن.

مەن تاغامنى ئەڭ ئاخىرقى قېتىم چاڭ ـ بوغۇناقتىن تىنچ تارتقىلى بولمايدىغان يېزا بازىرىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا شاپتۇل قاچىلانغان بىر نەچچە سېۋەتنى ئالدىغا قويۇۋالغان هالەتتە كۆرگەنىدىم. مەن سەل نېرىدا تۇرۇپ پۇتۇن بوي ـ بەستىدىن نامراتلىقنىڭ ئاچچىق هەم يىرگىنىشلىك چاڭلىرى پۇرقۇلۇپ تۇرغان، يوقسۇزلۇق ئالۋاستىسىنىڭ بۇرنىدىن تۆكۈلىدىغان توزانلىرى ئارىسىغا كۆمۈلۈپ ئولتۇرغان تاغامنى كۆرۈپ مۇشۇ بازاردا بىر ئۆمۈر شاپتۇل ساتقان بوۋامنى، دادىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ شاپتۇل سېتىپ ئۆمرىنى ئۆتكۈزگەن تاغامنى ئويلىغانىدىم. يەنە تاغامنىڭ ئوغلىنىڭمۇ بىر كۈنلەر كەلگەندە مۇشۇ ئورۇندا ئولتۇرۇپ خۇددى تاغامغا ئوخشاشلا شاپتۇل سېتىپ قېرىپ كېتىشىنى ئويلاپ ئۆزۈمچە قورقۇپ كەتكەنىدىم. تاغام كۆز يۇمۇپ قارا يەرنىڭ تېگىگە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنى ئەسلەپ قالغان چاغلىرىمدا يۇرىكىم ئېچىشىپ، ئۇنسىز

ياش تۆككەن چاغلىرىم كۆپ بولغان. مەن كىچىكمىدىن تارتىپ تاغامنىڭ ئاشۇ چۆرىلىرى قىرچىلىپ، پەقەتلا ئىسكەتى قالمىغان تۇمىقىغا دىققەت قىلىپ كەلدىم. شۇ چاغدىكى خىيالىم بويىچە بۇنداق تۇماقنى كىيىشكە بولمايتتى. ئۇنى چۆرۈۋېتىپ يېڭىسىنى ئېلىپ كىيىش كېرەك ئىدى. تاغامنىڭ قاتلىشىپ كەتكەن كۆن ئۆتۈكىمۇ، يول- سىزىقلىرى قالماي قىرچىلىپ كەتكەن چاپىنىمۇ بەكلا ئاۋارە ئىدى. مەن شۇ ئەرسىلەرنى- تاغامنى سەت، قوپال، كۆرۈمسىز كۆرسەتكەن شۇ ئۇستىۋاشلارنى يېڭىلاپ قويالايتتىم. بازاردىن يېڭىسىنى سېتىۋېلىپ ئۇنىڭغا كىيگۈزۈپ قويالايتتىم، بۇنىڭغا قۇربىم يېتەتتى. ئەگەر شۇنداق قىلالىغان بولسام تاغام بۇ دۇنياغا قايتا تۇغۇلغاندەك خۇشھال بوپكېتەر بولغيتتى. مەن مۇشۇ كەڭرى ئالدىمنىڭ بىر بۇرجىكىدە جىممىدە ياشاپ، ئۇن- تىنسىز كېتىپ قالغان بىر ئادەمنىڭ يۈرىكىدە چەكسىز خۇشھاللىق ھەم مېھىر- مۇھەببەت ئويغاتقان بولار ئىدىم. ئەمما مەن ئۇنداق قىلالمىدىم. مەنمۇ ئۆزۈم بىلىپ - بىلمەي بۇگۈنكى زامانىنىڭ يۈرىكى مېھىرسىزلىكتىن مۇزلىغان ئادەملىرىنىڭ قاتارىدا تۇگمەس غەلۋە- غۇدۇر، تاراق- تۇرۇقلار بىلەن تولغان تار كوچىسىدا قىستىلىشىپ كېتىۋاتقان ئادەملەرنىڭ بىرىگە ئايلىنىپ بولغانىدىم. مەنمۇ ئۆزۈمگە ئوخشىغان نۇرغۇن ئادەم، دوستلىرىم، ھەقەمسايىلىرىمگە ئوخشاش ئانىسىغا بىرجىك گۆش ئاپىرىپ بېرىش ئېغىر كېلىدىغان، بىراق باشلىقىنى، خوجايىنىنى، ساختا كۈلكىسى بىلەن باشنى ئايلاندۇرىدىغان سەتكۈلەرنى كۆرگەندە نەچچە يۈز سومنىڭ كۆزىگە قاراپ ئولتۇرمايدىغان ئادەملەردىن بولۇپ بولغانىدىم. ئون سومغا بىر تۇماق ئېلىپ قان- قېرىندىشىمنى خۇشھال قىلىشقا چىدىمىغىنىم بىلەن، سېمىزلىكتىن ئۆزىنى جۇڭقۇرالماي قالغان، توقلۇقتىن كېكىرەلمەي قالغان نۇرغۇن ئادەمگە ئايانماي پۈل خەجلەشنى بىلەتتىم. مەن ئۇلارنىڭكىنى يەيتتىم، ئۇلار مېنىڭكىنى يەيتتى. توق ئادەملەر توق ئادەملەرنى كۆپرەك يېيىشكە، ئىچىشكە، كىيىشكە زورلايتتۇق. ئەمما تومۇرىدا مېنىڭكى بىلەن ئوخشاش قان ئېقىۋاتقان تاغام بولسا شۇ كۈنلەردە يادىمدىن چىقىپ كەتكەنىدى. تاغامنىڭ قانداقراق تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقى خۇددى مەن بىلەن ئالاقىسىز ئىدى. ئاشۇ تاغامنى بىر قېتىم خۇش قىلىشمىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى، بۇنىڭ بەك ئاددىي ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەتكەن چېغىمدا جاپا- مۇشەققەتتىن پۈكۈلۈپ، ئەبگارلىشىپ كەتكەن تاغام ئاللىقاچان قارا يەرگە سىڭىپ كەتكەنىدى.

تاغامدىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىن، چاك- بوغۇناقتىن تىنىن تارتقىلى بولمايدىغان ئاشۇ بازاردا ئۇنى كۆرەلمەيدىغان بوپقالغاندىن كېيىن ،ئۇنىڭ ئاشۇ مۇزلاپ قېتىپ قالغان يۈرەكلەرنى ئىللىق سېزىم بىلەن ئېرىتەلەيدىغان تەبەسسۇمنى يوقتىپ قويغاندىن كېيىن تاغامنىڭ مەن ئۇچۇن زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىپقالدىم. ئۇنى تولا ئويلايدىغان، ئۇنىڭ تولىمۇ ئاددىي ھاياتى ھەققىدە خىيال قىلىدىغان بوپقالدىم.

تاغام بىر پارچە قاتتىق نانىنى يەۋاتاتتى. بېشىدا يەنە شۇ كونا تۇمىقى، ئۇستىدە قېلىن پاختىلىق چىبەرقۇت چاپىنى بار ئىدى. مەن ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالام بەردىم. تاغام يەنە شۇ ئەبەدىي ئۆزگەرمەيدىغان تەبەسسۇمى بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ مەن بىلەن كۆرۈشتى. ئۇنىڭ كۆلكىسىدە مۇشۇ چەكسىز ئالەمگە بولغان تەگسىز مېھرىنىڭ نۇرى جىلۋە قىلاتتى. مەن ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ كەتتىم. تاغام بىر ئۆمۈر مۇشۇ دۇنياغا كۆلۈپ قاراپ، تەبەسسۇم بىلەن ھاياتقا بېقىپ، دۇنياغا مېھىر تۆكۈپ كەلدى. كۆز ئالدىمدىكى سوغۇق، بىسەرۋا ھايات مۇشۇ نۇقتىدىن تاغامغا ناھايىتى كۆپ قەرزدار ئىدى.

— سودىگىز قانداقراق، ھېلىم دادا،— دېدىم تاغامنىڭ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ئورا كۆزلىرىگە قاراشقا پېتىنالمىغانىدەك يەرگە بېقىپ .

— يامان ئەمەس.

تاغامنىڭ سېۋەتلىرىگە قويۇۋالغان شاپتۇللىرى غىچلا يىلىم بېسىپ كەتكەن، دانىسى ئۇششاق ھەم تۆكلدەك شاپتۇللار ئىدى. بىر چاغلاردىكى سېرىقياغدەك جۇلالىنىپ كۆزنى قاماشتۇرىدىغان شاپتۇللاردىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى. شاپتۇللۇق باغنىڭ ئۇزاققا سوزۇلغان تارىخى ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقاندەك قىلاتتى.

— كىلوسىنى نەچچە پۇلدىن ساتتىڭىز؟

— ئىككى ھوددىن ساتتىم، بالام.

— نېمە؟ نېمانچە ئەرزان.

— ئۆزىمىزنىڭ بېغىدىن چىقىدىغان بولغانىدىكىن.

مەن شۇ چاغدا ئۇغۇلبالىدەك بىر ئىش قىلماقچى بولدۇم. مېنىڭ مۇشۇنداق قىلالىشىمىمۇ ئاسان ئەمەس، شۇ چاغدا شۇنچىلىكىنى ئويلىيالمىغىنىمغا ھازىرمۇ سۆيۈنمەن.

— ھەممىسى نەچچە كىلو كېلەر؟

— ئەللىك كىلو كېلەرمىكى.

— ھەممىسىنى مەن ئالاي، تاغا.

— ما بالىنىڭ گېپىنى، سەن بۇنى ئېلىپ نېمە قىلىسەن؟ لازىم بولسا ئەكېتىۋەر، ئۆزۈڭنىڭ نەرسىسىگە پۇل تۆلىگەن نەدە بار.

— ياق، مەن بۇنى ئۆزۈم ئالمايمەن، ئىدارىدىكىلەرگە كېرەك. تارقىتىپ بەرمەكچىمىز.

— ئۇنداق بولسا مەيلى. ساڭا بۇنى بىر مودىنلا بېرەي.

— ياق. بازاردا قانداق ساتقان بولسىڭىز شۇنداق باھادا ئالىمەن، بەربىر پۇلنى ئىدارە تۆلەيدىغان بولغاندىكىن.

— شۇنداقتىمۇ سەندىن پۇل ئالسام ئەجەب بىرقىسما تۇرىدىكەن. بولدى، پۇل يېنىڭدا قالسۇن.

مەن تاغامغا نۇرغۇن چۈشەندۈرۈپ يۈرۈپ پۇلنى ئاران تۇتقۇزدۇم. ئۇنىڭ تەبەسسۇم ئۆچمەيدىغان چىرايىدىكى سۆيۈملۈك، يۈرەككە تېگىدىغان خىجىللىق نۇرلىرى ھېلىمۇ كۆز ئالدىمدا.

تاغامدىن ئالغان شاپتۇللارنى ۋېلىسىپىتنىڭ ئارقىسىغا بېسىپ تاغام بىلەن خوشلاشتىم. تاغام بۇگۈن يورۇق جاھاندىن بىكار بولغاندى. يەنە كېلىپ سودىسىمۇ ئوبدان بولغاندى. ناھايىتى ئېنىقكى، بۇ شاپتۇللارنى مەن ئالمىسام ئۆيگە قايتۇرۇپ ئېپكېتەتتى. مەن تاغامنىڭ غېرىب كۆڭلىنى بىر قېتىم بولسىمۇ خۇش قىلالىغىنىم ئۈچۈن كۆڭلۈم شۇنداق يورۇپ كەتتى. ئۆزۈمنى شۇنداق ئازادە سەزدىم.

ئەللىك كىلوغا يېقىن شاپتۇلنى قانداق قىلىش كېرەك؟ مەن شاپتۇللارغا قارىدىم. شاپتۇللار يىلمىنىڭ تولىلىقىدىن يېگۈسىزلا

بىر هالدا ئىدى. مەن مەھەللىمىزنىڭ ئايىغىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئۆستەڭگە شاپتۇللارنى سۇغا تۆكۈۋەتتىم. شاپتۇللار بىر چۆكۈپ، بىر لەيلەپ ئېقىپ كەتتى. كۆزۈمدىن سىرغىغان ئىككى تامچە ياش لاي ھەم پاسكىنا ئۆستەڭ سۈيىگە قوشۇلۇپ ئېقىپ كەتتى.

تاغام ئۆمۈر بويى بۇ دۇنياغا، دۇنيادىكى جەمئى بارلىقتا غەرەزسىز مېھىر بىلەن شۇنداق تاتلىق كۈلۈمسىرەپ كەلگەن بولسىمۇ ئەمما بۇ دۇنيا، بۇ ھايات ئۇنىڭغا ئۇنداق تاتلىق كۈلۈپ باقماپتۇ. تاغام داۋالىنىمەن دەپ خېلى كۈچىگەن، بىساتىدىكى ھەممە نېمىسنى يىغقان بولسىمۇ ئالىقان توشقۇدەك بىر نېمە چىقمىغان. ئۇ، پۇل بولمسا بولمايدىغانلىقىنى، پۇل بولمسا كېسەل داۋالاتقىلى بولمايدىغانلىقىنى، يەنە شۇ پۇل بولمسا جان دېگەن نەرسىنى ساقلاپ قالماقنىڭ تەسلىكىنى تازا ئاڭقرالماي ياشىغان بولسا كېرەك.

ــ نېمە كەتسە كەتسۇن ،چوقۇم داۋالىنىڭ.

بۇ، تاغامنىڭ باغرى يۇمشاق ئايالىنىڭ يىغلاپ تۇرۇپ قىلغان گېپى ئىدى.

ــ كېسىلىم يوق، نەچچە كۈن ئۆتسە ياخشى بوپقالىمەن.

تاغام قىزىتمىسى ئۆرلىگەندە جۆيلىدىمۇ يا راستلا شۇنداق دېدىمۇ، ئىشقىلىپ ھاسراپ تۇرۇپ:

ــ بالا ـ چاقلىرىمنى قەرزگە تۇتۇپ بېرىپ كەتكۈم يوق،ــ دېگەن گەپنى قىپتۇ. بۇ گەپلەرنى تاغامنىڭ ئايالى نامار كۈنى قوشاق قىپتىپ يىغلىغاندا ھازا قوشقىدىن بىلىۋالدىم.

كېسىلىم يوق دېگەن تاغام شۇ گەپنى قىلىپ ئۈچ كۈندىن بېيىن ئالەمدىن ئۆتكەندى.

تاغام ئالەمدىن ئۆتكىلى ئۈزۈن يىل بولدى. مەن تولىمۇ ياخشى كۆرىدىغان، ئەمما كۆڭلۈمدىكى قېرىنداشلىق مېھرىنى، قانداشلىق مۇھەببەتنى بەرھەر قېتىم تولۇق يەتكۈزەلمىگەن جېھەن ئىنىم ھازىر يېراق بىر شەھەردە خېلى بىر ئىشلارنى تەۋرىتىپ يۈرىدۇ. بەزىدە ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلاپ، شاپتۇل ساتىدىغان مۇشۇ ئىشنىڭ تاغامدىن ئوغلىغا مىراس بوپقالمىغانلىقىدىن شۇنداق خۇشھال بوپكېتىمەن. ئۇنىڭ دادىسى ئاتمىش نەچچە يىل ياشاپ، ئۆزىنىڭ كونا مەھەللىسى بىلەن چاك ـ توزانلىق يېزا بازىرىنىڭ سىرتىغا چىقىپ باقمىغاندى. ئوغلىنىڭ مۇشۇ كۈنلىرىنى كۆرەلىگەن، ئۇنىڭ يېنىغا بەرھەر قېتىم بېرىپ كېلەلىگەن بولسا تاغامنىڭ بۇ دۇنياغا، ئىنسانىنىڭ ئۆمرى ھەم ئۆزىنىڭ ئويلايدىغانلىرى ھەققىدىكى خىياللىرى باشقىچە بولۇشى مۇمكىن ئىدى. تاغام بىلەن جېھەن ئىنىم ئارىسىدىكى ئاشۇ قېتىملىق دە تالاشتا مەن بار ئىدىم.

ــ بازار مەكتەپنى تۈگەتتىڭ، خەتنىمۇ ئوبدان يازالايسەن، ئەمدى قايتىپ كەل، بالام.

ــ كېلىپ نېمە قىلىمەن، بۇ يەردە قانداق جان باقىمەن؟

ــ بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ بېغىمىز بار، مال ـ ئۇلاغلىرىمىز بار، شۇنداق تۇرسا جان باقالماي قېلىشتىن قورققىنىڭ نېمىسى؟ مانا مەنمۇ ئوقۇمىغان، بىر ئوبدان كۈن كۆرۈۋاتمامدىم. مەندىن كېيىن قالسىڭمۇ مۇشۇ باغ ساڭا قالىدۇ.

ــ مەنمۇ شاپتۇل ساتامدىم، يېڭى،ــ جېھەن ئىنىمنىڭ ئاۋازى ناھايىتى قەتئىي ئىدى،ــ مەن ھېسابلاپ باقتىم، بىر ئۆمۈر شاپتۇل سېتىپتۇ، سەن شاپتۇل سېتىپ ئاتمىش نەچچىگە كىرىپسەن. بىساتىمىزدا ئەسكى كىگىز، تۆشۈك پالاز، ئۆڭكۈردەك ئىسلاش ئۆي، ئېغىلدىكى ئۆلەمىجان نەچچە تۈياق قوي ـ ئۆچكە...مەن بۇنداق ئىشنى ئۆلسەممۇ قىلمايمەن.

تاغام مەڭدەپ تۇرۇپلا قالدى، ئۇنىڭ چىرايىدىكى مەڭگۈ ئۆچمەيدىغان كۈلكە دەقىقە ئىچىدە يوقاپ يەنە پەيدا بولدى. ئەمما بۇ كۈلكىسى بۇرۇنقى كۈلكىلىرىگە ئوخشمايدىغاندەك قىلاتتى.

ــ بۇ، بۇ سېنىڭ نېمە دېگىنىڭ؟

تاغام ئوغلىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك ئۇنىڭ چىرايىغا ئۇزۇندىن ئۇزۇن قاراپ كەتتى. ئارقىدىن ئاران ئاڭلانغۇدەك غودۇڭشىدى:

ــ بېغىمىز بولغاندىكىن... بىزنىڭ باغ تۇرۇپ ...

شۇ ئىشتىن كېيىن تاغامنىڭ ئۆيىگە ئۈزۈنغىچە بارالمىدىم. دادامۇ ئۇلارنىڭ ئۆيىگە كەمدىنكەم بارىدىغان بوپقالغانىدى. شاپتۇللۇق باغ بارا ـ بارا قۇرۇشقا باشلىغاندىن كېيىن دادامنىڭمۇ ئۆزى تۇغۇلغان بۇ كونا مەھەللىسگە بولغان سېغىنىشى سۇسلاپ كەتتىمۇ ياكى باشقا سەۋەب بارمۇ، بىلمىدىم، مەھەللىسىدىن مەرى يېنىپ كەتكەنىدەكلا قىلاتتى. خۇددى ئورنىنى تولدۇرالمايدىغان بىرەر نەرسىنى يوقتىپ قويغاندەك ئېغىر ئۇھسىنىپ قوياتتى. مەھەللىسىنىڭ گېپىنمۇ قىلمايدىغان بوپقالغانىدى.

تاغام جاھاندىن كەتكەندىن كېيىن بىزنىڭ جەمەتىمىزدىن شاپتۇل ساتىدىغانلار چىقمىدى. بىزنىڭ ھېلىقى شاپتۇللۇق بېغىمىزمۇ قۇرۇپ ۋەيران بولدى. بۇ، ھەممە نەرسە قۇرۇپ ئاخىرلاشىدىغان، بار بولغان نەرسىلەر چوقۇم بىر كۈنى تۈزۈپ تۈگەيدىغان، يېڭىلىرى كونىلىرىنىڭ ئورنىنى ئالىدىغان شۇنداق بىر دۇنياكەن. ھەرقانداق قۇدرەتلىك كۈچمۇ جاھاننىڭ مۇشۇ تەرتىپىنى ئۆزگەرتىپ بولالمايدۇ. شۇنداقتىمۇ مەن ئاشۇ شاپتۇللۇق باغنى، تاغامنىڭ كۈلكىسىنى ھېلىھەم سېغىنىمەن. ئاشۇ باغدا، تاغامنىڭ ئاشۇ كۈلكىسىدە ھاياتنىڭ يەڭگىل، تەملىك ھەم شېرىن بىر ئەسلىمىلىرى قالغاندەك سېزىمەن. باغنىڭ قۇرۇپ ۋەيران بولغانلىقىنى ئويلىسام باغنى كېڭەيتمىگەن، قۇرۇغانلىرىنى يېڭىدىن سالمىغان تاغامنى كۆڭلۈمدە ئەيىبلەيمەن. بەلكىم تاغام شۇنداق قىلغان بولسا توغرا بولار بولغىيدى. مەن تاغامنىڭ ھاياتى ھەققىدە كۆپ ئويلايمەن، ئەمما ئويلىغانسېرى گاڭگىراپ قالىمەن. خىيالىمدا تاغام بىلەن سۆزلىشىمەن. ئۇنىڭغا بۇ جاھاننىڭ ئىشلىرىنى ئۇنداق ئەمەس، مۇنداق قىلىش كېرەكلىكىنى ئۆگىتىپ كېتىمەن. تاغام يەنە شۇ دۇنيانى قەرزدار قىلىپ قويغان كۈلكىسى بىلەن جىممىدە ئولتۇرۇپ گېپىمنى ئاڭلايدۇ. بىراق ھەممە نەرسە ئۆتۈپ كەتكەنىدى. مەن خىياللاردىن ئويغىنىپ تاغامنىڭ ئوغلىنىڭ كىچىككىنە سۈرىتىگە زوقلىنىپ قاراپ كېتىمەن. سۈرەتتىكى جېھەن ئىنىمنىڭ چىرايىدا كۈلكە ئەمەس جىددىيلىك بار ئىدى.

ئاپتور: چەرچەن ناھىيە مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ خادىمى (M2)

ۋىجدان مۇھاكىمىسىدىن ئىككى يازما

ئابدۇرەھمان ئەزىز ئوغلى

ئادەم ئىللىق، ئالەم ئىللىق

پايانسىز كائىناتنى يۇلتۇزلار بېزەپ تۇرىدۇ. يەرشارنى ئاتموسفېرا ئوراپ تۇرىدۇ. جەمئىيەتنى كىشىلىك مۇناسىۋەت ئوراپ تۇرسا، كىشىلىك مۇناسىۋەتنى كەيپىيات باغاشلاپ تۇرىدۇ. كەيپىياتنى بولسا ئادەمىيلىك سۈيىەت ۋە ئادەمىي ئەخلاق مىزانلىرى جۈلالاندۇرۇپ تۇرىدۇ. ئادەمىي سۈيىەت، ئادەمىي ئەخلاق شەخس ئېڭىدىن يۇغۇرۇلۇپ، يېتىلىپ، پىشىپ تاۋلىنىدۇ ۋە ئاندىن قووغا يۈزلىنىدۇ. قووۇمدىن مىللەتكە، دۆلەتكە، ھەتتا پۈتكۈل ئالەمگە يۈزلىنىپ، بىر پۈتۈن ئىجتىمائىي ئەخلاقنى رويابقا چىقىرىدۇ. ئىجتىمائىي ئەخلاق نۇرغۇن شەخسنىڭ ئىش- ھەرىكىتىدىن پۈتۈنلىنىدىغان بىرلىك بولغاچقا، ئۇ تولۇق يېتىلگەن مۇكەممەل نەرسە ئەمەس. ئۆزىدە ساقلانغان ناچار خاھىشلار بىلەن ئۆرۈش- ئارقاق بىرگە ھەۋجۇد بولۇپ ئەخلاق سىلىشتۇرمىسى ھاسىل قىلىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. شۇڭا ئىجتىمائىي ئەخلاق دېگەن بۇ ئۇقۇمنى قىرلىرى تولۇقلانمىغان چاغا نەرسىگە ياكى ئەيىب- ئېۇنىي بار سوقمچاقراق نەرسىگە ئوخشىتىش مۇمكىن. ئۇنى تولۇقلاپ پۈتۈنلەش، نۇقساندىن خالي نەرسىگە ئايلاندۇرۇش شەخس ئېڭىغا قويۇلغان پەرزىي سوئالدۇر. بۇ پەرزىي سوئالنىڭ نەتىجىسى جىسمىمىزدىن تارتىپ ئېڭىمىزغىچە ئۇدۇم بولۇپ سىڭىپ كەتكەن ئوتلۇق سېزىمگە، يەنى ئوتتەك قىزىق سۆيگۈگە، ئوتتەك مېھرى ئىسسىق كىشىلىك مۇناسىۋەتكە، ئوتتەك قىزىق مېھرى- ۋاپاغا سېزىك بولىدۇ. سېزىكىگە قانمىغان بوۋاق ئەيىبناق تۇغۇلۇپ قالغىنىغا ئوخشاش، سېزىكىگە قانمىغان كىشىلىك ئەخلاقمۇ ئەيىبناق، يېرىم- يارتا نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئۆز ئۇدۇمغا ۋارىس بولالىغان، ئوتتەك قىزىق مېھرى- مۇھەببەت، سۆيگۈ- ۋاپا بىلەن سېزىكىگە قانغان كىشىلىك ئەخلاق راۋرۇس، ئەيىب- نۇقسانسىز يېتىلىپ، بىزگە يۇقىرىقى پەرزىي سوئالنى قويۇپ ئولتۇرغان نۇقساندىن خالي بىر پۈتۈن ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ مۇستەھكەم ئۇلى بولالايدۇ. مۇشۇ جەريانلارنىڭ ھەممىسى قان ۋە ئاغىنا سىڭگەن بىر ئۇدۇمدىن، يەنى ئوتتەك قىزىق، ھارارەتلىك ئادەمىيلىكنىڭ خاسىيىتىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئۇ خاسىيەتلىك روھىي ئەگىگۈشتەرنى ئوتتەك قىزىق ھارارىتىدىن سۇغۇتۇپ، ھەتتا مۇزلىتىپ قويماسلىق ئوتتەك قىزىق ھاياتنىڭ، ئوتتەك قىزىق مېھرلىك دۇنيانىڭ ئوتتەك قىزىق مەنپەئەتدارى ۋە ئىشتىراكچىسى بولغان ھەر بىرەيلەننىڭ ئوتلۇق يۈرىكىمىزگە قويۇلغان يەنە بىر پەرزى ۋە سىنىقىدۇر.

جاھاندا ئاجايىپ ئېسىل پەزىلەتلىك ئادەملەر بولىدۇ. ئۇلار يۈرىكىگە مۇجەسسەم ئېسىل ئۇدۇملار بىلەن ئالەمنى ئىللىقلىقا بۆلەيدۇ. بۇنداق ئېسىل ئۇدۇملۇق، يۈكسەك ئەخلاقىي پەزىلەتلىك كىشىلەر ھەرقانداق زامان ۋە ماكاندا مەۋجۇد.

كۆكۈل ئالبوممىدا مۇنداق بىر قانچە پارچە سۈرەت ئۆزىنىڭ دەبدەبىسىز، لېكىن قاغجىراق يۈرەك قاتلىمىمغا ھۇزۇر بەخش ئەتكەن ئىللىقلىقى بىلەن جۈلالىنىپ تۇرىدۇ:

1. سۈرەت

چەت- يىراق مەھەللىمزدە بىر قېرى باققال بار. كىشىلەر ئۇ ئادەمنى ئەركىلىتىپ «شوخ كېرەم» دېيىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە

سەھرا سۈرەتلىرى

ئۇ بوۋاي شوخمۇ ئەمەس. پەقەت ئاۋازىنىڭ زىل ۋە چىرقىراق چىقىدىغانلىقى، گەپ- سۆزنى لاتا چاينىمىاي جايىدا قىلىدىغانلىقى ۋە ھېلىقى «بەخت ناخشىسى» كىنو فىلىمىدىكى شوخ كېرەم بىلەن ئىسمىداش بولغانلىقىدىن مەھەللىدىكىلەر چاقچاق قىلىشىپ ئۇنى شۇنداق ئاتىشىۋالغان. ئۇ بوۋاي قاچان قارىسا كامىرلىرى يېرتىلىپ، تۆمۈر چاقلىرى كۆرۈنۈپ قالغان كونا ئېشەك ھارۋىسىغا سەككىز- ئون تاۋۇزنى تىزىۋېلىپ، مەھەللىنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ ئايىغىغا چىقىۋاچە چىرقىراق، زىل ئاۋازدا «شەكەر تاۋۇز، شەكەر تاۋۇز، شەكەر چىقمىسا بىكار تاۋۇز!» دەپ قىسقا- قىسقا توۋلاپ تۇرىدۇ. كەچكىچە ئايلىنىپ بىر- ئىككى تاۋۇز ساتسا ساتىدۇ، بولمىسا يوق. لېكىن قىش- ياز دېمەي توۋلاپ، مەھەللىنى ئاۋاتلاشتۇرۇپ تۇرىدۇ.

مەھەللىدە ئۆزىچە «شوخ كېرەم»نى ياراتمايدىغانلار جىق. «شوخ كېرەم»نىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ بولغىچە پىخىلدىشىپ كۈلۈشىدۇ:

— ئەخمەقنىڭ چا خالتىسى دېسە مانا مۇشۇ ئىدەمنى دېسە بولىدا. ئالىقاندەك مەھەللىدە بىر كۈن چۆگىلەپ ساتقىنى ئىككى- تۆت تاۋۇز. تۆت تاۋۇزدا قالغان پايدا قانچىلىك؟ ئۇنىڭدىن كۆرە ئەنجان تېمىنى يۆلەپ ئولتۇراپ سېرىق ئاپتاپنىڭ كالتىسىدىن ھۆزۈرلانسا بولمامدا؟ قوتا ئېشىكىگە تېخى ئۇ ئوۋال ئۇ قېرىنىڭ...!

بىراق «شوخ كېرەم» بۇنداق گەپلەردىن پەرۋايى پەلەك، ھەتتا زاكۇ بېشىغا ئولىشىپ توخۇ سوقۇشتۇرۇۋاتقانلارنىڭ يېنىدىن ئۆتكەندە، نەۋرىسىدەك ياشلارنىڭ ھېچبىر ھېيقمايلا:

— ھەي شوخ كېرەم، قوتا ئېشىكىڭنى نېرى ھەيدە! توخۇيۇمنى ھۆركۈتۈۋەتتى،— دەپ سەنلەشلىرىنمۇ ئېغىر ئالماي كۈلۈپلا قويىدۇ.

«شوخ كېرەم»نىڭ يەنە بىر «ئەخمەقنىڭ چار خالتىسى» ئادىتى بار. ئۇ يولدا كېتىۋېتىپ كۆزىگە مەسۇم، ئوماق كۆرۈنگەن كىچىك بالىلارنى كۆرسە ئۆزىچە ئامراقلىقى تۇتۇپ مايماق ھەم كىچىكرەك، لېكىن تاتلىق چىققان تاۋۇزدىن بىرنى پىچىپ بېرىپ، گەپكە سېلىپ يانپاشلاپ ئولتۇرۇپ كېتىدۇ. ئۇششاق بالىلار ئۇنى دائىم «شوخ داداش» دەپ چاقىرىشىدۇ.

قىشنىڭ لەپلىدەپ قار يېغىۋاتقان بىر كېچىسى تۇن تەڭ بولغاندا «شوخ كېرەم»نىڭ دەرۋازىسى ئەنسىز تاراقشىپ كەتتى. يوغان تېرە جۇۋىسىنى يېپىنچاقلاپ، باتارېيسى تۆگەپ، پىلىلداپ قالغان قولچىرىغىنى ياندۇرغىنىچە دەرۋازىسىنى ئاچقان «شوخ كېرەم» چىراغنىڭ ئاجىز يورۇقىدا يۇقىرىقى مەھەللىدىكى مەجىت پەلەكنىڭ ئوغلىنى كۆردى.

— يېرىم كېچە بولاپكەتتىغۇ، بالام، ئۆي تىڭلىقتۇ؟

— تىڭلىق،— دېدى بالا بۇرنىنى شۇرتتىدە تارتىپ قويۇپ،— دادامغا ئات گۆشى ئىسسىق كېلىپ بېشى ئاغرىپ كېتىپتىكەن، سىلىدىن تاۋۇز ئەكېلىشنى بۇيرۇغانتى.

— ئەستا،— دېدى «شوخ كېرەم» ئىچىگە قار كىرىپ كەتكەن ساپما كەشنى يېنىك توكۇلدىتىپ،— تاۋۇز تۇرگەپ كەتكەنتى.

— بىرسىمۇ يوقما؟

— يوقتى.

— قايلاپ باقسىلا، نەچچە پۇل دېسىلە مەيلى.

— پۇلىنىڭ گېپى ئەمەس، بالام، تاۋۇز راستىنلا تۇرگەپ كەتكەنتى.

بالا مەيۈس كەينىگە ياندى.

ئۆيىدە سامان تەكىيگە يۆلىنىپ يانپاشلىغان «شوخ كېرەم» خىيال سۈرمەكتە ئىدى. «مەجىتاخۇن ماڭا ئۇمىد باغلاپ ئاتايىتەن بالىسىنى ئەۋەتكەندە، ئەجەب تاۋۇز يوق بولاپقالدى دېسە. سوغۇقتا يوتقاندىن چىقماق تەس كەپتۇ دەپقالىدىغان بولدى- دە...» «شوخ كېرەم» بىردىنلا تۇرۇپ كەتتى. قاراڭغۇدا سىيپاشتۇرۇپ يۈرۈپ ئېشىكىنى ھارۋىغا قوشتى. ئىگىسىنىڭ يېرىم كېچىدە ئۆنىدەرەپ كىرىپ ھارۋىغا قوشۇۋاتقانلىقىدىن ھەيران قالغان ئېشەك بىردەم بويۇنتاۋلىق قىلىپ بېقىپ ئاندىن ھارۋىغا كىردى.

قار لەپلەپ يېغىۋاتاتتى. ئوڭغۇل- دوڭغۇل يېزا يولىدا «شوخ كېرەم»نىڭ ھارۋىسىنىڭ ئىزىنى قارلار كۆممەكتە ئىدى. ئۇستۈبشى ئاپئاق قار بوپكەتكەن «شوخ كېرەم» چوقالغا يۆلەنگىنىچە مۆگدەيتتى. ئۇ بەئەينى ئېشەك ھارۋىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇلغان قار ھەيكەلگىلا ئوخشاپ قالغاندى.

— بالام، داداڭ قايداغراق، — سورىدى «شوخ كېرەم» دەرۋازىنى ئاچقان بالىدىن.

— ئوخشاش تۇرۇۋاتىدا.

— بايامىنكىياقى يېزا بازىرىدىكى ئەخەت باققالنىڭ ئۆيىدىن تاۋۇز ئەكەلگەنتىم. داداڭغا ئەكىرىپ بېرە.

بالا خۇشھال بولغىنىدىن تاۋۇزنى ئېلىپ يۈگۈرۈپ كىرىپ كەتتى ۋە ھەمساتتا يۈگۈرۈپ چىقىپ يولغا چۈشكەن «شوخ كېرەم»نى چاقىردى:

— شوخ داداش، دادام ما پۇلنى سىلىگە بە دېدى.

بالا «شوخ كېرەم»نىڭ قولىغا قاتلانغان بىر قەغەزنى تۇتقۇزۇپلا ئارقىغا ياندى.

ئەتىسى ئەتىگەندە بامدات نامىزىدىن كىرىپ يانچۇقىدىن بىر نەرسە ئىزدەۋاتقان «شوخ كېرەم» قولىغا چىققان نەرسىنى ئېلىپ قاراپ، ئۇيقۇسىرىغان كۆزلىرىنى چىملىداتقىنىچە تۇرۇپ قالدى. يانچۇقىدىكى ئەللىك يۆەنلىك پۇل ئىدى.

«شوخ كېرەم»نى ھە دەپ ئۆگزىسىدىكى كەپتەرلىرىگە قاراپ ئىسقىرتمۇاتقان مەجىت پەلەك خۇشخۇي قارشى ئالدى:

— شوخ كېرەمكا، كېچىدە تازا ئەسقاتتىڭ جۇمۇ. ئۆزلەپ قاغىلى تاس قاغانتىم. خۇدايىم تىجارىتىڭگە بەرىكەت بەرسۇن.

— بەرىكەتنى سەن بەكرەك بېرىۋەتتىڭمۇ قايداغ؟ ما پۇلۇڭ بەك جىق تۇرىدا.

— ياق، ئاكا. ئاخشام ئات گۆشىدە نارىن چۆپ ئىچىۋىدىم، بېشىمغىلا چىقتى دېگىنە. چىدىيالماي ساڭا بالا ئەۋەتكەن. كېچىنى كېچە دېمەي، سوغۇقتا بىز مۇنچە يولنى بېسىپ ئاتايىن ماڭا تاۋۇز ئېكەپسەن. ئەگەر مۇشۇ كېچىدە بىرسىنى يۇز كوي بېرىپ بىر تاۋۇز تېپكەل دېسەم ھېچكىمنىڭ ئىسسىق يوتقاندىن قوپقۇسى كەلمەستى. ئېلىۋە كېرەمكا، سەندىن ئۇ دۇنيا- بۇ دۇنيا رازىمەن.

ــ ياق، ئۇكام، مەنمۇ ئۆز رىزقىمنى يەي. ئۇ دېگەن تۆت كويلۇقلا تاۋۇز دېگىنە. پارچە پۇل بېرە، بولدى.

ئۇلار ئۇزاق تالىشىپمۇ، مىجىت پەلەك «شوخ كېرەم»نى قايىل قىلالمىدى.

2. سۇرەت

بۇ ــ يۇكسەك ئەخلاق ـ پەزىلىتى، سەمىمىيلىكى بىلەن قەلب تۆرىمىدە ساقلىنىپ قالغان بىر مۆتىۋەر زىيالىي ئاكاشىنىڭ ھەمداستىخان ئۇستىدە مەندە قالدۇرغان چوڭقۇر تەسىرى.

ئۇ كۈنى ئاغىمىزنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن توپلانغان سورۇندىكىلەر ئەزىز مېھمانغا ئۆز ھۆرمىتىمىز ـ كۆڭلىمىزنى ئىپادىلەش ئۈچۈن نېمە قىلارىمىزنى بىلمەي قېلىشقاندۇق. ساھىبخانلار ھە دېسىلا تاماق ئۈستىگە تاماق، ھاراق ئۈستىگە ھاراق بۇيرۇتقىلى تۇرۇۋېدى، مېھمان ئاغىمىز كەسكىن ئۇنمىدى:

ــ قويۇڭلار ئۇكىلار، ئابرويىمەرەسلىك قىلىپ داستىخانىنى قۇرۇق رەسمىيەت، ئاتىكاچلىق بىلەن بېزىمەيلى. نېمە پايدىسى، يەپ بولالمای قەستەن ئاشۇرۇپ قويۇپ ئەۋرەزگە تۆككەننىڭ؟

بۇ ئاغىمىز ھەتتا ھاراقمۇ ئىچمەيدىكەن.

ــ بىزنىڭ كۆڭلىمىزنى ئاددىي كۆرمەي قوبۇل قىلىڭ، ئاكا. سىزنىڭ بىزنى ۋە سورۇنمىزنى ئاددىي كۆرمەي ئاتايىن كېپ بەرگىنىڭىزدىن ئىنتايىن ھاياجانلانماقتىمىز. ئۇنداق قىلماي ئىچىپ قويۇڭ، ــ دەپ تەكەللۇپ بىلەن ھاراق زورلاۋاتقانلارغا تۇيۇقسىز ۋە سەمىمىي رەددىيە بەردى:

ــ ئادەملەر ئاددىي ۋە ئالىي ئەمەس، ئۇكىلار. قىلغان ئىش ـ ھەربىرىكەتلىرى ئادەمنى ئاددىي ۋە ئالىي قىلىپ قويىدۇ. كىشى سەكسىنئاتقان ئاچچىق نەرسىنى كىشىگە زورلاش ياخشى ئىش ئەمەس... سىلەر ھاياجان تېپىدىكى ئەمەس، تەپەككۇر تېپىدىكى ئادەم بولۇڭلار. چۈنكى ئورۇنسىز ھاياجان بىزنىڭ ئىزچىل ھالدا تەتۇر قىسمەتلىرىمىزنىڭ مەنبەسى بوپكەلگەن.

پەزىلەتلىك بۇ ئاغىمىز تەكەللۇپقا تەكەللۇپ سۆزلىمەي ئوچۇق كۆڭۈل ۋە تۇز چۈشەنچە بېرىپ، ساھىبخانلارنىڭ ھەتتا «لېۋىڭىزنى بولسىمۇ تەگكۈزۈپ بېرىڭ» دەپ ئۆتۈنۈشلىرىگىمۇ قۇلاق سالماي، ھەقىقي مۆتىۋەرلەرگە خاس ئەخلاقي سالاپەت ۋە ئىناۋەت بىلەن مېنى بەكمۇ سۆيۈندۈردى.

ئاشۇ سورۇندىكى يەنە بىر كىچىككىنە ئىش ماڭا ھەقىقىي مېھىر ـ مۇھەببەتلىك، ئېسىل ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك ئادەمنىڭ ئوبرازىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى تونۇتتى. ئاشۇ ماڭا ئالاھىدە تەسىر قىلغان ئىشنى ئويلىسام ھازىرغىچە ئاشۇ كىشىگە غايىبانە ھۆرمىتىم ۋە ئىنسانىرچە ئامراقلىقىم كېلىپ، يۈرىكىم ئىللىپ ئۆتىدۇ.

ئاقىۋەت، مېھماننى مېھمان قىلىش ئۈچۈن توپلانغان ساھىبخانلار ئۆزلىرى مېھمان بولۇشۇپ ئوبدانلا تەكشىلىپ قالغاندىن كېيىن، سورۇنغا «رەڭ» بەرگۈسى كېلىپ قىزلارنى چاقىرتىشقانىكەن. ئەلۋەتتە، ئۇلار بۇنى مېھمانغا بىلدۈرۈلگەن ھۆرمەت تەرىقىسىدە قىلىۋاتاتتى. ئەمما پەزىلەتلىك ئاغىمىز ماھىيەتلىك ھالىتى بىلەن بۇ ھۆرمەتنى قەتئىي قوبۇل قىلمىدى. نايناقشىپ ـ ئەركىلىشىپ تانسىغا تەكلىپ قىلىۋاتقان قىزلارنى ئاكىلارچە مېھرى بىلەن سىلىق رەت قىلدى:

ــ بولدى قىلىڭلار سىڭىللىرىم، تانسا ئويىنىمايلى. بىر ئوبدان پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپتىمىزغۇ؟

بىراق قىزلار ئاغىمىزنىڭ قولىدىن تارتىپ ئەركىلەپ تارتىشقىلى تۇرغاندا، ۋۇجۇدىغا يۇكسەك ئەخلاقىي پەزىلەت مۇجەسسەملەنگەن بۇ زاتى مۇبارەك تولىمۇ ۋەزىنلىك ۋە سالماق ھالەتتە مۇنداق دېدى:

ــ قاراڭلار، سىلەر مېنىڭ قىزىم بىلەن قۇرداش كېلىدىكەنسىلەر. مەن سىلەرگە ئېيتاي قىزلىرىم، ئۆزۈڭلارنى سۆيۈڭلار، قەدىرلەڭلار. دادا ـ بالا يېشىدىكى كىشىلەرگە بۇنداق ئولتۇرساق ياراشمايدۇ. بىز بۇگۈن ئەدەب ـ ھايالىق ئولتۇرۇپ، ئىززىتىمىز بىلەن چىرايلىق تارايلى. ئەگەر كۆڭلۈڭلار بەك ئۇنىمىسا ئاۋۇ تەكتۈشلىرىڭلار بىلەن ئويناڭلار. لېكىن مېنى لاۋزا قىلمانگلار، ئۆزۈڭلارنمۇ پەسلەشتۈرمەڭلار!...

3. سۇرەت

بۇ تېخىمۇ قىسقا ۋە ئاددىي، دەبدەبىسىز لېكىن تەسىرلىك.

بۇ تېخى يېزىمىزدا يېقىندىلا يۈز بەرگەن ھەقىقىي ۋەقە.

بىز بىلەن قوشنا كەنتلىك، يېشى 90غا ئولاشقان بىر بوۋاي بىر كۈنى قوشنا يېزىنىڭ بازىرىغا بارىدۇ. پاكىز قېرىغان، ئەزەلدىن تېنى ساغلام، تېمەن بۇ بوۋاي بازاردىن قايتىپ چىقىۋېتىپ تاشيولنى كېسىپ ئۆتۈۋاتقاندا، كۈنجۇرە بېسىلغان بىر قول تراكتور تاسادىپىيلا ئۇنى سوقۇۋېتىدۇ. تراكتورچى بالا قورقۇپ نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغاندا، تراكتورنىڭ تېگىدىن ئۆملەپ چىققان بوۋاي شوپۇر بالىغا خىتاب قىلىدۇ:

ــ بالام، سەن مېنى تونۇمايسەن، مەنمۇ سېنى. قورقما، قەستەن سوقۇۋەتمىدىڭغۇ. ھېلى ئادەم ئولاشسا گەپ جىقلاپ كېتىدا. چاققان يولاڭغا ماڭ. چىمنىڭ بالىسىسەن؟ گەپ بولسا سېنى ئۆيەڭدىن ئىزدەيمەن. تېز بول.

بوۋاي شوپۇر بالىنى زورلاپ ئىتتىرىپ يۇرۇپ كەتكۈزۈۋەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئولاشقانلارغا ئۆزىنىڭ ئولتۇرۇقنى ئېيتىپ بېرىدۇ. ھەش ـ پەش دېگۈچە بوۋاينىڭ 40 ياش بىلەن 60 ياش ئارىلىقىدىكى تۆت ئوغلى، 15 ياش بىلەن 30 ياش ئارىلىقىدىكى تۆت نەۋرىسى خەۋەر تېپىپ بوۋايدىن ھادىسىنى سۈرۈشتۈرىدۇ. ئۇلار بوۋايدىن:

ــ دادا، سېنى سوقۇۋەتكەن ئىدەمنىڭ تەقى ـ تۇرقى قايداغكەن؟ــ دەپ سورىغاندا، بوۋاي قاتتىق خاپا بولۇپ:

ــ نېمە قىلاتتىڭلا؟ خۇن تۆلەتمەكچىما؟ يا ئۇ بالا مېنى قەستەن سوقۇۋەتمىسە. بۇ ھەر ئىككىمىزگە كەلگەن كېلىشمەسلىك. بۇ چاغقا ئۇ بالىمۇ ئۆيىدە ئەندىشچىلىكتە نېمە بوپكېتۋاتىدۇ، چىم بىلىدا؟ خەقنى سورۇقچىلىق تارتتۇرغانغا ئورنىغا كەلمەيدا. مەن جاھانغا تۇۋرۇك بولغىلى كەممىگەن. ئەگەر ياخشى كۈننىڭ يامنى بولاپ قېلىپ، ئۆلەپ ـ تاتىپ قالسام، دەۋالشىپ ئۆلۈكۈمنى پۇلغا ساتىدىغان ئىشنى قىلسائلار

گۆرۈمده ئۆره قويمەن!... ــ دەيدۇ.

دېگەندەك بوۋاي ئاشۇ هادىسىدىن كېيىن بىر ئايغا يېقىن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ ئاجىزلاپ، قازا قىلىپ كەتتى.

بۇ توقۇلغان ھېكايە ئەمەس. ئون نەچچە تال مۇچ ـ لازىسنى قوشنىسىنىڭ قويى يەپ قويغانغا دەرىجە ئاتلاپ ئەرز قىلىشقان (شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ «قانۇن ۋە پۇقرا» پروگراممىسىدا كۆرسىتىلگەن) ئادەملەرنىڭ ھەربىرىدە ـ پائالىيىتى، ئەخلاق ـ پەزىلىتى بىلەن ئاسمانۇ ـ زېمىن سېلىشتۇرما بولالايدىغان ئاددىي، لېكىن تەسىرلىك راست ۋەقە.

ئەخلاق ـ پەزىلەت شۇنداق سېھىرلىك خاسىيەتكى، ئۇ ھەممىلا ئادەمدە ئوخشاش سۈپەت ۋە ئوخشاش ئۆلچەمدە بولۇشى ناتايىن. كۈندۈز بىلەن قاراڭغۇ روشەن سېلىشتۇرما بولغىنىدەك، ئېسىل ئەخلاق ـ پەزىلەت بىلەن ناچار ـ قەبىھ خاھىشلار سېلىشتۇرما ھالەتتە مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ. لېكىن ئادەم ياشىغان بۇ ئالەم ئەبەدىلئەبەد نۇقسان ـ ئەيىبتىن خالىي، تولۇق ۋە يېتۈك بولغان گۈزەل ئەخلاق ئىدېئولوگىيىسىگە سىزىك، ئىللىقلىققا موھتاج بولۇپ تۇرىدۇ. شۇنىمۇ ئەستىن چىقارماسلىق مۇھىمكى، سىزىكىگە قانغان بەردەم ئەخلاق ـ پەزىلەتنى يېتىلدۈرەلىگەن ئادەملا جەمئىيەتنى ئىللىقلىققا بۆلىيەلەيدۇ. ئادەمنىڭ باغرى ئىللىق بولسا ئالەم ئىللىق بولىدۇ.

سەھرا بازىرىدىكى ھېكايە

بۇ سەھرا بازىرى دائىملا شۇنداق قاينام ـ تاشقىنلىق مەنزىرىسى بىلەن ئۆز خېرىدارلىرىنى ئۇماچتەك پاتقاق، ئۇپىدەك يۇمشاق توپلىق كوچىلىرىغا جەلپ قىلىپ تۇرىدۇ. بۇ بازارنىڭ كوچىلىرى پاراللېل كەتكەن ئۇزۇن ـ ئۇزۇن كوچىلار بولۇپ، ئادەملەر خۇددى ئەتىلا قىيامەت قايىم بولۇپ خەجلەيدىغان ئاقچىلىرى كېرەكسىز قەغەزگە ئايلىنىپ كېتىدىغاندەك پاتماي، ئالدىراش ئاقىدۇ. بۇ كوچىدا كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىنى توسۇۋېلىپ ئالدىراش كېتىۋاتقانلارنىڭ بىلەكلىرىگە، پاقالچاقلىرىغا ئېسىلىۋېلىپ خۇدانى شېپى كەلتۈرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ ئاغرىق ـ سىلاقلىرى بىلەن باشقىلارغا تەھدىت سېلىپ ئىبرەت قىلىپ پۇل تەلەپ قىلىشىۋاتقان تىلەمچى ـ سائىللارمۇ، ئۇچبۇرجەك كوسار بىلەن ماز تىقىپ دىڭگايتىلغان باغىرداقلارنى قاتار ئېسىۋالغان يايما ھارۋىسى بىلەن يول توسۇپ ئولتۇرۇشقان يايمچىلارمۇ، كۆپكۈندۈزدە كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يولغا لۆكۈگە يېيىپ قويۇپ «قارا ـ قىزىل» قارتا ئېچىپ، «چار گازىر» تاشلاپ خەقنى قىمارغا قىزىقتۇرۇۋاتقان قىمارۋازلارمۇ، زىماتاك قاچىلانغان كىچىك سېۋەتلەرنى كۆتۈرۈۋېلىپ، بازار باشقۇرغۇچىلارنى كۆرسە پۇتلاشقان ئادەملەر توپىنى يېرىپ قاچالمايۋاتقان، جىددىيلەشكەن ئۆسمۇر تىجارەتچىلەرمۇ، ئەتراپتىكى مىز ـ مىز ئادەملەردىن ھېچبىر ھېيقىماي يە ئىشتانغا، يە كوسارغا تەۋە ئەمەس، ساغرىلىرىنى چوك قۇيرۇقلۇق مەكىت قويىنىڭ قۇيرۇقىدەك پوسكايتىپ كۆرسىتىدىغان بىرنېمە كىيگەن، يوتىسىنىڭ تۆۋىنى ئوچۇق پاچاقلىرىنى، قولتۇق تۈكلىرى كۆرۈنۈپ قالغان ئوچۇق كۆكسىلىرىنى لىغىرلىتىپ كېتىۋاتقان سەتەڭلەرمۇ، يېنىدا پايپاسلاپ كېتىۋاتقان قارىمۇتۇق، چىرايلىرىنى تەمرەتكە باسقان، تاغاردەك قېلىن ۋە كەك كىيىم كىيگەن خوتۇنلىرىدىن ئوغرىلىقچە سەتەڭلەرنىڭ ئارقىسىدىن قىزىقش ۋە ئېچىرقاش بىلەن قارىشۋاتقان شاپاق دوپپىلىق ياشلارمۇ، شەھۋانىي مەزمۇنداكى سۆرەتلەر چۈشۈرۈلگەن كىچىك دورا قاپچۇقلىرى قاچىلانغان سومكىلىرىنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ، قانداقتۇر ئەرەب، ھىندى ئەللىرىدىن كەلتۈرۈلگەن، ئايال زاتىغا يېقىنلىشىشتىن بەش مىنۇت بۇرۇن بىر تال يەۋالسا قۇتۇرغان بۇقىدەك يامان قىلمۇشتىدىغان مۆجىزاتلىرىنى مەدداھتەك سۆزلەپ كوچىنى بېشىغا كىيگەن ساختا قۇۋۋەت دورىسى ساتقۇچىلارمۇ، لايىق تونۇشتۇرۇش قىزىق لىنىيىسىنىڭ مۇلازىمەت ئېلانى يېزىلغان ۋەرەقلەرنى تارقىتىپ يۈرگەن پىدائىي دەللاللارمۇ، ئالدىغا ئون ـ ئونبەش دانە مارجان دوپپىسىنى تىزىۋېلىپ، ئالدىدىن ئايغىر ئاتتەك شاش قەدەملەر بىلەن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان دوپپىسىز، كۆڭلەكسىز قىزلارغا چوك ئۇمىد بىلەن تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان دۇمچەك مومايلارمۇ، قايىسىدۇر بىر كوچىدا ساۋاتسىزلىق تۈپەيلىدىن رەسمىيەت تولۇقلمايلا بازارغا كىرىپ قالغانلىقىدىن كەچۈرۈم سوراپ، يېڭىنە سانجىپ قاداق بوپكەتكەن ئورۇق قوللىرى بىلەن دۇئا قىلىپ يالۇرۇۋاتقان دوپپىچى مومايغا بازار باشقۇرۇش قائىدە ـ نىزاملىرىدىن لېكسىيە سۆزلەپ، دۆلەت قانۇنىنى كۆزگە ئىلمىغان گۇناھلىرىنى تونۇتۇپ ھەيۋە قىلىۋاتقان بازار باشقۇرغۇچىلارمۇ، نەدە جېدەل ـ ماجرا، مۇشتلاش بولاركىن دەپ كۆزلىرىنى ياغ سالغان چايدەك پارقىرىتىشىپ تىمسىقلاپ يۈرۈشكەن يانچۇقچىلارمۇ، كۈن نۇرى چۈشۈۋېلىپ سۆرەت ئېنىق كۆرۈنمەيۋاتقان تېلېۋىزور ئېكرانىدىكى قىزىل قىيامەتنى ئەسلىتىدىغان «ھايت ـ ھۇيت! تا ـ تا ـ تات!»لارغا قاراشقىنىچە قوللىرىدىكى سامسىلارنىڭ مايلىرى ئېقىپ، تۇكلاپ قالغىنىنى سەزمەي ئولتۇرۇشقان خېرىدارلارمۇ... بار ئىدى.

بازارنى قاق ئىككىگە بۆلۈپ سوزۇلغان دۆلەت يولى بېسىق ئىدى. توپا ـ چاك قونۇپ رەڭگى سۇس ھالفا كېپقالغان «سانتانا»، «تويوتا»لارنىڭ ئىچىدە چىرايى بۇدۇنيانىڭ غەم ـ غۇسسىلىرىدىن مۇستەسنا، خىرامان كۆرىنىدىغان خوجايىن سۈپەت ئەپەندىلەرنىڭ كۆز ئەينىكى بۇرنىغا چۈشۈپ قالغىنىنى سەزمەي باشلىرىنى ئارقىغا تاشلاپ، ئاغزىنى ئېچىكى چۈشۈپ قالغان ئۆلۈكتەك ئېچىشىپ ئۇخلاشلىرى تولىمۇ قىزىقارلىق كۆرۈنەتتى. يولدىكى ئات ـ ئېشەك ھارۇلىرىنى يېرىپ ئۆتەلمەي

جىلە بولۇپ تاماكىلىرىنى شورىغىنچە تىتىلدىشۇاتقان شوپۇرلارنىڭ ھەدەپ سىگنال بېرىشلىرى، ئەزەلدىن ۋالاڭ-چۇڭنى كۆرسە ئاغرىيدىغان ئاجىز نېرۋامنى چىڭقالدۇرۇپ، بېشىم ھەرە ئۇۋىسىدەك غاژىلداپ ئاغرىپ، بازارنىڭ خالىيراق چېتىگە سۈرۈلدۇم.

كوچىنىڭ بويىغىلا كىچىككىنە يايما ئېچىپ قويۇپ ئالدىدىكى خەقلەرگە ئۇمىدلىك نەزەر بىلدن تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان ئون ئىۇچ-ئون تۆت ياشلاردىكى ئوغۇل بالىنىڭ ئالدىدىكى لامپۇچكىلارنى كۆرۈپ، چەللە پىشايۇنىمنىڭ لامپۇچكىسى كۆيۈپ كەتكەنلىكى ئېسىمگە كەلدى. ئېڭىشىپ لامپۇچكىدىن بىرنى ئېلىشىمغا بالا ئورنىدىن تۇرۇپ سۆزلەپ كەتتى:

ــ كەسلە ئاكا، ياخشى لامپۇچكا، چوڭ زاۋۇتنىڭ، ئاسان كۆيۈپ كەتمەيدا.

ــ قانچىغا ساتتىڭ؟

ــ بىرنى ئاسلا ئىككى كوي، ئىككىنى ئالسلا ئۈچ يېرىم كوي.

ــ بولدى، ماڭا بىرسلا لازىم.

لامپۇچكىنى يانچۇقۇمغا سېلىپ ئۆرە بولغىچە بالىنىڭ سەل-پەل جىددىيلەشكىنىنى بايقاپ ئارقامغا بۇرۇلغىچە تالون ۋە پارچە پۇل قىستۇرۇۋالغان قىسقۇچلۇق تاختاي كۆتۈرگەن بىر ياش بالا مېنى قوپال جەينەكلىدى:

ــ ئىنداغ تۇرۇڭلا!

ئاستا چەتكە ئۆتتۇم. ياش بالا ئىشپىيوندەك كۆرىستىدىغان قاپقارا كۆزەينىكىنى تۇزەپ تۇرۇپ بالىغا تىكىلدى:

ــ كىنىشكائىنى ئالە.

بالا دۇدۇقلىدى:

ــ كىنىشكام... يوقتى.

ــ بوممىسا بولاپتا، ــ ياش بالا قىسقۇچتىكى تالوندىن ئۇچنى قاتار يىرتىۋالدى-دە، بالىغا ئۇزاتتى:

ــ 15 كوي بېرە.

بالا تاتىرىپ كەتتى.

ــ ئاكا، مەن تېخى ئۇنچىلىك پۇل تاپمىدىم.

ــ نېمىشقا تاپمىدىڭ؟

ــ سودا يوق.

ــ ئالدىڭدا ئىدىم جىق تۇمامدا؟

بىردەمنىڭ ئىچىدىلا قىرىق-ئەللىكچە كىشى قىستىلىپ تاماشا كۆرگىلى يىغىلغانىدى، بالا بۇنچە جىق ئادەمنى كۆرۈپ تېخىمۇ ھودۇقۇپ كېكەچلىدى:

ــ ئاكا... بۇ لامپۇچكىنىڭ بىر دانىسىنى ئۈچ مودىن پايدىسىغا ساتىمەن. 50تال لامپۇچكا ساتسام ئاران چىقىدىغان پايدىنى ئېپكېتەملا؟

ــ پايدىنى جىق تاپمەن دېگەن ئىدىم رەسىمىيەت بېجىسەڭ بومامدا؟

ــ ئوقۇغۇچىلاغا تىجارەت رەسىمىيىتى بېجىرىپ بەمەيدىكەن... يازلىق تەتىلدە ئازراق پۇل تېپىۋالاي دېگەنتىم شۇ...

ــ ۋىيى-ۋىيى! پۇل تاپما دېدىمما؟ قانۇن بويىچە ھەق تۆلۈپتۇ تېپىۋە.

ــ لېكىن ... 15 كوي ئېغىر بولاپكەتتى، ئاكا. ئۈۋۈ بىرتال تالونغا تۆلەي...

ــ ۋىيى-ۋىيى، قايلا مانى؟ سەن ماڭا باھا قويامسەن تېخى؟ بولە-بولە...

بالا تېخچە تېڭىرقاپ تۇراتتى. بالىغا سەل ئېچىم ئاغرىپ ئۆزۈمچە ئارىلاشتىم:

ــ بولاپتۇ دەپ قىيناشمىسلا بالىنى، ئوقۇغۇچىكەن ئەمەسما، قىينچىلمىنى ھەل قىۋاسۇن. سىلىمۇ ئېغىر دەۋەتتىلە.

ــ ئېغىر كەگەن بوسا بۆلەك ئىش قىسۇن بازانى پاخال قىمماي.

ــ كىچىك بولسىمۇ ھالال تىرىكچىلىك قىپتۇمانا، ئوغرىلىق قىلسا قانۇنغا خىلاپ. ئېتىبار قىلسىلا ئەمدى.

ئۆزۈمچە خېلى جايىدا سۆلھى قىلدىم دەپ كېرىلىپ تۇرسام، ياش بالا قولىدىكى تالونىنى يەرگە ئاتقىنىچە ماڭا ھۆرپەيدى:

ــ ئېتىبار؟ بىزگىمۇ ۋەزىپە بار، ئادىشوي! بېرىپ ئۇمىچىكنى ئىچە ئىشمىزغا ئارىلاشماي! ما شەپكە بىلەن چاپانىنى سېپىيرەيمۇ- يە؟

كۆتىمگەن يەردىن ئاڭلىغان يامان گەپ ھار كېلىپ، ئادەم كۆپ جايدا ئوسال بولغىنىمدىن نېمە قىلارىمنى بىلمەي تۇرسام بىرسى يېڭىمنى تارتتى. قارىسام، ئىلگىرى بىرگە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم ئىكەن.

ــ جۇرە، ــ دېدى ئۇ مېنى شەرەتلەپ. ئوچۇقچىلىقلا چىقىپ ئاندىن ساۋاقدىشىم ماڭا قاراپ كۈلۈمسىرىدى:

ــ بۇنداغ ئىشلاغا ئارىلاشما. ئۇ بالىغا يان باسمەن دېسەڭ ئۇنىڭ رەسمىيىتى يوق تىجارەت قىغان ئاجىزلىقى بار. ئىچ ئاغرىتسالا قانۇن ھېسسىياتنى ئېتىراپ قىلمايدا.

ــ ئەمسە رەسمىيەت كەتمەيدىغان ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق قىسا بولامتى؟

تېرىكىپ تۇرغىنىمدا ساۋاقدىشىمغا قاتتىق تەگدىم. بىراق ئۇ قىلچە ھار ئالماي كۈلۈمسىرەپ قويدى:

ــ قانۇن بۇنداق داڭقانپۇتى گەپنى ئېتىراپ قىلمايدا. ئەڭ ياخشىسى خەقنىڭ ئىشغا ئارىلاشما. جۇرە، تاماق يەيلى.

ساۋاقدىشىم بىلەن كوچا بويىدىكى بىر ئاشخانىغا كىرىپ ئولتۇردۇق. قورسىقىم سەل ئاچقان بولسىمۇ بايا شۇنچە كۆپ ئادەمنىڭ ئالدىدا ئىزا-ئاھانەت ئىشتىپ ئوسال بولغىنىم ھار كېلىپ تاماقمۇ تۇزۇك گېلىمدىن ئۆتمىدى. ساۋاقدىشىم ماڭا تىكىلىپ قاراپ بېشىنى چايقاپ كۈلدى:

ــ ئادەتتە بىر ئىشلانى بەكلا ئىچىگە ئېپكېتىسەن. كۆڭلۈڭنى چۈشىنىشكە بولىدا. لېكىن ھەممە ئىش ئىدەمنىڭ كۆڭلىدىكىدەك بولىۋەمەيدا. جۇرە، چىقىلى.

دۇئا قىلىپ تالاغا چىقتۇق. ساۋاقدىشىم بازار ئىچىگە، مەن ئۆيگە قايتىش ئۈچۈن كىچىك بېكەتكە جۆنىدۇق. تېخىچە خاپىلىقىم تارىمايلا چۈشەن يەۋالغاندەك بىئارام ئىدىم.خىيال بىلەن كېتىۋېتىپ بىر ئاپتوۋوزنى ئورۇۋالغان توپقا كۆزۈم چۈشتى. بوينۇمنى سوزۇپ قىزىل رەڭلىك ئۇزۇن يوللۇق ئاپتوبۇسنىڭ سېرىلما ئىشكى يېنىدا ئاپتوبۇس شوتىسىدىن چۈشىمەي يەرگە

قارىغىنىچە پوكاندەك ئېسىلگەن ئون بەش ـ ئون ئالتە ياشلار چامسىدىكى بىر قىزنى كۆردۈم. يۈملاق يۈزلۈك، ئاقپىشماق كەلگەن ئوماققىنە بۇ قىزنىڭ ئالدىدا ئوتتۇرا ياش، بۇرۇتلۇق بىر كىشى ھە دەپ ئاچچىقلىنىۋاتاتتى:

ــ بايام قاشقادىن چىققاندا ئوچۇق گەپ قىلماي چىقتۇق. پۇتۇن كىرالىق ئورۇندا ئولتۇرۇۋېلىپ يېرىم يولدا چۈشۈپ قالتىمەن دېسە ماڭا زىيان بوماميتا ئەمدى.

ــ ئەمسە ئۇ قىز بالىنى خوتەنگە ئاپىرىۋەتسىلە ئۇستام، ــ دېدى توپ ئىچىدىن بىرى چاقچاق قىلىپ.

ئولىشىپ تۇرغانلار پاراققىدە كۈلۈشتى.

ــ ئەدەمنى ئانداغ زاڭلىق قىممايلا. نەدە ئاينىداغ ئىش با؟

ــ ئەمسە مېڭىۋەمەلا پۇلى يوق قىز بالىنى قىزىنماي.

ــ مەنمۇ يوغان تۆمۈگە بىيدىن، بىيدىن ئەدەم سىلىپ توشۇپ ئالتە جاننى باقتىمەن قالاك.

قارىغاندا، بۇ قىز يېزا بازىرىدا چۈشۈپ قېلىش ئۈچۈن ئۇقۇشمايلا ئۆزۈن يوللۇق ئاپتوبۇسقا چىقىپ قالغانكەن. (ئاپتوبۇسنىڭ ماڭلىيىدا «قەشقەر ــ خوتەن» دېگەن خەت كۆرۈنۈپ تۇراتتى). ئەمدى شەھەردىن يېزىغىچە بولغان پارچە كىرا بىلەن ئۈزۈن يوللۇق كىرا ھەققىنىڭ دەتالشى بولۇۋاتقىنى ئېنىق ئىدى. ئادەم كۆپ يەردە گەپ ـ سۆزمۇ كۆپ، ھەر خىل بولىدىكەن. توپلاشقانلار غۇلغۇلىغا چۈشۈپ كېتىشكەنىدى:

ــ ئۇستاموي، ماشىنىلىرىنىڭ چىڑ ـ ئامان مېڭىشى ئۈچۈن بولاپتۇ دېسىلە ئەمدى.

ــ شۇنداق، تىماقتەك قىز بالىنى سۈندۈمسىلا.

ــ خوتەنلىك جايىل خەق. بىزنى بىز دەيدا، ئۇنىماسمىكىن.

ــ بىز كىشىلىك ئورۇننىڭ كىراسىغا ئۇنچە قىپكەتمەسمۇ بولىدا.

ــ كۆز دېگەن چوڭقۇ يەدە، تويمايدىغان گۇي...

ــ ئىدەم دېگەن ئىنسابسىز بولاپكەتتى.

ــ ھەئە، مېھرىبانلىق كۆتۈرەلەپ كەتتى.

ــ ما قىز بالىمۇ قويمىچى ئوخشىمامدا. لۆم ـ لۆم ئورۇندا VCDكۆرەپ ئېغىناپ ئولتۇرۇۋېلىپ، ئەمدى كۆزىنى يۇمۇپلا تۇرۇۋالدىمۇ تېخى!

ــ ھازىر قىز باللىمۇ يامان، بۆشۈكىدە قېرىپ قالىدا.

ــ بىز نېمە دېگىلى بولمايدىغان بولدى.

ــ بۇ قىز ئۇنداغ ئەمەستەك.

ــ ئۆتەۋا! ماڭلىيىغا يېزىقلىق بولامتى؟ ئۆزى بىلىدۇ.

ــ شۇ! ھەممە ئىشنى مۇشۇنداغ قىز بالىلا قىلىدا ھازىر.

قۇشقاچ كامىرىدەك قاراڭغۇ ئېغىزلار توختىماي مىدىرلايتتى. چۆرىسىنى ئېشەك چىمىدەك يىرىك ساقال باسقان دورداي كالپۇكلارنىڭ بىرلىرى ھىجايسا، بىرلىرى پۇرۇشەتتى. پىلدىرلىشىپ تۇرغان خۇنۇك كۆزلەر توپنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قىزنىڭ ياپراقتەك تىترەۋاتقان، ئەمدىلا يېتىلىشكە باشلىغان لۇمەن بويىغا ئاچ كۆزلۈك بىلەن تىكىلگەنىدى. توپلاشقانلاردىن ئۈيالغان قىز ئالقانلىرى بىلەن يۈزىنى چىڭ تۇتۇۋالغانىدى.

توختاۋسىز تىترەۋاتقان بەدىنى مۆكچەيگەندەك كۆرۈنەتتى.

بايانتىن بېرىقى خاپىلىق بىلەن قوشۇلۇپ بۇ ئىش نېرۋامنى تېخىمۇ چىڭقالدۇرۇپ قوداڭشتىۋەتتى. ئاۋۇ قىز مېنىڭ بۇيىل تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە بارغان سىڭلىم دېمەتلىك كېلەتتى. تۇرۇپلا سىڭلىمغا ئوخشاپ قېلىۋاتاتتى. ھەئە، خۇددى سىڭلىم توپنىڭ ئارىسىدا «ئۇر چاشقان»غا قالغان ئىگىسىز بايقۇشتەك كۆرۈنۈپ ئىچىم تولىمۇ ئاچچىق بولدى. سىڭلىم بۇنداق ۋەھىمىلىك سورۇندا تۇرسا بولمايتتى. بولۇپمۇ بىزدەك، ھاي ـ ھاي، ياق، مەندەك ئاكىسى بار يەردە ئۇنداق خورلانسا نومۇس ئەمەسمۇ، نومۇس!!!

بوغۇزۇمغا ئاچچىق بىر نەرسە مونەك بولۇپ تۇرۇپ قالغاندەك بۇرۇن پەررەكلىرىم ئېچىشىپ، قېنىم قىزىغاندەك بولدى. ئىختىيارسىز توپ ئىچىگە قىستىلىپ كىرىۋاتسام، بايانتىن بېرى ھەممە ئادەمنى ئاغزىغا قارىتىپ بېشارەت سۆزلىگەن سېمىز قاسساپ كىشى يەۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا گۆلەيدى:

ــ نېمانداق قىستايدا ما بىزمە؟ بىزنەسە پىشرىپ قويابتىما؟

ــ پىشرىپ قويغاچ ئولىشۇالغانلا ھەقاسىلىرى ــ دېدىم جان ئاچچىقىمدا.

ــ مەكە، قولاڭغا لىق كېلىدا، ــ قاسساپكامنىڭ ئەلپازى يامان ئىدى.

ئازىراق ئەيمىنىپ تۇرۇپ:

ــ خاپا بوممىسلا ، مەن ئۆتۈۋالاي، ــ دېدىم ئۇنىڭ كونا قىنىدەك سېسىق پۇراۋاتقان تىنىقىدىن ئۆزۈمنى قاچۇرۇپ. گاز تۇگىگەن چاقماقنى ھەدەپ ئوت ئالدۇرالماي ئاۋارە بولۇۋاتقان بۇرۇتلۇق شوپۇر ئۇستامغا قاراپ سلىق سۆزلەشكە تىرىشىپ ئېغىز ئاچتىم:

ــ ئۇستام، شۇنچە ئىدەمنىڭ ئالدىدا مۇشتەك قىز بالىنى سۈندۈرغىدەك نېمىش بولدى بۇيەدە؟

ــ مانە ـ مانە، ھەممىلىرى ئايىنداغ دېيىشلا. قېنى كىم مەن بېرىۋىتەي دېيەلەيتۇ؟ پۇل دېگەن يامان يەدىن چىقتۇ قالاك.

قىزغا قارىدىم. ئادەم كۆپ يەردە سۆنۈپ قالغانلىقىدىن چىرايى ئوساللىشىپ كەتكىنى بولمىسا پاكىز، مەسۇم چىراي قىز ئىكەن. قىزنىڭ تارتىۋاتقان خورلۇقىغا ھەقسىزمۇ چىداپ بولمايتتى.

ــ سىڭلىم، پۇلىڭىز يوقمىدى؟

قىز بىردىنلا پاڭگىدە يىغلىۋەتتى. ئاغزىمۇ ئاران گەپكە كېلەتتى:

ــ دادام كېرەمباغ دوختۇرخانىسىدا ئوپېراتسىيە قىلىنغىلى ھەپتە بوغان. تۇنۇگۈنىڭياغى ئاسما ئوكۇلنى توختىتىپ قويدى. ئانام مېنى تۇغقانلاردىن ئازراق پۇل سوراپ كەگىلى بۇيرىغانتى. بېكەتتە يېزىغا قاتنايدىغان ماشىنا يوق ماۋۇ ئاكامنىڭ ماشىنىسىغا ... ئىھى... ھى!...

قىز سۆزىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرالماي ئېسەدەپ يىغلاپ كەتتى. يانچۇقۇمنى كولىغانچە شوپۇرغا قايرىلدىم:

ــ ئۇستام، قەشقەدىن خوتەنگىچە كىرا نەچچە پۇل ئىدى؟

ــ بىر ئەدەم 70 كوي.

ئەمدىلىكتە مەنمۇ مەڭدەپ قالدىم. يىنىمدا ئوتتۇز-قىرىق يۆەنلا بىرنېمە بار ئىكەن. شوپۇر كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپلا بىلىپ بولدىمۇ، قولىدىكى بۇزۇق چاقماقنى نېرى تاشلىغانچە ئېغىز ئاچتى:

ــ خىجىل بوممىڭ قالاڭ، بوممىسا، يېرىم كىرا ئېپتۇراي.

پۇلنى ساناپ بېرىپ قىزغا قارىدىم:

ــ سىڭلىم، سىز كېتىۋېرىڭ.

شوپۇر ئۇستام ئايلىنىپ ئۆتۈپ رولغا ئولتۇردى-دە، ئاپتوبۇسنى ئوت ئالدۇردى. ماشىنىنىڭ ئالدىدا لىق ئولاشقان كىشىلەر ئەزمىلىك بىلەن يول بېرىشتى. قايرىلىپ قارىسام، ھېلىقى قىز توپلاشقان ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتەلمەي تېخىچە قىستىلىۋاتاتتى. توپلاشقانلار خىيالىدا يوق بېزىرىپ تۇرۇشاتتى.

ــ ھەي، بۇنداغ توپلىشۋالمائلا، ھەقاسىلىرىغا ئويان بولاپتۇ ھە بۇ؟ تامەشىشە كۆرگىدەك ئىش ئەمەسقۇ بۇ؟ ئى قىز بالىنى چىقىلى قويمائلا.

گېپىم ئازراق تەسىر قىلدىمۇ، ئىككى-ئۈچى ئازراقلا مىدىرلىۋىدى، قىز ئۆزىنى سىرتقا ئاتتى-دە، بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى. توپ ئارىسىدىن چىقىپ كېتىۋاتقىنىمدا قۇلىقىمغا ئادەملەرنىڭ مۇنۇ سۆزلىرى كىرىپ قالدى:

ــ ما ئاداش ھەجەپ پەملىك ئىكەن دېسە. موككىدە ئى قىز بالىنىڭ ئىشىغا ئۇلگۈردى-ھە؟

ــ شاپتۇل ياغىچىدا چىش كولىغان رىزقى ئەۋلىياكەن.

ــ قوسقىدا جىن با نېمە تايىنلىق.

ــ ئەكەك جىن!

ــ جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا دەپ، ئىككى تال ھارام پۇل، ياغلىما گەپلىرى بىلەن نارەسىدە قىزغا قاپقان قۇرۇپ قويدى ھەقىچان.

ــ شۇ. بوممىسا باكادىن باكا خەقنىڭ ئوتتۇز كوي پۇلىنى بەمەيدۇ ئۇ.

ــ راست، «شاپائەتچى ئەۋلىيا جىگۈك» بوممىسا يا.

ــ نارەسىدە قىز بالىغا يامان نىيەت، ئالا كۆڭەل بوسا خۇدايىم جازاسىنى بېرىدا.

ــ شۇنداغ، خۇدايىم جازاسىنى بېرە، ئىگەكىم.

ئاچچىقتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ تېرىككىنىمچە ئارقامغا بۇرۇلدۇم:

ــ ھەي مۇسۇلمانلا، مۇسۇلمانغۇ ھەممەسمۇ-ھە؟ زادى ئاغزىڭلاردىن ياخشى گەپ چىقامدۇ؟

چىرايىدىن گومۇشلۇقى چىقىپ تۇرىدىغان بىر ئاداش كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ ھەجايدى:

ــ خەقنىڭ نېيتىدىن ياخشىلىق چىقمايدىغان بولاپكەتتى!

ئەرۋايىم قىرىق گەز ئۆچتى:

ــ كىمنىڭ نېيتىدىن ياخشىلىق چىقماپتا؟

ــ خىق ئۆزى بىلمەسە بىز نېمە بىلدۇق؟

ــ بىلمىگەندىن كېيىن يولاڭغا قايلاپ ماڭمامسىناۋا ئاداش، ــ دېگىنىمچە ئالدىغا دېۋەيلىدىم. ھېلىقى ئاداش مەندىن بەكرەك سۆر-ھەيۋە بىلەن ئالدىغا چىقتى:

ــ نېمە دەيسە؟ جېدەل قىيغۇڭ باما؟ بازالىق جۇما بىز!

ھەش-پەش دېگۈچە ئۇنىڭ يېنىغا تەلەتى سۆرۈن بىرنېمىلەر پەيدا بولدى. تۇرۇپلا ئورۇنسىز جېدەل بۇرنۇمغا پۇرىغاندەك بولۇپ ئاچچىقىمنى بېسىپ ئارقامغا يېنىپ قارىسام، بىردەمنىڭ ئىچىدە تاماشا كۆرگىلى قايتا ئولاشقان ئادەملەر ھاسىل قىلغان چەمبىرەكنىڭ ئىچىدە قاپتىمەن.

ــ يول بېرىڭلا، مەن چىقىۋالاي. ــ دەپ ھەدەپ قىستالىمۇ بۇ خىق ھېچ مېنى چىقىلى قويمىدىغاندەك ئەمەس. كۆزۈمگە ئولاشقان ئادەم ئەمەس، ئۆزۈممۇ ئات قويۇپ بېرەلمەيدىغان غەلىتە خۇنسە قووۇم كۆرۈنگەن بۇيەردىن تېزرەك قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئادەملەر توپىغا قىستالدىم. توپنىڭ ئوتتۇرىسىدا قورسىقىنى تومپايتىپ پۇشۇلداپ تىنىپ تۇرغان ھېلىقى قاساپكام ماڭا مەسخىرىلىك ھەجايدى:

ــ مەجەز شۇنچىلىكمىدى؟

ئۇنىڭ چىرايى بەتبەشىرە توڭگۇزنىڭ چىرايىدەك كۆرۈنۈپ كەتتى. تىنىقى خۇددى تومۇز كۈنى سېپتىلماي قالغان كونا گۆشتەك بەتبۇي ئىدى. ئۇنىڭ ساپسېرىق سارغايغان رەڭسىز چىشلىرى ئارىسىدىن چىقىپ بۇرنۇمغا ئۇرۇلۇۋاتقان بەتبۇي تىنىقلىرىدىن ھېلىلا قۇسۇپ تاشلايدىغاندەك قىلاتتىم. قانداقتۇر بىر ئارمان ۋە پىغان بىلەن توپ ئارىسىدىن يېنىپ چىقتىم. لېكىن مەن ئات قويالمىغان ماۋۇ غەلىتە مەخلۇقلار توپىمۇ ئارمان ۋە پىغاندا قالغاندەك ئىدى...

رەسسام: مۇساجان ۋاھاب

---

* باش ماۋزۇ مەسئۇل مۇھەررىر تەرىپىدىن قويۇلدى.

ئاپتور: قىرغىز، يېڭىشەھەر ناھىيە ئەرمۇدۇن يېزا قىرغىز مەھەللىسى كەنتىدە دېھقان. يېڭىشەھەر ناھىيە خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى (M1)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۈرۈمچى شەھىرى، ئاپتونوم رايون ۋە دۆلەت بويىچە «ئىزچىلار» كىتابخانىسى تەرىپىدىن توپ ۋە پارچە تارقىتىلىدۇ. كىتاب- ژۇرنال تىجارەتچىلىرى ۋە ژۇرنىلىمىزغا پوچتىدىن مۇشتەرى بولالمىغان ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ «ئىزچىلار» كىتابخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىشنى سورايمىز.

كىتابخانا ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھەر «غالىبىيەت» يولى 100- نومۇر، ئالاقىلىشىش تېلېفونى: 2850601 - 0991، ئالاقىلاشقۇچى: نۇرشاد ھاكىم

تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتى ۋە تەپەككۇر شەكلىنىڭ ئۆزگىرىشى

زەمىرە مىجىت

«يەرشارىلىشىش» مەدەنىيەت ئەندىزىسى ۋە شەكىللىرىگە غايەت زور يېڭىلىنىش ئېپكەلدى. دۇنيا مەدەنىيىتى سانائەت مەدەنىيىتىدىن ئۇچۇر مەدەنىيىتىگە ئالمىشىۋاتقان، مەدەنىيەتنىڭ مەزمۇنى رايون خاراكتېرلىكتىن يەرشارىلىشىشقا كېڭىيىۋاتقان، مەدەنىيەت ئېكولوگىيىسى تارقاق ماكان- زامان ھالىتىدىن ماس قەدەملىك ماكان- زامان تەرەققىيات ھالىتىگە ئۆزگىرىۋاتقان، شۇنداقلا مەدەنىيەت شەكلى ھاكىممۇتلەقلىق بۇيرۇق شەكلىدىن بازار خاراكتېرىدىكى باراۋەر مەدەنىيەتكە ئايلىنىۋاتقان، مەدەنىيەت قاتلىمى ئاساسىي ئېقىم مەدەنىيىتىدىن ئاممىۋى مەدەنىيەتكە قاراپ يۈزلەنگەن بۇگۈنكى كۈندە تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتىمۇ كۆپ مەنبەلىك مۇرەككەپ ھالەتتە تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ. بولۇپمۇ مەدەنىيەتنىڭ يەرشارىلىشىشى ۋە بازار ئىگىلىكى تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتىنى ئىلگىرىكى بەدىئىي سەنئەتلىك ئالاھىدىلىكىدىن ھالقىپ، تاۋارلاشقان، ئاممىۋىلاشقان مەدەنىيەت خاراكتېرىنى شەكىللەندۈرۈشىگە تۈرتكە بولدى. تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتىنىڭ ئاممىۋىلىشىشى، تاۋارلىشىشى تاماشىبىنلارغا يېڭى ئۇقۇم، يېڭى تەپەككۇر شەكىللىرىنى ئاتا قىلدى.

1921- يىلى ئامېرىكىلىق 14 ياشلىق بىر بالا ئېتىزدا ياڭيۇ تېرىۋېتىپ تۇيۇقسىز بىر مەسىلە ھەققىدە ئويلىنىپ ئىشىنى توختاتقان ھالدا تۇرۇپ قالىدۇ: «قانداق قىلغاندا ھەرىكەتچان سۈرەت بىلەن ئاۋازنى بىرلەشتۈرۈپ تارقىتالايدىغان يىپيېڭى بىر ئۈسكۈنىنى ياساپ چىققىلى بولار؟» بۇ بالىنىڭ ئىسمى فىلوت فارنسۋورت (Philot Farnsworth) بولۇپ، ئۇنىڭ ھەر خىل مېخانىك قۇرۇلمىغا بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقى ۋە ئىجادىي قۇراشتۇرۇش ئىقتىدارى ئۇنىڭ ئېلېكتر تېخنىكىسى ئارقىلىق سۈرەت تارقىتىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشىغا تۈرتكە بولىدۇ. فارنسۋورتنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى باشقا كەشپىياتچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغايدۇ. 1925- يىلى ئەنگلىيىلىك يوھان. ل. بايرىد (J.L.Baird) زور ھەجىمدىكى ئىپتىدائىي تېلېۋىزورنى ياساپ چىقىدۇ. 14 ياشلىق بالىنىڭ تەسەۋۋۇرى بىلەن باشلانغان سۈرەت تارقىتىش قىزغىنلىقى قىسقىغىنە ئون يىلدا تېلېۋىزورنىڭ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى زاۋۇت- كارخانىلاردىن ئۆي- ئۆيلەرگە ئومۇملىشىشىغا سەۋەب بولىدۇ.

تېلېۋىزور (Television) — «يىراق ئارىلىقتىن سۈرەت يەتكۈزۈش» مەنىسىدە بولۇپ، ئەڭ دەسلەپ «سېھرلىك ساندۇق» دەپمۇ ئاتالغان. تېلېۋىزورنىڭ بارلىققا كېلىشى ئىنسانىيەتنىڭ 20- ئەسىردىكى ئەڭ ئۇلۇغ كەشپىياتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ ئىنسانىيەتنىڭ يىراق ئارىلىقنى كۆرۈش ۋە چۈشىنىش ئارزۇسىنى ئىشقا ئاشۇردى. ئېلېكترونلۇق يوللانما ۋە سۈرەت تېخنىكىسىنى مەركەز قىلغان ئالاقە ۋاستىلىرى كۆز ئالدىمىزدا ئۆزگىچە بىر مۆكىمۆكىلەڭ دۇنياسىنى ياراتسا، تېلېۋىزور ئېلېكترونلۇق يوللانما ۋە سۈرەت تېخنىكىسىنى ئەڭ كۈچلۈك ئىپادىلەش شەكلى بىلەن تەمىنلىدى. تېلېۋىزورنىڭ مىليونلىغان ئائىلىگە كىرىشىگە ئەگىشىپ، بىز 2- ئەۋلاد تېلېۋىزور تاماشىبىنلىرىغا ئايلاندۇق.

تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتى— تېلېۋىزور كۆرۈشنىڭ ئومۇملىشىشى بىلەن بارلىققا كەلگەن ئۇقۇم بولۇپ، ئۇ، كىشىلەرنىڭ تېلېۋىزور ۋە تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىغا قارىتا باشقۇرۇش، قوبۇل قىلىش جەريانىدا ئىپادىلىگەن بىر خىل ئومۇمىيۈزلۈك جەمئىيەت پسىخىكىسى، ئىدېئولوگىيىسى ۋە پائالىيەت ئەندىزىسىنى كۆرسىتىدۇ. دېمەك تېلېۋىزور بارلىققا كەلگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە تېلېۋىزورنى چۆرىدىگەن ھالدا شەكىللەنگەن مەدەنىيەت ھادىسىلىرى— تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىي قىسمىدۇر. تېلېۋىزور كۆرۈش كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش شەكلىگە ئايلىنىپ قالغاچقا، تېلېۋىزىيە ئۆز ئالدىغا بىر خىل مەدەنىيەتنى شەكىلەندۈردى ھەم مېدىيە تېخنىكىسى بولۇشتىن ھالقىپ، ئىنسانىيەتنىڭ مەۋجۇدلۇقىغا تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان ئىدېئولوگىيە سىستېمىسىنى بارلىققا كەلتۈردى.

غەرب دۇنياسىدا تېلېۋىزورنى «نوقۇل كۆڭۈل ئېچىش

ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭ

ۋاستىسى» دەپ قارايدىغان بىر قىسىم تەتقىقاتچىنىڭ قارىشىچە، تېلېۋىزىيىنىڭ مەڭگۈ ئۆزگەرمەس بىرلا خاراكتېرى بار، ئۇ بولسىمۇ كۆڭۈل ئېچىشقا يېتەكلەش. چۈنكى تېلېۋىزىيە كىشىلەر ئەڭ ئاسان يېقىنلاشالايدىغان، ئەڭ دەسلەپ تاللايدىغان «ئوقۇتقۇچى». بالىلارنىڭ تىلى تېلېۋىزىيە ئېلان تېكىستلىرى بويىچە چىقىدۇ؛ ياشلارنىڭ تۇرمۇش قارىشى ۋە كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنىڭ خاھىشى بويىچە شەكىللىنىدۇ؛ ياشانغانلار تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرى بىلەن مەنىۋى بوشلۇقنى تولدۇرىدۇ. 20- ئەسىردىكى ئۇلۇغ كەشپىيات بولغان تېلېۋىزور بىلەن- بىلمەي ئىنسانىيەتنىڭ تۇرمۇش شەكلى، قىممەت قارىشى ۋە مەدەنىيەت قارىشىنى ئۆزگەرتىپلا قالماي، جەمئىيەتنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادى، مەدەنىيىتى ۋە ئىدېئولوگىيىسىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى.

ئامېرىكىدا مۇنداق بىر يۇمۇر تارالغان: «بىر دادا كرېسلودا ئولتۇرۇپ تېلېۋىزور كۆرۈۋاتسا، ئوغلى يېنىغا كېلىپ سوراپتۇ:

— دادا، ئەگەر ئورمانلىقتىكى چوڭ بىر دەرەخ ئۆرۈلۈپ كەتسە، لېكىن بۇ ئەھۋال تېلېۋىزوردا كۆرسىتىلمىسە، ئۇنداقتا دەرەخ راستىنلا ئۆرۈلگەن ھېسابلىنامدۇ؟»

بۇ، كىشىلەرنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە تېلېۋىزورنىڭ بېقىندىسىغا ئايلىنىپ قالغانلىقى ۋە تېلېۋىزورنىڭ كىشىلەرنىڭ تەپەككۇر شەكلىنى قانچىلىك دەرىجىدە كونترول قىلىۋاتقانلىقىنىڭ جانلىق سىزمىسى.

يەنە بىر مىسال: 2000- يىلى سېنتەبىردە 540 مېتر ئېگىزلىكتىكى موسكۋا تېلېۋىزىيە مۇنارى ئوت كېتىش سەۋەبلىك قىسقا مۇددەت تارقىتىشنى توختىتىپ قويغاندا، پۈتكۈل موسكۋالىقلار مۇنداق دېگەن: «تېلېۋىزور بولمىسا دۇنيا بىلەن ئالاقىمىز ئۈزۈلۈپ قالىدىكەن. تۇرمۇش تۈيۇقسىزلا قۇپقۇرۇق، مەنىسىز بوپقالىدىكەن»، «تېلېۋىزور— مەن بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان بىردىنبىر ئىستېمال شەكلى. بۇنداق ئۇزۇن ۋاقىت تېلېۋىزور كۆرمىسەم قانداق كۈن ئۆتكۈزۈشنى بىلمەي قالىدىكەنمەن». تېلېۋىزورغا بولغان چوڭقۇر بېقىندىلىقنىڭ ماھىيىتى ئەمەلىيەتتە تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتىنىڭ ئىجتىمائىي مەۋجۇدلۇقىمزدىكى ئورنىنى ئىپادىلەپ تۇرۇپتۇ.

بىز تېلېۋىزىيىنىڭ كۆڭۈل ئېچىش فۇنكسىيىسىدىن قىلچە گۇمانلانمايمىز. ئۇ مەدەنىيىتىمىزدە مەۋجۇد بولغان، دۇنيا مەدەنىيىتىنى چۈشىنىشىمىزدىكى ئەڭ ئاساسلىق ۋاستە. تېلېۋىزوردىكى تراگىدىيىلەر، زوراۋانلىق، قاتىللىق، پارتلىتىش خەۋەرلىرى قەلبىمىزنى لەرزىگە سالسىمۇ، لېكىن پروگراممىلا ئاياقلىشىپلا ئېكراندا پەيدا بولغان خۇشچىراي دىكتورنىڭ: «ئەتە مۇشۇ چاغدا كۆرۈشەيلى، خۇشاۋاق بولۇڭلار!» دېگەن سۆزى بىلەن پەسكويغا چۈشىمىز. نېمىشقا يەنە كۆرۈشىمىز؟ قانداق خۇشاۋاق بولىمىز؟ بىرنەچچە مىنۇتلۇق قانلىق ھەربىكەتلەر بىزنى بەرەر ئاي ئۈيقۇسىز قويسا بولاتتىغۇ؟ لېكىن دىكتورنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىشىمىز كېرەكلىكىنى، تېلېۋىزوردىكى بارلىق نەرسە— دىكتورنىڭ يېقىملىق چىرايى، كۈلكىسى، پروگراممىا باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىش ئالدىدىكى لىرىك مۇزىكىلار، جانلىق، رەڭدار كۆرۈنۈشلەر، كۆزنى قاماشتۇرىدىغان ئېلانلارنىڭ ھەممىسى بىزگە تېلېۋىزوردىكى بەختسىزلىكلەر ئۈچۈن ياش تۆكۈشنىڭ ھاجەتسىز ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ.

ئەمما مەسىلىنىڭ ئاچقۇچى شۇكى، تېلېۋىزوردىكى بارلىق جەريانلىنىڭ كۆڭۈل ئېچىش شەكلىدە ئىپادىلىنىشى، يەنى تېلېۋىزورنىڭ بىز ئۈچۈن كۆڭۈل ئېچىش مەزمۇنلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىۋاتقىنى ئەمەس، بەلكى جەمئىيەتتىكى بارلىق مەزمۇنىنىڭ كۆڭۈل ئېچىش تۈسىدە كۆرسىتىلىشى. بۇ ئىككىسى ئەلۋەتتە ئىككى ئىش. مەيلى قانداق مەزمۇن بولسۇن، مەيلى قانداق نۇقتىدىن بايان قىلسۇن، تېلېۋىزوردىكى ھەممە نەرسە تاماشىبىنلارنى كۆڭۈل ئېچىشقا يېتەكلەيدۇ. تېلېۋىزور ھازىر يېڭى بىلىش نەزەريىسىنىڭ قوماندانلىق مەركىزىگە ئايلىنىپ قالدى. ھېچكىم يېشى كېچىك بولۇشى سەۋەبلىك تېلېۋىزور كۆرۈشتىن چەكلەنمەيدۇ، ھېچكىممۇ نامراتلىق تۈپەيلى تېلېۋىزور كۆرۈش ھوقۇقىدىن ۋاز كەچمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى، ئاممىا كۆڭۈل بۆلىدىغان ھەرقانداق تېما— سىياسەت، ئاخبارات، ھائارىپ، پەن- تېخنىكا، سەھىيە، تەنتەربىيە قاتارلىقلار ئوخشاشلا تېلېۋىزوردا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. ۋەھالەنكى، ھەممە نەرسە كۆڭۈل ئېچىش مەقسىتىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغاچقا، سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، ئىدېئولوگىيە جەھەتتىكى ئىنتايىن مۇھىم چۈشەنچە- قاراشلارنىڭ مۇھىملىق دەرىجىسى ھەسسىلەپ تۆۋەنلىتىۋېتىلگەن، مۇھىم نۇقتا بۇرىۋېتىلگەن، ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىلگەن بولىدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، تېلېۋىزىيىنىڭ خاھىشى تاماشىبىنلارنىڭ بارلىق تېمىغا بولغان چۈشىنىشىنى بەلگىلەۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە ئامېرىكا نيۇ- يورك ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، داڭلىق مېدىيە تەتقىقاتچىسى نىئېر پوسمان (Nier Postman) مۇنداق دەيدۇ: «بىزدە بارلىق ئاممىۋى ئىبارىنىڭ ھەممىسى كۆڭۈل ئېچىش شەكلىدە ئوتتۇرىغا چىقىدىغان بولدى ھەم بىر خىل مەدەنىيەت ئېكىنى ئايلاندى. سىياسەت، دىن، ھائارىپ، سودا، ئاخبارات، تەنتەربىيە قاتارلىق ساھەلىرىمىز چىن دىلىدىن خالاپ كۆڭۈل ئېچىش ساھەسىگە چىقىۋالدى. نەتىجىدە بىز ئۆلسەكمۇ كۆڭۈل ئېچىپ ئۆلىدىغان جانلىقلا ئايلاندۇق»[1]. ھەقىقەتەن تېلېۋىزور دۇنيا بىلەن بولغان ئالاقىمىزنى ساقلايدۇ. دۇنيا ئۆزگەرسىمۇ تېلېۋىزورنىڭ كۈلكىسى، كۆڭۈل ئېچىش ئاۋازى ئۆزگەرمەيدۇ. ئەمما ھازىر تېلېۋىزور ئىپادىلىگەن دۇنيا— بۇ دۇنيانىڭ قانداق ھالەتتە مەۋجۇد بولۇۋېتىشىدىكى ئەندىزىگە ئايلىنىپ قالماقتا. كىشىلەر مەسىلىرگە باھا بېرىشتە تاشقى كۆرۈنۈش، تېلېۋىزىيە چولپانلىرى، تېلېۋىزىيە ئېلانلىرىنى ئۇلگە قىلىدۇ. بۇ خىل ھالەت تۇرمۇشىمىزنىڭ ئۇششاق ھالقىلىرىغىچە سىڭىپ كىرگەنكى، بىرەر مەھسۇلاتنى تېلېۋىزوردا ئېلان بېرىلگەن بولسا خاتىرجەم سېتىۋالىمىز. بىرەر پروگراممىدىكى ئالاھىدە مېھمان شۇ ساھەنىڭ بىردىنبىر نوپۇزلۇق ۋەكىلى دەپ قارىلىدۇ. تەپەككۇر شەكلىمىز ئاللىقاچان يېڭى بىر خىل شەكىل بىلەن ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا باشلىدى. مەدەنىيىتىمىز، ئەخلاق كاتېگورىيىمىز تېلېۋىزورنىڭ خاھىشى بويىچە ئۆزگىرىشكە باشلىدى. كۆڭۈل ئېچىش كەسپى بىلەن باشقا كەسىپلەرنىڭ چېگرىسىنى ئايرىشمۇ تولىمۇ تەس بولدى. مەدەنىيەت دىئالوگلىرىمىزنىڭ خاراكتېرى ئۆزگىرىشكە باشلىدى. نۇرغۇن كىشى ئۆز دائىرىسىدىكى خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن قانداق

چىقىشقا كۆڭۈل بۆلۈشتىن كۆرە ئۆزىنى ئېكرانغا قانداق چىقىرىشقا كۆڭۈل بۆلىدىغان بوپقالدى. تېلېۋىزورنىڭ قوماندانلىق مەركىزىگە ئايلىنىپ قېلىشى بىلەن ئۇنىڭ «ئەپسانىۋى رولى» بارلىققا كەلدى. ئۇ ئەپسانىۋى نەزەردە دۇنياغا كۆز سېلىۋاتقاچقا، كىشىلەر بۇ دۇنياغا ھېچقانداق گۇمانلىنىش پوزىتسىيىسىدىمۇ بولمايدىغان بولدى. ئەقەللىيىسى تېلېۋىزوردا كۆرۈۋاتقانلىرىمىزدىن گۇمانلانمايمىز. تېلېۋىزوردىن سىڭىپ كىرىۋاتقان «ئۆزگىچە كۆزىتىش نۇقتىسى»نىمۇ ھېس قىلمايمىز. ئۇنىڭ بىزگە شەكىلسىز ھالدا قانداق تەسىر كۆرسىتىۋاتقانلىقىغا، تەپەككۇرىمىزنى قايسى يولغا باشلاۋاتقانلىقىغىمۇ ئىرەن قىلمايمىز. چۈنكى تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتىنىڭ ئاممىۋىلىشىشىغا ئەگىشىپ بۇ مەسىلىمۇ ئۇنتۇلۇپ قالدى. تېلېۋىزىيە ئىدېئولوگىيىسى ھازىر ئەسلىدىنلا شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىك دەپ قارالغاچقا، تېلېۋىزورنىڭ قاراڭغۇلۇقتا يېنىك چىقىرىۋاتقان «چىس- چىس» ئاۋازىغا، ئۇنىڭدىكى ئاق نۇرنىڭ ماھىيىتىگە، بارا- بارا تېلېۋىزورنىڭ پاسسىپ تاماشىبىنلىرىغا ئايلىنىپ قېلىۋاتقانلىقىمىزغا دىققەت قىلمايدىغان بولدۇق. نەتىجىدە ئېلېكتر ۋە سۈرەت ئىنقىلابى بارلىققا كەلتۈرگەن، كىشىنى ئەڭ خاتىرجەمسىزلەندۈرىدىغان ئاقىۋەت شۇ بولدىكى، تېلېۋىزوردىكى دۇنيا قائىدىگە ئۇيغۇن، تەبئىي، ئەقەللىي دۇنياغا ئايلاندى. بۇ خىل ناتونۇشلۇق تۇيغۇسىنىڭ يوقىلىشى تاماشىبىنلارنىڭ ماسلىشىش ئىقتىدارىنىڭ ئىپادىلىنىشى بولۇپ، ماسلىشىش دەرىجىسى مەلۇم مەنىدىن تەپەككۇر شەكلىنىڭ ئۆزگىرىش دەرىجىسىنى ئەكس ئەتتۈردى. يەنە كېلىپ مەدەنىيىتىمىزنىڭ تېلېۋىزورنىڭ بىلىش نەزەرىيىسىگە بولغان ماسلىشىشىمۇ شۇنداق ئۈزۈل- كېسىل بولدىكى، تېلېۋىزورنىڭ ھەقىقەت، بىلىم ۋە رېئاللىققا بولغان ئېنىقلىمىسىنى ئاساسەن قوبۇل قىلدۇق. ئەسلىدە ئەھمىيەتسىز نەرسىلەر ھازىر مەنىگە باي بولدى. ماقامغا چۈشمەيدىغان تەپەككۇر شەكىللىرى ئەقىلگە مۇۋاپىق، تەبئىي دەپ قارالدى. ئەگەر ئارىمىزدا بىرەرسى دەۋرنىڭ ئۆزگىرىش ئەندىزىسىگە ماسلىشالمىسا، ئۇ كىشى غەلىتە ھېسابلاندىكى، دەۋردە مەسىلە بارمۇ- يوق دېگەننى ئويلاشنى ئۇنتۇپ قالدۇق. بىزنى ئازابلاشقا تېگىشلىك مەسىلە- كۈلكىنىڭ تەپەككۇرنىڭ ئورنىغا ئالمىشىپ قېلىۋاتقانلىقى، نېمىشقا كۈلۈپلا تۇرىدىغىنىمىزنى، تەپەككۇر يۈرگۈزمەيدىغان بوپقالغانلىقىمىزنى بىلەلمەيۋاتقانلىقىمىزدۇر. بۇ ھەقتە نىئېر پوسمان مۇنداق دەيدۇ: «ئىككى خىل ھالەت روھنى، مەدەنىيەتنى قۇرۇتىدۇ. بىرى، مەدەنىيەت تۇرمىگە ئايلىنىپ قالغاندا، يەنە بىرى، مەدەنىيەت ئويۇن سەھنىسىگە ئايلىنىپ قالغاندا». «ئەگەر بىر مىللەت ئۇششاق ئىشلارنى كۈنتەرتىپكە كىرگۈزۈۋالسا، مەنىۋى تۇرمۇشى كۆڭۈل ئېچىشنى چۆرىدەپ تىرىلىشكە باشلىسا، ئەگەر كەسكىن ئاممىۋى دىئالوگلار سەبىي بالىلارنىڭ تىلىدەك بايان قىلىنسا، قىسقىسى، كىشىلەر پاسسىپ تاماشىبىنلارغا ئايلىنىپ قالسا، بارلىق ئاممىۋى پائالىيەت كۆڭۈل ئېچىش شەكلىدە قانات يايسا، ئۇ ھالدا بۇ مىللەت ئۆزىنى خەۋپ ئىچىدە ھېس قىلسا بولىدۇ»[2].

تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتى ئېپكەلگەن نۇرغۇن ياخشى تەرەپتىن بەھرلىنىش ھەم «ئاڭ قارىغۇلىرى» - ئىجتىمائىي گاسلارغا ئايلىنىپ قېلىش بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى، تېلېۋىزورنىڭ ياراتقىنى ھەم مەدەنىيەتنىڭ بوستانلىقى ھەم قاقاسلىقى. چۈنكى تېلېۋىزور ئائىلە ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى ئازايتتى، ئائىلىۋى مۇناسىۋەتنى سۇسلاشتۇردى. لېكىن ئۇ يەنە پۈتۈن ئائىلە كىشىلىرىنى بىللە ئولتۇرۇپ تېلېۋىزور كۆرىدىغان پۇرسەت بىلەن تەمىنلىدى. تېلېۋىزورنىڭ بىۋاسىتىلىكى كىتابنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى سۇسلاشتۇردى. لېكىن يەنە تېلېۋىزوردىكى مەزمۇنلارنىڭ يۈزەكىلىكى- كىشىلەرنىڭ ئېكران ئارقىلىق نۇرغۇن ئۇقۇمغا قىزىقىپ كىتابنى قايتا ئەسكە ئېلىشىغا ياردەم بەردى. تېلېۋىزور كىشىلەرنىڭ بىر- بىرىنى يوقلاش پۇرسىتىنى ئازايتتى، لېكىن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە ۋە سۆھبەتنى نۇرغۇن ئورتاق تېما بىلەن تەمىنلىدى. يۇقىرىقى تۈرلۈك مەسىلە بىزگە شۇنى ئەسكەرتىدۇكى، تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتىنىڭ كىشىلەرگە ئېپكەلگىنى مۇرەككەپ، قوش قاتلاملىق فۇنكسىيىسى بولۇپ، تاماشىبىنلار تېلېۋىزىيە ئىدېئولوگىيىسىگە قارىتا پۈتۈنلەي پاسسىپ ھالەتتە ئەمەس، بەلكى ئەقلىي نۇقتىدىن قوبۇل قىلىش پوزىتسىيىسى تۇتۇشى، چوقۇم مۇستەقىل تەپەككۇر ئىقتىدارى ۋە ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشى كېرەك. تاماشىبىنلارنىڭ تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتىگە قارىتا ئىنكاسى ئويلىنىش خاراكتېرلىك، ھەتتا قارشىلىشىش خاراكتېرلىك قوبۇل قىلىش بولۇشى كېرەك. شۇندىلا تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتى جەمئىيەتنىڭ ئىلگىرىلىشىگە ماس قەدەمدە تۈرتكە بولالايدۇ ھەم تەپەككۇر شەكلىمىز ھېسسى ھالەتتىن ئەقلىي ھالەتكە قاراپ يۆتكىلەلەيدۇ. تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتى بىر رايوننىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ۋە مەدەنىيەت جۇغلانمىسىغا مۇھىم تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئۇ، كىشىلەرنىڭ رېئال دۇنياغا بولغان قارىشىنى ھەتتا ئۆزىنىڭ مەۋجۇدلۇقىغا بولغان سەزگۈسىنى ئۆزگەرتىدۇ. شۇڭا تېلېۋىزىيە مەدەنىيىتىنى چۈشىنىش- مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى ۋە مەدەنىيەت جۇغلانمىسىنى تەتقىق قىلىشتا سەل قاراشقا بولمايدىغان مۇھىم ئامىل. تېلېۋىزور كۆرۈش نوقۇل كۆزىمىزنىڭ ۋەزىپىسى ئەمەس، بەلكى تەپەككۇرىمىزنىڭ ھامىيلىقىدىكى پائالىيەت شەكلى بولۇشى زۆرۈردۇر.

ستاتا مەنبەلىرى ۋە پايدىلانمىلار

[1] نىئېر پوسمان: «ئۆلگىچە كۆڭۈل ئېچىش»، گۈاڭشى پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2004- يىل ماي نەشرى 1-، 2- بەت (خەنزۇچە).

[2] يۇقىرىقى كىتاب 110-، 128- بەتلەر.

زېڭ چىڭرۇي: «تېلېۋىزىيە فىلىملىرىنىڭ مەنىۋى باغچىسىنى قوغداش»، جۇڭگو مېدىيە ئۇنىۋېرسىتېتى (سابىق بېيجىڭ رادىئو- تېلېۋىزىيە ئىنستىتۇتى) نەشرىياتى 2007- يىل مارت نەشرى (خەنزۇچە).

ئوۋياڭ خۇڭشىڭ: «تېلېۋىزىيە مەدەنىيەتشۇناسلىقى»، سىچۇەن ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2004- يىل نەشرى (خەنزۇچە).

ئاپتور: شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى كىنو- تېلېۋىزىيە- تىياتىر فاكولتېتىنىڭ لېكتورى، ئەدەبىيات ماگىستىرى؛ ھازىر جۇڭگو مېدىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا رادىئو- تېلېۋىزىيە سەنئىتى بويىچە دوكتور ئاسپىرانت (M1)

ئۆزلۈك تەپەككۇردا مائارىپ جەريانى

ئابدۇلباست ئابدۇرەھمان

بىز ئەينى ۋاقىتتا يېڭى ئەسىر ھەققىدە ناھايىتى ياخشى مۇلاھىزىلەرنى قىلىشقانىدۇق. يېڭى ئەسىرگە بولغان تەلپۈنۈش ۋە ھاياجانلىق دەقىقىلەرگىمۇ ھەش-پەش دېگۈچە يەتتە يىل بوپقاپتۇ. يېڭى ئەسىر كىرىشتىن ئىلگىرىلا بىز مائارىپ ۋە مائارىپ مېتودى ھەققىدە ئويلىنىشقا باشلىغانىدۇق. مائارىپ ساھەسىدە ئۆزۈن يىل خىزمەت قىلغان ۋە بۇ ھەقتە بەلگىلىك تەتقىقات، كۆزىتىشلەرنى ئېلىپ بارغان ئابدۇقادىر جالالىددىن ئەپەندىنىڭ دىيارىمىز مەتبۇئاتلىرىدا ئېلان قىلغان بىر قاتار ماقالىلىرىدىن مائارىپ قۇرۇلمىمىزغا قارىتا ناھايىتى ياخشى ئەندىزىلىك كۆرسەتمىلىرىنى بىلىپ يەتكەنىدۇق. مائارىپ مىللەت تەربىيىسىدىكى ئىنتايىن مۇھىم ھالقا. بولۇپمۇ بۈگۈنكى دەۋر بىز تەسەۋۋۇر قىلغان ھەر قانداق دەۋردىكىدىن مۇرەككەپ بىر دەۋر ھېسابلىنىدۇ. بۈگۈنكى ھەرقانداق بىر باغلىنىش يەرشارىنى دەۋر قىلغان ئاساستا ئۆچۈر ئارقىلىق باغلىنىپ بىرىۋاتىدۇ. بۈكسەك دەرىجىدە كەسىپلەشكەن، ئىختىساسلاشقان، قېلىپلاشقان بۈگۈنكى دەۋر يەرشارىدىن ئىبارەت بۇ ھاياتلىق ماكانىنى ئىنچىكە سان-سىپرلار بىلەن شەرھلەشكە باشلىدى. مۇئەييەن بىر كەسىپ ئىنسان ھاياتىدا تولىمۇ زۆرۈر بوپقالدى. بۈگۈن بىز مائارىپىمىزنىڭ ساپا مەسلىسىنى ھەرقانداق بىر جايدىكى مائارىپ تەرەققىياتىغا سېلىشتۇرالمايمىز. يول ئېچىش ۋە بۆسۈش خاراكتېرىدىكى ياۋروپا مائارىپىغا قارىتا ئۆزىمىزنى سېلىشتۇرغىنىمىزدا بوشلۇق كۆز يەتكۈسىز. بىز مائارىپ ھەققىدە تەھلىللەر قىلغاندا مائارىپنى رېئاللىقتىن چەتتە قالدۇرۇپ كەلدۇق. مائارىپ ئەسلىدىنلا بىر كەسىپ مەيدانى. ئۇ، ئىنسانىنىڭ پېتىلىش باسقۇچىدىكى بىسىپ ئۆتمىسە بولمايدىغان قىممەتلىك بەخت مەنزىلى. ئۇ، تۇرمۇشقا، ھاياتقا، تەپەككۇرغا زىچ بىرلەشمىسە بولمايدىغان ئىلىم ۋە ھۇنەر سورۇنى بولۇپ، ئىنسانىي تاكامۇللۇق ۋە ئارىقلىنىڭ جەريانىدۇر. بىز غەربنىڭ ئىنسان پسىخىكىسى بىلەن زىچ بىرلەشتۇرگەن ئاساستا قېلىپلاشتۇرۇپ چىققان مائارىپ ئەندىزىسىنى كۆزەتكەن ۋاقتىمىزدا، ئۇلار مائارىپ يولىنى ئۆزلىرىنىڭ تەجرىبىسى، تۇرمۇش ھاسىلاتلىرى ئۈستىگە قۇرۇپ چىققان. ئۇلار ئۆزگىچە تەپەككۇر شەكلىنى مائارىپ مېتودىنىڭ يۆنىلىش ئىستراتېگىيىسى قىلىپ تاللاپ، كلاسسىك مائارىپ بىلەن ھازىرقى زامان مائارىپىنى يۇقىرى زىچلىق بىلەن ماسلاشتۇرغان. ئۇلارنىڭ روھىيەت جەزبىسىنى سۇغىرىپ تۇرۇۋاتقان «ئىنجىل»نىڭ تەپەككۇرغا ئائىت ئايەتلىرىنىڭ مەنىلىرىنى ھەرۋاقىت ئىلمىي شەرھلەپ، ئۇنىڭدىن بىر قىممەتنى تېپىپ چىقىۋاتقان. گەرچە ئۇلارنىڭ تەپەككۇر يىلتىزى «ئىنجىل»نى چۆرىدىگەن كلاسسىك مائارىپتىن كەلگەن بولسىمۇ، پوپلار چاتقىلىغا كىرگۈزۈۋالغان چېركاۋنىڭ خۇراپىي ئەندىزىسىدىن ئىلمىي مۇنازىرە ۋە يېڭىچە تەپەككۇر شەكلى ئارقىلىق پىكىر ئىنقىلابى ئېلىپ بېرىپ، ئاخىرى چېركاۋ مائارىپىنى ئىسلاھ قىلىپ، ياۋروپا يېڭىچە مائارىپى ــ« ياۋروپاچە جەدىتىزم»نى قۇرۇپ چىققان. غەرب مائارىپى تەپەككۇرنىڭ مەھسۇلىدۇر. ھەربىر كىشىگە ئۆزگىچە تەپەككۇر قىلىشنى ئۆگىتىدىغان بۇ خىل مائارىپ ئىنسانىيەتنىڭ ئەقىل بايلىقىنى ئېچىشتا غايەت مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى. ئىنسانىيەتنىڭ ئەقلى غايەت زور بايلىق بولۇپ، ئۇنى ئېچىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش پەقەت مائارىپ ئارقىلىقلا ئەمەلگە ئاشىدۇ. مائارىپ ئارقىلىق ئەقىل كانىنى بۇرغىلاشتا ئەڭ مۇنەۋۋەر ئۇلگىلەرنى قالدۇرغان غەرب ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە دۇنيانى سىپرلاشتۇرۇشنىڭ ئۇلگىلىرىدىن بوپقالدى. يەرشارى ۋە پۈتكۈل كائىنات جىسىملىرى تەپەككۇر قىلىشنى خالايدىغان ئىنسان ئۇچۇن تالاي ھىكمەت بىلەن يۈزلىنىدىغان بولۇپ، ئۇنىڭدىكى تۇرلۈك-تۇمەن ئاجايىبات ھەربىر مۇتەپەككۇر ئۇچۇن بىر ئوچۇق دەرسلىكتۇر. بىز ئافرىقا قىتئەسىدىكى مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن ئىنسانىيەتنىڭ ئىپتىدائىي ھايات مۇئەممالىرى ئۈستىدە ئىزدەنسەك، ئەڭ ياش قىتئە ئامېرىكا قىتئەسىدىن ئىنسانىيەتنىڭ بۈگۈنكى زامان مەدەنىيەت- مائارىپى ۋە ئىلىم- پەننىڭ

ئوربېتا ئىزدەش

مۇنەۋۋەر ئۆرنەكلىرىنى بىلىپ يېتەلەيمىز. يىراق ئۆتمۈشتىن ھازىرغىچە بولغان ھاياتلىق پرىنسىپى ھەققىدە مۇلاھىزە قىلساق، ئىنسان پەقەت تەپەككۇر ئارقىلىقلا ئارىغلىق ماقامىغا يەتكەن. تەپەككۇر ئارقىلىق ئېرىشكەن روھىي ماتانەت ئاسانلىقچە يىمىرىلمەيدىغان غالىب ئەقلىي كامىللىق بىلەن زاھىر بولۇپ تۇرىدىغان بولغاچقا، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات يۆنىلىشى ۋە مۇۋازىنىتى ئەقلىنى ئۆلچەم قىلىدىغان ئەقلىيەت يولىغا كىرگەن بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن غەرب مۇتەپەككۇرلىرى كۆپ قىرلىق ماڭارىپ قۇرۇلمىسىغا قارىتا تەپەككۇر ئارقىلىق ئەمەلىي ھاسلاتلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدىغان ئەندىزىنى ماڭارىپ نىشانى قىلىپ، ھەربىر شەيئى ھەققىدە ئەمەلىي تەجرىبىلەر ئارقىلىق ھۆكۈم قىلىپ، شەيئىلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن مۇكەممەل تونۇشۇپ چىققان. بۇ جايدا مۇنداق بىر مىسالنى كەلتۈرۈش زۆرۈر بولىدۇ. قۇياش نەيزە بويى ئۆرلىگەن ۋاقتتىكى گۈلزارلىقنىڭ سەھەرلىك مەنزىرىسى شەرق مۇتەپەككۇرلىرى نەزەردە ئاجايىپ سېھرگە تولغان ئىلھام- ھاياجانلارنىڭ مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ. قارىماققا، بۇ شۇنداق ئاجايىپ گۈزەل ھەم بىغۇبارلىقنىڭ سىمۋولى بولۇپ، ئىنسان تەپەككۇرىغا شۇنداق چەكسىز تويغۇنى نەقىش قىلىپ چىكىدۇ. گۈزەل ئەسلىمىلەرگە شاھىت بولىدۇ. تۇرلۇك- تۇمەن گۈل بەرگىدىكى شەبنەم تامچىلىرى قۇياش نۇرىدا يالتىراپ، كۆڭۈل دالانىدا ملك ھۆرنىڭ جامالىنى نامايان قىلىدۇ. مانا بۇ گۈلزارلىقنىڭ سرتقى كۆرۈنۈشى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىپادىلەنگەن ھېسسىيات ئاملى ئىنسانىنىڭ ھېسسي بىلىش دائىرىسىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولۇپ، بۇ، ئەقلىي بىلىشنىڭ كۆپ سرتىدىكى مەنزىرە ھېسابلىنىدۇ. ئەمدى بىز بۇ گۈلزارلىق ھەققىدە غەربچە تەپەككۇر ئەندىزىسى بويىچە ئېنىقلىما بېرىپ باقايلى. غەرب مۇتەپەككۇرلىرى ئالدى بىلەن بۇ مەنزىرىدىن ھۇزۇرلانغاچ، گۈل بەرگىدىكى شەبنەم ھەققىدە سان- سىپرلىق تەسەۋۋۇر قىلىدۇ. مسالەن، گۈل بەرگىدە نېمە ئۈچۈن شەبنەم بولىدۇ، شەبنەم نېمە ئۈچۈن پەيدا بولىدۇ؟ دېگەندەك سوئاللارنى ئۆز- ئۆزىگە قويغاچ، ئەتراپتىكى گۈزەللىكتىن بەھرىمەن بولىدۇ. ئۇلار تەپەككۇر قىلىش ئارقىلىق شەبنەم ھەققىدە مۇنداق بىر ئەقلىي يەكۈنىنى چىقىرىدۇ: شەبنەم كەچتىكى 28 سېلسىيە گرادۇسلۇق دىمىق ھاۋا تەسىردە گۈللۈكنىڭ نەم تۇپرىقىدىن پارلىنىپ چىققان سۇ ھورى بولۇپ، ئۇ تاك پەيتىدىكى تېمپېراتۇرىنىڭ تۆۋەنلەپ بىراقلا 10 سېلسىيە گرادۇسقا چۈشۈشى بىلەن قايتا سۇغا ئايلىنىپ، گۈل بەرگىگە چۈشۈپ يىغىلغان سۇدىن ئىبارەت دېگەن تەبئىي قانۇنىيەتنىڭ سىپرلىق ئانالىز قىلىدۇ. بۇ، شەيئىلەرنىڭ قانۇنىيىتى ۋە خاراكتېرىنى تەبئىي رەۋىشتە چۈشەنگەندىن باشقا، ئېچكى قانۇنىيەتنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ خىل تەپەككۇر شەكلىنىڭ شەبنەم تامچىسىنىڭ گۈل بەرگىدىكى يالتىراپ تۇرغان گۈزەل ھالىتى بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى يوق. ئەمما بۇخىل يەكۈن ئىنسانلار، تۇپراق، ئۆسۈملۈك ۋە ھايۋاناتلارنىڭ ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلىقىغا بېرىپ تاقىلىدىغان چوڭ بىر قانۇنىيەت سىستېمىسىنىڭ ئوق مەركىزىدۇر. مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئەقلي بىلىشنى ھېسسي گۈزەللىك بىلەن بىرلەشتۈرۈش غەرب ماڭارىپ قۇرۇلمىسىنىڭ يۆنىلىش شەكلى بولۇپ، ئۇ، تەبىئەت دۇنياسىنىڭ مىكرو ھېكمەتلىرىنى ئەقلىيەت تارازىسىدا ئۆلچەپ سىپرلاشتۇرۇشقا قارىتىلغان. ئەمەلىيەتتە ئاشۇ گۈل بەرگىدىكى شەبنەم بىر تامچە سۇ. سۇنىڭ يەرشارىدىكى مۇھىملىق دەرىجىسىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. بۇ، ئىنسانلار يارىلىشىدىنلا بىلىدىغان تەبىئي ماڭارىپ. ئەمما بىز ئاشۇ بىر تامچە سۇنىڭ ئېچىگە تېخىمۇ ئېچكىرىلەپ كىرگەن ۋاقتىمىزدا، سۇ ھەققىدىكى بىلىمىمىزنىڭ تېخى بىر پىرسەنتكىمۇ يەتمەيدىغانلىغىنى ھېس قىلىمىز. ئوكيانلاردىكى غايەت زور سۇ مەنبەسى بىلەن ئاشۇ گۈل بەرگىدىكى كچىككىنە شەبنەم تامچىسىنىڭ خىمىيىلىك ۋە فىزىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرى تامامەن ئوخشاش بولۇپ، ھەر ئىككىلىسىدە سۇنىڭ خۇسۇسىيىتىنى تامامەن ھېس قىلىش مۇمكىن. سۇ نۆل سېلسىيە گرادۇستا مۇزلايدۇ، يۇز سېلسىيە گرادۇستا ھورغا ئايلىنىدۇ. غەرب ماڭارىپ ئۇستازلىرى سۇنىڭ مۇشۇخىل فىزىكىلىق خۇسۇسىيىتىدىن قانداق ئەقلي ئىلھاملارنى ئالدى؟ بىرىنچى قېتىملىق غەرب سانائەت ئىنقىلابى دەل مۇشۇ سۇنىڭ پارلىنىش خۇسۇسىيتى بىلەن مەيدانغا كەلدى. 1785- يىلى ئەنگلىيىلىك مېخانىك ۋات پار ماشىنىسىنى كەشپ قىلدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئىنسانىيەتنىڭ قول ئەمگىكى ماشىنا بىلەن ئالماشتۇرۇلىدىغان دەۋر باشلىنىپ، ئىنسانلار جەمئىيىتى «پار دەۋرى»گە قەدەم قويىدى. ماڭارىپ دەل شەيئىلەرنىڭ خاراكتېرىنى ئىگىلەشنى ئاساس قىلىدىغان ئىلمىي ئۇقۇم بولغاچقا، سۇنىڭ بۇ خىل خۇسۇسىيتىنىڭ ئىلھامى بىلەن ئىنسانىيەت باشقا بىر دەۋرگە قەدەم قويدى.بىر خىل شەيئى ئۇستىدە توختىماي تەپەككۇر قىلىش ۋە ئۇنىڭ ئىنچىكە تەرەپلىرىنى ئۆگىنىش ئۇنىڭ مەنپەئەتلىك تەرەپلىرىنى تامامەن پىششىتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭدىن ھامان بىر ئەقلي يەكۈن چىقماي قالمايدۇ. سۇنىڭ نۆل سېلسىيە گرادۇستا قېتىپ كرىستاللىنىش خۇسۇسىيتى توڭلاتقۇنىڭ دۇنياغا كېلىشىگە سەۋەبچى بولدى. يۇقىرىقىلار سۇنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيتى بولۇپ، سۇ خىمىيىلىك خۇسۇسىيەت جەھەتتىن رەڭسىز، پۇراقسىز سۇيۇق جىسىم. ئېلېكتر ئۆتكۈزگەندە ھىدروگېن بىلەن ئوكسىگېنغا پارچىلىنىدۇ. سۇنىڭ ئىلمىي فورمۇلاسى «H_2O» سۇ تەركىبىدىكى H ئېلېمېنتلار دەۋرىي جەدۋىلىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدە تۇرىدۇ. غەرب تېبابىتىنىڭ ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك داۋالاش ئۇسۇللىرىدىن بىرى بولغان ئادەم تېنىگە ۋېنا تومۇرىدىن سۇيۇقلۇق تېمىتىپ دورا كىرگۈزۈش تېخنىكىسى پۈتكۈل ئىنسانىيەت تارىخىدا بۆسۈش خاراكتېرلىك داۋالاش ئۇسۇللىرىدىن بوپقالدى. دېمەك، ياۋروپا تېببىي ماڭارىپىنىڭ تۇرتكىسىدە سۇ دورىغا ئايلانغانىدى. سۇنىڭ خىمىيىلىك خۇسۇسىيەتلىرى ھەققىدە توختىماي ئىزدەنگەن ياۋروپا ماڭارىپى مانا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بىر تامچە سۇغا ئالەمچە ھېس- تۇيغۇنى سىڭدۈردى. ئۇلار سېپرلاشتۇرۇپ چىقۋاتقان دۇنيانىڭ ئەكسى بىر تامچە سۇدا زاھىر بولدى. ئۇلار غايەت چەكسىز دېڭىزلاردىن ئىلھام ئالدى. ۋەھالەنكى، ئاشۇ چەكسىزلىك غەرب مۇتەپەككۇرلىرى ئۈچۈن ئىنتايىن كەڭ

ماڭارىپ بوشلۇقى ئىدى. ئۇلار شەيئىلەرنىڭ ئەڭ نازۇك خۇسۇسىيەتلىرىدىن تاكى زاھىرىي تەركىبلىرىگىچە ئىلھامبەخش نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرمىگىچە توختىمىدى. ئۇلار دەريالارنى تىزگىنلەپ، گېنېراتورلار ئارقىلىق يۇقىرى بېسىملىق ئېلېكترلارنى ھاسىل قىلدى. سۇنىڭ لەيلىتىش كۈچىدىن پايدىلىنىپ پاراخوتلارنى دېڭىزدا ئۇزدۇردى. ھەربىي سانائەتنىڭ تەقەززاسى تۇپەيلىدىن غايەت زور ئاۋىئاماتكىلارنى ياساپ دېڭىزغا چۈشۈرۈپ، دېڭىز- ئوكيانلارنىڭ قۇدرەتلىك ھۆكۈمرانلىقىنى قۇرۇپ چىقتى. ۋەھالەنكى، ئۇلار يەرشارىنىڭ 79 پىرسەنتىنى سۇ، قالغان 21 پىرسەنتىنى قۇرۇقلۇق تەشكىل قىلىدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئىلمىي مەنتىقىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ پىكرىچە، دېڭىزنى بويسۇندۇرۇش قۇرۇقلۇقنى كونترول قىلىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئىدى. بۇگۈنكى غەربنىڭ ئاشۇ قۇدرەتلىك ئاۋىئاماتكىلىرى قۇرۇقلۇقتىكى چېگىزخان ئاتلىرىغا ئوخشاش بىپايان دېڭىزدا قانات كەرگەنىدى. ئۇلار سۇ ئۈستىدە دۇنيانى تىزگىنلەشتىن ئىبارەت بۇ ئەقلىي يەكۈننى ئەينى دەۋردە چېگىزخانىنىڭ ئات ئۈستىدە دۇنيانى تىزگىنلىگەن تەبئىي ئارتۇقچىلىقىغا تەققاسلىغانىدى. دېمەككى، ياۋروپا مائارىپىنىڭ ئاساسىي نىشانى شەيئىلەرنىڭ خاراكتېر- خۇسۇسىيەتلىرىدىن پايدىلىنىپ بەلگىلىك سانلىق قىممەتنى ھاسىل قىلىش ئارقىلىق تۇر تۇرغۇزۇپ، مۇپەسسەل تەتقىقاتنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقىشتىن ئىبارەت. تەبىئەت ياۋروپا مائارىپىنىڭ زىچ ھەم ئىلمىي بىرىكمىسى. ئۇلار ھەرقانداق شەيئىنىڭ قانۇنىيىتىنى تەبىئەتتىن ئىزدەپ، تەبىئىي قانۇنىيەتلىك دۇنيانىڭ رەڭگارەڭ مەنزىرىسىدىن قىممەتلىك ئىلھاملارغا ئىگە بولىدۇ. بىپايان مەۋجۇدىيەتلەر ئۈستىدە پىكىر - مۇلاھىزىلەر قىلىشىدۇ. ياۋروپا مائارىپى ئىدىئولوگىيىسىدە تەبىئەت بىر مەكتەپ. تەبىئەتنى ۋە تەبىئىي قانۇنىيەتنى ئۆگىنىش دەل مائارىپنىڭ جېنىدۇر. تەپەككۇر قىلىش ۋە كەڭ تەبىئىي بوشلۇقتىن ھۇزۇرلىنىش غەرب پەيلاسوپ- ئالىملىرىنىڭ تاللاپ ماڭغان يولىدۇر. ئۇلار مائارىپنى مەلۇم ئىدىئولوگىيە ياكى شەخسنىڭ كۆز قارىشى بىلەن ئەمەس، بەلكى تەبىئىي قانۇنىيەتلەر بىلەن ئۆلچەيدۇ. پاسكال، ۋات، نيۇتون، ئىدسون، ئېينشتېين قاتارلىق ئالىملارنىڭ ھەممىسى تەبىئەت ۋە تەبىئىي قانۇنىيەتلەرگە ئىشتىياق باغلىغان بولۇپ، ئىزدىنىش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ مۇپەسسەل قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، غەرب مائارىپىنىڭ يول خەرىتىسىنى سىزىپ بەرگەن ئالىملاردۇر. نيۇتون بىر تال ئالمىنىڭ ئالما دەرىخىدىن ئاجراپ، يەرگە چۈشۈشىدىن ئىبارەت كىچىككىنە قانۇنىيەتنى تەتقىق قىلىپ، ئىنسانىيەت تارىخىدا دەۋر بۆلگۈچ چوڭ بىر قانۇنىيەتنى ئىسپاتلاپ چىقتى. بۇ تاسادىپىي بايقاشمۇ؟ ئۇنداق ئەمەس. ئەزەلدىن ئالما پىشقان ۋاقىتتا يەرگە چۈشۈپ كېتىدۇ. بۇ ھەممە ئادەم بىلىدىغان تەبىئىي قانۇنىيەت. ئەمما نيۇتون بۇ ھەقتە تەپەككۇر قىلدى. نېمە ئۈچۈن ئالما ئۇزۇلۈپ يەرگە چۈشۈپ كېتىدۇ؟ ئەسلىدە ساپاقتىن ئۇزۇلگەن ئالما مۇئەللەقتە تۇرۇپ قالسىمۇ، ياكى تۆۋەنگە چۈشمەي ئۈستۈنكى بوشلۇققا چىقىپ كەتسىمۇ بولاتتىغۇ؟ بۇ ئارقىلىق نيۇتون يەر شارىنىڭ تارتىش كۈچى ھەققىدە ئويلاندى. تىنىمسىز ئىزدىنىش ئارقىلىق يەرشارىنىڭ ھەرخىل جىسىمغا بولغان تارتىش كۈچىگە ئائىت دەسلەپكى قەدەمدىكى قىممەتلىك سانلىق مەلۇماتقا ئىگە بولدى. بۇگۈنكى كۈندە ئىنسانلار تۆمۈر ئۇچقۇلارغا مىنىپ ئاي شارىنى ۋە كائىناتنى سەيلە قىلىۋاتقاندا ئەلۋەتتە ئەينى چاغدىكى نيۇتوننىڭ ئاشۇ بىرتال ئالما ھەققىدە ئويلاش بىلەن ۋۇجۇدقا چىقارغان يەرشارىنىڭ تارتىش كۈچى ھەققىدىكى قانۇنىيەتلىرىنى ئەسلىمەي قالمايدۇ. مانا بۇ تەپەككۇرنىڭ قۇدرىتى. مانا بۇ، گۈل بەرگىدىكى بىرتامچە سۇ ھەققىدە قىلىنغان تەپەككۇر ئىنسانىيەت روھىيىت بوشلۇقىدا دۇنياچە كەڭلىك ھاسىل قىلغىنىغا ئوخشاش ئاجايىپ قىممەتكە ئىگە تەپەككۇر جەۋھەرلىرىدۇر. كىشىلەر قەدىمدىن قۇشلارغا ئوخشاش ئۇچۇشنى ئارزۇ قىلىۋىدى، ئاخىر ئايروپىلان بىلەن ئۇچتى. بېلىقلاردەك سۇدا ئۈزۈشنى ئارزۇ قىلىۋىدى، ئاخىر پاراخوتلاربىلەن سۇدا ئۈزدى. جاھانىمما ئەينەكلىرى بىلەن يىراقتىكى ئۇرۇق- تۇغقانلىرى بىلەن دىدارلىشىشنى ئارزۇ قىلىۋىدى، كومپيۇتېر ئۇلارنى بۇ ئارزۇلىرىغا يەتكۈزدى. مانا بۇ تەپەككۇر ۋە ئىجادىيەتنىڭ ھەمدە مائارىپنىڭ تەبىئەت بىلەن زىچ بىرىككەنلىكىنىڭ ئىپادىسىدۇر. كىشىلەر ئۆز ئارزۇسىنى بويلاپ مەڭگۈ ئىلگىرىلەيدىكەن ھەم شۇ يولدا بەدەل تۆلەيدىكەن، ئاخىر شۇنىڭدىن بىر نەتىجە چىقماي قالمايدۇ. بۇ، يۇقىرىدىكىلەرنىڭ ئىجادىيەتلىرىدىن مەلۇمدۇر. ۋەھالەنكى، تەبىئەت سانسىزلىغان سىر بىلەن ئورالغان. بەلكىم ئىنسانلار مۇشۇ تىرىشچانلىقى بىلەن تەبىئەت سىرلىرىنى بىر پىرسەنتمۇ ئېچىپ بولالمىغان بولۇشى مۇمكىن. كائىنات غايەت زور قۇرۇلما. ئۇنىڭدا ئىنسانلار پەقەت چۈمۈلىدەك ۋەياكى ئۇنىڭدىنمۇ كىچىك ھەرىكەت قىلىشى مۇمكىن. لېكىن ئاشۇ كىچىككىنە ئىنسانىنىڭ تەپەككۇرى ئاشۇ غايەت زور كائىناتنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىيەلەيدۇ. ئادەم جىسمانىي قۇۋۋەت ئارقىلىق يۈز كىلوگرام نەرسىنى كۆتۈرەلمەسلىكى مۇمكىن. ئەمما ئۇنىڭدىكى ئەقىل ۋە تەپەككۇر قىيا- تاغلارنى ئورنىدىن يۆتكىيەلەيدۇ. ئىنسان مېڭىسى تەبىئەت بىلەن ھەقىقىي زىچ بىرلىك ھاسىل قىلالىسا، ئۇ ھەممىدىن كۈچلۈك مەخلۇقتۇر.

مەن ھەر قېتىم مائارىپ ھەققىدە ئويلانغان ۋاقتىمدا، يۇرتىمىز مائارىپىنىڭ سېپىماسى كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ. بىز رەتلىك پارتىلار تىزىلغان، ئۇقۇتقۇچى مۇنبەردە تۇرۇپ سۆزلەيدىغان، ئۇقۇغۇچىلار ئۆگىنىش ئۈچۈن سۆزلەنگەن دەرسلەرنى ھارماي- تالماي يادلايدىغان مائارىپتىن بەھرىمەن بولدۇق. بىز بۇ خىل مائارىپتا تەبىئەت ۋە كائىنات خۇسۇسىيەتلىرى ھەققىدە كۆپ نەرسىنى ھېس قىلالمايتتۇق. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىمدە مائارىپ باشقا نەرسە، تەبىئەت باشقا نەرسە ئىدى. مەن ئۈچۈن ھەربىر ھادىسىۋى شەيئى تامامەن باشقىچە تۇيغۇ بېرەتتى. ئۇنى مائارىپ ۋە بىلىم ئارقىلىق بىرتەرەپ قىلىشنى تامامەن ئويلىمايتتىم. مائارىپ مەن ئۈچۈن پەقەت سىنىپتىكىلا نەرسە ئىدى. مەن ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىمدە ئەتىياز كەلسىلا دادامنىڭ كۆچەت تىكىشىگە ياردەملىشەتتىم. مەھەللىمىز قۇملۇق مەھەللە بولغاچقا، دادام

كۆچەتلەرنى ھەربىر دۆڭە قۇمنىڭ بورانغا قارشى تەرىپىگە تىكەتتى. مەن پەقەت كۆچەتلەرنى تۈتۈپ بېرىش رولىنىلا ئويناپتتىم. قوغۇن تېرىغاندا يەرنى چىرايلىق تاختىلاپ، قوغۇن چۆنەكلىرىنى تولىمۇ چوڭقۇر ئوياتتى. يانتاق ۋە قامغاق بىلەن ئوغۇتلايتتى. مال قىغلىرىنى چۆنەككە تاشلاپ، ئۈستىگە سۇ قۇياتتى. بۇ، دادامنىڭ يۈرتىمىزنىڭ ھاۋرەيلى قوغۇنى ئۈچۈن تۆكۈۋاتقان تەرى ئىدى. مەھەللىمىز قۇملۇق مەھەللە بولسىمۇ، بۇ‌ك ـ باراقسان يېشىللىققا تولغان مەھەللە ئىدى. بىز گاھ مەھەللە ئۆستەڭلىرىگە سۇغا چۆمۈلسەك، گاھ قۇملۇقلارغا بېرىپ قۇمغا كۆمۈلۈپ، قاتار كەتكەن ئۈجمىلىكلەرگە بېرىپ، شۇنچە ئېگىز ئۈجمىلەرگە مايمۇندەك يامىشىپ، مەي باغلاپ پىشقان ئۈجمىلەرنى يەيتتۇق. شۇچاغلاردا كەنتىمىزدە نە دوختۇرخانا، نە بىرەر دوختۇر يوق ئىدى. ئەمما بىز تولىمۇ ساغلام چوك بولاتتۇق. مەھەللىمىزدە جۇۋازخانا ۋە مەخسۇس جۇۋازچىلىقنى كەسىپ قىلغان دېھقانلار بار ئىدى. پاختا ئايرىيدىغان چىغرىق ۋە چىغرىقچىلار بار ئىدى. يەنە ئۈستۈنكى مەھەللىدە ماتا توقۇيدىغان باپكارلار بار ئىدى. ئۇلار پاختىدىن رەخت توقۇيتتى. مەھەللىمىزدىكى كۆچلۈك ئېقىنلارغا قۇرۇلغان سۇ تۈگمەنلىرى بار ئىدى. بۇ خىل ھۈنەرلەر مەن ئۈچۈن ھادىسىۋى نەرسىلەر ئىدى. مەن بۇلارغا تولىمۇ قىزىقاتتىم. مەن باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بىرىنچى يىللىقىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا ھۇشۇ خىل ھۈنەرلەر بىزنىمىزدا جارى ئېتىلىۋاتاتتى. شۇ ۋاقىتلاردا كىشىلەر نامراتتەك كۆرۈنگىنى بىلەن پاراۋان ۋە خىرامان ئىدى. چۈنكى ھەممە ئۆزلۈك كەيپىياتىدا ياشايتتى. ھەممە كىشى ئۆزى تېرىغان بۇغداي ـ قوناقنى ئۆزىنىڭ تۈگمىنىدە تارتاتتى. ئۆزى تېرىغان ياغلىقدانلىرىنى ئۆزىنىڭ جۇۋىزىدا ياغ تارتىپ يەيتتى. ئۆزى تېرىغان پاختىدىن ئۆزى كىيىم قىلىپ كىيەتتى. مانا بۇ ئۆزلۈكنىڭ خىرامان تەرەپلىرى ئىدى. ۋەھالەنكى، بۇ، شۇ دەۋردە دىيارىمىزغا نىسبەتەن ئومۇمىي ھال ئىدى. بۇلارغا ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز ناھايىتى ئۆزۈن زامانلاردىن بۇيان داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان قىممەتلىك تېخنىكىلار، ماۋارىپ قۇرۇلمىسى سىڭگەنىدى. ھەربىر كەسىپنىڭ ئۆزىگە خاس ئۇستىلىرى بېتىشىپ چىققانىدى. قىسقىسى، خەلقىمىز بۇ تېخنىكىلارغا ناھايىتى پىششىق ئىدى.

ئەمدى تەرەققىيات ھەسلىسىگە كەلسەك، تەرەققىيات ئەسلىي كونىنى ئىنكار قىلىش ئەمەس، بەلكى ئىلگىرىكى تەجرىبىلەرگە ئاساسەن تېخىمۇ ئىلغارلاشتۇرۇش كۆزدە تۇتۇلىدىغان ماۋارىپ يۆنىلىشى بولۇپ، ئىلمىيلاشتۇرۇش ۋە قانۇنىيەتلەشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇنداق بولغاندا، بىر خەلق ئۆزۈن تارىختىن بۇيان قوللىنىپ كەلگەن ھۈنەر ۋە شۇ ھۈنەرگە باغلانغان ھاياتلىق ئېكولوگىيىسى ئۇنۇملۇك قوغدىلىدۇ ۋە ساقلىنىدۇ. ئۇنداقتا، بىز نېمە ئۈچۈن كونىنى ئىنكار قىلىدۇق؟ نېمە ئۈچۈن ئەنئەنىۋى تېخنىكىلارنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى ماۋارىپىمىزدىن سىقىپ چىقاردۇق؟ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن قالغان جۇۋازچىلىق تېخنىكىسى ئىدسونىنىڭ لامپۇچكىنى كەشپ قىلغىنىغا ئوخشاش قىممەتلىك تېخنىكا ئىدىغۇ؟ چىغرىقنى پاختا پىششىقلاش زاۋۇتىغا، باپكارچىلىقنى كۆلەملەشكەن فابرىكىغا تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەلۋەتتە بولاتتىغۇ؟! ئەينى دەۋردە مۇساباىپقلار قۇرغان كۆن ـ خۇرۇم زاۋۇتى گەرچە گېرمانىيىنىڭ تېخنىكىسى بولسىمۇ، دېيارىمىزدىكى ئۇستا موزدۇزلارنىڭ پىشقان تېخنىكىسىدىن ئايرىلالمىغان. ئۇلار ھۈنەرنى ماۋارىپلاشتۇرۇش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، مەخسۇس كۇرسلار ئارقىلىق ھۈنەرۋەنلەرنى تەربىيلەپ، ئىگىلىك تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن. دېمەك، ئۇدۇم تېخنىكىلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ماۋارىپقا تايانغاندا بۇ تېخىمۇ كەڭ ئىجتىمائىي مەيدان ھەم ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولىدۇ. ئۇيغۇر موزدۇزلىقى مۇساباىپقلارنىڭ يۇقىرى تېخنىكا كىرگۈزۈشى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي قىممىتى ۋە ئىجتىمائىي قىممىتىنى ساقلاپ قالغان. دېمەك، بىز ئەسلىي ماۋارىپ يۆنىلىشىمىزنى ئەينى ۋاقتتىن باشلاپ مۇشۇ خىل يۆنىلىش ئۇستىگە قويۇپ تەرەققىي قىلدۇرۇش تەپەككۇرىنى ئوتتۇرىغا قويالىغان بولساق، چوقۇم نەتىجە باشقىچە بولغان بولاتتى. ھالا بۈگۈنگە كەلگەندە نەچچە ئەسىرلىك ئەقىل ـ پاراسەتلەر مۇجەسسەملەنگەن ھۈنەر ـ سانائەتلىرىمىزنى ئىنكار قىلىش بەدىلىگە بىر قىسىم يېڭىلىقنى ئېلىپ كىردۇق. كېيىنكى يېڭى دەۋر دەپ ئاتالغان دەۋرلەرگە كەلگەندە تەرەققىيات تېز بولۇپ، بۇ خىل ھۈنەرلەر ۋە مۇشۇ ھۈنەرلەر بىلەن ئۆز مەۋجۇدلۇقىنى جارى ئېتىپ تۇرۇۋاتقان تۇرمۇش رېئاللىقى ئاستا ـ ئاستا پارچىلاندى. يېڭى شەيئىلەر ۋە يېڭى ئۇقۇملار ئوتتۇرىغا چىقتى. جۇۋازنىڭ ئورنىغا ياغ زاۋۇتى، تۇگمەننىڭ ئورنىغا ئۇن زاۋۇتى پەيدا بولدى. ئەمما بۇنىڭدا بىزنىڭ ھېچقانداق تېخنىكا ھەقدارلىقىمىز يوق ئىدى. ئەڭ ئەجەللىك مەسىلە، خەلقىمىزدە بۇ يېڭى شەيئىلەرگە قارىتا تېخنىكا ئومۇمچانلىقى تېخىمۇ يوق ئىدى. ئەمدى قاراپ باقساق، نە ماۋارىپىمىزدا، نە ئىجتىمائىيىتىمىزدە ئۆتكۈر رېئاللىق بىلەن بەسلىشىپ ماڭىدىغان، ئەمەلىي قوللىنىدىغان، كەڭ تۇرمۇشچانلىققا ئىگە ئۇدۇم تېخنىكىلىرىمىز قالمىغىنى تۇرۇپتۇ. گەرچە ئۇيغۇر تېبابىتى ئاز ـ تولا ئۆتۈق ـ نەتىجىلىرى بىلەن جەمئىيەتكە سېرىقتال ماسلىشىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، غەرب تېبابىتىنىڭ كۆچلۈك خىرىسى ئالدىدا خىيالغا چۆكۈپ تۇرۇپتۇ. بىر مىللەتنىڭ تەرەققىيات يۆنىلىشى چوقۇم ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئۇدۇم تېخنىكىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئىسلاھ قىلىش بەدىلىگە قۇرۇلۇپ، شۇ ئارقىلىق ماۋارىپلاشتۇرۇلسا بۇ تولىمۇ مۇۋاپىقىيەتلىك تەرەققىيات يولى ھېسابلىنىدۇ. غەرب ماۋارىپى بۇنىڭ تولىمۇ تىپىك بىر مىسالىدۇر. ئۇلار سۇ ھەققىدىكى تەتقىقات ۋە ياكى ھۈجەيرە ھەققىدىكى تەتقىقات بولسۇن، ھەممىسىدە ئىلگىرىكىلەرگە ۋارىسلىق قىلىدىغان ھەمدە كۈنسېرى يېڭىلىق يارىتىدىغان، تەبىئىي قانۇنىيەتلەرگە ھۆرمەت قىلىدىغان سىجىل تەرەققىيات نىشانىدا مېڭىپ، ئەڭ مۇنەۋۋەر نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى.

ئاپتور: يېڭسار ناھىيىسىدە خۇسۇسىي چىش دوختۇرى (M1)

ئەخلاقنىڭ قىسمىتى ھەققىدە يېڭىچە تەلقىن

ھەببۇللا قادىرىي

بىز ياشاۋاتقان بۈگۈنكى جەمئىيەتنى كۆپ خىل نۇقتىدىن كۆزىتىش ۋە شەرھلەش مۇمكىن. چۈنكى مىسلىسىز يۈكسەلگەن يېقىنقى زامان پەن ـ تېخنىكا، ئۇچۇر سانائىتى بىلەن ئىزچىل نوپۇزلۇق ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتقان غەربنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت تۈزۈلمىسىنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان يەرشارىلىشىش ۋە بىر گەۋدىلىشىش دولقۇنى ئۆزىنىڭ مۇتلەق مونۇپوللۇقى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ ئۆزىگە خاس جەمئىيەت تۈزۈلمىسى، مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىنى زور دەرىجىدە ئۆزگەرتىپلا قالماستىن يەنە تېخى سانائەتلىشىش، زامانىۋىلىشىش قاتارلىق ئىجتىمائىي تەرەققىيات جەريانلىرىنى باشتىن كەچۈرۈپ بولالماي ئالدىنقى سانائەتلىشىش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان غەيرىي غەرب ئەللىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنىڭ ئۇنىۋېرسال جەمئىيەت تۈزۈلمىسىدىمۇ كەڭ كۆلەملىك سۈپەت خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى. ماكان بوشلۇقى نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇ خىل يەرشارى خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشنىڭ تەسىرىدىن خالىي ھېچقانداق قوۋم ۋە جەمئىيەت بولمىسا كېرەك.

ئوتتۇرا ئەسىردە ياۋروپادا باشلانغان ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىشى، دىنىي ئىسلاھات ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ تۈرتكىسىدە ئەركىن دېموكراتىك تۈزۈمنى سىياسىي تۈزۈلمە خاراكتېرلىك ئاساس قىلىپ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ سانائەتلىشىش ۋە زامانىۋىلىشىش جەريانلىرىنى باشتىن كەچۈرۈپ بولغان غەرب ئەللىرىنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ئۆزىدە ھازىرلىغان ئىجتىمائىي تارىخىي تەرەققىيات تىندۇرمىلىرىغا نىسبەتەن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۈگۈنكى يەرشارىلىشىش، بىر گەۋدىلىشىش دولقۇنىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى تارىخىي تەرەققىيات نۇقتىسىدىن مۇقەررەرلىككە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ تەرەققىيات مۇساپىسى جەھەتتىن تېخىچە ئالدىنقى زامانىۋىلىشىش باسقۇچىدا مېڭىپ غەرب جەمئىيىتىنىڭ پۈتۈنلەي دېگۈدەك قارشى تەرىپىدە تۇرۇۋاتقان، يەرشارىلىشىش دولقۇنىغا قارىتا يېتەرلىك ئىجتىمائىي تەييارلىقى بولمىغان غەيرىي غەرب ئەللىرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تۈزۈلمىسى، جەمئىيەت قۇرۇلمىسى ۋە ئاڭ ـ ئىدېئولوگىيە ساھەسىگە ئېپكەلگەن ماھىيەتلىك ئۆزگىرىش غەرب ئەللىرىنىڭكىدىن كەڭ دائىرىدە ۋە كەسكىن بولدى.

غەربنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق جەمئىيەتنىڭ ئوخشاش

بۈگۈنكى دۇنيا ۋە ئەخلاق

بولمىغان ساھەلىردە ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئەنئەنىۋى تۈرمۇش ئۇسۇلى يىمىرىلدى. دىنسىزلىق يامراپ، ئەنئەنىۋى قىممەت قاراشلار ۋە ئەخلاقىي قاراشلارنىڭ ئۇلى زور دەرىجىدە تەۋرەپ، شەخسچىلىك خاھىش(individualism) زور دەرىجىدە ئەۋج ئالدى. ئۇمۇمەن ئىنسان تەبىئىتى ئۆزىدىن زور دەرىجىدە ياتلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. نەتىجىدە، مۇتلەق كۆپ قىسىم غەرب جەمئىيەتشۇناسى ۋە ئىنسانشۇناسى زامانىۋىلىق(modernity)، يەرشارىلىشىشنىڭ بىر پۈتۈن جەريانى ۋە نەتىجىلىرى ئۈستىدە قايتا ـ قايتا ئويلىنىشقا باشلىدى. ئەنگلىيە لوندون سىياسىي ـ ئىقتىساد ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى، زامانىمىزدىكى ئەڭ داڭلىق جەمئىيەتشۇناسلاردىن بولغان ئانتونىي گىددىنسنىڭ «زامانىۋىلىقنىڭ ئاقىۋەتلىرى» ناملىق كىتابى بۇنىڭ ئەڭ ئاددىي مىسالىدۇر.

مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن بىز مەزكۇر ماقالىمىزدا ئاساسلىقى زامانىۋىلىق دەۋرىدىكى ئەخلاقىي ئەنئەنە ۋە قىممەت قاراشلار دۇچ كەلگەن ئېچىنىشلىق قىسمەتلەرنى يېڭىچە ئانالىز نۇقتىسىدا تۇرۇپ بىر قەدەر ئەتراپلىق مۇلاھىزە قىلىپ ئۆتىمىز.

مەسلىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى

خىلمۇ خىل يەككىلىكتىن تەركىب تاپقان كوللېكتىپنىڭ مەھسۇلى بولمىش ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ئەزەلدىن تارتىپ ئۆزىگە خاس ئۇسۇل ۋە شەكىلەر بىلەن بىر پۈتۈن ئىجتىمائىي توپ ئىچىدىكى ئەزالارنىڭ ئۆزىگە خاس پائالىيەت شەكلى، جەمئىيەتتىكى رولى، هوقۇق ـ مەنپەئەت ۋە مەجبۇرىيەتلىرىنى مۇناسىپ رەۋىشتە تەڭشەپ، بىر پۈتۈن ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ نىسپىي ھالەتتىكى ئىچكى مۇۋازىنەتلىرىنى كونترول قىلىش ۋە ئۇنى ئىزچىللىققا ئىگە قىلىشتەك مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرۇپ كەلگەن. تارىختا ئەڭ ئىپتىدائىي ھالەتتىكى ئىجتىمائىي ئاپپارات قەبىلىدىن تارتىپ ئەڭ يۇكسەك ھالەتتىكى ئىجتىمائىي ئاپپارات بولمىش سىياسىي ھاكىمىيەتكىچە ھەرقانداق جەمئىيەت ئەڭ ئالدى بىلەن ئۆز دائىرىسىدە ئۆزىگە مۇناسىپ بىر ئىجتىمائىي تەرتىپ تۈرغۇزۇش ۋە ئۇنى ساقلاشنىڭ ئۇنۇملۇك يوللىرى ئۈستىدە باش قاتۇرۇپ كەلدى. گەرچە ئوخشاش بولمىغان جەمئىيەتلەردە كىشىلەرنىڭ بىر پۈتۈن ئىجتىمائىيلىقتىكى پائالىيەتلىرىنى تەڭشەشنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئەندىزىلىرى مەۋجۇد بولغان بولسىمۇ، لېكىن جارى قىلدۇرىدىغان ئىجتىمائىي ئونكسىيىسى جەھەتتىن ماھىيەتلىك ئورتاقلىققا ئىگە. بىز ماقالىمىزدا تەلقىن قىلماقچى بولغان ئەخلاق مەسلىسى دەل يۇقىرىقىدەك ئونكسىيگە ئىگە بىر خىل تۈزۈم خاراكتېرلىك پائالىيەت ئەندىزىسىنىڭ پۈتكۈل ئىنسانىيەت جەمئىيىتىگە نىسبەتەن ئەڭ ئورتاق، ئەڭ تىپىك مىسالىدۇر.

يەنە ئۆز نۆۋىتىدە شۇنى تەكىتلەش زۆرۈركى، مەيلى قايسى خىل مىللەت ياكى ئىرق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر پۈتكۈل ئىنسانىيەت جەمئىيىتىگە ئورتاق بولغان ئەخلاقىي قىممەت قاراشلار ۋە كونكرېت ئەخلاق فورمىلىرى بولىدۇ. روشەن ئىجتىمائىي تۈزۈم خاراكتېرىگە ئىگە ھەرىكەت پوزىتسىيىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەرقانداق جەمئىيەتنىڭ ئەنئەنىۋى ئەخلاقى باشقا قانۇنىي شەكىلدىكى رەسمىي ئىجتىمائىي تۈزۈمگە ئوخشاشلا ئۆزىنىڭ بەلگىلىك دەرىجىدىكى ئىجتىمائىي فۇنكسىيىسىنى جارى قىلدۇرىدۇ. شۇڭا ئىنسانشۇناسلىق ئىلمىدە كونكرېت جەمئىيەتنىڭ ئەخلاق فورمىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قانۇن ـ تۈزۈملىرىنى تۈزۈم مەدەنىيىتى سۈپىتىدە تەتقىق قىلىش مۇھىم بىر تەتقىقات مەزمۇنى بوپكەلدى.

ئەخلاق كوللېكتىپ ئاڭنىڭ يادرولۇق تەسىرىدە شەكىللەنگەن ۋە شۇخىل ئاڭنىڭ تۈرتكىسىدە پائال ئىجرا قىلىنىدىغان پائالىيەت مېخانىزمى ۋە يۇكسەك دەرىجىدە بىرلىككە كەلگەن قىممەت قاراشنىڭ كونكرېت ھەرىكەتتىكى ئىپادىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن مۇئەييەن تارىخىي دەۋردىكى بەلگىلىك مەدەنىيەت مۇھىتىنى ئۆزىنىڭ شەكىللىنىش، جۇغلىنىش ۋە ئىزچىللىشىش مەنبەسى قىلىپ كەلدى. مەدەنىيەت تەتقىقاتىدىن شۇ نەرسە ئايان بولدىكى، ھەرقانداق شەكىلدىكى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مەھسۇلى بولغان مىللىي ئەخلاقىي فورمىلار ئەڭ ئالدى بىلەن مىللىي مەدەنىيەتنىڭ يادروسىنى تەشكىل قىلغۇچى دىنىي ئېتىقاد بىلەن ئەڭ زور دەرىجىدە ئىچقويۇن ـ تاشقويۇنلۇق مۇناسىۋەتنى ساقلىغان بولىدۇ. ھەرقانداق شەكىلدىكى دىنىي ئېتىقاد مەيلى ئۆزىنىڭ مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن ئاددىي بولسۇن ۋە ياكى مۇرەككەپ بولسۇن رېئال دۇنيانى ئۆزىگە خاس يوسۇندا شەرھلەش بىلەن بىرگە، شۇ دىنىي ئېتىقادنىڭ سۇبېيكتى بولمىش بىر پۈتۈن جەمئىيەتتىكى ئىجتىمائىي توپنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى ۋە ھەرىكەت پائالىيەتلىرىگە قارىتا مۇئەييەن ئۆلچەم ـ بەلگىلىمىلەرنى تۇرغۇزۇپ، ئۆزىنىڭ ئىرادىسىنى رېئاللاشتۇرغاچقا، دىنىي ئىدىيىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى بەلگىلىك جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقىي فورمىلىرىنىڭ شەكىللىنىشىنى زۆرۈر بولغان مەزمۇنلار بىلەن تەمىن ئەتتى.

يەنە ئۆز نۆۋىتىدە مەلۇم خىل دىنىي ئاڭنىڭ تۈرتكىسىدە شەكىللەنگەن «كوللېكتىپ ئاڭ جەمئىيەتنىڭ مەنىۋى سىمۋولى بولۇپ، ئۇ خاسلىققا، مەۋجۇدلۇق مۇھىتىغا ۋە تەرەققىي قىلىش شەكلىگە ئىگە»[1].

تەتقىقاتلاردىن يەنە شۇ نەرسە ئايان بولدىكى، ئىنسانىيەت تارىخىدا دىنسىز قوۋم بولغان ئەمەس. مەيلى قانداق دىن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەڭ ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ ئىنسانىنىڭ قەلبىدە چەكسىز ۋەھىمە پەيدا قىلغۇچى بەلگىلىك ئىلاھىي ئوبېيكت ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولىدۇ. كىشىلەر رېئال دۇنيادا ئۆزلىرى چوقۇنىدىغان ئىلاھىي ئوبېيكتنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئىدىيە ۋە پائالىيەت ئەندىزىسى ئوتتۇرىسىدا بىر خىل ئاداققى مۇۋازىنەتنى ساقلاشقا تىرىشىدۇ. چۈنكى «كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي تەرتىپنىڭ بۇزۇلۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ھاۋايۇ ـ ھەۋەسلىرى پەقەت ئۇلار ئۆزلىرى ھۆرمەتلەيدىغان ئەخلاقىي كۇچنىڭ ئالدىدىلا باش ئېگىدۇ»[2].

قايسى خىل دىن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ ئىنسانىنىڭ

رېئال تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس. مۇشۇ خىل جەريان ئەڭ دەسلەپكى ئەخلاقىي چۈشەنچىلەرنىڭ بىخلىنىشىغا مەنبە بولغان. شۇڭا دىنىي ئىدىيىلەرنىڭ تەسىرىدىن خالىي ئەخلاقىي فورمىلارنىڭ مەۋجۇدلۇقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. شۇنداق بولغانىكەن، دىن بىلەن ئەنئەنىۋى ئەخلاقنىڭ بىر- بىرى بىلەن تەسىر مۇناسىۋىتى شەكىللەنگەن. دۇنيادا نوقۇل شەخسنىڭ دىنى يوق. دىنىي ئەقىدىنىڭ ئۆزىدىن كۆكلەپ چىققان، ئىنسانىنىڭ پائالىيەت كاتېگورىيىسىگە ئالاقىدار مەزمۇنلار ئەخلاقىي چۈشەنچىلەرنى مۇھىم مەزمۇن بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. دۇركخېم مۇنداق دەيدۇ:«دىن مەلۇم ئىلاھىي ئوبيېكتقا باغلىنىشلىق بولغان ئېتىقاد ۋە مۇراسىملارنىڭ سىستېمىسىدۇر. بۇخىل ئېتىقاد ۋە مۇراسىم مۇشۇخىل ئېتىقادنى قوللايدىغان كىشىلەر توپىنى بىرخىل ئورتاق ئەخلاقىي گەۋدىنىڭ ئىچىدە ئىتتىپاقلاشتۇرىدۇ»[3].

لېكىن، گەرچە ئەخلاق دىن ئارقىلىق ئۆزىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسىم مەزمۇنىنى، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ رېئاللىشىشى ۋە سىجىل ھالەتتىكى مەۋجۇدلۇقى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان كوللېكتىپ ئاڭنىڭ تەشكىللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرسىمۇ، بۇ ھەرگىز ئەخلاق بىلەن دىنىي ئېتىقاد بىر كاتېگورىيىگە تەۋە دېگەنلىك ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئەخلاقىي چۈشەنچىلەر رېئال تۇرمۇشنىڭ قېلىپلاشقان پائالىيەت ئەندىزىسىنى تەشكىل قىلغۇچى بىر مۇھىم قاتلامى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇ يەنە مۇئەييەن قوۋمنىڭ مەدەنىيەت مۇھىتىدىن ئۆزىگە خاس مەزمۇنلارنى تەبىئىي رەۋىشتە قوبۇل قىلىدۇ. بۇ خىل جەريان دەل ئەخلاقنىڭ مىللىيلىكىنىڭ ئۆز- ئۆزىنى قۇرۇپ چىقىش جەريانىدۇر.

دېمەك، دىنىي ئېتىقاد ئەڭ ئالدى بىلەن جەمئىيەتتىكى كوللېكتىپ ئاڭنىڭ تەشكىللىنىشىگە سەۋەب بولۇش ئارقىلىق ئەخلاقىي چۈشەنچىلەرنىڭ پائال رەۋىشتە ئىجرا قىلىنىشىنى زۆرۈر مۇھىت بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئەخلاق كوللېكتىپ ئاڭنىڭ تەسىرىدە شەكىللەنگەن بىر تۈرلۈك پائالىيەت ئەندىزىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەڭ ئاۋۋال كونكرېت شەخسنىڭ كۈندىلىك پائالىيەتلىرىدە سىرتلىشىپ، بىر پۈتۈن ئىجتىمائىي بوشلۇق ئىچىدە بەلگىلىك تەرتىپ تۈرغۇزۇش ئارقىلىق ئۆز مەۋجۇدلۇقىنى نامايان قىلىدۇ.

گېپىمىزگە قايتىپ كەلسەك، ماقالىمىزنىڭ باش قىسمىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەكدە، غەربنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تۈزۈلمىسى ۋە قىممەت قارىشىنىڭ مۇتلەق ئۈستۈنلۈكى تەسىرىدە كۈنسېرى چوڭقۇرلىشىۋاتقان زامانىۋىلىشىش، شەھەرلىشىش، يەرشارىلىشىش مۇھىتىدا ئەنئەنىۋى مىللىي مەدەنىيەت، قىممەت قاراش ۋە ئۇنىڭ مەھسۇلى بولمىش مىللىي ئەخلاقىي قاراشلار ئۆزىنىڭ تەرەققىيات ۋە مەۋجۇدلۇق لوگىكىسىنى يوقىتىپ، زامانىۋىلىقنىڭ يېڭى تەلەپلىرىگە قارىتا ئۆز مەزمۇنىنى قايتىدىن قۇرۇپ چىقىشقا مەجبۇر بولۇشتەك تارىخىي قىسمەتكە دۇچ كەلدى. ماقالىمىزنىڭ كېيىنكى بۆلۈكىدە بىز مىللىي ئەنئەنىۋى ئەخلاقنىڭ بۈگۈنكى قىسمىتىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان سەۋەبلەرنى كۆپ تەرەپتىن يورۇتۇپ بېرىشنى مەقسەت قىلىمىز.

※ ※ ※

بىزنىڭ قارىشىمىزچە، ئەخلاقىي قىممەت قاراشنىڭ كۈنسېرى يىمىرىلىپ، يېگىلەپ قېلىشىدەك ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ يىلتىزىنى يېقىنقى زامان گېرمان پەلسەپىسىنى ئاساسىي مەنبە قىلىپ شەكىللەنگەن غەربنىڭ ئەركىن دېموكراتىك تۈزۈمى، دۇنياۋى مىقياسدا ئەۋج ئالغان دىنسىزلىق خاھىشى(secularism)، غەرب ئەدەبىيات- سەنئەت گۈللىنىشى ۋە مەرپەتچىلىك ئىدىيىسىنى مۇھىم پەلسەپىۋى بىلىش مەنبەسى قىلىپ شەكىللەنگەن شەخسچىلىك خاھىشنىڭ كۈنسېرى ئەۋج ئېلىشى، خەلقارا مىقياستىكى مەدەنىيەت ئېتىمالىزمى دولقۇنىنىڭ تەسىرى...قاتارلىق دۇنياۋى خاراكتېرلىك ۋە مەھەللىۋى خاراكتېرلىك قوش قاتلاملىق مۇرەككەپ مۇھىت نۇقتىسىدىن ئانالىز قىلىش مۇمكىن. تۆۋەندە بۇ ھەقتە بىر- بىرلەپ تەپسىلىي مۇلاھىزە يۈرگۈزىمىز.

سىياسىي مۇھىتنىڭ ئەخلاقنىڭ كەلگۈسىدە يىمىرىلىشىغا ئېپكەلگەن بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك ھالدىكى تەسىرىنى ئويلاشقاندا، كانت ۋە گېگىل قاتارلىق مەشھۇر گېرمان پەيلاسوپلىرىنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيىلىرىنى مۇھىم مەنبە قىلىپ شەكىللەنگەن غەربنىڭ ئەركىن دېموكراتىك تۈزۈمىنى قەتئىي نەزەردىن ساقىت قىلمىشقا بولمايدۇ. غەربتىكى كۆپ قىسىم ئەلنىڭ سىياسىي تۈزۈمى بولمىش ئەركىن دېموكراتىك تۈزۈم يېقىنقى زامان گېرمان پەيلاسوپلىرىدىن گېگىل ۋە كانت قاتارلىقلارنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيىسىدىن ئۆزىنىڭ يادرولۇق مەزمۇنىنى قوبۇل قىلغان بولۇپ، ئۇ ماھىيەت يېقىدىن پۈتكۈل ئىنسانىيەت تارىخنىڭ مەقسىتى ئىنساننىڭ تۈپ ماھىيىتى بولغان شەخس سۈپىتىدىكى مۇتلەق ئەركىنلىكىكە ئېرىشىشتىن ئىبارەت ئىستىكىنى رېئاللاشتۇرۇش تارىخىدۇر، دېگەنىنى ئاساسلىق مەزمۇن قىلىدۇ. بۇ خىل تۈزۈمنىڭ ھمايىچىلىرى يەنە ئەركىن دېموكراتىك تۈزۈم ئىنسانىيەتنىڭ بۇ خىل تۈپ ئىستىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئەڭ لايىق بولغان ئاخىرقى تۈزۈم، شۇنداقلا ئىنسانىيەت تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ تۈگەللىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ دېگەنىنى تەشەببۇس قىلىش ئارقىلىق شەخسنىڭ مۇتلەق ئەركىنلىكىنى كۈچەپ تەكىتلەيدۇ.

مەشھۇر گېرمان پەيلاسوپى گېگىلنىڭ قارىشىچە، تارىخ پەقەت مۇتلەق ئىدىيىنىڭ سىرتلىشىشى، يەنى مۇتلەق ئىدىيىنىڭ ئۆز- ئۆزىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشىنىڭ ۋاستىسىدىن ئىبارەت. يەنە كېلىپ روھنىڭ ماھىيىتى ئەركىنلىك. شۇڭا ئەركىنلىكنىڭ ئۆزى دۇنيا تارىخنىڭ توختاۋسىز ئىزدەۋاتقان ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتىدۇر. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «پۈتكۈل دۇنيانىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتى روھنىڭ ئەركىنلىكى ۋە ئۇنىڭ رېئال تۈرمۇشتا ئەمەلگە ئېشىشىدۇر. تارىخ پەقەت ئىنسانىيەتنىڭ ئەركىنلىكتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار مەقسەتكە قاراپ تەرەققىي قىلىش جەريانىدۇر. ئەگەر دۇنيا تارىخنىڭ مۇشۇ مەقسىتى ئەمەلگە ئاشسا تارىخنىڭ

مۇساپىسى تۈگەللىنىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئىنسانىيەت تارىخى ئاخىرلىشىش باسقۇچىغا كىرىدۇ»[4].

كانت: ئىنسانىيەت تارىخ جەمئىيىتىنىڭ بىر ئاخىرلىشىش نۇقتىسى بولىدۇ، ئۇ بولسىمۇ يەرشارىدا ئەركىنلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇش، دەپ قىياس قىلغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، دۇنيانىڭ ئومۇمىي بىرەڭ تارىخىنىڭ شەكىللىنىشى هەممە ئادەمنىڭ ئەركىنلىككە ئېرىشىش جەريانىدۇر. گېگىل كانتنىڭ يۇقىرىقى قارىشىنى يىغىنچاقلاپ مۇنداق دەيدۇ: «شەرق ئەللىرى پەقەت بىرلا ئادەمنىڭ ئەركىنلىكىنى بايقىدى، گرېتسىيە ۋە رىم پەقەت بەزى ئادەملەرنىڭلا ئەركىن ئىكەنلىكىنى بايقىدى، بىراق بىز هەممە ئادەمنىڭ ئەركىن ئىكەنلىكىنى بايقىدۇق»[5]. گېگىل يەنە مۇنداق دەيدۇ: «ئىنسانىيەت ئەركىنلىكىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى دەل بىز ئەركىن دېموكراتىك دۆلەت دەپ قارىغان دۆلەتلەردۇر. ئىنسانىيەتنىڭ دۇنياۋى خاراكتېرلىك ئومۇمىي تارىخى پەقەت ئۆزلۈك ئېڭىنىڭ ئويغىنىشىدىن ئىبارەت، خالاس. يەنى ئىنسان تەدرىجي هالدا مۇتلەق ئەقلىيلىك ماقامىغا يېتىپ، پەقەت ئۆزىنى ئۆزى ئىدارە قىلالايدىغان ئەركىن دۆلەتتىلا ئەقلىيلىكنى قانداق نامايان قىلىشنى بىلىدۇ»[6].

كانت ۋە گېگىل ۋەكىللىكىدىكى گېرمان پەيلاسوپلىرى كۆچەپ تەشەببۇس قىلغان ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ تۆپ مەقسىتى هەققىدىكى بايانلىرى غەرب ئەللىرىنىڭ ئەركىن دېموكراتىك تۈزۈمنى سىياسىي دەستەك قىلىپ ئۆزىنىڭ مەدەنىيىتى، قىممەت قارىشىنى دۇنياۋى مىقياستا كېڭەيتىشنىڭ سىياسىي مۇهىتىنى هازىرلاشقا ئورۇنۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش بىلەن بىرگە، پۈتكۈل غەرب دۇنياسىنى ئاساسىي گەۋدە قىلىپ دۇنياۋى مىقياستا باش كۆتۈرۈپ چىققان شەخسچىلىك خاهىشىنىڭ زور دەرىجىدە يامراپ كېتىشىنى مۇهىم تۈزۈم خاراكتېرلىك مۇهىت بىلەن تەمىنلىدى. بۇخىل پەلسەپىۋى ئىدىيىنىڭ تۈرتكىسىدە غەرب ئەللىرى« ئەركىن دېموكراتىك تۈزۈم ئىنسانىيەتنىڭ تۆپ ماهىيىتى بولمىش شەخسنىڭ ئەركىنلىكىنى رېئاللاشتۇرۇشنىڭ ئەڭ ئۇنۇملۇك، ئەڭ ئاخىرقى كاپالىتى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. ئەركىن دېموكراتىك تۈزۈم پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىردىنبىر ۋە مۇقەررەر تاللىشى. بارلىق دۆلەت مۇشۇ خىل تۈزۈمدە مېڭىشى كېرەك. ئىنسانىيەت تارىخى روشەن يۆنىلىشچانلىققا ئىگە. ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ ماهىيەتلىك ئىستىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ ئەڭ ئاخىرقى يولىنى تاپتى، تارىخ شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلىشىدۇ»[7] دېگەنىنى ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويدى. شەخسنىڭ كىشىلىك هوقۇقى، پائالىيەت ئەركىنلىكىنى ئەڭ زور دەرىجىدە كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ دەپ قارالغان ئەركىن دېموكراتىك سىياسىي تۈزۈمنىڭ تەشەببۇس قىلىنىشى كىشىلەرنى زور دەرىجىدە ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولىدىغان ئىجتىمائىي كەيپىيات يارىتىشقا زۆرۈر سىياسىي ئىجتىمائىي بوشلۇق بىلەن تەمىن ئېتىپ، سىياسىي تۈزۈمنىڭ كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدىكى پائالىيەت بوشلۇقىغا ئېپكېلىدىغان كونترولluق تەسىرى روشەن دەرىجىدە ئاجىزلىدى. گېگىلدىن كېيىن گېرمانىيىدە ئوتتۇرىغا چىققان يەنە بىر داڭلىق گېرمان پەيلاسوپى فرېدرىخ نېچشى روشەن قاراتمىلىققا ئىگە قىلىپ مۇنداق دېدى:«ئادەم هەرگىزمۇ شادلىققا ئېرىشەلمەيدۇ، پەقەت ئەنگلىيىلىكلەرلا بۇنىڭدىن مۇستەسنا»[8].

پەلسەپىۋى ئىدىيىگە تويۇنغان يۇقىرىقىدەك سىياسىي-ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ تۇرتكىسىدە ئەڭ ئاۋۋال غەرب دۇنياسىدا شەخسنىڭ مۇتلەق مەنىدىكى ئەركىنلىكىنى ئۆز پائالىيەت ئەندىزىسىنىڭ روشەن بەلگىسى قىلغان شەخسچىلىك خاهىشى تەدرىجي باش كۆتۈرۈپ، غەيرىي غەرب ئەللىرىگىمۇ هەرخىل شەكىل بىلەن تەسىر كۆرسىتىپ، ئۆزىنىڭ مونۇپوللۇق دائىرىسىنى زور دەرىجىدە كېڭەيتتى. شەخسچىلىك خاهىشىنىڭ كۇنسېرى ئەۋج ئېلىشى، مۇئەييەن دىنىي ئىدىيە ۋە ئەنئەنىۋى قىممەت قاراشلارنىڭ يادرولۇقىدا شەكىللىنىپ، كوللېكتىپ ئاڭنىڭ تۇرتكىسىدە ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي فۇنكسىيىسىنى پائال جارى قىلدۇرۇپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى ئەخلاق فورمىلىرىنىڭ ئۆلىنى قاتتىق تەۋرىتىپ، ئەخلاقنىڭ نوپۇزىنى كەسكىن خىرىسقا دۇچار قىلدى. يەنە كېلىپ ئوتتۇرا ئەسىردە ئىتالىيىدە باش بولۇپ كۆتۈرۈلگەن ئەدەبىيات- سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىشى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەرىپەتچىلىك هەرىكىتى مەزگىلىدە ئوتتۇرىغا چىققان ئەقلىچىلىك ئىدىيىسى بۇ خىل خاهىشنىڭ ئەۋج ئېلىشىنىڭ يەنە بىر مۇهىم ئىجتىمائىي سەۋەبى بوپقالدى. ئەقلىچىلىك (راتسىئونالىزم) ئىدىيىسى گۈمانىزم (ئىنسانپەرۋەرلىك) ئىدىيىسى بىلەن بىرلىكتە ماهىيەتتە يەنىلا ئىنسانىنىڭ ئەقلىي بىلىش جەهەتتىكى پائاللىقى، ئىنسانىنىڭ قەدىر- قىممىتىنى زىيادە تەكتىلەپ، تەجرىبىچىلىكنى ئاساس قىلىپ ئىلاهىيەتكە شۇنداقلا دىنىنىڭ نوپۇزىغا ئوچۇق- ئاشكارا قارشى تۇردى. فرانسىس بېكون ئوتتۇرىغا قويغان« بىلىم- كۈچ» دېگەن بۇ هېكمەت دەل بۇ خىل ئىدىيىنىڭ ئەينى دەۋردىكى تىپىك ئىپادىسى. بۇ خىل ئىدىيە دىنىي ئىلىم تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈشكە قەتئىي مۇمكىن بولمايدىغان غەيرىي ئەقىل، ئۇ ئىنسان بىلىش پائالىيىتىنىڭ ئاساسى مەنبەسى ۋە شەكلى بولالمايدۇ، دەپ قاراپ، پەننىڭ ۋە ساپ ئەقىلنىڭ بىلىش پائالىيىتىدىكى نوپۇزىنى كۆچەپ تەكتىلەپ، غەيرىي ئەقىل دەپ قارالغان دىنىي ئىدىيىنىڭ جەهەتتىكى، يەنمۇ ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا جەهەتتىكى كونكرېت شەخسنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا پەيدا قىلىدىغان تەسىرىنى زور دەرىجىدە چەكلەشكە ئورۇندى. بۇ هال غەرب جەمئىيىتىدە دىنسىزلىشىشنىڭ دەسلەپكى بىخلىرىنى شەكىللەندۈردى.

يۇقىرىدا قىسقىچە مۇلاهىزە قىلىپ ئۆتكەن كانت ۋە گېگىلنىڭ پەلسەپىۋى تەلىماتلىرىنى مۇهىم ئاساس قىلغان ئەركىن دېموكراتىك تۈزۈم بىلەن ئەقلىچىلىكتىن ئىبارەت ئىككى خىل ئامىل ئايرىم- ئايرىم هالدا شەخسلىشىش ۋە دىنسىزلىشىش خاهىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ ئىككى خىل خاهىش يەنە ئۆز نۆۋىتىدە بىر- بىرىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرۈپ، تەدرىجي باشقا غەيرىي غەرب رايونلىرىغا ئوخشاش بولمىغان

دەربجىدە سۆپ كىرىپ، شۇنداقلا تەدرىجىي ھالدا دىنىي ئىدىئولوگىيە سىستېمىسى كۈچلۈك بولغان رايونلاردا ئومۇملىشىپ، بۇ رايونلارنىڭ بەلگىلىك دەرىجىدە دىنسىزلىشىش ۋە شەخسچىلىك خاھىشىنىڭ كېڭىيىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى

شەخسلىشىش ۋە دىنسىزلىق خاھىشى ماھىيەتتە شەخسنىڭ ئۆز بوشلۇقىغا تەۋە بولغان پائالىيەت ئەركىنلىكىنىڭ كوللېكتىپ ئاڭ سىستېمىسى، ھەرىكەت ۋە تەرتىپ سىستېمىسىغا تەۋە بولغان دىندىن، شۇنداقلا بىر يۈرۈش ئەنئەنىۋى ئەخلاق فورمىسىدىن بۆلۈنۈپ چىقىش جەريانى بولغاچقا، روشەن دەرىجىدە دىنىي ئىدىئولوگىيىنىڭ مەھسۇلى ۋە دىنىي ئاڭ سىستېمىسىنىڭ مەۋجۇدلۇقى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان كوللېكتىپ ئاڭ ۋە شۇ ئاساستا شەكىللەنگەن قىممەت قاراش، ھەرىكەت ۋە پوزىتسىيە سىستېمىسى چاك- چېكىدىن يىمىرىلدى. شەخسچىلىك ۋە دىنسىزلىق تەرەپدارلىرىنىڭ قارىشىچە، يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان ئىقتىسادىي پاراغەتنىڭ ئۆزىلا شەخسنىڭ روھىي ئەركىنلىكى ۋە ئاڭ- ئىستەكلىرىنىڭ ئاشكارا ئۆزىنى رېئاللاشتۇرۇشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئېلېمېنتلار بىلەن تەمىن ئېتەلمەيدۇ. چۈنكى ئادەم نوقۇل ئىقتىسادىي ھايۋان ياكى كاتېگورىيە ئەمەس. شۇڭا ئۇ ئۆزىنىڭ شەخسىي ئارزۇ- ئىستەكلىرىنىڭ رېئاللىشىشى ئۈچۈن ماس كەلمەيدىغان دىنىي ئاڭ سىستېمىسى ۋە شۇخىل يادرو ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن بىر يۈرۈش ئەخلاق فورمىسىدىن ۋاز كېچىش بىلەن بىرگە، شەخسنىڭ ئەركىنلىك كاتېگورىيىسىگە تەۋە بولغان بىر يۈرۈش پائالىيەت مېخانىزمىنى قۇرۇپ چىقىش كېرەك، دېگەننى تەشەببۇس قىلدى.

يۇقىرىقىدەك كەڭ كۆلەملىك ئىجتىمائىي بۇرۇلۇشلار كۈنسېرى كەسكىنلىشىپ، غەربنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ مۇھىم ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي تۈزۈمى بولغان ئەخلاق فورمىلىرىنىڭ نوپۇزىنى مىسلىسىز دەرىجىدە سۇندۇردى. جەمئىيەتنىڭ ئۇمۇمىي قاتلىمىدا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە كۆرۈلگەن بۇ خىل رېئال كونكرېت ھادىسە ماھىيەتتە ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ۋە قىممەت قاراشلارنىڭ پۈتكۈل جەمئىيەت خاراكتېرلىك ئىجتىمائىي بەدەل سۆپتىدە يىمىرىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا زامانىۋىلىقنىڭ خاراكتېرىگە لايىقلاشتۇرۇلغان، ئەنئەنىۋى قىممەت قاراش سىستېمىلىرىغا تۆپتىن قارشى بولغان يېڭىچە بىر يۈرۈش قىممەت قاراش سىستېمىسىنىڭ دەسسىگەنلىكىدۇر.

بۇ يەردە بىز قوشۇمچە قىلىپ كانت، گېگىل قاتارلىق داڭدار گېرمان پەيلاسوپلىرى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، كۆچەپ تەكىتلەنگەن «شەخسنىڭ مۇتلەق ئەركىنلىكى كۆز قارىشى ئىنسانىنىڭ تۆپ ماھىيىتى» دېگەن مەسىلىنى ئويلىنىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ دەپ قارايمىز. دەرۋەقە، بۇ نوقۇل گېگىل ۋەكىللىكىدىكى گېرمان پەيلاسوپلىرىنىڭلا پەلسەپىۋى ئىزدىنىشلىرىنىڭ مەھسۇلى بوپقالماستىن، يەنە پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە ئورتاق تېمىدۇر . شۇنى قەيت قىلىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئىنسان تەبىئىتىدىن ئىبارەت بۇ مۇرەككەپ ھادىسە گەرچە بىر مەزگىل پەلسەپە، پسىخولوگىيە ئىلىملىرىنىڭ مۇھىم بىر تەتقىقات تېمىسى بوپقالغان بولسىمۇ، لېكىن نوقۇل بىر ياكى ئىككىلا پەن نۇقتىسىدا تۇرۇپ بۇ مۇرەككەپ سوئالغا جاۋاب تېپىشنىڭ ئۆزى مۇمكىنچىلىكتىن خېلى كۆپ يىراق. يەنە كېلىپ گېگىل ئوتتۇرىغا قويغان ئىنسان تەبىئىتى مەسلىسى يۈكسەك دەرىجىدە ئۇمۇملاشتۇرۇش خاراكتېرىگە ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭدىن مىللىي مەدەنىي خاسلىقنىڭ ئالامەتلىرىنى كۆرگىلى بولمايدۇ. شۇڭا، يەنە بىر تەرەپتىن «مۇتلەق مەنىدىكى ئەركىنلىك ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئەك تۇپ ماھىيىتىمۇ؟» دېگەن مەسىلە ئوخشاش بولمىغان قوۋۇم ئۆزىگە خاس قىممەت قارىشى مەيدانىدا تۇرۇپ ئەستايىدىل جاۋاب بېرىشكە تېگىشلىك تېمىدۇر. يەنە كېلىپ گېگىلنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيىسىنىڭ پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان قىممەت قاراش ئۇستىگە قۇرۇلمىغانلىقىدا شەك يوق.

مەيلى قايسى خىل نۇقتىدىن شەرھلەشتىن قەتئىينەزەر، شۇنى قەتئىي ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇكى، بەلگىلىك ئىجتىمائىي تارىخىي شارائىتتا پېتىلىپ، شۇ دەۋرنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلىغا ئايلانغان ئىنسان تەبىئىتى ئۆز- ئۆزىنى ئىزدەش، تەستىقلاش جەريانىدا ئىنسانىنى تۆپ ھالقا قىلغان ئىجتىمائىيلىقتا ئۆزىگە خاس پائالىيەت ئەندىزىسى تۇرغۇزۇشى زۆرۈر.

ئىجتىمائىيلىق ئىچىدە پېتىلگەن ئىنسانىنىڭ ماھىيىتىنى يە شۇ ئىجتىمائىيلىق ئىچىدىن ئىزدەش كېرەك. ئۇنى مۇتلەق مەنىدىكى ئەركىنلىك ئۇستىگە قۇرۇلغان شەخسنىڭ ئۆز ئالدىغا ئايرىم دۇنياسىدىن تاپقىلى بولمايدۇ. «ئەركىنلىك ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىنى تەشكىل قىلالامدۇ؟» دېگەن بۇ مەسىلە بىر تەرەپتىن بىزگە دەل ئىنسان تەبىئىتى يۈكسەكلىكىدە تەلقىن قىلىنىۋاتقان ئەركىنلىكنىڭ روشەن نىسپىيلىككە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز نۆۋىتىدە ئىنسان تەبىئىتىنىڭ ئۆزىدە ئەركىنلىك بىلەن ئۆزئارا روشەن چېگرىداش بولغان باشقا خۇرۇچلارنىڭمۇ ئوخشاشلا مەۋجۇد ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىدۇ. شۇنداق بولغانكەن، ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بەلگىلىك قىسمىنى تەشكىل قىلغۇچى نىسپىي مەنىدىكى ئەركىنلىك بىلەن باشقا خىل ئېلېمېنتلارنىڭ ئىنسان تەبىئىتىدە ئورتاق مەۋجۇدلۇق ئاساسىدا ئىزچىللىقنى ساقلىشى، ئىنسانىنىڭ رېئاللىقتىكى ئىجتىمائىي پائالىيەت كاتېگورىيىسىدىمۇ دەل مۇشۇ خىل ئىزچىللىققا ماس ھالدىكى روشەن پرىنسىپلار ئاساسىدا تۇرغۇزۇلغان پائالىيەت ئەندىزىسىنىڭ بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا بۇخىل پرىنسىپلار ئىنسان تەبىئىتىنى تەشكىل قىلغۇچى كۆپ خىل ئېلېمېنتنىڭ ئۆزئارا ماسلىق ئاساسىدىكى ئىچكى مۇرەسسەچىلىكىنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى بولغان كونكرېت جەمئىيەتنىڭ ئەخلاقي فورمىلىرىغا مۇجەسسەملەنگەن.

ئەمەلىيەتتە بۇگۈنكىدەك زامانىۋى مۇھىتنىمۇ يەنىلا ئەخلاق مەۋجۇد، ئەلۋەتتە. لېكىن زامانىۋىلىقتىكى ئەخلاق ئەقلىيلىكىنىڭ ئاساسى تۆۋەندىكىدەك بىرنەچچە خىل ئالاھىدىلىككە ئىگە:

«بىرىنچىدىن، ئۇ ئاساسلىقى ئەخلاقنىڭ سۈبيېكتى بولغان شەخسنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلەيدۇ. ئىككىنچىدىن، پۇل، مال ـ دۇنيا قوغلىشىش يەككە شەخسنىڭ ئەخلاقىي تەربىيىلىنىشىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئۈچىنچىدىن، قانۇن ـ تۈزۈمنىڭ شەخسنىڭ ئەخلاقلىشىشىدىكى مۇھىم بىر ئىجتىمائىي مىزان ئىكەنلىكىگە ھۆرمەت قىلىدۇ ۋە ئۇنىڭغا بويسۇنىدۇ. تۆتىنچىدىن، شەخسىي مەنپەئەتنى ئەڭ ئالدىنقى ئورۇنغا قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شەخس بىلەن جەمئىيەت پۈتۈنلۈكىنىڭ قانۇن ـ تۈزۈمى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا ماسلىقىنى تەكىتلەيدۇ. بەشىنچىدىن، ئەخلاقلىشىش جەريانىدا شەخسنىڭ ئۆزىنى ئۆزى كونترول قىلىشىنى تەكىتلەيدۇ. ئالتىنچىدىن، ئەخلاقلىشىشنىڭ بىلىمنىڭ ئەقلىيلىشىشى بىلەن بولغان زىچ مۇناسىۋىتىنى تەكىتلەپ، بىلىمنى ئاساس قىلىش ئارقىلىق ئەخلاقلىشىشنىڭ بىر پۈتۈن جەريانىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ»[9].

بۈنىڭدىن بىز شۇنى كەلتۈرۈپ چىقىرالايمىزكى، بۇيەردە تەلقىن قىلىنىۋاتقان بىلىم مىللىي خۇسۇسىيەتتىن خالىي زامانىۋىلىققا تويۇنغان بىلىم بولۇش سۈپىتى بىلەن ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ ئەخلاقلىشىش جەريانىنىڭ مۇھىم ئاساسىنى تەشكىل قىلغان. مىللىي تەۋەلىكتىن خالىي بىتەرەپ خۇسۇسىيەتكە ئىگە زامانىۋى بىلىم ئاساسىدا ئىزچىللاشقان ئەخلاقنىڭ قىممىتى شۇ بىلىمنىڭ كونكرېت تەلىپىگە ماسلىشىش ئاساسىدا ئۆز مەزمۇنىنى قايتىدىن قۇرۇپ چىقىدۇ. لېكىن ئۇزۇن ئەنئەنىگە ئىگە مىللىي ئەخلاققا ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، بۇ خىل ئەخلاقنىڭ سۈبيېكتى كۆپ مەنبەلىك، كۆپ مەدەنىيەتلىك ۋە تۇراقسىز بولىدۇ. شۇنداق بولغانكەن، ئۇ بىر يۈرۈش ئەنئەنە سۈپىتىدە ماكان ۋە زاماندىن ھالقىپ، مۇئەييەن ئىجتىمائىي توپ ئىچىدە سىستېمىلاشقان ئىجتىمائىي ئەس پەيدا قىلالىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەڭ مۇھىمى، ئۇنىڭ مەزمۇنى ۋە ئىزچىللىشىشى يەنىلا ئەنئەنىۋى قىممەت قاراشنىڭ يادروسىغا پۈتۈنلەي زىت ھالدىكى شەخسچىلىككە بېقىنغان بولىدۇ. دېمەك، ھازىرقى دەۋردىكى ئەخلاقنىڭ كونكرېت مەزمۇنى ۋە ئۇنىڭ ئەمەلىيلىشىشى پەقەت شەخسنىڭ خاھىشى، ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى ۋە سۈبيېكتىپ تەلەپلىرى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ خاراكتېرى روشەن مىللىيلىككە تويۇنغان خاسلىقا ئىگە ئەمەس.

ئەگەر ئەخلاق مەسلىسىنى مىللىي ئەنئەنە قاتلىمىغا قويۇپ تەلقىن قىلغىنىمىزدا مەسىلىنىڭ سەۋەبىنى تېخىمۇ روشەنلەشتۈرەلەيمىز. مىللىي ئەخلاق مەسلىسىنى مىللىي ئەنئەنە بوشلۇقىغا قويۇپ تەلقىن قىلىشتىن بۇرۇن بىز ئەنئەنە ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتۈشنى زۆرۈر دەپ قارايمىز.

بىزنىڭچە، «ئەنئەنە» ئىبارىسىمۇ مۇتلەق چۈشەنچە ئەمەس. مەلۇم مىللەت ياكى دۆلەت ۋە ياكى بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ ئەنئەنىسى ھەققىدە ئېغىز ئاچقان ۋاقتتا، ئۇنىڭ ئېنىق زامان چەكلىمىسىنى ئېيتىپ بېرىش بەسىي مۇشكۈل. بىز ئادەتتە ئىستېمال قىلىۋاتقان «ئەنئەنە» سۆزى پەقەت «زامانىۋى» ياكى «زامانىۋىلىق» دېگەن ئۇقۇمغا نىسبەتەن ئېيتىلغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە «ئەنئەنە» پەقەت مەلۇم بىر كونكرېت زامان ۋە ماكاندىكى مۇراسىم يوسۇنىدىكى ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنىڭ نوقۇل مېخانىك جۇغلانمىسى ئەمەس، بەلكى ئۆخىل پائالىيەت ئۈسۈلى ۋە شەكلىدە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، ئومۇمىي ئىجتىمائىي تۈركۈمگە ئورتاق بولغان قىممەت قاراش ۋە دۇنيا قاراش سىستېمىسىنىڭ زامان جەھەتتىن يېيىلغان، ماكان جەھەتتىن ئۆتۈشكەن ھالىتىدۇر.

ئەنگلىيە لوندون سىياسىي ـ ئىقتىساد ئىنىستىتۇتىنىڭ مۇدىرى، زامانىمىزدىكى ئەڭ نوپۇزلۇق جەمئىيەتشۇناسلاردىن بولغان ئانتونىي گىددىنس ئەنئەنە ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «ئەنئەنە ئۆتمۈشنى ھازىرغا تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان قىلىدۇ، ياكى تېخىمۇ ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا ئەنئەنە ئۆتمۈش ئارقىلىق ھازىرغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. لېكىن مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەنئەنە يەنىلا كەلگۈسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. چۈنكى، ئاللىبۇرۇن بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئۆرپ ـ ئادەتلەر كەلگۈسىنى بەرپا قىلىشنىڭ مۇھىم ئۇسۇلى. كەلگۈسىنى بەرپا قىلىشتا ئۇنى ئايرىۋېتىپ، ئايرىم بىر دۇنيا قىلىۋېلىش زۆرۈرىيىتى يوق. تەكرارلىق ئۆتمۈشنى كەلگۈسىگە ئۆتكۈزۈپ (يەتكۈزۈپ) بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆتمۈشكە ئاساسەن كەلگۈسى يارىتىلىدۇ (بەرپا قىلىنىدۇ)»[10]. گىددىنس يەنە مۇنداق دەيدۇ: «بىز شۇنداق ئېيتالايمىزكى، ئەنئەنە بولسا كوللېكتىپ خاتىرىنىڭ تەشكىللىنىش ۋاستىسى. دۇنيادا شەخسنىڭ ئۆز ئالدىغا ئايرىم تىلى بولمىغىنىدەك، ئۆز ئالدىغا ئايرىم ئەنئەنىسىمۇ بولمايدۇ. ئەنئەنىنىڭ «پۈتۈنلۈك»ى ھەرگىزمۇ ۋاقىتنىڭ ئاددىي ھالدىكى داۋاملىشىشى بولماستىن بەلكى ئۆزلۈكسىز شەرھلەنگەنلىكىدە. بۇخىل شەرھلەشنىڭ مەقسىتى، دەل ئۆتمۈش بىلەن كەلگۈسىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان تۈگۈننى بايقاشتۇر»[11].

مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ئىنسانلار دەل ئەنئەنە ياكى ئۆتمۈش ئاساسىدا «ھازىر»نى ۋە كەلگۈسىنى بەرپا قىلىدۇ. ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، تۈنۈگۈن بۈگۈننىڭ ئەنئەنىسىدۇر، بۈگۈن ئەتىنىڭ ئەنئەنىسىدۇر. بىزنىڭ بۈيەردە تەلقىن قىلىۋاتقىنىمىز قانداقتۇر كونكرېت ۋاقىت ئۇقۇمى ھالىتىدىكى ئوبيېكتلار بولماستىن، بەلكى بەلگىلىك ماكان ۋە زامانىنى بەلگە قىلغان ھالدا شۇلارنى ئۆز ئارا باغلاپ تۇرغان، شۇخىل ئوخشاش بولمىغان ماكان ۋە زاماندىكى ئىجتىمائىي توپنى مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ تۇرغان روھىيەت قاتلىمىنى كۆرسىتىدۇ.

بىزنىڭچە، ئەنئەنىنىڭ تۆۋەندىكىدەك ئۈچ خىل فۇنكسىيىسى بار: « بىرىنچىدىن، ئەنئەنە ھەرخىل ھەقىقىي ياكى ساختا ھالەتتىكى ئورتاق گەۋدىنىڭ ئۇيۇشۇشچانلىقىنى ياكى شۇخىل ئورتاق گەۋدىنىڭ ئەزالىق سالاھىيىتىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ ياكى سىمۋوللاشتۇرىدۇ. ئىككىنچىدىن، تۈزۈم، سالاھىيەت ياكى ھوقۇق ـ مەنپەئەت مۇناسىۋىتىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ ياكى قانۇنىي جەھەتتىن مۇۋاپىقلاشتۇرىدۇ.

ئۇچىنچىدىن، ئېتىقاد ، قىممەت قاراش ۋە پائالىيەت مىزانلىرىنى ئىزچىللاشتۇرىدۇ ۋە ئىجتىمائىيلاشتۇرىدۇ»[12].

ئەنئەنىنىڭ بۇ خىل فۇنكسىيىسى مەلۇم ئىجتىمائىي تۈپ ياكى شۇ تۈپقا ۋەكىللىك قىلىدىغان، شۇنى نامايان قىلىدىغان ۋە ياكى مۇشۇ ئورتاق گەۋدىنىڭ سىمۋولى بولالايدىغان تۈزۈمگە قارىتا تۇرغۇزۇلغان ئورتاق كىملىك تۇيغۇسىدىن شەكىللەنگەن ياكى شۇنىڭغا يوشۇرۇنغان بولىدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، يەرلىك خۇسۇسىيەت، ئالاھىدىلىك، مىللىي ئەخلاق فورمىلىرى ۋە نىسپىيلىكلەرنىڭ ھەممىسى ئەنئەنىگە يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بولىدۇ.

ئىجتىمائىي تۇرمۇش شۇنىڭ ئۈچۈن ئەنئەنىگە موھتاجكى، ئەنئەنە كۇندىلىك تۇرمۇشنىڭ ئۆزىدە تەكرارلانغان قائىدە-مىزانلار ۋە ياكى قىممەت قاراشلارنىڭ يەنە شۇ ئەنئەنىنىڭ بىر قىسمى سۈپىتىدە داۋام ئېتىشنى مۇمكىنچىلىككە ئىگە قىلىدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەنئەنىنىڭ ئۆزى تۇرغۇن ھالەتتىكى ئىجتىمائىي جۇغلانما ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ مەزمۇنى ئۈزلۈكسىز يېڭىلىنىدۇ. ئەنئەنىنىڭ ماكان- زامان ھالقىپ كەلگەن ھالىتىمۇ تەبىئىيكى ئۆتمۈشتىكى ئىزچىل ئۆزگىرىش، يېڭىلىنىش قىسمىتىنى باشتىن كەچۈرگەن رېئال تۇرمۇشنىڭ مەھسۇلىدۇر. مۇشۇ مەنىدىن چۈشەنگەن ۋاقتىمىزدا ئەنئەنە توختاۋسىز ئىجاد قىلىنىدۇ. «ئىجاد قىلىنغان ئەنئەنە» ئادەتتە ئاللىبۇرۇن ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن قوبۇل قىلىنغان قائىدە- تەرتىپلەر تەرىپىدىن كونترول قىلىنغان بىر يۈرۈش ئەمەلىيەت پائالىيىتى بولۇپ، ئۇ، بىر خىل مۇراسىم ياكى سىمۋوللۇق ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولىدۇ ۋە چوقۇم ئۆتمۈش بىلەن بولغان ئىزچىللىقنى ساقلايدۇ»[13].

مىللىي ئەنئەنىنىڭ مۇھىم بىر قاتلىمى بولغان مىللىي ئەخلاق يەنە ئۆز نۆۋىتىدە مىللىي كىملىكنىڭ ئىنتايىن مۇھىم بولغان تەركىبىي قىسمى. ئۇ، مىللىي مەدەنىيەت ۋە شۇ ئاساستا شەكىللىنىپ تۇراقلاشقان مىللىي خاراكتېرنىڭ ئىچكى يادروسىنى ساقلاشنىڭ تۈزۈملەشكەن مۇھىتىدۇر. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى ئامېرىكىلىق ئىنسانشۇناس بېنىدىكت ياپونلارنىڭ مىللىي خاراكتېرى ۋە مىللىي ئەخلاقنى ناھايىتى سىستېمىلىق تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ياپونلارنىڭ مىللىي مەدەنىيىتى، ياپون ئەخلاقى بىلەن ياپون سامۇراي روھىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ناھايىتى روشەن ئېچىپ بەرگەن.

شۇڭا مىللىي خاسلىققا ئىگە ئەخلاقىي قىممەت قاراش ۋە ئەخلاقىي فورمىلارنىڭ مىللىي ئەنئەنىنىڭ مۇھىم بىر قاتلىمى سۈپىتىدە ئىزچىل داۋاملىشىش ھالىتىنى ساقلاپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئۇنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئوخشاش بولمىغان ماكان- زاماندىن ھالقىتىپ تۇرىدىغان بىر ئىجتىمائىي مۇھىت بولۇشى زۆرۈر. دەل مۇشۇ خىل مۇھىتتا ئەخلاقلاشقان كونكرېت ئادەمنىڭ بەلگىلىك ئەخلاقىي فورما دائىرىسىدە ئېلىپ بارغان ئەخلاقىي پائالىيەت جەريانلىرى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە شۇ ئەخلاق سىستېمىسىنىڭ ئىچكى قىممەتىنىڭ ئىجتىمائىي تەكرار ئىشلەپچىقىرىلىش جەريانى ۋە تۇرمۇش دۇنياسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەخلاقنىڭ بۇ خىل قىممىتى شۇ جەمئىيەت ئەزالىرى ئىچىدە كەڭ دائىرىدە تەكرارلىنىش جەريانىدا بىر خىل جۇغلانما خاراكتېرلىك ئىجتىمائىي ئەس شەكىللەندۈرىدۇ. ئەمما بۇخىل ئىجتىمائىي ئەسنىڭ ئىچكى قىممىتى ۋە ھاياتىي كۈچىنىڭ ماكان ۋە زامانىنىڭ چەكلىمىسىدىن ئۆتۈپ ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملىشىشى ئۈچۈن ئۇنىڭ مەۋجۇدلۇقىغا زۆرۈر بولغان كونكرېت زامان ۋە ماكانىنى ئاساس قىلغان ئىجتىمائىي مەدەنىيەت بوشلۇقى بولۇشى كېرەك. بۇ، ھەرقانداق شەكىلدىكى ئەخلاقنىڭ مەۋجۇدلۇق لوگىكىسىنىڭ يادروسىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ھەرقانداق جەمئىيەتتە شۇ جەمئىيەتتە ئەڭ ئاكتىپ ھەرىكەت ھالىتىدە تۇرغان ھۆكۈمران ئورۇندىكى ئەخلاقىنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا يەتكۈزىدىغان بىر يۈرۈش شەكىللىك ياكى شەكىلسىز ھالەتتىكى ئىجتىمائىي مېخانىزملار بولىدۇ. ناۋادا بۇ خىل يۈرۈشلەشكەن ئىجتىمائىي مېخانىزملار ئۆزىنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرالمىغاندا ئەخلاق سىستېمىسى كاردىن چىقىدۇ. نۆۋەتتىكى ئەخلاقنىڭ ئۇمۇميۈزلۈك يىمىرىلىپ كېتىشىنىڭ يەنە بىر مۇھىم سەۋەبى، دەل بىز يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەن، ئەخلاقنىڭ ئىچكى قىممىتىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەكرار ئىشلەپچىقىرىلىشى ۋە داۋام قىلىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان مۇئەييەن ئىجتىمائىي مەدەنىيەت بوشلۇقى ئىچىدىكى پائالىيەت مېخانىزملىرىنىڭ ھەل قىلغۇچ رولىنىڭ يوقالغانلىقىدىن بولۇپ، بۇنى تۆۋەندىكى بىر نەچچە خىل نۇقتىدىن شەرھلەيمىز:

ئالدى بىلەن ئائىلىنى ئەڭ كىچىك ئىجتىمائىي بىرلىك قىلىپ تەدرىجىي كېڭەيگەن زەنجىرسىمان ئالاقە تورلىرىنىڭ بەلگىلىك دائىرىدىكى فۇنكسىيە ئورتاقلىقى ئۈستىگە قۇرۇلغان ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت بوشلۇقى تەدرىجىي يىمىرىلىپ، ئىجتىمائىي خاتىرىنىڭ پەقۇلئاددە جانلىق شەكلى بولمىش ئەخلاق فورمىلىرىنىڭ ئۆز ئىچكى قىممىتىنى توختاۋسىز نامايان قىلىدىغان يادرولۇق مۇھىت چاك-چېكىدىن پارچىلانىدى. ئەخلاق بىز ئېيتىپ ئۆتكەندەك كوللېكتىپ ئاڭنىڭ تەسىرىدە شەكىللەنگەن بىر تۈرلۈك پائالىيەت ئەندىزىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەڭ ئاۋۋال كونكرېت شەخسنىڭ كۈندىلىك پائالىيەتلىرىدە سىرتلىشىپ، بىر پۈتۈن ئىجتىمائىي بوشلۇق ئىچىدە بەلگىلىك تەرتىپ تۈرغۇزۇش ئارقىلىق ئۆز مەۋجۇدلۇقىنى نامايان قىلىدۇ. ئەنئەنىۋى ئەخلاق سۈپىتىدىكى ئىجتىمائىي ئەسنىڭ شەكىللىنىشى ۋە داۋام قىلىشى، ماكان ۋە زامانىنى چىگرا قىلىپ ئايرىلغان ئىجتىمائىي توپنىڭ ئائىلىق ھالىدىكى قوللىشىغا موھتاج بولىدۇ.

ھالبۇكى، بۈگۈنكى كۈندە ئىش تەقسىماتىنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە زىللىشىشى، جەمئىيەتنىڭ كەسپىلىشىش سەۋىيىسىنىڭ چوڭقۇرلىشىشى، ھوقۇق- مەسئۇلىيەتنىڭ ئېنىق ئايرىلىشى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلى شەخسنىڭ ئىجتىمائىيلىشىش جەريانىدىكى مۇقەررەر باسقۇچ بولغان ئائىلە، جەمئىيەت، مەكتەپ ۋە باشقا فۇنكسىيىلىك ئورۇنلار ئوتتۇرىسىدىكى

فۇنكسيىلىك تايىنىشچان مۇناسىۋەت سۇسلاپ، ھەرخىل شەكىللىك ۋە شەكلسىز توساق تۇپەيلى جەمئىيەتنىڭ ئاساسىي پائالىيەت ئەندىزىسىنى شەكىللەندۇرۇۋاتقان ئەخلاقنىڭ رېئال قىممەتنى دائىمي تەكرارلىق ھالتىدە يەتكۇزۇپ تۇرىدىغان ئىجتىمائي قانال ئۆز رولىدىن قالدى. يۇكسەك دەرىجىدە قېلىپلاشتۇرۇلغان مۇنتىزم تۇستىكى مەكتەپ مائارىپىنىڭ مەزمۇنى روشەن قاراتمىلىققا ئىگە قىلىنغان، پراگماتىزمنىڭ روشەن تەسىرىگە ئۇچرىغان قورال خاراكتېرىگە ئىگە تېخنىكىلىق نەرسىلەرنى ئۇگىتىشنى مەقسەت قىلغاچقا، شەخسنىڭ خاراكتېرىنىڭ يېتىلىشىدە سەل قارىغىلى بولمايدىغان ماھىيەتلىك ئىچكى ئېھتىياجلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشتىن يىراقتا قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەخلاقنىڭ ئۆزى ناھايىتى روشەن مىللىيلىكىگە ئىگە بولغاچقا، بۇگۈنكى كۆپ مىللەتلىك مائارىپ مۇھىتىدا مەلۇم بىرلا مىللەتنىڭ ئەخلاقي ئەنئەنىسى ۋە قىممەت قارىشىنى مەكتەپ مائارىپىنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق رېئاللاشتۇرۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

ئىككىنچىدىن، ياش پەرقىنى ئاساسي بەلگە قىلىپ پەيدا بولغان ئوخشاش بولمىغان ئەۋلادلار ئوتتۇرىسىدىكى ئەۋلاد ئارىلىقى ئىجتىمائي ئەسىنىڭ پەقەتلا ئىگە بولغان ئەخلاقي قىممەت قاراشلارنىڭ ئىزچىللىقىنى زور توسالغۇغا ئۇچرىتىپ، ئۇنىڭ مۇقەررەر ئۇزۇكچىلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

زامانىمىزدىكى نوپۇزلۇق جەمئىيەتشۇناس، داڭلىق گېرمان پەيلاسوپى يورگىن خابىرماس مۇنداق دەيدۇ: «بىرخىل ئەنئەنىنىڭ ئىزچىل داۋام قىلىشى، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ئۇنىڭغا قارىتا شەكىللەنگەن ئاڭلىق ھالدىكى ئىگىدارچىلىق تۇيغۇسىدىن ئايرىلالمايدۇ»[14].

خابىرماسنىڭ قارىشىچە، ئەنئەنىدىن ئىبارەت ئىجتىمائىي ئەسنى توختاۋسىز داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل ئەۋلاد ئوتتۇرىسىدا روشەن مەجبۇرىيەت ۋە مەسئۇلىيەت ئەندىزىسىنىڭ تۇرغۇزۇلۇشى زۆرۈر. چۈنكى ئەخلاقتىن ئىبارەت ئىجتىمائي ئەسنىڭ سۇبىيېكتى بولمىش ھەرقانداق جەمئىيەتنىڭ كونكرېت ئەزاسى ئۆزىنىڭ كونكرېت ھەرىكىتى جەريانىدا ئەخلاق فورمىلىرىنى پائالىيەتچانلىققا ئىگە قىلالايدۇ. بۇ جەريانىدا شەخس ئەخلاقى ئەنئەنىنى توشۇغۇچى ئەك ئاساسي گەۋدىگە ئايلىنىدۇ.

قىستۇرۇپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، نۆۋەتتە مەدەنىيەت تەتقىقاتى ساھەسىدە قوزغالغان مىللىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى يېغىش ۋە توپلاش پائالىيىتى دۇنياۋى كۆلەملىك قىزغىنلىققا ئايلاندى. ئەمما شۇنىڭغا ئەگىشىلا مىراس ھەققىدىكى چۈشەنچىگە تەبىر بېرىش، ئۇنى سىستېمىلىق شەرھلەش ۋە ئۇنى تۇرگە ئايرىش قاتارلىق ھالقىلىق باسقۇچلاردا يۇقىرىسى ب د ت ئىلىم- پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت تەشكىلاتىدىن تارتىپ ئەك تۆۋىنى يەرلىك ئورۇنلارغىچە ئېغىر زىددىيەتلىك مەسىلىلەر كۆرۈلدى. مىللەتنىڭ ئاڭ قاتلىمىنىڭ يۇقىرى قىسمىغا تەۋە بولغان سۇبىيېكتىپ ھالەتتىكى قىممەت قاراش ۋە ئىدىيە سىستېمىسىنى مىللىي مىراسلارنىڭ بىر قىسمى دەپ قاراش كېرەكمۇ- يوق؟ دېگەن مەسىلە بۇنىڭ ئىچىدىكى تېپىك بىر مىسالدۇر. ئەگەر كەمىنىڭ مىللىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى شەرھلەش ۋە مىراس تەنقىدچىلىكى ساھەسىدىكى ئىزدىنىشى ئاساسىدا شەكىللەندۇرگەن كۆز قاراشلىرى بويىچە مۇئامىلە قىلىشقا توغرا كەلسە، مىللىي ئەخلاقي فورمىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، مىللەتنىڭ سۇبىيېكتىپ ئاڭ قاتلىمىدا جۇغلانما ھالەتتە تۇرغان قىممەت قاراش سىستېمىسىنى مىللىي مىراسلارنىڭ مۇھىم ۋە ئالاھىدە بىر تەركىبي قىسمى دەپ قاراش مۇمكىن. شۇنداق بولغانىكەن، «مىراس» دەپ قارالغان ھەرقانداق ئوبىيېكت ئۆزىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۆۋەندىكىدەك ئۇچ خىل ئېلېمېنتنى ئۆزىنىڭ مەۋجۇدلۇق شەرتى قىلىدۇ. يەنى مىراس دەپ قارالغۇچى ئوبىيېكت، ئۇنى قالدۇرغۇچى ۋە ئۇنىڭغا ئىگىدارچىلىق قىلغۇچىدىن ئىبارەت.

ئەگەر مىللىي ئەنئەنە قاتلىمىدىكى ئەخلاقنى مىراس دەپ قارالغۇچى ئوبىيېكتنىڭ شەكىللىنىش ۋە ۋارىسلىق قىلىنىش لوگىكىسى بويىچە تەھلىل قىلساق، ئۇ ھالدا مىللىي ئەنئەنىۋى ئەخلاقنىڭ ئوخشاش بولمىغان ماكان ۋە زامانىدىكى سۇبىيېكتى ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى تەبئىي ۋە مۇكەممەل رەۋىشتە ئېنىقلانغان مەجبۇرىيەت ۋە مەسئۇلىيەت ئەندىزىسى تۇرغۇزۇلىدۇ.

ئىنسانىنىڭ پائالىيەت شەكلى مۇقەررەر ھالدا ئۇنىڭ مەقسىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئەقلىي جەھەتتىن مەقسەتكە لايىقلاشقان پائالىيەت ئەندىزىسى مەقسەتنىڭ رېئاللىششى جەريانىدا پائال رول ئويناىدۇ.

شۇنىڭغا ئوخشاشلا ئەخلاقمۇ مۇئەييەن ئىجتىمائي توپنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە ئورتاقلاشتۇرۇلغان ئۇمۇمىي مەقسەت تەلەپلىرىگە لايىقلاشقان بىر تۇتاش پائالىيەت ئەندىزىسى بولۇش سۇپىتى بىلەن شۇ ئىجتىمائي توپنى پائالىيەت شەكلى جەھەتتىن زور ئۇيۇشۇشچانلىققا ئىگە قىلىش فۇنكسىيىسىگە ئىگە.

ئەخلاق يەنە ئۆز نۆۋىتىدە شەخسنىڭ پائالىيەت دائىرىسىدىن زور دەرىجىدە ھالقىپ، بەلگىلىك دائىرىدىكى ئاۋامنىڭ ئېڭىدا تۇراقلاشقان، ھەرىكىتىدە ئەمەلىيلەشكەن بىر خىل ئىجتىمائي كاپىتال. بۇ كاپىتالنىڭ باشقا ھەرقانداق شەكلىدىكى كاپىتالغا ئوخشىمايدىغان ماھىيەتلىك پەرقى شۇكى، ئۇنىڭغا مىللىي ھېسسىياتنىڭ، خاراكتېرنىڭ تىندۇرمىلىرى جۇغلانغان، مىللىي ئېستېتىك تۇيغۇ يۇغۇرۇلغان، مىللىي كىملىكنىڭ روشەن خاسلىقى، نوپۇزى ۋە غۇرۇرى سىڭگەن. ئۇنىڭ يوقىلىشى، يىمىرىلىشى ھەلۇم ھەندىن ئېيتقاندا، ئەسلىگە قايتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان ئىجتىمائي بەدەلنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ئۇچىنچىدىن، كۇنسېرى يامراۋاتقان مەدەنىيەت ئىستېمالىزمى دولقۇنى ئاللىبۇرۇن مىللىي ئەخلاقي قىممەت قاراش ۋە فورمىلىرىنى زەئىپلەشتۇرگۈچى يەنە بىر مۇھىم ئامىل بوپقالدى.

پەيدا بولۇش مەنبەسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مەدەنىيەت

ئىستېمالىزمى يەنىلا غەرب جەمئىيتىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. پەۋقۇلئاددە سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت تۈزۈلمىسىنىڭ مەھسۇلى بولغان بۈگۈنكى دەۋردىكى مەدەنىيەت ئىستېمالىزمى ھەر قانداق شەكلدىكى ئەنئەنىۋى ئىستېمالىزمغا تۈپتىن ئوخشمايدۇ.

ھازىرقى دەۋردىكى ئىستېمال جەمئىيتىنىڭ ئىدېئولوگىيىلىك تۈزۈلمىسىنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكى شۇكى، زامانىۋى تېخنىكىنىڭ دەرىجىدىن تاشقىرى ئىجادىي ئىقتىداردىن پايدىلىنىپ شەخسنىڭ خاسلىقىنى روشەن دەرىجىدە گەۋدىلەندۈرۈپ، خاسلىققا قارىتىلغان ھۆرمەت ۋە مۇلازىمەتنى يادرو قىلىپ، ھازىرقى دەۋردىكى ئىستېمال دولقۇنىنىڭ بارلىق ئىستراتېگىيە ۋە تەدبىرىنى ئىشقا سېلىش ئارقىلىق بىر پۈتۈن ئىستېمال دولقۇنى بىلەن بۈگۈنكى جەمئىيەتتىكى كونكرېت شەخسنىڭ پسىخىك ئۆزگىرىشچانلىقى ۋە ئىستەكلىرىنىڭ ئەڭ زور دەرىجىدە رېئاللىشىشنى چەمبەرچەس ھالەتتە مۇناسىۋەتلەشتۈرۈۋەتتى.

ئۇنىڭ ئۇستىگە بۈگۈنكى دەۋردىكى مەدەنىيەت ئىستېمالىزمىنىڭ ماھىيەت يېقىدىن ئەنئەنىۋى رامكىدىكى باشلىنىپ ۋە ئاخىرلىشىپ تۇرىدىغان «تاق يۆنىلىشلىك» ئىستېمالىزمغا تۈپتىن ئوخشمايدۇ. ئۇ، ئىستېمالچىنىڭ يوشۇرۇن ئىستەكلىرى ۋە ئېستېتىك تۇيغۇلىرىنى يۈكسەك دەرىجىدە مونوپول قىلىپ، ئۇنى توختاۋسىز رەۋىشتە تەكرار ئىشلەپچىقىرىش مۇھىتىغا سۆرەپ كىرىپ، ئۆزىنىڭ سىجىل رېتىمىنى شەكىللەندۈردى. بۇ خىل مۇھىتتا ئىستېمالچى ئۆزىنىڭ ئەقلىي جەھەتتىكى ئالدىن كۆرەرلىكى بىلەن بىر پۈتۈن ئىستېمال لىنىيىسىنىڭ ئايلىنىش مېخانىزمىنى سۈبېيېكتىپ پائاللىقى نۇقتىسىدىن كونترول قىلىشقا قادىر ئەمەس. يەنە كېلىپ مەدەنىيەت ئىستېمالىزمى جەريانىدىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم ئىستېمال ئوبېيېكتى نوقۇل ئىستېمال بۇيۇمى بولۇشتەك ئاددىي ھالەتتىن زور دەرىجىدە ھالقىپ، مۇئەييەن قىممەت قاراشنىڭ سىمۋوللاشقان بەلگىسى سۈپىتىدە ئىستېمال بازىرىدا بەلگىلىك مەدەنىيەتنىڭ باياناتچىسىغا ئايلاندى. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، مەدەنىيەت ئىستېمالىزمى مەدەنىيەتنىڭ روشەن ھالەتتىكى ۋاستىلاشقان، شۇنداقلا قورال خاراكتېرىنى ئالغان شەكلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ خىل ھالەتتە ئىستېمالچى تەرىپىدىن ئىستېمال قىلىنىدىغىنى كۆپىنچە ھالدا پەقەت ئىستېمال بۇيۇمىنىڭ مەۋھۇم گەۋدىسىدىن ئىبارەت بوپقالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە دەرىجىدىن تاشقىرى تەرەققىي قىلغان يۈكسەك ئۈچۈر تورىنىڭ مەدەنىيەت ئىستېمالىزمى دولقۇنى بىلەن بىرلىشىشى، مەدەنىيەت ئىستېمالىزمىنى مۇرەسسەسز ھالەتتىكى تەڭداشسىز نوپۇزغا ئىگە قىلدى.

مىسلىسىز تەرەققىي قىلغان زامانىۋى ئۇچۇر- ئالاقە ۋاستىلىرى ئوخشاش بولمىغان ماكان ۋە زامان بوشلۇقىدىكى كىشىلەرنىڭ رېئاللىقتىكى فىزىكىلىق ئارىلىقىنىڭ توسالغۇسىنى بىمالال بۆسۈپ ئۆتۈپ، كۆپىنچە ھالدا ناھايىتى روشەن بەلگىلىك قىممەت قاراشنىڭ ۋەكىلى بولمىش ئۇچۇرلارنى قوبۇل قىلىشقا شارائىت يارىتىپ بەردى. ئاممىۋى تارقىتىش ۋاستىلىرىنىڭ تەسىرى، ئاۋامنىڭ ئەڭ ماھىيەتلىك ئېچىكى ئېھتىياجى بىلدىن يۈكسەك ئەقلىي دەرىجىدە بىرەكلىك ھاسىل قىلغان ئۇچۇرلارنى تاللاش لوگىكىسىنىڭ فۇنكسىيىسىدىن كۆپ ھالقىپ كەتتى.

نەتىجىدە، مىللىي مەدەنىيەت ۋە مىللىي ئەخلاقىي قىممەت قاراش ۋە فورمىلىرىنىڭ مەۋجۇدلۇق لوگىكىسىغا پۈتۈنلەي قارشى بولغان يات مەدەنىيەت ۋە قىممەت قاراشلار مەدەنىيەت ئىستېمالىزمىنىڭ شىددەتلىك دولقۇنىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى سۈپىتىدە ئاۋامنىڭ كۆندىلىك تۇرمۇشىغا بۆسۈپ كىرىپ، كۆنسېرى ئۆزىنىڭ نوپۇزىنى تىكلىدى. بۇ ھال ئۆز نۆۋىتىدە ناھايىتى تەبىئىيلا مىللىي ئەخلاقىي ئەنئەنىنىڭ ئۇلىنى زور دەرىجىدە تەۋرىتىپ قويدى.

ئاخىرىدا ، كەڭ كۆلەمدىكى يېڭا نوپۇسنىڭ شەھەرلەرگە يۆتكىلىشى ئارقىلىق شەھەرلىشىش كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشىنى ۋە شۇ ئارقىلىق زامانىۋىلىشىش قەدىمىنى تېزلىتىشنى مەقسەت قىلغان ئىجتىمائىي دولقۇن بىلەن كۆپ مىللەتلىك، كۆپ مەدەنىيەتلىك قۇرۇلمىغا ئىگە شەھەر مەدەنىيەت بوشلۇقىنىڭ تەسىرىدە پەيدا بولغان قىممەت قاراشنىڭ كۆپ قۇتۇپلىشىش مەسلىسى زامانىۋىلىشىشنىڭ دۇنياۋى خاراكتېرلىك ئورتاق ئەندىزىسىگە ئايلىنىپ، تەدرىجىي ھالدا شەھەرنىڭ مەدەنىيەت بوشلۇقىنى بىر خىل ئۆزگىرىشچان دەۋرىيلىك ھالەتكە ئېلىپ كىرىپ، ئەنئەنىۋى مەنىدىكى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ نىسپىي ھالەتتىكى ساپلىقىنى كەسكىن خىرىسقا دۇچار قىلدى. ئىقتىسادىي، سىياسىي، شۇنداقلا تۈزۈلمە خاراكتېرلىك ئېيتىم رامكىلىرىنىڭ روشەن كونتروللۇقىغا ئوچرايدىغان مەدەنىيەت شۇ مەدەنىيەتنىڭ سۈبېيېكتى بولمىش مۇئەييەن ئىجتىمائىي توپنىڭ جەمئىيەت بوشلۇقىدىكى ئىجتىمائىي قاتلامدا تۇتقان ئورنىغا ماس ھالدا كۆپ خىللىق ئىچىدە ئۆزىنىڭ روشەن نوپۇزىنى تىكلەپ، شۇ ئاساستا ئۆزى تەۋە بولغان مەدەنىيەت بوشلۇقى ئىچىدىكى كونكرېت شەخسنىڭ بىر پۈتۈن قىممەت قارىشى، ئەخلاقىي فورمىلىرى ۋە بىر پۈتۈن پائالىيەت ئەندىزىلىرىنىڭ يېڭىچە ئۆلچەم ئاساسىدا قايتىدىن قۇرۇلۇشىغا سەۋەبچى بولدۇ.

كۆپ خىل مەدەنىيەت ئېلېمېنتلىرىدىن تەشكىللەنگەن بۇخىل مۇھىت روشەن ساپلىققا ئىگە مىللىي مەدەنىيەتنىڭ نوپۇزىنى تەۋرىتىپ، مىللىي ئەنئەنىۋى تۇرمۇش ئۇسۇللىرى، ئالاقە شەكىللىرى ۋە پائالىيەت ئەندىزىلىرىنىڭ نىسپىي ھالەتتىكى بىر خىللىقتىن تەدرىجىي كۆپ خىللىققا قاراپ سۈپەت خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ياساشتەك خاھىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇخىل شارائىتتىكى مىللىي ئەخلاقنىڭ قىممىتىنى نامايان قىلىدىغان مەدەنىيەت بوشلۇقىنىڭ كۆنسېرى تارىيىشى، مىللىي ئەخلاق قىممىتىنىڭ ئىجتىمائىي تەكرار ئىشلەپچىقىرىش بوشلۇقىنىڭ يوقىلىشىنى مۇقەررەرلىككە ئىگە قىلىدۇ.

شەھەرلىشىش مەزگىلىدە بىز دۇچ كەلگەن مىللىي ئەخلاقنىڭ يىمىرىلىش مەسلىسىنىڭ بىر تىپىك ئالاھىدىلىكى شۇكى، روشەن دەرىجىدە مىللىي مەدەنىيەتنىڭ قوبۇل قىلىش مېخانىزمىنىڭ ئاجىزلىقى ئىقتىسادىي تەرەققىيات بىلەن قىممەت قاراشنىڭ ئۆزگىرىش سۈرئىتىنىڭ ئۆزئارا ماس كەلمىگەنلىكىدە ناھايىتى تىپىك ئىپادىلەندى.

خۇلاسىكالام :

يۇقىرىدا بىز تەلقىن قىلغان ئەخلاقنىڭ قىسمىتىنىڭ قىسقىچە تارىخى، ماھىيەت يېقىدىن دىنسىزلىششى ۋە ئەقلىيلىككە زىيادە چوقۇنۇشتىن باشلاپ، كۇنسېرى يەكىكە سۇبېيكتنىڭ ئېڭىدا لايىقلاشقان، كوللېكتىپ ئاڭنىڭ قىممەت قارىشى ئاساسىدا جۇغلانغان ھەققانىي بىر تۈتاش ئۆلچەملەردىن خالىي رەۋىشتە سىجىل سۇبېيكتلىششى جەريانىدۇر. يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ ئېيتقاندا، ئەقلىيلەشكەن بىلىم، قانۇن- تۈزۈم ۋە ئەخلاق فورمىلىرى يەككىلىكتىكى شەخسنىڭ بىر پۈتۈن پائالىيەت قاتلىمىغا سىڭىپ كىرىپ، شەخسنى ئىدىيىۋى ئاڭ يۈكسەكلىكىدە ئۇنى قوبۇل قىلدۇرۇشقا ئېلىپ بارىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەقلىيلىكنىڭ گەۋدىلىك سىمۋولى بولمىش تېخنىكا يەنە ئۆز نۆۋىتىدە بۈگۈنكى جەمئىيەتنىڭ ئەقلىيلىك قاتلىمىنى نامايان قىلغۇچى كۆچلۈك ۋاستىگە ئايلىنىش بىلەن بىرگە يەنە ئەقلىيلىكنىڭ ھوقۇق ۋە پۇل بىلەن يۈكسەك دەرىجىدە گىرەلىشىپ كەتكەن تەرىپىنمۇ نامايان قىلدى. بۇ جەريانىدا تېخنىكا بايلىق يارىتىشنىڭ، مال- دۇنيا قوغلىشىشنىڭ ۋە ھوقۇق كېڭەيتىشنىڭ مۇھىم ۋاستىسىغا ئايلىنىپ، ئەقلىيلىكنىڭ پۇل ۋە ھوقۇق بىلەن بولغان ئالماشتۇرۇش مۇناسىۋىتىنمۇ يالىڭاچلاپ قويدى.

شۇنداق قىلىپ ئەخلاق كۇنسېرى يىمىرىلىدى. ئەخلاقنىڭ غۇرۇرى قەتئىي كۆتۈرەلمەيدىغان ئەخلاقسىزلىقلار شۇنىڭغا ماس ھالدا كۇنسېرى ئاشكارىلىنىۋاتقان جەمئىيەتنىڭ كەڭ قورساقلىق دەرىجىسى بىلەن روشەن ئوڭ تاناسىپلىق رەۋىشتە بىر پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ غۇرۇرىنى پايخان قىلدى. ۋىجدان قۇلاقلىرىنىڭ ئېقتىدارى چېكىندى، غۇرۇرنىڭ كۆزلىرى تىنىپ كەتتى، ئەقلنىڭ ساداسى يىراقتا قالدى...

ھېچقانداق بىر شەخس ئۆزىنىڭ ئەخلاقسىزلىقنىڭ قۇربانى بوپقېلىشىنى خالىمىسمۇ، لېكىن كۆپىنچە مەيلى ئاڭلىق بولسۇن ياكى ئاڭسىز رەۋىشتە بولسۇن يەنىلا بۇ قاينامنىڭ شىددەتلىك دولقۇنىنىڭ تەسىرىدىن خالىي بولالمىغاي، مۇرەككەپ روھىي زىددىيەتلىك ئىجتىمائىي كەيپىيات ئىچىدە ياشىماقتا. بۇ ئەلۋەتتە بىز يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەندەك كۇنسېرى مۇرەككەپلىشىۋاتقان ماكرو ۋە مىكرو جەمئىيەتنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى. شۇنى ئەسكەرتىش زۆرۈركى، مۇقەررەرلىكنىڭ ئۆزى مەڭگۈ ئۆزگەرتكىلى بولمايدىغانلىقنىڭ بېشارىتىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. تۇپ نېگىزىدىن ئېيتقاندا، بۇ يەنىلا جەمئىيەتنى تەشكىل قىلغۇچى يەككىلىكتىكى شەخسنىڭ يۈكسەك ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت مەيدانىدا تۇرۇپ مۇلاھىزە قىلىشىغا قالدۇ.

2007 ـ يىلى 10 ـ دېكابىر، شىيامېن

ستاتا مەنبەلىرى

[1] دۇركخېم: « ئىجتىمائىي ئىش تەقسىماتى نەزەرىيىسى»، «ئۇچ بىرلەشمە» نەشرىياتى 2000 ـ يىل ئاپرىل نەشرى 46 ـ بەت (خەنزۇچە).

[2] دۇركخېم: يۇقىرىقى كىتاب 3 ـ بەت.

[3] رەيموند ئارون: «جەمئىيەتشۇناسلىقنىڭ ئاساسىي ئىدىيىۋى ئېقىملىرى»، ئاڭخەي تەرجىمە نەشرىياتى 2005 ـ يىل ئىيۇل نەشرى 281 ـ بەت (خەنزۇچە).

[4] گېگىل: «تارىخ پەلسەپىسى»، نيۇ- يورك دوۋېر نەشرىياتى 1956 ـ يىل نەشرى 19 ـ بەت (ئىنگلىزچە).

[5] گېگىل: يۇقىرىقى كىتاب 19 ـ بەت.

[6] فرانسىس فۇكۇياما: «تارىخنىڭ ئاخىرلىشىشى ۋە ئەڭ ئاخىرقى ئادەم»، ئەركىن نەشرىيات 1992 ـ يىل نەشرى 76 ـ بەت (ئىنگلىزچە).

[7] فرانسىس فۇكۇياما: يۇقىرىقى كىتاب 88 ـ بەت.

[8] نېچشې: «مەبۇدنىڭ گۇگۇمى»، لوندون «پىنگۇئىن» كىتابخانىسى نەشرىياتى 1986 ـ يىل نەشرى 23 ـ بەت (ئىنگلىزچە).

[9] گاۋشۇەنيالۇ: «ھازىرقى زامان فرانسىيە ئىدىيىسىنىڭ 50 يىلى»، جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2005 ـ يىل نويابىر نەشرى 130 ـ بەت (خەنزۇچە).

[10] ئانتونىي گىددىنس قاتارلىقلار: «ئويلىنىش خاراكتېرىدىكى زامانىۋىلىشىش»، سودا نەشرىياتى 2001 ـ يىل ئاۋغۇست نەشرى 80 ـ بەت (خەنزۇچە).

[11] ئانتونىي گىددىنس قاتارلىقلار: يۇقىرىقى كىتاب 81 ـ بەت.

[12] ئۈرىك خوبىباۋم: «ئەنئەنىنىڭ ئىجاد قىلىنىشى»، يىلىن نەشرىياتى 2004 ـ يىل مارت نەشرى 11 ـ بەت (خەنزۇچە).

[13] ئۈرىك خوبىباۋم: يۇقىرىقى كىتاب 2 ـ بەت.

[14] يورگىن خابېرماس: «كېيىنكى مىللىي قۇرۇلما»، ئاڭخەي خەلق نەشرىياتى 2002 ـ يىل نەشرى 200 ـ بەت (خەنزۇچە).

ئاپتور: شىيامېن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىنسانشۇناسلىق بويىچە دوكتور ئاسپىرانتى (M3)، (M1)

بۇ سان 2007 ـ يىل 10 ـ دېكابىردا تىزىشقا يوللاندى، 2008 ـ يىل 30 ـ يانۋاردا باسمىدىن چىقتى. تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت(M1)، رىسالەت مۇھەممەت (M2)، نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن (M3)، بېكتكۈچى: قۇربان مامۇت (ئالىي مۇھەررىر)

ئۇيغۇر تېبابىتى، پسىخولوگىيە ۋە ئىنسانشۇناسلىق بويىچە ئۇنۇملۇك ئىزدىنىۋاتقان ئىجتىھاتلىق ياش تېۋىپ ۋە تەتقىقاتچى ئەخمەتجان ئىسمائىل ئەپەندى

ۋەكىل خاراكتېرلىك ئىلمىي ئەمگەكلىرىدىن: «ئۇيغۇر تېبابەت دورىلىرىغا ئىزاھات»، «ئۇيغۇر تېبابەت قامۇسى مۇرەككەپ دورىلار جىلدى»، «ئۇيغۇر تېبابەت ياسالما دورىلىرىنىڭ شىپالىق رولى»، «ئۇيغۇر تېبابىتى ياسالما دورىلار دەستۇرى»، «ئۇيغۇر تېبابىتىدە پەرھىز بۇيرۇش»، «مىزاج ۋە يېمەك- ئىچمەك»، «كۆپ ئىشلىتىلىدىغان ئۇيغۇر تېبابەت يەككە دورىلىرى قوللانمىسى»، «ئۇيغۇر تېبابىتىنىڭ شانلىق نۇرى»، «كەسىپداشلار سەمىگە»، «ھەر كاللىدا مىڭ خىيال»، «ئازابلىق كۈنلەردە»، «ياشلار سەمىگە- تەدبىرىڭ قانداق بولسا، تەقدىرىڭ شۇنداق بولۇر» (4 كىتاب)، «مىزاج، خىلىت ۋە ئىنسان»، «ئۇيغۇرچە- ئىنگلىزچە- خەنزۇچە تېببىي ئەمەلىي قوللانما» (تىپ)، «دۆلەت ۋە رايونلار نامىنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخى»، «تۈركىيە ھازىرقى زامان تارىخى»، «1999- يىلىدىكى خەلقئارالىق چوڭ ۋەقەلەر»، «تېلېكامېرا»، «ھازىق» (تەرجىمە) قاتارلىق كىتابلىرى نەشر قىلىنغان؛ «ئۇيغۇر تائاملىرى»، «تۈركچە سۆزلىشىش» قاتارلىق كىتابلارنى بېكىتكەن.

يېتىلىۋاتقان ياش رەسسام ئەسقەر تۇردى ئەسەرلىرىدىن:

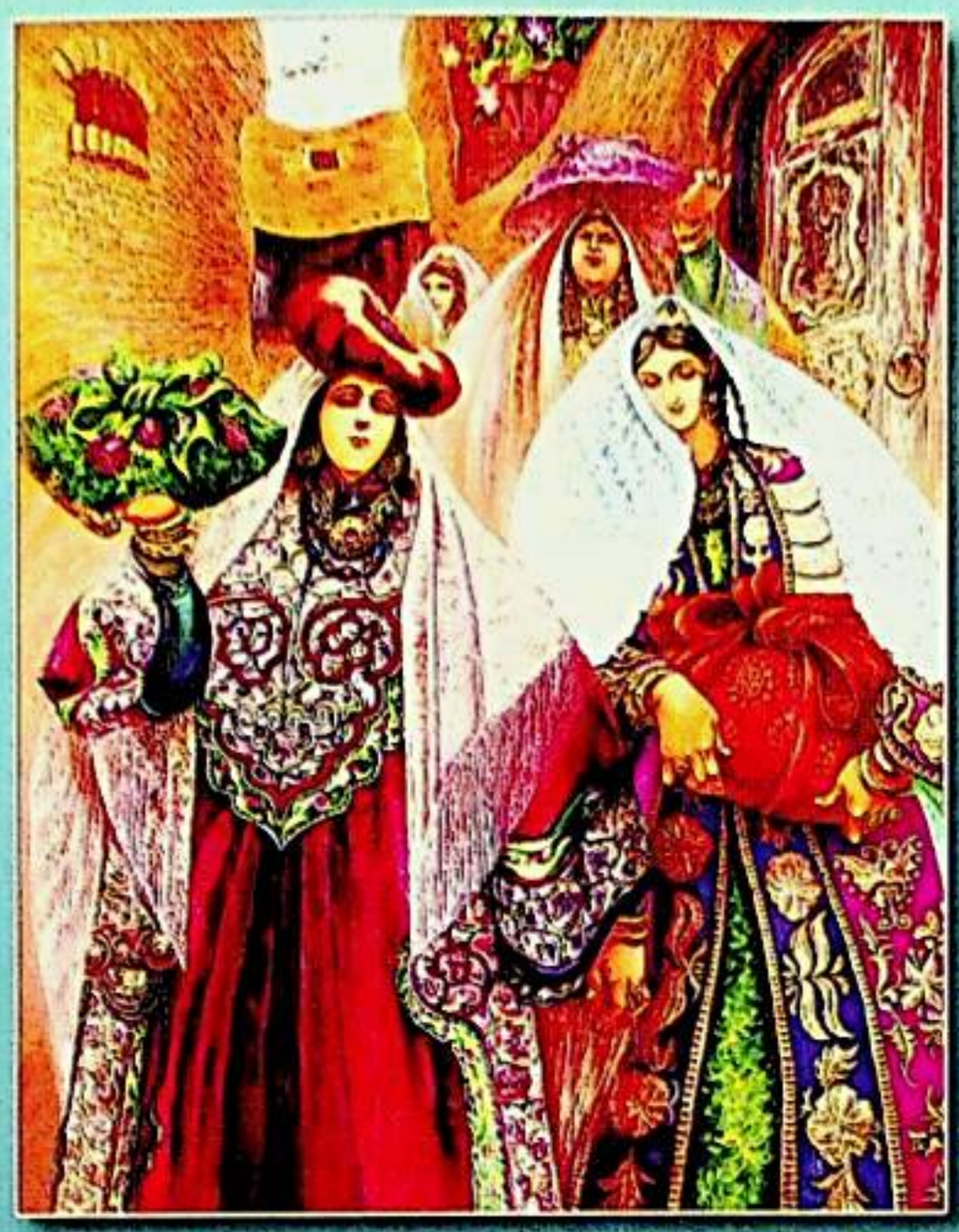

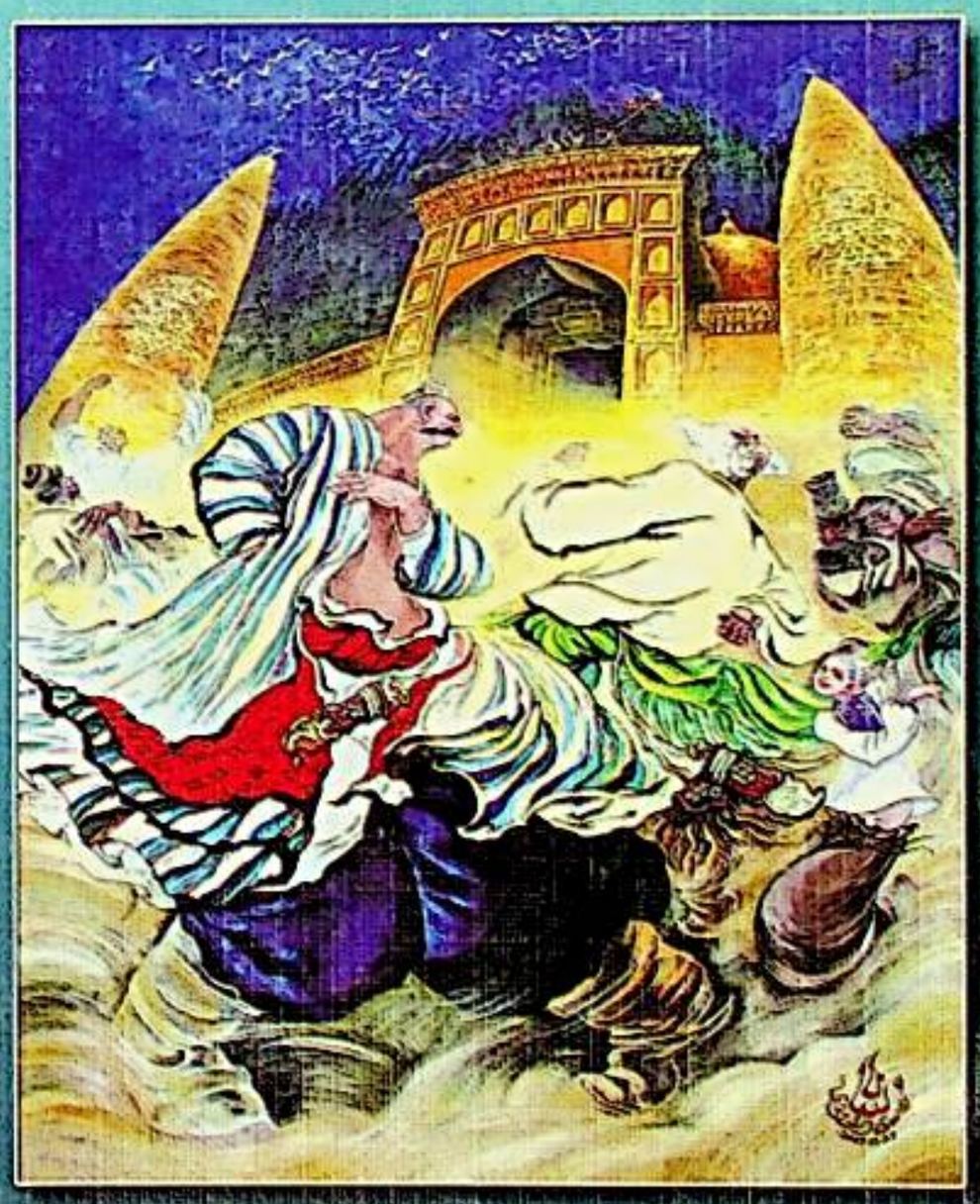

《新疆文化》（维吾尔文）
综合性文学双月刊

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 2008 ـ يىل 1 ـ سان
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

主管单位：新疆维吾尔自治区文化厅
主办单位：新疆维吾尔自治区艺术研究所
编辑出版：《新疆文化》杂志编辑部
国际标准刊号：ISSN1008—6498
国内统一刊号：CN65—1073/I
海外发行：中国图书进出口（集团）总公司出口部
代理者地址：中国北京朝阳区工体东路16号
P.O.BOX 88, 16 Gongti East Road, Bejing 100020, China
海外发行代号：6498BM
发行范围：国内外发行
地　　址：乌鲁木齐市胜利路193号
邮　　编：830001　电话：（0991）2856942
印　　刷：《新疆日报》印务中心
发　　行：乌鲁木齐市邮局
订　　阅：全国各地邮局

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەنئەت تەتقىقات ئورنى
ئۇرۇپ نەشر قىلغۇچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1008—6498
مەملىكەتلىك نومۇرى: CN65—1073/I
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ئورنى: جۇڭگو كىتاب
ئىمپورت ـ ئېكسپورت (گۇرۇھى)
باش شىركىتى ئېكسپورت بۆلۈمى
چەت ئەللەرگە قارىتا ۋاكالەت نومۇرى: 6498BM
مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە تارقىتىلىدۇ
ئادرىس: ئۇرۇمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 193 ـ نومۇرلۇق قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830001 تېلېفون نومۇرى: (0991)2856942
باسقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» باسما مەركىزى
ئۇرۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

邮发代号：58—22　定价：5元
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 22 ـ 58　باھاسى: 5 يۇەن